

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

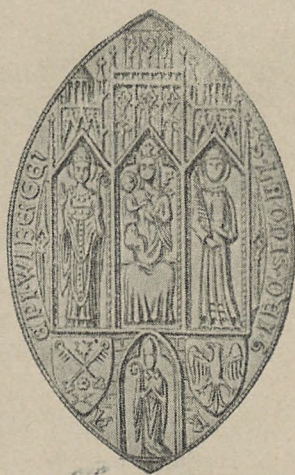
Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Fra
Viborg Amt

1954

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND FOR VIBORG AMT

Fra Viborg Amt

udsendes til medlemmerne af Historisk samfund for Viborg amt. Medlemskontingentet er kun 6,00 kr., og indmeldelse kan ske til kassereren, overofficiant N. P. Munk, Nørremøllevej 14, Viborg, til hvem også alle henvendelser angående ekspeditionen bedes sendt.

Indmeldelse modtages ligeledes af bestyrelsens medlemmer og sogne-repræsentanterne.

★

Til medlemmerne

Al indbetaling foregår nemmest og billigst pr. giro til: Historisk samfund for Viborg amt, Viborg, giro nr. 63805.

Ved henvendelse til kassereren kan nedennævnte publikationer erhverves af medlemmerne for den anførte pris + porto, af andre til den i parentes nævnte pris.

1. Fra Viborg Amt.

1. årgang (1929) er udsolgt. For årene 1932, 1934, 1940 og 1947 udsendtes nedennævnte publikationer i stedet for årbog. De øvrige årgange til og med 1953 kan, sålænge beholdning haves, købes for 4 kr. (7 kr.). Alle 20 årgange tilsammen: 60 kr. (100 kr.).

2. Publikationer. Kun til medlemmer.

Viborg Domkirke (1932) er udsolgt. Reesens Atlas (1934): 4 kr. Viborg Købstads Historie I-IV (1940): 8 kr. Viborg Amts Stednavne (1947): 6 kr.

3. Årbog for Lysgård, Hids m. fl. herreder. — Kun til medlemmer.

Der haves endnu enkelte eksemplarer af årgangene: 1922, 1925 og 1926; pr. årgang: 3 kr.

★

HUSK

ALLE FORTIDSMINDER ER VED LOV FREDET, SELV OM DE IKKE BÆRER FREDNINGSTEN.
VÆRN OM DEM.

FRA VIBORG AMT

FRA VIBORG AMT

1954

ÅRBOG

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND
FOR VIBORG AMT

F. V. BACKHAUSENS EFTF.
VIBORG

Redaktion:

M. E. GULDDAL

J. HVIDTFELDT

H. PAULSEN

HALD

Af M. E. Gulddal

DET FORHISTORISKE HALD

Der er ikke mange herregårde i landet, der har fået deres navn vævet stærkere ind i Danmarks historie, end den gamle hovedgård Hald i Dollerup sogn, Viborg amt.

Ingen kender, hvornår der først byggedes på denne plet, men alt tyder på, at egnen omkring Hald hører til de steder i landet, hvor mennesker først fæstede bo, efter at isen i sidste omgang havde trukket sig tilbage og overladt til levende væsener at tage det nyskabte land i besiddelse. Det er her i Jyllands midte, man har fundet de ældste menneskelige spor.

Primitive redskaber af sten, der er kommet for dagen ved den nu udtørrede Bølling sø, røber, at mennesker havde slået sig ned dér for c. 9000 år siden. Og når der på samme tid også holdt mennesker til ved Rosborg sø, så kan man vist godt tillade sig at tro, at de også havde fundet vej til søerne ved Viborg og Hald.

Den stadigt stigende temperatur var på dette tidspunkt nået så højt, at sommertemperaturen omtrent svarede til den nuværende. Vinteren var strengere. Landet var dækket med skove af birk og asp, men fyrren var på vej. Der

gik dog endnu 3000 år, inden egeskoven lagde sin ramme om Hald sø.

I de lyse birkeskove holdt f. eks. rensdyrene til, men om det var vore stamfædre, der fristede livet ved at jage dem, eller vi er ætlinge af senere indvandrede, kan ikke siges. I naturens store bog kan vi læse mangt og meget om udviklingen i den forhistoriske tid. Men sikre vidnesbyrd om menneskenes liv og færden dukker først på et sent tidspunkt frem af den forhistoriske tåge som historie. Og fra denne ved vi intet om, når det første Hald blev bygget. Heller ikke kender vi stedet. Måske findes der ikke noget ældre end det, der har ligget på marken nord for ruinen, hvor voldrester taler om en tidlig bebyggelse. Der er stor sandsynlighed for, at det er denne beliggenhed på den skrånende mark, der har skaffet gården navnet. Hald kan nemlig udledes fra det oldnordiske hallr, der kan betyde hældning.

Voldbanken består af to ulige brede firkanter, der ligger i forlængelse af hinanden. Den ene er c. 37×34 m, den anden 37×22 m. De deles ved en svag grav. Det hele har været omgivet af en dybere og meget bred grav. Gravene har dog aldrig været vandfyldte.

Man har uden egentlige holdepunkter knyttet navnet »Brattingsborg« til stedet. Men det er også fra gammel tid kaldt »Valdemars skanse«, og ud der fra har man villet slutte, at voldene aldrig har haft noget med gård at gøre, men at de er rejst af Valdemar Atterdag, da han, efter hvad folkevisen fortæller, belejrede Hald under striden med Niels Bugge. Den påstand er der dog næppe bund under, og vi kan vist roligt betragte voldresterne som en borgplads stammende fra den ældre middelalder.

På et ukendt tidspunkt er Hald imidlertid flyttet til voldbanken over for Bækkelund. Dette sted kaldes endnu »Gammelhald«, og forsøgsgravninger i grunden 1908 viste

spor af murværk og rester af en bageovn. Banken, der har et tværmål på c. 80 m, har oprindeligt været en ø, men er nu af en strimmel sumpet eng gjort til en halvø. Her må vi regne med, at Hald lå, da den kom i Niels Bugges eje og med ham trådte ind i historien.

NIELS BUGGE

Niels Bugge overtog Hald 1345 som ufyldestgjort pant haver efter Peder Ludvigsen Eberstein og hans søster Margrethe og fik den tilskødet 1346.

Bygningerne har måske været i mindre god stand ved overtagelsen, og med hensyn til forsvar har de i alt fald ikke tilfredsstillet den nye ejer. Tiden var usikker. Kongen og de holstenske grever stredes om Danmark, og de danske stormænd stod snart på det ene parti og snart på det andet og byggede sig stærke borge for at værne deres interesser. Niels Bugge kunde have grunde nok, når han straks tog fat på at bygge et nyt Hald.

Om dette nye Hald blev rejst på Gammelhalds grund eller der, hvor biskop Jørgen Friis siden byggede, lader sig ikke afgøre. Vi bevæger os stadig på gyngende grund, på grænsen mellem sagn og historie, og må ofte nøjes med muligheder og sandsynligheder. Blandt sandsynlighederne for, at Niels Bugge byggede et andet sted, kan nævnes, at han så havde mulighed for at udnytte de gamle bygninger til andet formål. Det er et hensyn, man ofte tager, også : nyere tid. Forfatteren af Halds rimkrønike går ud fra, at borgen flyttedes. Og sagnet om »Valdemars-skansen«, som stædigt har holdt sig, kan også tages til indtægt for, at han har bygget på holmen, hvor nu ruinerne findes. Tilstedeværelsen af en belejringskanse forudsætter jo, at der har været en borg at belejre.

Men noget bevis for, at Niels Bugge flyttede Hald, er naturligvis ikke dermed ført. Og det klarer ikke sagen, at

Pontoppidan i »Danske atlas« giver denne antagelse medhold. Selv den grundige videnskabelige udgravning og undersøgelse af de gamle bygningstomter på Hald, som vi stadig venter på, vil næppe kunne afgøre, om de på Gammelhald eksisterende bygningsrester er fra bygninger, som Niels Bugge overtog, eller fra bygninger, han rejste. Og næppe vil heller mulige ældre murrester under Jørgen Friis' borg med usvigelig sikkerhed kunne godtgøre, hvem den tidligere bygherre har været.

Det vil nok alle dage blive gætværk, hvor Bugge har bygget.

Halds fortid er dunkel, men det er Niels Bugges også. Vi kender ikke, når han er født, og om hans afstamning ved vi kun lidt. Hans navn er ikke fremme før 7. august 1333. Da møder han som vidne på Viborg ting. Han er da væbner. Som ridder nævnes han ikke før 1348.

Vi finder første gang Bugge-navnet i historien omkring 1300. I det gælds brev, som Erik Menved udstedte 20. november 1302 til Rostock, er blandt de herrer, der borger for kongen, en Nicholaus Buggy. Og ved forliget i Kiel 1332, hvor Kristoffer 2. måtte afstå Nørrejylland til de holstenske grever, nævnes på grevernes side en Bucge.

Historikeren Ellen Jørgensen tør ikke se bort fra muligheden af, at den første kan være Niels Bugges farfar og den sidste hans far. Efternavnet skulde da for den sidstes vedkommende være udeladt.

I sin afhandling om Ulfborg herred går Storgård Peder sen ud fra, at Nicholaus Buggy er lig med den Niels Thorkildsen Bugge, der omtales i »Ribe Oldemoder« sammen med broderen Johannes i anledning af, at de havde solgt noget eng til ejeren af Vester Tang i Ulfborg sogn. Det skete i tiden før 1319.

Det ser altså ud til, at Buggeslægten har haft tilknytning til Ulfborg allerede et par slægtled før Niels Bugge. Og ret sikkert har Vosborg været ejet helt eller delvis af forannævnte Bugge, der er den samme som Bugge Nielsen til Hegnet i Tøndering sogn i Salling.

Ellen Jørgensen antyder for øvrigt den mulighed, at det kunde være Niels Bugge, der optrådte som grev Gerts mand 1332. Han var jo ganske vist senere på grevens parti, men da Bugge Nielsen endnu var levende på dette tidspunkt, hvis man kan stole på folkevisen om hans død, må man vist regne med, at det var ham som den ældre, der var til stede ved et så vigtigt forlig.

Den pågældende folkeviser er et sammentrængt drama og handler om ejeren af Hegnet, Bugge Nielsen, og ejeren af Eskær, Erik Banner, også kaldet Erik Brune Banner eller Brune Erik. Bugge Nielsen beskylder Brune Erik for at have lokket en svend fra ham, og de afgør mellemværendet på en banke ved Lyby kirke, hvor Salling sysseting holdtes, og hvor de Salling herremænd plejede at ordne den slags på riddervis. Dysten slutter med, at de »sætter sværdet for sadelbue« og hver for sig render det i modparten, så de begge bliver på valen.

Hvis folkevisen har en historisk kerne, må det være hændt efter 1334, ti dette år skænker Brune Erik gods i Ning herred til Ring Kloster. Bugge Nielsen kan altså godt for den sags skyld have været til stede ved forliget i Kiel 1332.

Niels Bugge kom til Hald fra Vosborg, der ligger i Ulfborg sogn og havde sin oprindelige plads ved Storåens udløb i Nissum fjord. Vosborg betyder Osborg — borgen ved åens munding. Niels Bugge har sikkert arvet denne gård efter sin far. Den var hans hjemgård i adskillige år, før han kom til Hald, og han lod den ombygge og befæste.

Sagnet fortæller, at en engelsk bygmester arbejdede på

borgen i 3 år og rejste et tårn, der synede vidt i de flade enge. Niels Bugge havde krævet solidt arbejde, og for at prøve, om bygmesteren nu også havde røgtet sin opgave samvittighedsfuldt, sendte han en svend efter ham, da han red bort. Svenden skulde sige, at tårnet hældede, og hvis bygmesteren vendte sig for at se, om det passede, skulde svenden hugge ham ned. Men da svenden råbte: Mester, mester, tårnet hælder! vendte bygmesteren sig ikke, men svarede blot: Nej, tårnet hælder ikke endnu, ti trofast er det bygget. Men en gang skal der komme en mand fra vest i en blå kappe, han skal få tårnet til at hælde.

Denne spådom gik i opfyldelse ved juletid 1532. Da brød en stormflod ind fra Vesterhavet og anrettede frygtelige ødelæggelser, og en ætling af Niels Bugge, Predbjørn Podcbusk, måtte flytte gården til pladsen, hvor nu Nr. Vosborg ligger. 1 km sydvest herfor vises et voldsted. Det var antageligt her, Niels Bugges gård hørte hjemme. Den lå med borgen nord for åen og ladegården syd for. Siden har åen flyttet sit udløb længere mod nord.

Når Niels Bugge flytter fra det ellers prægtige Vosborg til Hald, da kan det ikke have været den fede muld, der har lokket ham, ti på den slags har Hald aldrig været rig. Derimod kunde det have praktisk betydning for ham at komme Viborg nærmere.

Niels Bugge levede i en urolig tid, og han nøjedes ikke med at være tilskuer. Han blandede sig op i døgnets strid og gjorde sig gældende overalt. Det førte med sig, at han en stor del af tiden måtte opholde sig i Viborg.

Til Viborg stævnedes i det hele taget de jyske herremænd for at ordne deres økonomiske mellemværender og få deres retssager afgjort på tinge. Her skiftede gårde og gods ejere ved handel og giftermål. Her fandt de unge fra landets forskellige egne hinanden og knyttede bånd, der også bandt slægterne sammen. Her mødtes man til kongehyldinger, og

her blev beslutninger truffet om landets skæbne med eller uden om kongen.

Viborg var begivenhedernes brændpunkt, halvøens hovedstad. Gennem den førte den store færdselsåre, der på en gang var hærvej, handelsvej og pilgrimsvej og skabte forbindelse med den store verden. For en mand som Niels Bugge var det vigtigt at bo denne by nær, og det var slet ikke underligt, om hans tanker på de mange og lange ridt ad de trælse veje mellem Vosborg og Viborg fandt vej til gården ved den stille sø under bakkerne. Men når han sad i sadelen med den stride vestenvind i ryggen og havde tid i overflod til at tænke over tingene, da var det næppe alene Halds bekvemme beliggenhed, der var genstand for hans drømme. Hans tanker har nok også syslet med den fiskerige sø, de vidtstrakte vildtrige skove, og al den blide skønhed, der gjorde stedet så forskelligt fra det barske Vestjylland.

Til Hald hørte mange herligheder, men på et område kunde den ikke hamle op med Vosborg. Den ydede ikke den samme sikkerhed. Det skyndte Niels Bugge sig altså at bøde på, og folkevisen fortæller, at »Hr. Bugge han bygger op Hald med ære«. Det vil sige i værdig og tidssvarende skikkelse. Så stærke var de mure, han rejste, at de hverken ændsede pil eller blidekast, og at Niels Bugge bag dem kunde trodse kongen i 9 vintre.

Nu er sagn og viser jo ikke historie, men mange af dem har en sådan tilknytning til historien, at de alligevel har noget at fortælle os. Når visen om Halds opbygning har til omkvæd: »De ride så fri gennem Danmark«, da er det udtryk for den selvstændighed, hvormed herremændene med Bugge i spidsen optræder snart over for kongen og snart over for de holstenske grever, eftersom de ser deres fordel derved.

Stormændene havde bundet Kristoffer 2. med en håndfæstning. Da han ikke holdt den, sluttede de sig til de hol-

stenske grever. De erfarede dog snart, at de heller ikke derved vandt den magt og selvstændighed, de tragtede efter, og venskabet med greverne blev til fjendskab.

For at undertrykke den voksende modstand drog den kullede greve 1340 med en lejehær på 4000 mand op gennem Jylland og slog sig ned i Randers. Her havde han det møde med Niels Ebbesen, der efter en senere tradition skal være en søstersøn af Niels Bugge, som folkevisen giver en så levende fremstilling af.

Grev Gert kaldte Niels Ebbesen til sig for gennem ham at komme til forhandling med herremændene. Han smigrede, lokkede og truede, men forgæves. De skiltes som fjender, og da Niels Ebbesen næste gang med sin lille flok gæstede greven — det var natten til 1. april 1340 — da »hugge de hannem sit hoved fra alt over den sengestok«.

Helt sådan foregik denne begivenhed nok ikke, men grevens drab er historisk nok.

Under kampen, der fulgte for at fordrive de fjendtlige hære, faldt Niels Ebbesen 2. november 1340 ved Skanderborg.

Niels Bugges navn er ikke fremme i denne forbindelse. Han er ikke kriger, men hans støtte på anden måde har næppe manglet. Derimod er han med til Skt. Hansdag 1340 at hylde den nye konge, Valdemar Atterdag, på Viborg ting, og i den følgende tid hører han sammen med Stig Andersen til Bjørnholm, en sønnesøn af Marsk Stig, og Peder Vendelbo til kongens mest betroede mænd.

Niels Bugge hørte til de 24 herrer, blandt hvilke der efter aftale i Helsingborg august 1343 skulde tages opmænd til at bilægge uenigheden mellem Danmark og Sverige. Og ved mødet i Varberg, der førte til afståelsen af Skåne, var Niels Bugge blandt dem, der garanterede for overenskomstens overholdelse.

Det gode forhold mellem kongen og stormændene blev

imidlertidig ikke varende. 1349—1350 rasede den sorte død, og Valdemar Atterdag udnyttede lejligheden til for billige penge eller helt uden vederlag at inddrage ejerløse gårde og tidligere krongods under kronen. Det passede ikke herremændene.

Endnu 1350 hører Niels Bugge dog til i kongens nærmeste kres og følger ham på en rejse til Tyskland. Men året efter bryder han ud og slutter sig igen til de holstenske grever sammen med flere jyske herremænd, og i den følgende tid står der kamp om alle de jyske borge.

Det er denne strid med kongen, der ligger til grund for sagnet om kong Valdemars belejring af Hald og opførelsen af »Valdemars-skansen«. Men når det siges, at belejringen varede i 9 vintre, da har sagnet ingen støtte i virkeligheden, ti 1354 kom det til forlig på Danehoffet i Nyborg, hvor Valdemar Atterdag lovede at regere efter Valdemar Sejrs love og gammel sædvane.

Forsoningen blev ikke langvarig. Vinteren 1356—57 blussede striden op påny. Ind under jul 1358 bad kongen Niels Bugge, Ove Stigsen til Eskebjerg, en søn af Stig Andersen, Bjørnholm, og Peder Andersen Hvide til Margård i Odense amt, en bror til Stig Andersen, om at komme til Slagelse til ny forhandling. Her stillede Valdemar Atterdag imidlertid så hårde betingelser, at de skiltes i større uvenskab end før.

Kongen havde tilsagt de tre herremænd frit lejde og givet dem en frist på 8 dage til at rejse hjem i. Men da de lige efter nytår 1359 på hjemvejen passerede Midelfart, blev de alligevel overfaldet af 3 fiskere, der efter fortællingen dræbte dem med de grebe, de brugte til at grave madding med.

Det var den almindelige mening, at kongen stod bag mordet. Det nægtede han dog og fralagde sig ved tylvtered al

andel deri, og der blev pålagt de tre fiskeres ejendomme en årlig bod på 24 skilling, der efter justitsråd Heugs beretning »går af Medelfart og kaldes hr. Bugges mandebod«. Boden blev betalt i over 500 år, lige til 1874.

Hvad der er sandt i denne sag, bliver aldrig opklaret. Niels Bugges søn, Knud, må dog have troet på kongens uskyld, ti kort efter optræder han som ven med kongen og dennes søn, Kristoffer.

Niels Bugge ønskede jo at være med i det store spil. Han var en mand af format i mere end én henseende. Rig var han, og rigere blev han. Han købte, solgte og mageskiftede, og da han døde, ejede han jord i 16 af de jyske herreder — i Vendsyssel og på Mors, i Østjylland og ved Kongeåen. Mest gods samlede han dog i Salling, hvor han bl. a. ejede Spøttrup, og i egnen omkring Viborg. Spøttrup blev i familien til 1404, da Niels Bugges dattersøn, Johan Skarpenberg, skødede gården til Viborg bispedømme.

Mand og mand imellem kaldtes herren til Hald kong Bugge. Og hvad Niels Bugges indtægter angår, da kunde de nok kaldes kongelige. Man har beregnet dem til 14000 td. byg årlig. Men han rådede også over 3000 td. htk. Han gik for at være Jyllands rigeste herremand, så han kunde nok tillade sig at snakke med, hvor vigtige sager skulde afgøres.

Det hedder sig, at de Midelfart fiskere slog de tre herremænd ihjel for deres hovmodige optræden. Det var måske en forklaring, man gav samtiden for at dække over kongen. Om Niels Bugge som menneske ved man ellers ikke noget nedsættende at sige. Tværtimod er bevaret en vise, der fremhæver hans ridderlighed. Det er visen om »Kongens søn af Engeland«. En engelsk kongesøn strander på kysten ud for Bovbjerg og bliver plyndret for både folk og gods af strandlenets indehaver. Det var Eske Frost, der ejede Fjandhus ved Nissum fjords sydvestlige hjørne — en gård, som

ikke mere eksisterer. Men, hedder det, var han strandet i hr. Bugges len, vilde det ikke være sket.

Niels Bugge var gift to gange. Hans første kone var datter af Palne Jonsen og Eline til Støvringgård. I dette ægteskab var foruden sønnen Knud datteren Eline, der var opkaldt efter mormoderen.

Ved Palne Jonsens og Elines død er Niels Bugge sagtens blevet ejer af Støvringgård. Den mulighed foreligger dog også, at den er gået direkte over til datterdatteren Eline, som siden er ejer af den.

Anden gang var han gift med Ingeborg Vendelbo. Hun var af en anset og indflydelsesrig slægt. Hendes far var Peder Vendelbo, som først var marsk og siden drost hos Kristoffer 2. og 1341 nævnes som kong Valdemars marsk.

Eline Bugge blev gift med Ingeborg Vendelbos bror, Christen Vendelbo, der havde været gift tidligere. Han var ejer af flere gårde, bl. a. Odsgård i Vinkel sogn. Også han var en mand med indflydelse. Han blev høvedsmand på Skanderborghus, marsk og medlem af kongens råd m. m. Han deltog i fredsforhandlingerne med Hansestæderne i Stralsund 1370. Han døde omkring 1400.

Det må have været en ung kone, Niels Bugge fik, da han giftede sig med Ingeborg Vendelbo. Hun levede i alt fald mange år efter ham. Så sent som 1388 skifter hun de store ejendomme mellem arvingerne. Ved skiftet fik Christen Vendelbo og Eline Vosborg, Støvringgård og Lundholm. Lundholm lå ved Skagen og er forlængst begravet af sand. Ved deres død arvede datteren Else Støvringgård og datteren Ingeborg Vosborg.

Ingeborg blev gift med Predbjørn Podebusk. Han var født 1376, havde tidligere været gift med Helle Brostrup og ejede Egholm i Sæby sogn, Københavns amt, samt Holm-

gård og Kørup. Han døde 1419. Gennem deres efterkomere bevarede Vosborg i Buggeslægten til 1626.

Hvad Hald angår, da gik den ved Niels Bugges død over til datteren Elisabeth, der var gift med Gotskalk Skarpenberg. De solgte den kort efter til Valdemar Atterdag, som igen pantsatte den til landstingshører Timme Limbek. Den blev dog først betalt af hans datter, dronning Margrethe, til Elisabeth Buggesdatter og hendes søn Johan Skarpenberg.

Gotskalk Skarpenberg må være død tidligst 1377 og hans enke, Elisabeth Buggesdatter, tidligst 1391, ti dette år testamenterer hun Mejlhedegård i Sdr. Rind sogn og Værum Lund (Vejrumlund) i Vejrum sogn til vor Frue kirke i Viborg og bispedømmet samme sted.

UNDER BISPESTOLEN

1387 indløste dronning Margrethe Hald for 600 mark lødigt sølv, og i hendes besiddelse var den til 6. juli 1393, da hun skænkede gård og gods til Viborg bispestol, imod at der blev læst sjælemesser for hende og hendes forældre i Viborg domkirke. Gaven blev siden stadfæstet af Erik af Pommern 1407.

Sådan helt til givendes fik biskop Jakob nu ikke Hald. Han måtte udrede en større sum penge, og dem skaffede han ved lån hos sin kollega i Århus. I pant for beløbet måtte han give Støvring, Gjerlev, Nørhald og Ondsild herreder, som ved den lejlighed kom til Århus stift.

Endvidere knyttede dronning Margrethe en betingelse til. Hun yndede ikke herremændenes befæstede borge, og derfor forpligtede hun bispen til at nedrive Niels Bugges stærke borg og anvende materialerne ved domkirken i Viborg.

Om borgen blev nedrevet er så en anden sag. Da der ikke kan føres bevis for det, har man vel lov til at tro, at den i hvert fald ikke blev jevnet med jorden.

Hen imod 150 år førte Hald en stille tilværelse under Viborg bispestol. Da kom der en afslutning, som der stod gny om. Det var under den fra reformationen berygtede biskop Jørgen Friis.

Jørgen Friis var født c. 1492 på Haraldskær i Skibet sogn ved Vejle som søn af lensmand Anders Friis og Bodil Steinfeld Christensdatter. Han blev 1518 magister og kongelig skriver. 1519 blev han provst i Bogense og 1520 domprovst i Viborg. Og her blev han samme år biskop. Det var altså en karriere af de ikke helt almindelige. Samtidig fik han Mors og Fjends herred under sig som pantelen, og 1522 købte han Krastrup i Farstrup sogn, Ålborg amt.

Jørgen Friis' verdslige interesser lå betydeligt over de kirkelige. Dertil kom, at han foruden at være hensynsløs havde et hovmodigt og stridbart sind. P. Severinsen siger om ham i sin bog om Viborg domkirke, at han var »en bundverdslig, selvrådig og fremfusende mand, svimmel af forestillingen om adelig og bispelig storhed, en biskop, som kun var herremand«.

Kirken havde efterhånden fået en magt og rigdom, som kunde være farlig, når den blev lagt i hænderne på en mand som Jørgen Friis. Han var ikke bleven biskop på grund af kirkelige fortjenester, men han må have vundet Kristian 2.s gunst, da han var skriver hos ham, ti det var kongens indflydelse, der skaffede ham den pavelige udnævnelse i en alder af kun 27 år.

Jørgen Friis skubbede ved den lejlighed sin ældre halvbroder Niels Friis, som var kantor ved domkirken, til side. Det siger noget om ham. Og mere om hans karakter siger det, at det var hos ham, den sammensværgelse mod Kristian 2. fandt sted 21. december 1522, hvori foruden han selv og hans medhjælper i embedet, Stygge Krumpen, deltog bisperne Niels Stygge af Børglum og Iver Munk af Ribe samt 5 adelige rigsråder.

Jørgen Friis viste også sin utaknemmighed mod kongen ved 26. marts 1523 at deltage i hyldesten af hertug Frederik til Danmarks konge og være med til at brænde Kristian 2.s love på Viborg ting.

Da de nye tanker, der førte til reformationen, holdt deres indtog i Viborg, mødte de naturligvis modstand hos bispem. De fandt derimod støtte hos kongen, og Jørgen Friis har nok nogle gange ærgret sig over, at han havde været med til at sætte Frederik 1. på tronen. Han hadede kongen i den grad, at han, da Frederik 1. 1533 døde, skal have sagt, at han vilde ønske, han var en djævel, så han kunde pine kongens sjæl i Helvede.

I sin kamp for at bevare kirkens magt gik Jørgen Friis endog så vidt, at han lyste band over halvbroderen Niels Friis, fordi han var venligsindet over for udviklingen.

Forholdet mellem den hovmodige bisp og det jævne folk havde længe været dårligt. Da Hans Tavsens trådte frem og vandt borgerne for den nye lære, blev det endnu mere spændt — så spændt, at Jørgen Friis fandt det klogest at trække sig tilbage til det stærkt befæstede Spøttrup.

Denne borg var kyndelmissedag 1404 af Niels Bugges dattersøn, Johan Skarpenberg, med sø og »al Rødding sogn« overdraget til Viborg domkirke, og gaven var 1406 stadfæstet af Erik af Pommern.

Spøttrup lå imidlertid for langt fra Viborg, og Jørgen Friis fik derfor efterhånden lagt al bispestolens bøndergods under Hald og opførte her omkring 1528 den borg, hvorfra rester endnu findes.

Om han byggede den op fra grunden af, eller han udbedrede ældre volde og bygninger, er der dog delte meninger om. I et fra omkring 1530 stammende satirisk digt »Visen om Peder Smed og Adser bonde« af en ukendt forfatter hedder det:

Jeg finder hannem på Hald, det gode slot,
som hans nåde haver bygt så fast og godt.

Men det bliver man jo ikke klogere af. Det betyder mere, at Peder Hansen Resen går ud fra, at det er Niels Bugges borg, bispen befæster.

Hvordan det nu end forholder sig, så ved vi, at borgen blandt andet forsynedes med et tårn, i hvis fængsel biskoppen efter sigende havde tænkt at indsætte Hans Tavsens og hans fremtrædende meningsfæller.

1529 flyttede Jørgen Friis ind i den nybyggede borg med sin livvagt på 60 ryttere i panser og plade. Bag Halds tykke mure og de med kanoner spækkede volde følte han sig tryk for de forbitrede borgere og bønder. Men disse havde kongen på deres side, og den 11. aug. 1536 mødte feltherren Johan Rantzau, rigsråd Erik Eriksen Banner og Peder Ebbesen Galt op på Hald og tog efter ordre fra Kristian 3. den egenrådige bisp i forvaring. Der siges, at han som første fange fik lov at prøve sit eget fængsel. Han sad imidlertid forskellige steder, indtil han 9. august 1538 fik sin frihed.

På bispestolen kom han ikke mere, men ellers fortsatte han i fuldt omfang sin tidligere tilværelse som verdslig stormand. Der var ikke noget om, at han som udelukket fra de betydende mænds kres måtte trække sig tilbage til Krastrup. Der blev taget fuldt hensyn til ham. Han forlænedes således 1540 med Vrejlev kloster og Kjølbygård og kom ind i rigsrådet. En del af hans sidste tid gik med retstrætter.

Jørgen Friis døde ugift på Krastrup 1547, men han efterlod sig en datter, der var gift med præsten Niels Knudsen i Hårslev på Fyn.

UNDER KRONEN

Efter reformationen kom Hald under kronen, og Hald len oprettedes med borgen som bolig for lensmændene. Deres opgave var at varetage kronens interesser i lenets område.

Hald var et regnskabslen. Det vil sige, at lensmanden modtog fast løn til sig og sine folk i form af rede penge og naturalier. Iøvrigt aflagde han regnskab for alle indtægter og udgifter og indbetalte overskudet til rentekammeret.

Fra 1547 blev det pålagt lensmændene også at føre tilsyn med byerne. De blev en slags mellemed mellem købstæderne og regeringen. De bekræftede valget af borgmestre og rådmænd og udpegede byfogden og toldereren, og de skulde gennemgå regnskaberne. For Viborgs vedkommende traf lensmanden også i mange tilfælde sammen med biskoppen afgørelser om kirkelige forhold.

Lensmanden var i det hele taget en mægtig mand inden for lenet. Men hans indflydelse kunde også være stor udadtil, især når han havde sæde i rigsrådet, og det opnåede en stor del af dem at få.

Lensmændene var sædvanligvis af fornem slægt og meget velstående. Mange af dem havde studeret ved tyske universiteter og fået militær uddannelse og siden gjort tjeneste ved hoffet. Ofte gjorde de også som lensmænd tjeneste i hæren eller diplomatiet.

Meget almindeligt fik de lenet overdraget som påskønnelse for god røgtning af hverv, de havde haft, eller fordi de af anden årsag var i kongens gunst. Af samme grunde befordredes de til større og bedre len. De kunde dog også få deres indtægter øget ved en udvidelse af det len, de indehavde, eller blive tilstået en større del af lenets indtægter, ja somme tider endda det hele.

Den sikreste metode til at komme i kongens kridthus var måske nok at forstrække ham med penge, når han trængte til det. Vi møder dette forhold adskillige gange, når vi lader de 18 lensmænd, der i årene 1536 til 1660 residerede på Hald, passere forbi.

1. HENRIK RANTZAU

Født 1501.

Død 8. februar 1561, begravet i Rossleben.

Lensmand på Hald 1536—41.

Gift med Dorothea Wonsfleth.

Ejede Eskildmark, Sorjewitz, Espenæs og Neuhaus.

Kristian 3. var takket være sin opdragelse mere tysk end dansk, og under kampen for at befæste sin magt omgav han sig i udstrakt grad med tyske rådgivere og militære hjælpere. Heraf tilhørte flere den holstenske slægt Rantzau. Det gjaldt således den første lensmand på Hald.

Henrik Rantzau er et typisk eksempel på, hvordan kongen uddelte len for modtagne lån. Han kom i Kristian 3.s tjeneste 1530 og har sikkert ret hurtigt ydet kongen betydelige lån og siden fortsat dermed.

Fra 1535—39 havde han Fjends og Nørlyng herreder samt Mors i pant, fra 1536—41 Hald og fra 1537—47 Viborg Skt. Hans klosters gods. Fra 1537—38 havde han Ørslevkloster, fra 1538—39 Skivehus, fra 1539—40 Lønborggård og 1540—44 Riberhus.

Som man ser, havde Henrik Rantzau mange af lenene samtidig, så det har ganske sikkert været store summer, der drejede sig om. Lønborggård f. eks. havde han i pant for 1000 gylden.

Rimeligvis har Henrik Rantzau hverken interesseret sig for Hald eller de øvrige len ud over at få indtægterne af dem. På Hald stod fogden Henrik Blome for styret.

Det kunde se ud til, at Jørgen Friis i sin interesse for borgen havde forsømt ladegården, ti 1540 måtte Henrik Blome i gang med at ombygge den. Blome ordnede ikke blot byggeriet, men det var også ham, der 1541 afleverede Hald til lensmand nr. 2 og overgav ham en fortegnelse over slotets beholdninger af inventar, våben og ammunition, optaget ved en slynforretning.

2. KRISTOFFER STYGGE ROSENKRANTZ

Død 7. juli 1565 ugift.

Lensmand på Hald 1541—44.

Kristoffer Stygge, som han mest kaldte sig i sine unge dage, hørte til den linje af Rosenkrantzerne, hvis gamle slægtsgård var Hevringholm. Han var fætter til brødrene rigsmarsken Otte Krumpen og biskoppen i Børglum Stygge Krumpen, og før reformationen var han køgemester hos den sidste. Under grevefejden kom han i kongeligt fangenskab, og det førte til forståelse med Kristian 3.

Fra 1537—39 var han høvedsmand på Gulland, og her udfyldte han sin plads så godt, at man ikke blot gjorde ham til lensmand på Hald, men også gav ham Sæbygård len i Vendsyssel. Det sidste havde han til 1552. Da frasagde han sig det, og det var sagtens, fordi han hellere vilde være på sin gård.

Han havde nemlig erhvervet sig Lynderupgård. Denne gård havde hørt under bispestolen og kom ligesom Hald efter reformationen under kronen. Da Stygge fratrådte Hald, fik han samtidigt købebrev på Lynderupgård, og endeligt skøde udstedtes 1553.

Ifølge overleveringen hørte Lynderupgård til de gårde, som afbrændtes af Skipper Klements bondeskarer, og alt tyder da også på, at den nuværende hovedbygning er opført af Kristoffer Stygge.

Under syvårskrigen gjorde Kristoffer Stygge tjeneste under søhelten Peder Skram, og i slaget ved Bornholm 7. juli 1565 fik han et skud gennem låret. Det blev hans død.

3. OTTE KRUMPEN

Født 1485.

Død 29. juni 1569, begravet i Mariager.

Lensmand på Hald fra 1544—69.

Gift 1. g. 1521 med Drude Krummedige.

Gift 2. g. 1557 med Anne Lykke.

Var meget rig. Arvede efter sine forældre Trudsholm, Gerlev herred, som han ombyggede. Købte Skarregård på Mors og havde andel i Mejlgård, Dyrs herred. Med sin første kone fik han Højbygård ved Rødby og med den anden, den gerrige og trættekære Anne Lykke, Demstrup, Gerlev herred, Brejnholm, Vrads herred, og Hverringe på Fyn, som hun ejede sammen med sin bror, Jørgen Lykke.

Var bror til biskop Stygge Krumpen, Børglum, der døde på Asmildkloster, og jo som bekendt ikke hørte til Guds bedste børn.

Om Otte Krumpen hører vi første gang ved Kristian 2.s kroning 1514. Han bar da kronen. 1515 var han chef for et af de skibe, der hentede dronning Elisabeth til Danmark. 1520 var han leder af Kristian 2.s togt til Sverige, og han gjorde det så godt, at han fik ridderslaget 4. november 1520, da Kristian 2. kronedes i Stockholm.

Under grevefejden havde han som adskillige andre katolske adelsmænd vanskeligt ved at finde sin plads, men det endte dog med, at han sluttede sig til Kristian 3. Hans vaklen medførte, at han en overgang var fængslet, fik sine ejendomme plyndret og blev udstødt af rigsrådet.

1544 blev han altså lensmand på Hald. Han havde tidligere haft følgende len: Fra 1517—21 Älholm, fra 1521—22 Helsingborg og fra 1522—34 Tranekær.

1554 blev Otte Krumpen rigsmarsk, og endnu under Frederik 2. hørte han længe til rigsrådets mere fremtrædende medlemmer og deltog stadig i de vigtigste diplomatiske forhandlinger. Han havde en høj stjerne hos Frederik 2., som 1559 gav ham livsbrev på Hald len, Spøttrup len og Røding birk kvit og frit.

Kort før syvårskrigen var det gode forhold til kongen imidlertid rokket, og det blev ikke ham, men grev Günther, der kom til at lede toget til Sverige 1563. Det spændte forhold skyldtes måske, at kongen plagede ham til at yde sig store lån og kautionere for meget mere.

Toget 1563 faldt imidlertid ikke heldigt ud, og under toget 1564—65 udnævntes Otte Krumpen til hærens øverstkommanderende. Han blev dog i februar afløst af Daniel Rantzau.

1567 fik han ordre til at lede en militær ekspedition til Norge. Da den 82 årige mand bad sig fri, måtte han høre, at kongen fandt det besværligt, at de, der havde sådanne høje befalinger, kun brød sig om titlen og fordelene, men ikke vilde gøre, hvad deres embede krævede.

Otte Krumpen måtte træde tilbage som rigsmarsk, og endnu så sent som en måned før sin død måtte han lide den tort, at Hald blev taget fra ham.

4. CORFITS VIFFERT

Død 17. januar 1592 på Kalundborg slot.

Lensmand på Hald 1569—73.

Gift 1571 på Restrup med Anne Gyldenstjerne, datter af Knud Gyldenstjerne til Vosborg. Hun havde først været trolovet med Holger Viffert, der var bror til Corfits, men han døde, inden de blev gift. Efter broderen arvede Corfits Næs, det nuværende Lindenberg, hvor han opførte en ny hovedbygning i renæssancestil.

Corfits Viffert var først hofjunker og senere skænk hos Frederik 2. Under syvårskrigen var han øverste proviantmester ved hæren i Halmstad, og det var for god og tro tjeneste dér, han blev lensmand. Fra 1565 til 1574 havde han det skånske len Katsløse i pant. Han må altså have lånt Frederik 2. penge.

Under sin lensmandstid på Hald havde han også Sct. Hans kloster i Viborg.

Efter at han havde fratrukket Hald, blev han efterhånden lensmand på Helsingborg, Odensegård, Malmøhus og Kalundborg.

1586 optoges han i rigsrådet, og 1585 til 1589 var han lensdommer i Skåne.

5. NIELS JONSEN VIFFERT

Født 1532 på Torstedlund.

Død 1595 ugift på Torstedlund som den sidste af slægten Viffert.

Lensmand på Hald 1573—83.

Havde samtidigt Middelsom herred.

Ejede Torstedlund og Brusgård.

Han indkaldtes 1566 for at gøre tjeneste til søs, men det ser ud til, at han i stedet deltog i landkrigen.

I hans lensmandstid havde Frederik 2. 1578 et jagtophold på Hald. Forud gav han Viffert befaling til at gøre kamre på Hald i stand til ham og dronningen og sørge for øl og brød og anden fetalje til følget. Ligeledes skulde han bestille salt og tønder til nedsaltning af vildtet og slagtere til at »belægge og indsalte vildtbraden«. Man kan skønne, at der må have været godt med vildt.

6. NIELS SKRAM

Født 27. februar 1555 på Helsingborg.

Død 26. juni 1601 på Urup, begravet i Østbirk kirke.

Lensmand på Hald 1583—85.

Søn af søhelten Peder Skram, »Danmarks vovehals«.

Gift 1. g. 1582 med Kirsten Styggesdatter Rosenkrantz til Hevringholm og Lynderupgård.

Gift 2. g. 1599 med Agate Jakobsdatter Seefeld.

Arvede efter forældrene Urup i Østbirk sogn, Hessel i Ålsø sogn samt Arløse og Skedal i Halland. Og med sin første kone fik han altså Hevringholm og Lynderupgård.

En stenplade over indgangsdøren på Urup fortæller, at Niels Skram og Kirsten Rosenkrantz har ladet gården bygge 1595.

Store dele stammer dog nok fra Peder Skram.

Efter at have studeret i Rostock var Niels Skram fra 1576—81 hofjunker, hvorefter han blev lensmand på Bygholm. Her var han 2 år, før han kom til Hald. Efter Hald havde han i 2 år Dronningborg og kom så 1597 tilbage til Bygholm, men havde tillige Sønderlyng herred.

7. JØRGEN SKRAM (af slægten Fasti)

Født 26. april 1534.

Død 18. februar 1592 på Tjele, begravet i Tjele kirke.

Lensmand på Hald 1585—92.

Førældre: Landsdommer Erik Skram til Hastrup og Maren Lauridsdatter Løvenbalk.

Gift 17. juli 1575 på Dronningborg med Hilleborg Dâ.

Arvede Tjele efter sin mor og opførte her 1585 den vinkelformede hovedbygning.

Jørgen Skram var 1557 hofsinde hos hertug Frederik (Frederik 2.), og en tid havde han gjort tjeneste hos Kristian 2., mens denne sad som fange på Kalundborg slot.

1564 deltog han i syvårskrigen, og hen mod slutningen af denne blev han høvedsmand på Båhus. 1572 forflyttedes han til Dronningborg, og tre år senere fik han Sønderlyng herred. Dette blev 1579 gjort afgiftsfri. 1585 fik han det ombyttet med Hald, som han beholdt til sin død.

Senest 1578 indtrådte han i rigsrådet, og fra 1582 til 1587 var han landsdommer.

8. HENRIK BELOW

Født 6. december 1540 på Klincken.

Død 7. december 1606 på Spøttrup, begravet i Rødding.

Lensmand på Hald 1592—96.

Gift 10. februar 1583 med en af dronningens jomfruer, Lisbet Skram Lauridsdatter til Hastrup (af slægten Fasti).

Henrik Below havde studeret i Rostock og gjort tjeneste i forskellige lande. 1568 var han hofmarskal og hofråd hos hertug Johan Albrecht af Meklenborg. Af ham sendtes han 1573 i et ærinde til den danske konge. Under opholdet her gjorde han et så godt indtryk på Frederik 2., at kongen opfordrede ham til at træde i dansk tjeneste. 1575 blev han da hofjunker og hofmarskal hos Frederik 2. og lønnet med et skånsk len. 1579 forærede kongen ham Spøttrup og

gjorde ham til lensmand på Koldinghus. Her kostede kongen hans bryllup med Lisbet Skram.

1581 fik Below sæde i rigsrådet og benyttedes til flere diplomatiske sendelser til udlandet. Fra 1584 til 1592 var han lensmand på Skivehus. Derefter havde han så Hald, og et års tid var han forlenet med Tranekær. Herfra kom han 1597 til Kalø, som han beholdt til sin død.

På Kalø døde Lisbet Skram i barselseng 13. november 1600. Hun blev begravet i Rødding.

9. JØRGEN FRIIS (af slægten fra Haraldskær)

Død 1616, begravet i Viborg domkirke.

Lensmand på Hald 1596—1601.

Forældre: Iver Friis til Haraldskær (bror til biskop Jørgen Friis).

Gift 1. g. 2. august 1573 på Krastrup med Anne Juel Pallesdatter.

Gift 2. g. 13. september 1579 i Århus med Else Bjørnsdatter til Vår.

Gift 3. g. 5. december 1596 på Hald med Lisbet Galde Christoffersdatter.

Arvede Krastrup og Halkjær efter sin mormor og fik med sin anden kone Vår.

Jørgen Friis begyndte sin offentlige løbebane med 1576 at følge Frederik 2. på en rejse til Meklenborg. 1578 blev han hofjunker og 1581 lensmand på Sebber kloster.

Efter at han havde været lensmand fra 1589—95 på Vinderslevgård og i Lysgård herred, i 1594 på Vestervig kloster og fra 1595—96 på Skivehus, kom han til Hald.

1589 var han bleven landsdommer og 1596 rigsråd.

Da han 1601 drog fra Hald, var det for at overtage den ærefulde post som lensmand på Akershus og statholder i Norge. Hjemvendt derfra var han lensmand på Sejlstrup fra 1608, til han 1616 døde.

10. CHRISTEN HOLCK

Født 29. maj 1558 på Rønhave.

Død 18. marts 1641, begravet i Lisbjerg.

Lensmand på Hald 1601—11.

Gift 1. g. 20. juli 1595 på Københavns slot med Karen Krafse.

Gift 2. g. 16. juni 1605 med Marie Below til Hastrup.

Ejede Højgård.

Christen Holck studerede i Strasborg og blev 1582 sekretær i kancelliet. 1590—96 var han domprovst i Roskilde.

Han sluttede sig meget tidligt til Kristian 4., og da denne 1596 overtog regeringen, kom han ind i rigsrådet og blev kort efter lensmand på Tryggevælde.

Under sin lensmandstid på Hald fik Holck 1610 af Kristian 4. befaling til at sætte de kongelige rum på slottet i tilbørlig stand til at modtage kongen med dronning og søn i anledning af sønnens kroning i Viborg.

1611 blev han lensmand på Silkeborg. I tidens løb fik han overdraget mange hverv både i ind- og udland, og han fulgte ofte kongen på hans rejser.

Christen Holck efterlod sig en interessant stambog, som opbevares på Holckenhavn.

11. KJELD KRABBE (af slægten fra Østergård)

Født 4. juli 1583 på Vesløsgård.

Død 31. januar 1612 på Hald, begravet i Viborg domkirke.

Lensmand på Hald 1611—12.

Gift 20. januar 1611 i Viborg med Christence Juel.

Ejede Brusgård.

Kjeld Krabbe begyndte sin skolegang i Århus og drog derefter 1597 udenlands for at studere. Besøgte universiteterne i Helmstädt, Wittenberg og Orleans. Efter endte studier og en rejse gennem Italien og Frankrig vendte han akkurat på 6 års dagen for sin afrejse hjem igen.

Fra 1604 til 1610 var han kancellijunker og fulgte som sådan 1606 med Kristian 4. til England og med Jakob Ul-

feldts ambassade til Nederlandene. 1611 blev han lensmand på Hald, men døde allerede året efter.

12. KNUD GYLDENSTJERNE

Født 5. februar 1573.

Død 1636, begravet i Tim kirke.

Lensmand på Hald 1612—27 og 1629—37.

Gift 29. juni 1602 i Viborg med Øllegård Huitfeldt.

Ejede Timgård, Bidstrup, Ljungby, Irup og Søndervang i Hids herred

Knud Gyldenstjerne var hofjunker fra 1596—98. Han deltog 1612 som løjtnant i Kalmarkrigen og blev 1623 ritmester ved rostjenesten.

(Ros=hest. Rostjeneste var adelens pligt til at gøre tjene-
ste til hest i fuld rustning.)

Sammen med Hald havde Knud Gyldenstjerne Fjends, Middelsom, Nørlyng og Rinds herred samt Mors. Opholder i hans lensmandstid på Hald skyldtes, at den berygtede Wallenstein i disse år hærgede Jylland, som landet aldrig var bleven hærget før. Hans tøjlesløse landsknægte af Kroater, Tyskere og Kosakker myrdede, plyndrede og brændte over den ganske halvø, og de, der havde råd og lejlighed til det, flygtede for at redde livet. Mange tog til Norge, andre til øerne. Knud Gyldenstjerne opholdt sig i København, til uvejret var drevet over.

I en henvendelse til Knud Gyldenstjerne i hans egenskab af lensmand angående købmandslavet i Viborg kaldes han »byens gunstige forsvarer og beforder«. Det rimer sig ikke rigtigt med hans flugt, men det var ganske vist også 1622.

Hvordan det under plyndringen gik Hald kendes ikke. Måske blev en del brændt. Knud Gyldenstjerne byggede i hvert fald et nyt hus, som siden kaldtes Knud Gyldenstjernes hus.

13. JØRGEN SEEFELD

Født 17. december 1606 på Skjærvad.

Død april 1666.

Lensmand på Hald 1637—48.

Gift 1. g. 30. april 1637 med Barbara Christiansdatter Friis (af slægten fra Haraldskær).

Gift 2. g. 1641 med Karen Clausdatter Sehested til Øland.

Ejede Visborg, Ovegård, Stenalt (Rougsø herred), Vår (Slet herred) og Øland (Hassing herred). Takseredes 1638 til 245 tdl. htk.

Jørgen Seefeld begyndte sin skolegang i Viborg og studerede siden i Rostock og Wittenberg, Leipzig og Leyden. Fra 1630—32 og 1633—37 var han hofjunker. Derefter var han altså lensmand på Hald i 11 år. 1640 blev han løjtnant ved rostjenesten og 1641 ritmester. 1646 blev han kommissarius ved de jydskes landfolksregimenter.

Fra 1648—51 var Jørgen Seefeld lensmand på Nedenæs, fra 1651—53 på Koldinghus, fra 1653—57 på Holbæk og fra 1657—63 på Dueholm.

1661 var han medunderskriver af suverænitetssakten.

14. EBBE ULFELDT

Født 3. juli 1610 på Nyborg slot.

Død i marts 1654 på Skivehus, begravet 7. april i Viborg domkirke.

Lensmand på Hald 1648.

Søn af rigskansler Jakob Ulfeldt til Ulfeldtsholm, som c. 1610 købte Urup. Når Ebbe Ulfeldt skriver sig til Urup og Egeskov, er ejerforholdet meget tvivlsomt. Han har helt sikkert aldrig ejet nogen af dem.

Gift 3. november 1639 i København med Mette Grubbe til Rask.

Ebbe Ulfeldt var elev på Sorø akademi. Han deltog 1626 i slaget ved Lutter am Barenberg som fændrik i broderen, Frantz Ulfeldts kompagni. Siden gik han i hollandsk tjeneste, gjorde derefter tjeneste her hjemme og avancerede til oberst.

1646 blev han lensmand på Skivehus. Ved Frederik 3.s kroning 1648 blev han ridder.

15. FRANTZ POGWISCH

Født c. 1612.

Død 1653, begravet i Århus.

Lensmand på Hald 1648—52.

Gift 1641 på Egholm med Hilleborg Krafse til Egholm og Ravnholt. Hun havde før været gift med feltmarskal Henrik Holck, som var død 1633.

Efter at Frantz Pogwisch havde været en tur i udlandet, blev han 1636 hofjunker, og fra 1639—41 var han mundskænk. 1641 blev han forlenet med Marie kirkes provsti i Oslo og Rækkestats len.

1643 var han marskal ved gesandtskabet i Osnabrück. Blev 1644 generalproviandmester og 1646 lensmand på Bygholm. 1648 — altså samme år, som han blev lensmand på Hald — blev han ridder. Ligesom Knud Gyldenstjerne opførte han et nyt hus på Hald og måtte lægge navn til. Det nævntes altid siden Frantz Pogwischs hus.

Frantz Pogwisch regnes ikke for særlig dygtig. Det var derimod hans kone. Hilleborg Krafse bestyrede efter mandens død lenet til 1655. Hun døde 1661.

16. MOGENS ARENFELDT

Født 13. juli 1604 på Rugård.

Død 4. november 1671.

Lensmand på Hald 1655—56.

Søn af Hans Axelsen Arenfeldt til Urup. 7 år gammel forældreløs.

Gift 19. maj 1633 med Else Bülow Jokumsdatter. Hun havde før været gift med Hans Barnekow til Vidskøfle.

Var mægtig rig. Takseredes 1625 til 218½ td. htk., men 1638 til 520 td. htk.

Mogens Arenfeldt havde studeret i Heidelberg og Thüringen. Han var hofjunker fra 1624—25 og gik derefter ind i

hæren og var 1640 avanceret til ritmester. 1641—53 var han lensmand på Mariager kloster og 1653—54 over Nedenæs. Da han fratrådte Hald, blev han lensmand på Skivehus.

Fra 1663—71 var han stiftamtmand i Viborg og amtmand over Hald amt.

17. ULRIK CHRISTIAN GYLDENLØVE

Født 7. april 1630.

Død 11. december 1658 ugift.

Lensmand på Hald 1656—58.

Søn af Kristian 4. og Vibeke Kruse.

Ulrik Christian Gyldenløve var opdraget hos dr. Jesper Brockmand og kom 1647 på Sorø, hvor han ved sin uregerlighed gjorde både lærerne og faderen livet surt. 1648 drog han til udlandet, kom i spansk tjeneste og deltog i krigene mellem Spanien og Frankrig. Han tumlede iøvrigt omkring og deltog i allehånde udskejelser som drik, slagsmål osv. 1652 dræbte han i en duel i Flandern en fransk adelsmand og måtte gemme sig i et kloster for at undgå slægtningenes hævn.

Da det 1653—54 trak op til krig mellem Danmark og England, blev han hjemkaldt, men fortsatte sit leben i Glückstadt. Den krig kom jo ikke. Men 1657 erklærede Frederik 3. Sverige krig, og i den anledning blev Ulrik Gyldenløve udnævnt til generalmajor i rytteriet og oberst for sognerytterne af Sjælland og Lolland. Han blev næstkommanderende under general Axel Urup, og de to kæmpede sammen sommeren over i Skåne. I september blev Ulrik Christian Gyldenløve udnævnt til generalløjtnant og kort efter sendt til Fyn for at forsvare øen mod de fremtrængende svenskere.

Ulrik Gyldenløve havde imidlertid tæret for hårdt på sit helbred, og da svenskerne gik over Lillebælt, måtte han syg

føres til Odense, hvor han senere blev taget til fange. Ved Roskildefreden blev han fri, og han var i København, da Karl Gustav i 1658 brød freden og gik mod København. Sammen med Axel Urup og Hans Schack ledede han det berømte forsvar af hovedstaden. Men hans helbred svigtede påny, og han oplevede ikke at se sejren.

Ulrik Christian havde et vildt sind, men hans tapperhed vil altid huskes. Han var krigeren, der bedre egnede sig til hærfører end til lensmand. Og vel betænkte halvbroderen ham med Hald len, men det var for indtægternes skyld, og han har næppe nogen sinde sat sine ben på Hald.

18. OVE GJEDDE

Født 17. december 1594 på Tommerup i Skåne.

Død 19. december 1660 i København, begravet i Roskilde domkirke.

Lensmand på Hald 1658—60.

Ove Gjedde begyndte sin uddannelse på Sorø og fortsatte ved forskellige tyske universiteter. Han søgte navnlig viden på det militære område. 1616 blev han sekretær i kancelliet, og allerede 1618 sendtes han af Kristian 4. til Ostindien for at støtte det nyligt oprettede ostindiske kompagni. Det var en ung admiral med en stor opgave, der drog afsted. Men det lykkedes ham at få overdraget landsdelen Trinkomale på Ceylons østkyst og byen Trankebar på Koromandelkysten til den danske konge. Der anlagdes et fort, som blev kaldt *Dansborg*.

Efter hjemkomsten lønnedes han med nogle norske len, blev landkommissær og oberstløjtnant ved det Akershuske regiment. Under dette ophold blev han stærkt optaget af den norske bjærgværksdrift. Han erhvervede selv forskellige jerngruber, var hovedpartner i Kongsberg sølvværk, som han blev direktør for 1630.

Under krigen med Sverige 1643—44 var Ove Gjedde

admiral over en norsk flådeafdeling, og efter freden i Brømsebro 1645 blev han medlem af rigsrådet og rigsadmiral, skønt han ikke særligt havde udmærket sig.

1646 fik han Jungshoved len på Sjælland. Det fik han 1649 byttet med Herridsvad i Skåne og dette igen 1650 med Helsingborg.

Efter Kristian 4.s død 1648 blev han medlem af regeringsrådet, og han var chef for den eskadre, der sejlede Frederik 3. til Norge for at hyldes. Senere var visse forbindelser med Corfits Ulfeldt ved at koste ham kongens tillid, men han reddede sig ud af det — måske fordi han var i stand til at låne kongen betydelige beløb.

Efter freden i Roskilde måtte Ove Gjedde afstå Helsingborg len, men fik til gengæld Hald.

1658 rejste han til Skåne for at ordne sine sager. Imidlertid brød Karl Gustav jo freden, og Ove Gjedde indsattes som fange først i Helsingborg og siden i Malmø. Han blev udvekslet 1660 og var med til det store stændermøde 10. september. Han nåede også at aflægge ed på den nye forfatning, men døde kort efter.

Ove Gjedde har ikke haft megen tid til at være på Hald, så det er nok hans dygtige kone, Dorthe Urne, der har ordnet lenets sager. For anden gang i Halds lensmandstid ser vi i hvert fald, at en kvinde bestyrer lenet efter sin mands død. Dorthe Urne aflagde regnskab for tiden 1. maj 1658 til 1. maj 1661, så hun må have fortsat til afslutningsdagen.

Ove Gjedde var den sidste lensmand på Hald. Efter indførelsen af den nye forfatning inddeltes landet i amter i stedet for i len. Amterne lededes af amtmænd, der i stiftsbyerne kaldtes stiftamtmand. Denne ordning må betragtes som et led i kongens stræben efter at begrænse adelens magt.

Med lenets ophævelse var et særpræget afsnit af Halds historie forbi. Men gennem de mange mægtige og myndige

lensmænd var den gamle gårds navn endnu en gang bleven hamret ind i Danmarks historie.

JØDERNE PÅ HALD

Hald gav navn til et af de nye amter, men stiftamtmanden fik bolig i Viborg. Det varede for øvrigt ikke længe, før Hald kom på private hænder.

Frederik 3. havde et mægtigt pengeforbrug. Krigen med svenskerne stillede store krav til kassen. Og det gjorde ikke mindre den pragt og ødselhed, der udfoldede sig ved hoffet. Skatterne kunde ikke strække til, og så gik han da den for hans forgængere ikke ukendte lånevej. Han lånte i stor udstrækning af de rige adelsmænd, som fik gårde eller len i pant. Og han købte på kredit hos sine forretningsforbindelser uden småligt hensyn til deres stand og stilling, afstamning eller race. Allerede samme år, han besteg tronen, købte han af den hollandske jøde Duarte de Lima juveler for 30,000 rigsdaler, skønt jøderne på den tid nød meget ringe anseelse. Det var dog blot en begyndelse. Ved køb og lån groede gælden, så den 1661 havde nået den »kongelige« højde af 334,900 rigsdaler.

1658 havde Frederik 3. givet Lima pant for 80,000 rigsdaler i de ostindiske distrikter med fortet Dansborg, som Ove Gjedde erhvervede 1618.

Dette pant lå jo noget langt borte og havde tvivlsom værdi, og da Duarte de Lima i 1659 var død, anmodede sønnen Jakob Isak i en skrivelse af 2. september 1660 »på egne og afgangne Duarte de Limas arvingers vegne« om at få fordringen indfriet.

Kongen var dog ikke i stand til at afvikle sin skyld og tilstod i stedet jøderne som afdrag toldindtægterne af Ålborg, Kolding og Ribe. Han benyttede lejligheden til samtidig at låne 6000 rigsdaler til flådens udrustning.

Men der var jo også bund i jødernes kasse, og de presede stadig kongen for sikkerhed og penge. Den 25. oktober 1664 tilskødede Frederik 3. dem da Hald gods til fuld afgørelse af gælden, der på dette tidspunkt beløb sig til 86,377 rigsdaler.

Foruden godset, som omfattede ialt 1440 td. htk., hvoraf 16 hørte til selve gården, fik de forskellige tiender og bropenge af 8 broer i Rinds og Gislum herreder. Broerne var dog næppe noget større aktiv, da der medfulgte pligt til at holde dem vedlige.

I 1661 havde Frederik 3. klaret en gæld til sin vinhandler i København, Chr. Fischer, på samme måde. Han havde givet ham skøde på Silkeborg slot og Allinggård m. m.

Det har nok ellers været med tungt hjerte, Frederik 3. har givet slip på disse områder, ti derved fraskrev han sig nogle af sine gode jagtarealer.

Jagten har fra Arrilds tid været en af kongernes og stormændenes bedste fornøjelser. Navnlig havde Frederik 2. samlet sig mægtige jagtdistrikter rundt om i landet. De kongelige vildtbaner om Hald og Silkeborg var sammenhængende, så der var plads at muntre sig på. Og at der var godt med vildt fremgår af Frederik 2.s brev til lensmanden Niels Jonsen Viffert.

Det var jo i Hald skove, Erik Glipping jagede, dagen før han fandt sin død i Finderup, og jævnlige har kongerne siden hans tid haft glade jagtdage på disse egne. Og der værnedes godt om deres rettigheder. Vildtbanerne omkring Hald var afmærket med pæl eller sten. De 16 tilhugne sten, der står langs indkørslen til Hald og populært kaldes »Niels Bugges tænder«, er grænsesten fra vildtbanerne. Endnu omkring 1700 måtte bønderne ikke slå lyng på den del af deres egen jord, der grænsede op til vildtbanerne, for ikke at tage føden fra vildtet.

Frederik 3. kom altså ud af sin gæld til Limaerne, men

hans handel med dem fortsattes, og inden længe var han i ny gæld til dem.

Den 15. december 1668 udstedte kongen en obligation på 7,204 daler til Samuel de Lima for leverede juveler. Samme år købte han juveler for endnu 9,911 daler og året efter først for 3,461 og siden for 10,000 rigsdaler. Af de 10,000 betaltes dog det meste kontant, men gælden var jo stor nok endda, og jøderne rykkede forgæves.

Hvis ikke jøderne var klar over, at det ikke var nogen god forretning, de gjorde, da de overtog Hald, så blev de det snart. Hald var både forfalden og forsømt.

Da Hald fra len var gået over til at blive amt, forpagtede stiftamtmand Ebbe Gyldenstjerne ladegården og fik bolig på slottet. I den anledning foretoges 12. maj 1662 en besigtigelse, hvoraf det fremgår, at vinduerne manglede ruder, dørene hængsler, og at murene var forfaldne. Med bøndergodset stod det ikke bedre til. Ebbe Gyldenstjerne klagede over, at bønderne var så forarmede, at der var gårde, som i flere år end ikke havde været tilsæt.

Ret meget er nok ikke bleven rettet ved det, før Limaerne kom til. Og det gavnede jo heller ikke, at de ingen forstand havde på landbrug, men måtte overlade alt til fremmede forvaltere. For øvrigt er det mest sandsynligt, at de aldrig selv boede på Hald. Ingen af de skrivelser, der foreligger fra deres hånd, er bleven til dér.

Fik jøderne ikke noget ud af Hald, så gjorde bønderne det efter sigende. De plyndrede gården ud fra den betragtning, at hvad kragerne ikke tog, det gik i ravnene. Denne indstilling kunde tyde på, at de, der var sat til at varetage ejernes interesser, ikke forsømte at pleje deres egne.

Senere var der én til, der også fik noget ud af jødernes besiddelse af Hald. Det var digteren St. St. Blicher. Han fik stof til den udmærkede og spændende fortælling »Jø-

derne på Hald«. Den er værd at læse, men man må holde sig klart, at der ikke er stort andet historisk i den end navnene.

Den ældste af brødrene Lima, Jakob Isak, døde ugift 1670, og Samuel blev eneejer af Hald. Men da var familien allerede stillet sådan, at den i stedet for at låne ud selv måtte låne mod kaution.

I maj 1687 døde Samuel og blev begravet i Altona, og hans enke sad ene tilbage med en flok uforsørgede børn.

Rachel fik hårdhed at prøve, ti knap var Samuels lig ude af landet, før kreditorerne fra alle sider faldt over hende.

Endnu var der et gammelt tilgodehavende på godt 11,000 rigsdaler for juveler leveret til Frederik 3. Han var jo nu forlængst død, men Rachel rykkede 1687 rentekammeret, og det lykkedes hende at få udlagt jordegods på Langeland for 6,235 rdl.

På restbeløbet 4,808 rigsdaler måtte hun vente. Og det hjalp hende ikke stort, at Kristian 5. 1688 skaffede hende fred for kreditorerne i to år ved at forbyde enhver at gøre udlæg hos hende. Efter fristens udløb var de der igen.

Først 5. juli 1692 fik Rachel tilskødet Næsbyhoved mølle ved Odense som dækning for de 4,808 rigsdaler.

Men nedad gik det stadig med Hald, og der var nok til at fremme undergangen. Bønderne var ikke ene om at plyndre. I en skrivelse af 13. maj 1696 klager Rachel Lima over, at amtsforvalter Jakob Brochmand i 18 år har indtrængt sig på hendes gods og for en fordring på 1200 rdl. taget fra hende for mindst 30,000 rdl. Når man ikke kunde få Brochmand til at komme frem med regnskaberne vedrørende Hald gods for årene 1677 til 1686, da tyder det jo på, at Rachel ikke har klaget uden grund.

Jakob Brochmand havde heller ikke fra anden side nogen god lov på sig. Det hedder om ham, at han tre gange havde

underskud i kassen. To gange kom han i fængsel, men slap ved kongens bistand i embedet igen. Tredie gang fik han sin afsked.

Brochmands forbindelse med hoffet stammede fra, at han i sine unge dage havde været berider hos dronningen. 1672 blev han amtskriver i Hald amt, og 1689 fik han titel af amtsforvalter. Da han fik sin afsked, og det skete inden 1695, blev han tildelt en pension på 200 rdl. Det var ikke for god og tro tjeneste i embedet, men »i betragtning af sin gamle hoftjeneste«.

Jakob Brochmands efterfølger i embedet, Fr. Wesenberg, var også hård ved Rachel Lima. Han gjorde udlæg for skatter ved at lade bønderne aftærse kornet og føre det bort. Og han nøjedes ikke med kernen, men solgte halmen med og høet fra engene, så der ikke var noget at fodre med.

1699 købte Rachel af kongen for 682 rdl. sædegårdsfrihed for Hald, og 1703 solgte hun godset, der nu omfattede 279 td. htk., til Gregers Då for 9,770 rigsdaler.

Som foran nævnt boede jøderne formodentlig aldrig på Hald, og de har således ikke haft lejlighed til at træde nogen for nær på stedet og skabe sig fjender. Det er derfor en uretfærdig behandling, forfatteren, som efter salget til Gregers Då skrev »Halds frydeskrig«, giver dem. Han lader Hald selv berette om sin omskiftelige skæbne og slutte med at juble over at være befriet fra jøderne. For det er vel ikke sådan, at han blot har villet indynde sig hos den nye ejer ved at fremstille ham som prinsen, der frier prinsessen fra dragen.

Navnet på forfatteren til denne rimede fremstilling af Halds historie er ikke bevaret, men man gætter på, at det har været Martinus Rhodius (Martin Baltsarsen Rhode), der fra 1681 til 1716 var præst ved Gråbrødre kirke i Viborg.

GREGERS DÅ

Gregers Då, der i »Halds frydeskrig« prises, fordi han hjalp Hald ud af det jødiske slaveri, stammer fra Borreby ved Skelskør. Hans far er den ikke mindst for sit guldmageri kendte Valdemar Då, der ejede Borreby sammen med en bror. Guldmageren er også kendt på disse egne, idet han ved sin fars død arvede Bonderup, det nuværende Lerchenfeldt i Himmerland, og boede der, før han kom til Borreby. Og da han havde sat alt, hvad han ejede, til ved sine forsøg på at lave guld, flyttede han til Viborg, hvor han boede i et lille hus, til han 1691 døde. Den læderbetrukne og messingbeslåede kiste med hans balsamerede lig står i Viborg domkirke.

Gregers Då blev født på Borreby 8. november 1658. Han fik militær uddannelse og var som fændrik med i den skånske krig. I slaget ved Lund blev han taget til fange, men blev året efter udvekslet. 1679 blev han udnævnt til premierløjtnant. Hans karriere blev imidlertid brat afbrudt, da han 1680 på grund af uoverensstemmelse med en overordnet fik sin afsked. Siden blev han igen taget til nåde og forfremmet til kaptejn.

1684 blev han efter ønske sat uden for nummer og gik vistnok i fremmed tjeneste. Men 1688 er han i hvert fald hjemme igen. Han forfremmedes da til oberstløjtnant ved et dragonregiment. Med dette deltog han 1692 på tysk side i en krig med tyrkerne. 1695 tog han sin afsked som oberst og trådte ud af tjeneste.

Gregers Dås udtræden af hæren hænger måske sammen med, at han som så mangen anden adelig havde fundet sig en kone ved det berømte Viborg snapsting. Det var baronesse Johanne Marie Ryse, datter af ingeniør, friherre Henrik Ryse til Rysensten, som han blev gift med 1694. Hun havde forøvrigt været gift to gange før, første gang med Paul Rantzau, anden gang med Christian Juul.

Ved giftermålet med Johanne Marie Ryse blev Gregers Då herre til Rysensten, Lundbæk og Pandum, og han blev i stand til 1703 at købe Hald.

Borgen må nok på dette tidspunkt have været meget forfalden, ti Gregers Då tog straks fat på at opføre en ny hovedbygning »et kanonskud vest for Niels Bugges og Jørgen Friis' Hald«. Ak ja, det var den gang. Kanonerne er jo kommet til at række noget længere siden. De to små pavilloner i haven foran den nuværende hovedbygning er rester af Dås bygning.

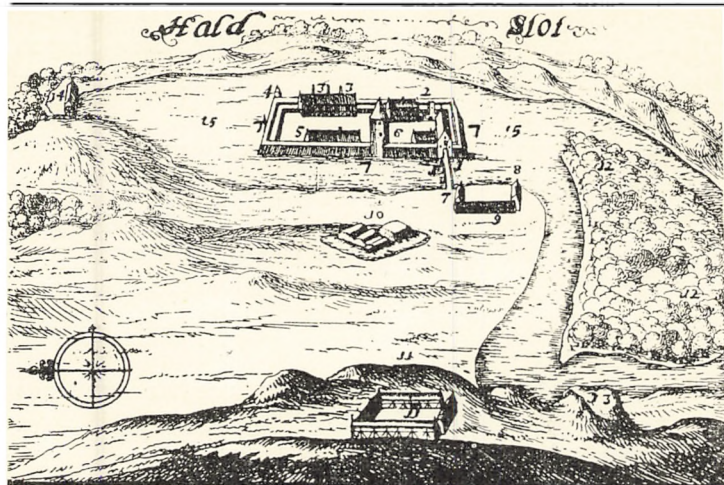
Det er rimeligt, at Då fra den gamle borg har hentet alle de materialer, han kunde bruge, og derfor er der af Jørgen Friis' borg så lidt tilbage.

Tårnet, der i dag sætter sit præg på omgivelserne, er af ny dato, men det er rejst på resterne af det gamle. Dette havde 3,5 m tykke mure af røde munkesten blandet med rå kamp og et indvendigt tværmål på c. 5,5 m.

Af synsforretninger i 1601 og 1602 kan man danne sig følgende billede af Hald slot på dette tidspunkt.

Ad en vindebro kom man over til borgpladsen og mødte straks her en bygning, som kaldtes »Hvælvingen over porten«. Her stod et grundmuret hus i to etager med gavle i øst og vest. Det var hovedfløjen med de kongelige værelser. Opholdsstuerne var »omdragne med rødt engelst«. Det var datidens form for vægbeklædning. Den lunede og pyntede jo på samme tid. Her fandtes også en badstue for de kongelige.

I borgpladsens sydøstre hjørne lå et bindingsværkshus i to stokværk med bl. a. skrivestue og et par sengekamre. Det har måske været hovedfløj, før det grundmurede blev til. Og det er vist rigtigst at regne med, at stenhuset er opført efter reformationen, ti forskellige fund gør det sandsynligt, at materialerne delvis stammer fra de 12 nedbrudte sognekirker i Viborg.

1 Portbaugit, hvor under gamle
sle se ubrugte høje Kvældere, med en
Væddebænk	7 Væddens omkring Slottet
2 Ruderne af det gamle Bregers	8 Smiddien
3 den gamle Frøer stue	9 Stalden
4 I øst-højten	10 Bredtøns-bryg
5 den nye Frøer stue	11 Slotts Ladegården
6 Konges laaract-byggetid 1528. af
Bisp Trigen Trøys all Tausvorn Donyt.
Hjælpland se Wiborg Bregers. mens
hænd kom selv sigt det als sig till liden
baale	12 Kvælden
	13 Gamle Slott Slott som er bygt ved
Aar 1520 her Dnyge
	14 Slotts melle.
	15 Siën

Hald slot c. 1677 efter Resens atlas.

Lensmændene Knud Gyldenstjerne og Frantz Pogwisch byggede hver et hus, men nærmere om deres beliggenhed og brug kendes ikke. I det hele taget må vi med forsigtighed gætte os frem, ti foruden voldene og tårnet er kun fattige rester af kassematter, en bageovn og et kloakudløb de eneste vidner om de bygningsværker, som stormænd i en fjern fortid her rejste.

Uden for selve borgpladsen, ovre på det faste land, lå lensmandens stald, smedien og et kornhus i to etager. Længere borte lå den egentlige ladegård med øksnehus, »fæhus« og lade.

Da Gregers Dås byggede, var den tid forbi, da herremændene byggede befæstede borge. Hans Hald lå åben med herlig udsigt til den blanke sø og den blide bøgeskov på Inderøen, og i stedet for volde indrammedes den af en have i fransk stil. Denne have er op gennem årene bevaret i sin oprindelige skikkelse.

Selv om Gregers Dås fik indrettet sig dejligt på Hald, har han ikke kunnet undvære det håndværk, hvori han var oplært. Da Danmark 1709 igen kom med i Den store nordiske krig, modtog han udnævnelse til generalmajor, og 1712 var han fører for rytteriet i det slag, der stod mellem den danske hær og den svenske ved Gadebusch i Mecklenborg-Schwerin. Her ramtes han 20. december 1712 af en kanonkugle og døde samme dag. Han berømmes ved denne lejlighed for dristighed og mod.

Da budskabet om Gregers Dås død nåede hjem, var hans hustru død for 3 dage siden hos sin søn af andet ægteskab, baron Juul-Rysensten på Lundbæk ved Nibe. Ingen af ægtefællerne fik således hinandens død at vide. Men deres dyre metalkister mødtes i Viborg domkirke og fik plads ved siden af Valdemar Dås i et kapel på kirkens søndre side.

Det Dåske kapel findes ikke mere, det blev nedrevet 1828, og kisterne flyttedes da ind i kirken. Her stod de efterhånden og blev så angrebne af tidens tand, at Nationalmuseet 1950 fandt det nødvendigt at tage dem over til København og udbedre dem. De er nu atter på deres plads i domkirken.

SKIFTENDE EJERE

Gregers Dås efterlod sig ingen børn, og Hald gik derfor i arv til stedsønnen, baron Juul-Rysensten. Han solgte den 1717 til amtmand Seerup.

Jens Jørgensen Seerup var ikke nogen tilfældig køber. Han havde været birkedommer og inspektør ved baroniet Rysen-

sten og havde ledet byggeriet på Hald. Han var altså godt kendt af baronen. Siden havde han været kongens forvalter over Dronningborg gods og bestyrer af Mariager klostergods. Og fra 1716 havde han siddet som amtmand over Dronningborg, Silkeborg og Mariager amter.

Seerup var en dygtig administrator, og Frederik 4. påskønnede hans dygtighed ved 1717 at udnævne ham til justitsråd og 1728 til etatsråd. Men ved tronskiftet 1730 mistede han sine embeder.

Foruden Hald ejede Seerup fra 1720 til 1726 den nu ikke mere eksisterende hovedgård Boller i Romlund sogn. Desuden ejede han Sejlgård i Funder sogn fra 1724, til han 1733 skødede den til svigersønnen, Enevold Heug. Til ham skødede han også 1736 Hald.

I Funder kirke havde Seerup ladet indrette en begravelsesplads, og muligvis blev han begravet der, da han 1739 afgik ved døden — vistnok i en alder af 69 år.

Landsdommer *Enevold Andersen Heug* var søn af købmand Anders Jensen i Ålborg. I købmandsgården var indrettet et gæstgiveri, der var byens fineste og gang efter gang husede kong Frederik 4., når han på sine rejser overnattede i Ålborg. Det var ligeledes mødestedet for den vendsysselske og himmerlandske adel.

Anders Jensen var gift med en borgmesterdatter fra Ålborg, Ide Clausdatter Heug, og han antog navnet Heug for sig og sine efterkommere.

Sønnen Enevold, der var født 1688, blev student 1706. Nogen afsluttende eksamen har han derimod næppe taget, han slog sig i stedet på landbrug. 1719 købte han halvpart i herregården Kjærsgård, der lå mellem Hjørring og Hirtshals.

1725 blev han udnævnt til landsdommer ved det nørre-rydske landsting i Viborg, og da han et par gange om måne-

den skulde møde der, har han sagtens fundet det for besværligt at bo nordenfjords. Han afhændede i hvert fald 1727 sin andel i Kjærsgård. Hovedårsagen hertil var måske dog den, at han på dette tidspunkt var blevet gift med en datter af amtmand Seerup, Frederikke Seerup, og af den grund vel endog kunde bo på Hald.

Da Kristian 6. overtog regeringen 1730, fik Heug sin afsked ligesom svigerfaderen. Han blev ved afskeden udnævnt til justitsråd.

1733 fik han som foran nævnt af svigerfaderen skøde på Sejlgård og 1736 skøde på Hald.

Der var i ægteskabet 3 børn, sønnen Jens og døtrene Marine Kristine og Ide. Jens blev gift med enken efter hofslagter Jens Jensen, København, og fortsatte hans forretning. Marine Kristine blev gift med præsten Peder Nielsen Rosenstand i Rødning-Krejbjerg i Salling og blev derved stammoder til den endnu levende slægt Rosenstand. Ide blev gift med en mægler i Ålborg.

Da ingen af børnene ønskede at overtage Hald ved faderens død 1740, solgtes gården 1741 ved auktion.

Køberen var en købmand Chr. Heug. Navnet kunde tyde på slægtsforbindelse, men det var der nu vist ikke noget om.

Christian Heug var en dårlig mand for Hald. Han udmarvede gården. Og selv udmarvedes han af bønderne, der stadig krævede »sædekorn, ædekorn, heste og køer«. Han fik da også hurtigt nok af at være godsejer, og 1745 solgte han Hald til stiftamtmanden, baron Gyldenkrone.

Baron *Vilhelm Gyldenkrone* var født 1701 som søn af baron Christian Gyldenkrone, der først var stiftsbefalingsmand over Island og Færøerne og derefter stiftamtmand over Viborg stift. Da Christian Gyldenkrone 1744 tog sin afsked, overdroges embedet til sønnen, som altså året efter købte Hald.

Vilhelm Gyldenkrones tid på Hald blev heller ikke lang, ti han døde allerede 1747. Han nåede dog at udvide den af Gregers Då opførte hovedbygning. Hans enke, Frederikke Louise, der var datter af greve Adam Christian Knuth, beholdt Hald til 1750, da hun afhændede den til landsdommer Fr. Schinkel.

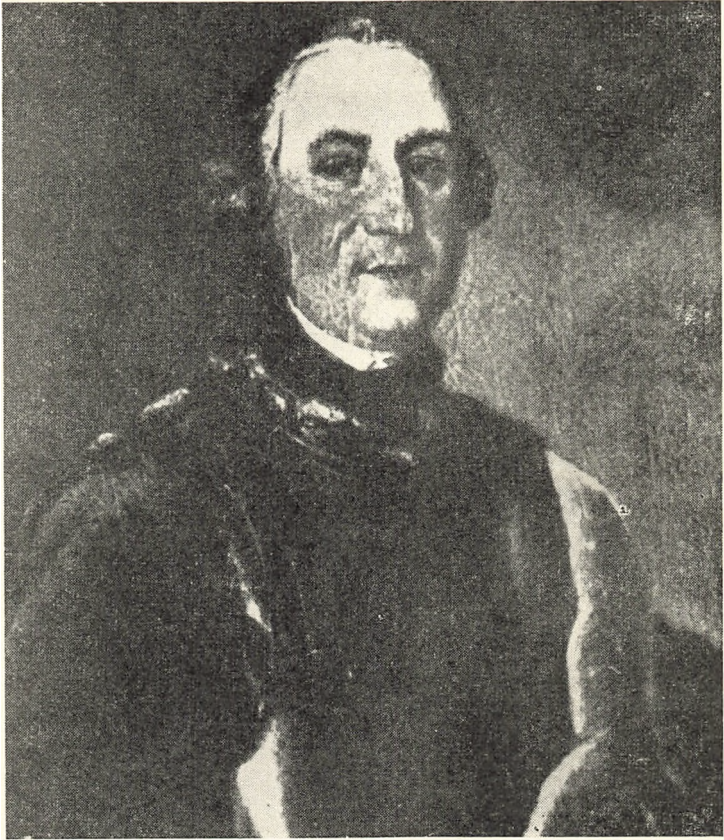
DEN GALE SCHINKEL

Blandt Halds brogede skare af ejere er Schinkel en af dem, der bedst kendes og huskes. Men tilføjelsen til hans navn vidner om, at det ikke ene er for hans gode egenskabers skyld.

Frederik Schinkel var født den 26. januar 1719. Hans far var etatsråd Claus Christian Schinkel, amtmand over Dueholm, Ørum og Vestervig, hans mor Valdborg Sophie Gyn-
telberg.

Fra 1737 til 1738 læste Frederik Schinkel i København, men nogen eksamen blev det ikke til. Fra 1738 til 1745 arbejdede han på faderens kontor, og sidst i fyrreerne blev han forpagter af det nyoprettede Estvadgårds kloster. Imidlertid opstod der snart uenighed om forpagtningskontrakten, og klosterets administrator, hans afdøde fars eftermand, amtmand Werner Rosenkrantz til Krabbesholm, må vel have fundet det for besværligt at samarbejde med Schinkel. Han bød ham i hvert fald 1000 rdl. for at fratræde forpagtningen til førstkommende maj. Schinkel tog imod tilbudet og købte Hald.

Schinkel hævdede at høre til den gamle adelsslægt Skinkel og førte familiens våben, men afstamningen er meget tvivlsom. Det var da heller ikke nogen adelig hustru, han fik, da han 27. oktober 1758 ægtede den 23 årige Edel Helene Margrethe, der var datter af den velhavende regiments-
skriver i Skanderborg rytterdistrikt, Niels Olsen Molderup. Molderup var 1752 bleven udnævnt til kammerråd, og han

Frederik Schinkel.

var meget rig. Begge dele har sikkert for Schinkel været tungt vejende faktorer ved hans valg af ægtefælle. Det skal være fuldt pålideligt, at Edels medgift var det meste af en tønne guld.

Ved deres ankomst til Hald efter brylluppet, der stod på Skanderborg Ladegård, blev de modtaget med en rimet fremstilling af Halds historie. »Halds rimkrønike«, som

den kaldes, bærer forfatternavnet J. Schålen, og han angiver at være degn i Finderup. Der har imidlertid aldrig været nogen degn i Finderup af det navn, og det er aldrig bleven opklaret, hvem denne Schålen er. Men han er godt inde i Halds historie.

Rimkrøniken er bygget over »Halds frydeskrig« og tilsat mundtlige overleveringer, som ikke kendes fra anden side. Ligesom Hald i Frydeskriget selv fortæller sin historie, således beretter den også i rimkrøniken, hvad den har gennemlevet indtil denne dag, og den slutter med at opregne for den unge frue, de mange herligheder hun går ind til.

Da Frederik 6. 23. juni 1826 besøgte Halds ruiner, lod den daværende ejer, J. E. Rosborg, Halds rimkrønike afskrive efter originalen, som da fandtes på Hald. Originalen er desværre forsvunden, men afskriften blev fremsagt for kongen ved hans ankomst og derefter overleveret til ham. Den findes i kongens håndbibliotek.

Den unge frue gik vel ind til adskillige herligheder, men hun fik det næppe mere end godt. Schinkel var en selvrådig og stridbar mand, som lå i strid med alle lige fra hans fæstebønder og tyske teglbrænder til sognepræsten og kollegerne i landsretten. Han ragede ud med enhver, han kom i berøring med, og førte et utal af processer. De fleste af retsagerne vandt han, blandt andet fordi han som den rige mand havde råd til at trække sagerne ud. Hans optræden som dommer i retten var så ubehersket, at han den ene gang efter den anden blev idømt bøder, ja endog nogle gange frataget embedet for »skammelig og uanstændig optræden«. Underligt nok blev han stadig overdraget det igen og opnåede endog 1779 titlen som kammerråd.

Fræk som Schinkel var, imødegik han sædvanligvis sine anklagere ved at fremstille sig som den uskyldige og forfulgte. Da fem af hans kolleger i landsretten, Føns, Lautrup, Gierulf, Hoff og Leth, 1790 klagede over ham, sendte

Schinkel kommissionen, der behandlede sagen, et brev, hvori han bl. a. skriver:

»Sandelig, den skal stå på et højt bjerg, som skal se sin lykke tilende. Mange er faldne ved skarpe sværd, men flere ved træske klager. Jeg har haft min del og udstået så mange hårde prøver, men velsignet være både himlens og jordens konger, ti

Jo mere verden mig af had
har villet undertrykke,
jo mere kongerne forfremmet har
min ære, stand og lykke.«

Kommissionen fradømte ham embedet, men han beholdt det.

Teglbrænderen var mere heldig med at få hævn, han tog sig selv tilrette. Da den hovmodige herremand en gang i længere tid havde ladet sit onde lune gå ud over ham, svor han, »at han skulde sætte Schinkel en sådan kage i ovnen, at den skulde blive der èn lidt«. Derpå fyrede han sådan op under stenene, at han brændte det hele sammen i en klump. Og så forsvandt han.

Om Schinkels optræden lever et utal af historier. Sine fæstebønder udpinte han efter evne. Hans indstilling over for dem fremgår af en udtalelse, han ofte brugte: »Jeg skal leve, I skal leve, og jeg skal leve«. Det var ham selv både først og sidst. Ved sin stejlehed og hensynsløshed tvang han bestandig sin vilje igennem.

Det gjaldt også, når han »af visse grunde« vilde have en pige gift. Han kaldte da en karl ind, som han havde udset til at gifte sig med hende, og pegte på to kjoler, en rød og en blå. Karlen kunde selv vælge, hvilken en af dem han vilde have. Den røde var soldatertrøjen, den blå bryllupsdragten. På den måde blev den Birgitte, hvorefter Birgitte-lyst har navn, gift med Kristen Agerskov. Som medgift fik

de Non mølle i billig forpagtning. Den drev de godt op, og på en grund, de erhvervede på den modsatte side af vejen, byggede de Birgittelyst kro. Deres historie er interessant nok, men den hører ikke hjemme her.

Frederik Schinkel og Edel Moldrup fik 3 børn. Efter at en søn og en datter var døde som ganske små, fødtes 11. august 1773 en datter, der fik navnet Charlotte Amalie. Det er hende, der er hovedpersonen i Blichers novelle »Ene-ste barn«. Hendes liv kom nemlig til at forme sig på en ikke helt almindelig måde.

Charlotte forelskede sig i en marineløjtnant, Martin Bræm. Han var præstesøn og født i Korsør 23. dec. 1762. Det passede ikke Schinkel. Det hed sig, at han til svigersøn havde udset sig en baron Rosenkrantz til Frisenvold. Det med Frisenvold er nu imidlertid ikke rigtigt, ti Frisenvold ejedes på dette tidspunkt af en Reventlow.

Da Schinkel ikke vilde godkende forbindelsen med Bræm, måtte de unge dyrke deres kærlighed i løn gennem brevveksling og hemmelige møder. I egeskoven nord for landevejen Viborg—Herning findes endnu en vej, der kaldes Frk. Schinkelsallé. Her mødtes hun med sin elskede. Brevene udskiftedes gennem en af godsets folk, som havde hendes tillid. Man fortæller, at de anbragtes i bagklædningen på det billede, der har gået for at være Niels Bugges.

For at få de unge skilt sendte Schinkel Charlotte til Aunsbjerg. Hans søster var gift med ejeren, Steen de Steensen. Vi kender hende fra Blicher, der skildrer hende som en skrap og bestemt dame, der nok har haft noget af broderens natur. Fru Steensen skulde passe på Charlotte og få hende til at skifte sind. Ingen af delene magtede hun.

Bræm var på den tid i København, men en god ven i Viborg, koloniforvalter Gjørup, fortalte ham i et brev om forholdene og rådede ham til at henvende sig til kronprins Frederik og sætte ham ind i sagen.

I anmodningen til kronprinsen om, at Charlotte må blive befriet ved øvrighedens foranstaltning, henviser Bræm til stiftamtmanden, hr. kammerherre Sehesteds bekendte retskafne tænke måde og hans frues venskab med Charlotte og udtaler sin forvisning om, at de ikke vil være uvillige til at modtage hende i deres hus. Han slutter med at bede om, at kronprinsens befaling må ske så hastigt og hemmeligt som muligt.

Det må siges, at kronprinsen efterkom Bræms ønske.

Henvendelsen er dateret 11. september 1792, og allerede 19. september drog amtmanden til Hald for at udføre given ordre. Schinkel var — man kan godt sige naturligvis — amtmandens personlige uven, og det var derfor Sehested en fornøjelse at oplæse for Schinkel den kongelige resolution, der gav Charlotte myndighed til at handle på egne vegne — dog under en af øvrigheden beskikket kurator. Det blev koloniforvalter Gjørup.

Stiftamtmanden tog Charlotte med til Viborg, hvor hun overnattede hos Gjørup. Hans børn har senere fortalt, at deres far den nat sov bevæbnet uden for frøkenens sovekammer, fordi han frygtede, at Schinkel skulde forsøge at hente datteren tilbage. Deres mor, som lå i samme værelse som frøkenen, fik af frygt ikke søvn i øjnene. Men frøkenen sov sødeligt. Dagen efter tog Sehested Charlotte med til sin gård, Rydhave, og der stod de unges bryllup 19. oktober 1792.

Dette ægteskab, der begyndte så romantisk, sluttede som tragedie. Det skønnes, at Charlotte havde arvet nogle af sin fars mindre gode egenskaber, og duften gik hurtigt af deres unge kærlighed. Deres ægteskab holdt dog i 17 år, men så blev de enige om at gå fra hinanden, skønt de havde 5 børn sammen.

1810 fik de forløbig skilsmisse bevilget, og 1814 ansøgte Bræm om endelig skilsmisse. Det hedder blandt andet i an-

søgningen: » $3\frac{1}{4}$ år er henrundne, uden at vi på nogen af siderne har håb eller årsag til at samles påny, således som vi turde og burde det for vore 5 sammenavlede børn.« Bræm beder om, at ægteskabet må blive hævet, og at de begge må have ret til at indgå nyt ægteskab. Endelig anmoder han om, at Charlotte Amalie »for fremtiden må føre sit fædrenavn Schinkel i stedet for mit«.

Ansøgningen ledsages af en erklæring fra professor H. C. Clausen, hvori det hedder, at skilsmissegrund foreligger i konens forbindelse med en anden gift mand, »hvilken forbindelse hun selv ingen hemmelighed gør af og ikke er at formå til at afstå fra«.

Ægteskabet blev opløst 24. februar 1814.

De fik tilladelse til at gifte sig igen, men ingen af dem benyttede sig af det. Han døde på Rungstedgård 1834. Hun levede videre under sit pigenavn og havde adskillige løse forbindelser. Trods sit uregelmæssige liv opnåede hun dog en lang levetid, men fik en trist alderdom. Fattig og forhutlet døde hun i Rungsted 15. april 1861. Hun levede altså en lille snes år efter, at Blicher i 1842 havde udsendt »Ene-ste barn«.

Det var ikke for ingen ting, man kaldte Schinkel for den gale. Men dygtig var han, og han arbejdede ihærdigt med sin bedrift. Han havde ikke samme muligheder som tidligere tiders herremænd for at forøge sit gods, men han forsøgte, når lejlighed bød sig.

Da en kommission, som regeringen havde nedsat til at undersøge mulighederne for Alhedens opdyrkning, havde frarådet, at det skete »for Hans Majestæts regning«, og man derefter havde lovet private opdyrkere visse gunstige betingelser, meldte Schinkel sig. I en skrivelse til kongen, dateret 26. januar 1753, tilbød han at købe hele Alheden og opdyrke den for egen regning. Det var ikke nogen svimlende pris, han bød — 1000 rdlr. — men han glemte ikke

at gøre opmærksom på, at jorden var slet og arbejdet bryd-somt og dyrt. At han var så udiplomatisk at fremhæve, at Hald var både lille og fattig og trængte til denne forøgelse af sine jorder, var måske medvirkende til, at man ikke interesserede sig for hans tilbud. Hald havde på dette tidspunkt 23 td. hartkorn.

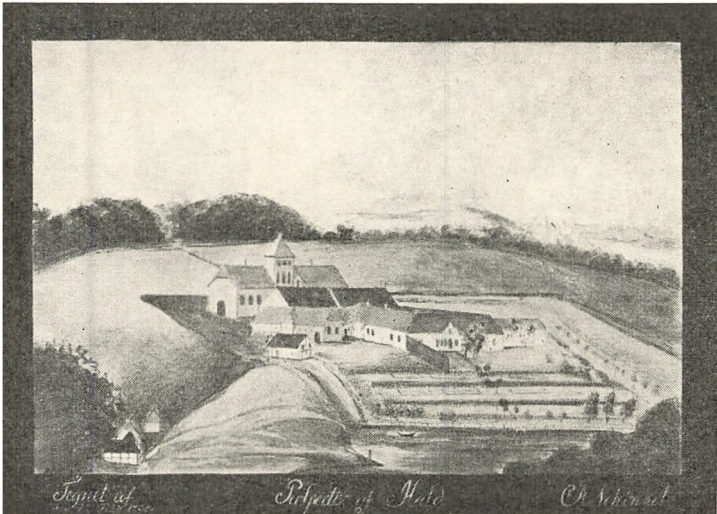
1769 var Schinkel atter ude efter et hedeareal, nemlig Kongenshus, som staten da lod sælge ved auktion. Han kunde — eller skal vi sige vilde — dog ikke hamle op med den stedlige høker, Chr. Jensen, der havde haft Kongenshus i fæste i nogle år. Chr. Jensens bud var måske også for højt. Han kunde i alt fald ikke klare sine forpligtelser og måtte 1744 afstå Kongenshus til baron Verner Rosenkrantz, Krabbesholm, for 600 rdlr. Kongenshus blev under Krabbesholm i de næste hundrede år.

Lykkedes det ikke at få Halds grænser rykket længere ud, så var der særlige opgaver at arbejde med inden for grænserne. Allerede omkring 1755 havde Schinkel taget fat på at lave mursten. Noget nyt var det ikke med teglværksdrift på Halds grund. Vi ved, at der blev solgt mursten fra Hald ved midten af det sekstende århundrede, og de mursten, der i tidens løb var brugt til de forskellige byggeforetagender på Hald, var jo sikkert også bleven lavet på pladsen.

Hvor længe teglværket havde ligget stille, vides ikke. Men nu satte Schinkel det altså i gang igen. Og det viste sig levedygtigt. Det var i drift over hundrede år efter Schinkels tid. Endnu 1874 lavedes der årligt 500,000 sten.

1829 bestilte herredsfoged Bülow hos prop. Rosborg, Hald, 16,000 sten fra hans teglværk til en skakt ved Mønsted kalkgruber. Størrelsen opgives til $5 \times 6 \times 10$ ". Det må vel være radialsten med endebreder på henholdsvis 5 og 6". Skakten er altså cylindrisk.

Rosborg nåede kun dette efterår at levere 11,250, og der-

Hald efter et maleri med vandfarve af Charlotte Schinkel.

af kasserede Bülow 5,400, fordi de kun var halvbrændte. Resten leveredes jo nok sommeren 1830. Før kom byggeriet alligevel ikke i gang.

En del af de sten, Schinkel fremstillede, fik han selv brug for 1789. Han begyndte da at opføre den nuværende hovedbygning. Nogle har ment, at det var hans hensigt at bygge en ny sognekirke til afløsning af de små kirker i Dollerup og Finderup, der begge hørte under Hald. Man støtter denne antagelse på, at Schinkel havde søgt om tilladelse til at nedbryde disse kirker, ligesom man gør gældende, at Dås hovedbygning ikke trængte til afløsning. Ovenstående billede fra 1790 og en brandtaksation fra 1795 viser da også, at den på dette tidspunkt fremdeles var i brug. Og det vedblev den at være op i det nittende århundrede. Det er rigtigt, at Schinkel fik tilladelse til at nedbryde de to kirker, men det var under forudsætning af, at han opførte dem igen i bedre skikkelse. Og de blev ikke nedrevet.

Schinkels bygning minder da heller ikke spor om kirke, men er tydeligt tænkt som portfløj med gennemkørsel i midten, der hvor nu hovedindgangen er. Omtrent ved samme tid lod han derimod Finderup kirke forlænge mod vest og opførte det lille tårn med pyramidetag samt våbenhuset. Han foretog denne udvidelse for at få lov til at benytte koret som gravkapel for sin familie. Den direkte anledning til at sikre sig gravkapel på dette tidspunkt var nok hustruens tiltagende svagelighed, der endte med døden 23. juli 1790. Hendes kiste indsattes i kapellet, og senere lod Schinkel også sine forældres kister føre dertil. Da han selv døde 29. december 1794, blev naturligvis også hans kiste indsat.

Kisterne fik lov at stå i kapellet til 1860, da begravedes de på kirkegården, og koret toges atter i brug efter dets oprindelige bestemmelse.

Charlotte Amalie og Martin Bræm var jo endnu gift, da Schinkel døde, og de arvede altså Hald. De boede på dette tidspunkt i København, og de flyttede ikke til Hald. Ingen af dem havde lyst til at bo der. Bræm var jo heller ikke landmand, men aktiv officer. Han forfremmedes 1801 til oberst.

1798 solgte de Hald til forhenværende statsminister, gehejmeråd Ove Høeg Guldberg. Formodentlig er den bleven solgt med delvis indbo. Et par billeder af Schinkel og hans far blev i alt fald på gården. De hænger endnu i forhallen på Hald sammen med et billede af Johanne Marie Ryse og to billeder, der siges at forestille Jakob Isak og Samuel. Ja og så er der billedet, der har fået skyld for at være af Niels Bugge, men nok snarere er et studie af en hollandsk almuesmand. Ingen af disse 6 billeder må fjernes fra Hald.

FRA SCHINKEL TIL KRABBE

Ove Høeg Guldberg er jo så kendt en skikkelse i Danmarks historie, at der ingen grund er til at gå dybere ind på

hans liv og virksomhed, før han kom til Hald. Her skal blot mindes om, at han, siden han fratrådte som minister, havde været stiftamtmand i Århus.

Guldberg købte ikke Hald til hvilehjem på sine gamle dage. Han lagde kræfterne i, som han var vant til. Han forbedrede markerne og skovene, og det er hans plantning, der endnu i dag giver have og hovedbygning læ for østenvinden.

Som Charlotte Schinkels billede viser, var portfløjen færdigbygget i 1790. Men det fremgår også af billedet, at den næppe var tænkt som beboelse. Det må være Guldberg, der har ændret den dertil bl. a. ved at inddrage portåbningen.

Der er ingen tvivl om, at det i høj grad var Halds herlighed, der lokkede Guldberg til. Han nød de skønne omgivelser.

Høegh Guldberg skriver i et brev til Bülow på Sande-rumgård 24. januar 1804: »Naturen har på mit Hald de yndigste udsigter af mangfoldige slags . . . Hvor bakker og dale, sø og søbugter, skov samlet og skov sig slyngende om gårdens marker, bevokste høje med træer og andre uden for egen mark med lyng skjulte . . .«.

Men da han en aften i august 1807 havde siddet for længe på en græsbænk i haven og nydt skønheden, pådrog han sig et farligt onde, som lægerne behandlede forkert. Det blev et langt og smertefuldt sygeleje. Han døde 8. februar 1808 knap 77 år.

Guldberg var gift med Lucie Emerence Nørlem, en jydsk møllerdatter, der længe var svagelig og døde under hans sygdom 5. september 1807. Begge ligger begravet på FINDERUP kirkegård i et hjørne, der er omsat med sten. Ingen gætter, at en stormand her er stedt til hvile.

Guldberg havde selv bestemt, at hans begravelse skulde foregå under så beskedne former som muligt. Alle hans

breve fra kongehuset »ikke eet undtagen« skulde lægges under ham i kisten, og der måtte ikke sættes nogen gravsten eller indskrift over ham.

Hans ønske blev efterkommet. Men da Kristian 8. som prins besøgte stedet, sørgede han for, at der i kirkevæggen blev indmuret en lille hvid marmorplade med følgende indskrift: Blandt kirkegårdens døde hviler Ove Høeg Guldberg ved sin hustrus side.

Kort efter Guldbergs død solgte arvingerne Hald til landsdommer Henrik Muhle Hoff.

Henrik Muhle Hoff var søn af ritmester Hans Nicolaj Hoff og Maren Muhle. Han blev født 9. oktober 1763 på Høgholm. Efter et kort ophold på katedralskolen i Viborg oven på hjemmeundervisning studerede han jura og blev 1784 cand. jur. Fra 1789 til 1796 var han herredsfoged i Tyrsting-Vrads herreder og fra 1790 til 1801 vicelandsdommer.

Hoff blev gift første gang 1791 med Mectilde Cathrine Erasmie Amnitzbøl og anden gang 1796 med Anne Marie Wodschou. Hans første kone stammede fra Rask og hans anden fra Stougård. Han havde altså stærk tilknytning til det store landbrug, og han blev meget optaget af de fremskridtstanker vedrørende landbruget, der på denne tid var fremme og blandt andet tog sigte på at gøre fæstebønderne til selvejere.

1794 blev han selv aktiv landmand, idet hans far overlod ham godset Silkeborg, som han havde købt 1767, og han tog straks fat på at bortsælge bøndergodset og indføre nye driftsmåder, f. eks. dyrkning af rødfrugter.

Imidlertid var det jo ikke nok at bringe jorden til at give større udbytte, produkterne måtte også afsættes. Det krævede løsning af et transportspørgsmål. Vejene var yderst slette, men her måtte Gudenaå kunne hjælpe. Hoff lagde

planer om at få den gjort sejlbar ned til Randers og drømte om at skabe en handelsplads ved Silkeborg.

Tanken om Gudenå som vandvej havde været fremme før, men var bleven opgivet. Nu fik Hoff regeringen til at foretage en ny undersøgelse. Og det var ikke resultatet af denne, der slog planen i stykker, men lodsejernes modstand. De var bange for, at det skulde gå ud over deres enge. Det var dog især ejeren af Allinggård, J. A. Fischer, som også ejede Ans kro og købmandshandel, der satte sig imod det. Han frygtede en konkurrent i en eventuel handelsplads ved Silkeborg.

Hoff var idéernes mand, men savnede udholdenhed. Han lod sagen falde, solgte Silkeborg og købte 1805 Asmildkloster. Her anlagde han på skrænterne ned mod søen en have i engelsk stil, hvor enhver frit kunde komme og gå. Og der var også her et trafikspørgsmål, der fangede hans interesse, nemlig forbindelsen med byen på den anden side af søen. Han fik bevilling til at bygge en dæmning og en flydebro og i tilslutning dermed oprette et traktørsted.

Efterhånden fangedes Hoff mere og mere ind af snaps-tinget og Kieler omslag, hvor de store godshandeler foregik. Allerede 1799 havde han købt Ryomgård, som han solgte igen samtidig med Silkeborg, og derefter købte han Marienlust ved Kiel, hvor han en kort tid boede, før han flyttede til Asmildkloster. Men 1807 og det følgende år sprang han ud i det helt store, idet han købte Sohngårdsholm, Avnsbjerg og Hald.

Der lå mere idealisme end pengespekulationer bag disse handeler, men Hoff havde dog næppe regnet med, at hans udstykninger skulde give tab. Desværre bedømte han situationen forkert. Herregårdshandlernes gyldne dage var afløst af pengemangel og dyrtid, og Hoff var en af de første, det ramlede for. 1809 solgtes Asmildkloster og 1810 Hald ved tvangsauktion.

Til Asmildkloster hørte Søndermølle, Ålemølle (nu Bruunshåb papfabrik) samt sognets kirketiende og halve kongetiende. Køberen var justitsråd Bertel Bruun og prisen 37,000 rigsdaler. Bruun byggede 1812 den bro, som landsdommer Hoff ikke nåede at bygge, men det blev en fast bro, og han fik 1814 og 1815 bevilling til at opkræve bropenge.

Nedtrykt rejste Hoff udenlands, men tog siden ophold i København. Her udgav han 1810 »Kort fremstilling af min virkekreds i Danmark«, hvori han gør rede for sine idealer og handlinger. En tid udgav han månedsskriftet »Patrioten«.

Anne Marie Hoff flyttede med deres børn, 3 sønner og 2 døtre, til Ll. Mikkelsgade i Viborg. Her besøgte Hoff dem i snapstingstiden 1817, og under dette ophold døde han 12. juli. Han blev begravet på byens kirkegård, men dens kirkeklokker hang tavse under hans sidste færd.

En slagen mand er hurtigt glemt.

Det var *J. E. Rosborg* og *C. Tholstrup*, der i fællesskab købte Hald ved tvangsauktionen 1810.

Tholstrup var 1813 bleven gift med Anna Elisabeth Lauridsdatter Sundstrup, enke efter Henrik Friisenberg til Sødal, og var derved bleven ejer af denne gård. Han døde 1817.

1826 blev *J. E. Rosborg* eneejer af Hald. Det var Rosborg, der lod Halds rimkrønike afskrive og overrække til Frederik 6. ved hans besøg på Hald 23. juni 1826.

Rosborg døde 1864, men allerede 1847 havde han solgt Hald til staten.

Fire år senere afhændede staten Hald til Fr. Anton M. Krabbe.

SLÆGTEN KRABBE

Der kom nu en forholdsvis rolig periode for Hald, idet den gennem tre generationer var i slægten Krabbes eje.

Der findes to gamle adelsslægter af navnet Krabbe. Den foran omtalte lensmand Kjeld Krabbe var af Østergårdslægten. Men *Frederik Anton Monrad Krabbe*, som 1851 købte Hald, hørte til den slægt, der stammede fra Damsgård i Ferring sogn og kan følges tilbage til omkring 1500. Han var født 16. december 1808 og blev 6. maj 1831 gift med Vilhelmine Nyrop Brinck.

Vilhelmine Nyrop var datter af sognepræst i Nørre Vedby og Nørre Alslev på Falster Christoffer Nyrop og født 11. september 1799. Hun havde tidligere været gift med ejeren af gården Holgershåb i Nørre Alslev sogn, løjtnant Daniel Brinck. Ved hans død 1827 kom Holgershåb i hendes eje, og hun og Frederik Krabbe blev efter deres giftermål boende på gården, til de 1839 solgte den.

Holgershåb havde fået sit navn efter hof- og statsretsprokurator Holger Foss (død 1818), der opkaldte gården efter sig selv. Det var hos ham på Holgershåb, St. St. Blicher var huslærer fra 1801—1803.

Vilhelmine Krabbe døde 5. oktober 1876 og Frederik Krabbe 8. juni 1881. De begravedes i Finderup, og sønnen, Christoffer Krabbe, satte følgende indskrift over dem:

Han var af gammel adelsslægt,
hun var af præstestamme,
til bortgang i Guds varetægt
var deres lid den samme.

Som årstallene viser, ejede Frederik Krabbe Hald i 30 år. Det var i hans tid, nemlig i årene 1866—1880, de store lejr-samlinger ved Hald fandt sted. Artilleriet og kavalleriet holdt til, hvor nu Folkekuren ligger, medens de lange lejr-

gader med hærens øvrige afdelinger lå på markerne mellem Viborg—Herning vejen og gården.

På den såkaldte »Messeplads« i egeskoven blev der 6. juli 1906 afsløret en sten, der skulde minde om øvelserne, som her havde fundet sted, og om kronprins Frederik — den senere Frederik 8. — der 1874 og 1877 var øverstbefalende i lejren.

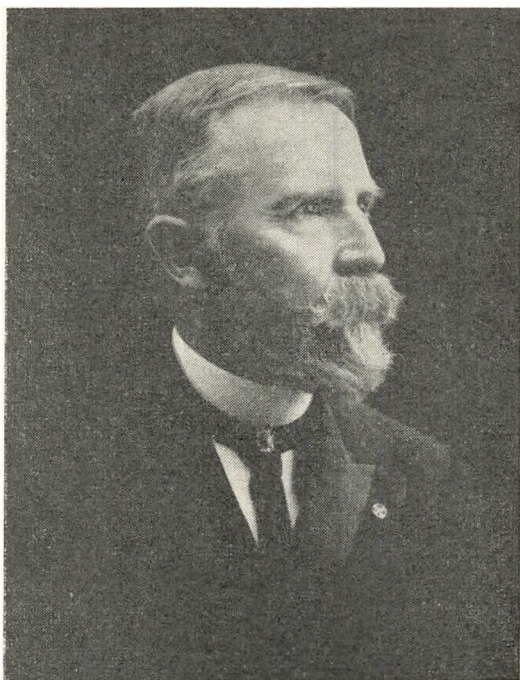
Efter A. F. M. Krabbes død 1881 overtoges Hald af sønnen, den bekendte politiker Christoffer Krabbe.

Christoffer Krabbe var født 20. juli 1833 på Holgershåb og opkaldt efter sin morfar. Han blev cand. jur. 1859, og 1. maj 1861 blev han i København gift med malerinden Marie Dorothea Boesen, datter af Joakim Boesen, Højer-gård. Hun var født 8. april 1837.

Christoffer Krabbe var stærkt politisk interesseret og slog efter sin eksamen ind på journalistvejen. En overgang var han redaktør af »Fyns avis« og »Danmark« og medarbejder ved »Fædrelandet«. I længden tilfredsstillede dette arbejde ham imidlertid ikke, og i årene 1868—1871 drev han sagførervirksomhed i København. Også dette opgav han for at overtage embedet som birkedommer på Fejø.

Fra Fejø kom Christoffer Krabbe 1876 til Grenå som borgmester. Her var han, da faderen døde og efterlod ham Hald, og han fortsatte i embedet i stedet for at drage hjem og selv overtage ledelsen af bedriften. Det var dog nok hensynet til Hald, der fik ham til at søge til Skive, hvor han blev borgmester 1883. Men mere afgørende i forholdet til gården var hans udnævnelse 1886 til herredsfoged i Lysgård herred.

Allerede 1864 valgtes Christoffer Krabbe i Kalundborgkresen til medlem af folketinget, og han repræsenterede denne kres uden afbrydelse gennem 20 år. Han var valgt

*Kammerherre
Christopher Krabbe til Hald
1833—1913*

som venstremand, og på tinge var han blandt dem, der kæmpede for bevarelsen af junigrundloven.

Christoffer Krabbe var en mand med stor politisk indsigt, myndig og med egne meninger. Som Folketingets formand fra 1870 til 1883 blev han respekteret fra alle sider. Folkelig i egentlig forstand kunde han næppe kaldes. Det mærkedes tydeligt, at han var sig sit blå blod bevidst.

Ved valget 1884 lod Krabbe sig ikke genopstille, fordi han fandt, at der for hans parti ingen mulighed var for at udrette noget. I 11 år holdt han sig uden for aktiv politik,

men så meldte han sig atter under fanen. 1895 lod han sig igen opstille i sin gamle kres og blev valgt.

Da uenigheden inden for venstre om forskellige spørgsmål i 1905 førte til splittelse af partiet, var Christoffer Krabbe mellem dem, der brød med I. C. Christensen og Alberti og grundlagde *Det radikale venstre*. I det første ministerium Zahle indtrådte han som forsvarsminister.

Da ministeriet *Zahle* efter valget 1909 trådte tilbage, lod Krabbe sig 1910 udnævne til kammerherre. Han vidste, at det måtte mishage hans politiske meningsfæller, men han var aristokraten, og titlen betød meget for ham. Han var iøvrigt vant til at stå for skud. Hans datter Margrethe, der var gift med maleren Johan Peter Wildenradt, som hun forresten senere blev skilt fra, havde som redaktør af »Dannevirke« stillet sig på tysk side i grænsekampen og angrebet H. P. Hanssen og andre af de danske førere. Man havde forlangt af Krabbe, at han officielt skulde tage afstand fra datterens politik, men ikke med ét ord havde han gjort det.

Nu fandt han imidlertid, at det var bedst at takke af, og trak sig ud af det politiske arbejde.

Få dage før ministeriets afgang var han bleven hædret i sin hjemby. 28. juni 1910 afsløredes i Kjellerup en broncebuste af ham i hans og familiens nærværelse. Anledningen var, at han året før havde taget sin afsked som herredsfoged.

I 1892 overdrog Christoffer Krabbe Hald til sønnen Åge Krabbe. Personlig havde han aldrig taget sig stort af gårdens drift, men han interesserede sig for dens historie. I begyndelsen af århundredet fik han staten til at bekoste nogle gravninger og restavringer på voldstedet. Ved den lejlighed fandt man i voldens sydøstre hjørne to murede rum med tøndehvælvinger og i østvolden en løngang, der førte ud til søen. I voldens sydvestre hjørne traf man på rester af en portbygning forsynet med skydeskår. Af tårnet i vest-

Fra ruinerne af Jørgen Friis' Hald. Efter ældre fot. (Nationalmuseet).

volden var kun beskedne murrester tilbage. Men fundamentet var uforstyrret, og på det blev bisp Friis' fangetårn genopført af røde munkesten. Ved samme lejlighed foretoges de forsøgsgravninger på Gammelhald, som tidligere er nævnt.

Det var næppe tilfældigt, at stenene til tårnet blev leveret fra Kjellerup, og at en Kjellerup-murer, den endnu i 1954 levende P. Holmberg, blev murerarbejdet betroet.

Tårnet blev opført efter tegning af den højt ansete arkitekt Martin Nyrop, hvis navn blandt andet er knyttet til Københavns smukke rådhus. Nyrop var fætter til Christoffer Krabbe, idet hans far, præsten Christoffer Nyrop, var bror til Christoffer Krabbes mor.

Arkitekt Nyrop må vel ikke have været klar over, hvordan tårnet oprindelig har set ud. Nationalmuseet var i hvert fald ikke tilfreds med resultatet. Navnlig betragtede man

tårnets kegleformede afdækning som et fejlgreb. Da museet i 1930 havde opnået en lille bevilling på 3000 kr. til nogle mindre istandsættelser af ruinen, lod det derfor tårnet føre tilbage til den gamle skikkelse. Det var museets arkitekt, C. M. Smith, der forestod denne ændring med arkitekt Fr. Jensen, Viborg, som tilsynsførende.

Christoffer Krabbe boede i sine sidste år i Hellerup, og her døde han 22. maj 1913. Marie Dorthea Krabbe døde 11. juni 1918. De ligger begravet i Finderup.

Åge Krabbe, som 1892 blev herre på Hald, var født i København 26. juli 1862. Han blev 25. september 1888 gift med Ellen Frederikke Hartnack. Hun var datter af prokurator Hartnack, Slagelse, og født 16. juni 1864.

Åge Krabbe var en dygtig og fremskuende landmand. Han stred ihærdigt for at få Halds karrige jord til at yde sit bedste, og han tog ivrigt del i det fremskridtsarbejde, der udførtes af landbrugets forskellige sammenslutninger. Fra 1905 til 1918 var han således formand for Viborg amts landøkonomiske forening. Denne forening stod hans hjerte nær, og han glemte den ikke, fordi han forlod egnen. 1930 forærede han den en dirigentklokke af sølv med samtlige formænds navne indgraveret og med indskriften: Enighed gør stærk.

Det var Åge Krabbe, der fremsatte tanken om en landbrugsskole ved Viborg, og da aktieselskabet Asmildkloster landbrugsskole 12. oktober 1907 blev stiftet, var det en selvfølge, at han blev dets formand. Det vedblev han at være, til han døde.

Også uden for det faglige område satte man ham på tillidsposter. Her skal bare nævnes, at han fra 1900 til 1909 var formand for sognerådet og fra 1903 til 1913 medlem af overskatterådet. Han udnævntes til hofjærgemester.

1909 solgte Åge Krabbe den nordlige del af egeskoven, c. 200 td. l., til staten, som 1914 lod den frede. Og 1918 solgte han Hald med de tilbageværende jorder til krigsmillionæren, skibsreder Steen Giebelhausen for 915,000 kr.

Efter salget flyttede han til Rungsted, hvor han boede til sin død 2. maj 1932. Hans hustru overlevede ham i 8 år. Hun døde 6. april 1940. De er begge begravet i Finderup.

I den første Krabbes tid var det danske soldater, der færdedes på Halds grund. I den sidste var det fremmede nationers. Under den første verdenskrig oprettedes nemlig 1916 på artilleriets gamle lejrplads en lazaretlejr, hvor syge og sårede soldater af forskellig nationalitet modtoges til pleje. Ved krigens slutning 1918 benyttedes lejren til udveksling af krigsfanger.

Men en dag lukkedes døren efter den sidste fange, og de mange store barakker stod tomme. Det kom de dog ikke til ret længe. Røde Kors fandt stedet egnet til en planlagt kuranstalt, og 1. august 1922 åbnedes »Røde Kors' folkekurstalt ved Hald«.

BROGEDE BLADE

Hvad der kommer let, går let, siger ordsproget. Efter 4 års forløb var Giebelhausens formue skrumpet sådan ind, at Hald 1922 måtte under hammeren. Hammerslaget faldt ved et bud på 550,000 kr., og det var givet af fabrikant Holger Marthinsen, Viborg.

Året efter solgte Marthinsen Hald for samme sum til Fr. Voetmann, der hidtil havde været forpagter af svigerfaderens ejendom, hovedgården Ullerup på Mors.

Voetmann ejede Hald fra 1923 til 1932. Han solgte straks efter overtagelsen det meste af skovene. Køberen var proprietær Røhr Lauritzen, Demstrupgård. Han fik bl. a. overdraget Inderøen. Arealet omfattede ialt 212 td. l. bøgeskov, 250 td. l. egeskov, 15 td. l. plantage og 40 td. l. med

lyng og spredt bevoksning. Derefter var der kun c. 100 td. i skov tilbage.

1932 overtog fabrikant Marthinsen igen det således beskårne Hald. Denne gang beholdt han gården i henved 4 år, så solgte han den til den engelske mangemillionær mr. Weber, London. Weber overlod Hald til datteren og svigersønnen, kaptajn Povl Arkner.

Arkner solgte 7. september 1943 Hald til brunkulsdirektør M. Mikkelsen. Der var imidlertid kommen en lov, hvorefter en mand ikke kunde få skøde på en gård, hvis han ikke tidligere havde ernæret sig ved landbrug. Køb af en gård måtte ikke være kapitalanbringelse.

Direktør Mikkelsen opfyldte ikke lovens betingelser og kunde således ikke få skøde på Hald. 1944 videresolgte han derfor gården til entreprenør Christensen.

Da Christensen heller ikke havde ernæret sig ved landbrug tidligere, blev Hald tilskødet hans 75 årige far, Thomas C. Christensen. Han havde levet sit liv som husmand og karetmager i Vindblæs i Himmerland, nu solgte han sin 10 td. l. store ejendom og flyttede ind på Hald.

Entreprenør Christensen havde imidlertid tjent sine mange penge ved under krigen at arbejde for tyskerne, og da man efter besættelsens ophør slog ned på de såkaldte værnemagere, måtte Christensen også holde for. Ved opgørelsen af hans synderegister kom han til at skyldte staten 1,8 million. Det beløb kunde han ikke udrede, og så lagde staten sin klamme hånd på Hald.

Nu var der jo det særlige forhold, at sønnen havde sat pengene i gården, mens det var faderen, der havde skødet. Men disse formaliteter forhandlede man sig tilrette om, så Thomas C. Christensen overdrog Hald til finansministeriet for 600,000 kr. Til gengæld beholdt entreprenør Christensen Non mølle med 30 td. l. og ret til mølleri og ålekiste samt modtog 14,000 kr. kontant.

I pejsestuen på Hald har Voetmann på en rude indridset F. V. 1/4 23. Det er datoen for hans overtagelse af gården. Thomas Christensen fulgte eksemplet. Inden han forlod Hald, ridsede han med en diamant sit navn på en rude ved siden af. *Christensen* står der med flot skrift og følgende data: 1/2 44 — 22/9 48.

Så længe sov Jeppe i baronens seng.

Da staten i august 1948 overtog det historiske Hald, var det fjerde gang, den blev ejer af gården. Ved overtagelsen hørte der til ejendommen 300 td. l. ager, 150 td. l. skov, 700 td. l. hede og søen på 600 td. l. med eneret til fiskeriet. Under Hald hørte desuden Bækkelund pavillon og Niels Bugges kro.

Når staten i sin tid købte de 200 td. l. egeskov af Äge Krabbe, da var det med fredning for øje. Hald egeskov er den eneste oprindelige egeskov i Danmark, og man ønskede, at i alt fald en del af den fremdeles fik lov at ligge i naturtilstand sikret mod menneskelig indgriben.

I 6000 år har egeskoven dækket det bakkede land omkring Hald. De fleste andre steder i landet er egen forlængst fortrængt af bøgen, men her har bøgen kun besejret egen på Inderøen. Her holdt den sit indtog mindst et halvt århundrede, før Niels Bugge bragte Halds navn ind i historien. Det er en kendsgerning, som i bogstavelig forstand er hamret fast. For nogle år siden fældede man nemlig på Inderøen en gammel bøg, og langt inde i stammen på den fandt man et håndsmedet søm. Man behøvede bare at tælle årringene for at få vished for, hvornår det var slået i.

Egen og bøgen har hver sin måde at opføre sig på. Egens krone er løvfattig og bred. Den tillader lyset at trænge ned til skovbunden, så bøgen beskyttet mod vind og vejr frit kan skyde til vejrs. En dag strækker den en hær af blad-

fylgte grene ud over sine beskyttere og takker for hjælpen ved at kvæle den under sit lyststætte tag.

Det er forståeligt, at ploven ikke har fortrængt egeskoven, ti dertil er jorden for bakket og for sandet. Men at bøgen ikke har gjort det, er faktisk en gåde.

Egene ved Hald er gamle, men de er knudrede og forvredne. Tænk på de troldeagtige skikkelser på Messepladsen ved Egekroen. De er nok tykke, men ingen ting i forhold til deres alder. Hvis stammen på den tykkeste af dem blev hulet ud, kunde en mand stå der inde, men i Kongegen ved Jægerspris kan holde tre mand til hest.

Når egne ved Hald i dag nærmest danner krat om end i stort format, så skyldes det vel, at de gennem slægtled har været på sultekost. Det kan jo også ligge i arten, for i virkeligheden har egeskoven vist aldrig fostret stammer, der egnede sig til stortømmer.

Da lensmand Henrik Rantzaus foged, Henrik Blome, ombyggede ladegården på Hald, hentede han tømmeret i Silkeborg-skovene. Og da rigsråd Iver Krabbe omtrent på samme tid opførte hovedbygningen på Krabbesholm ved Skive, hentede han mursten fra Hald, men tømmeret kom fra Norge.

Da Viborg domkirke byggedes op efter branden 1567, blev lensmanden på Hald, Otte Krumpen, ordret til at levere tømmer til bispeboligen, men det store tømmer til kirken udvistes fra Silkeborg-skovene.

Ejendommeligt for egeskoven ved Hald er skovbundens fattige flora. I den lysåbne egeskov plejer man at finde en frodig vegetation af buske, blomster og græs, men her møder man væsentligst nøjsomme planter som enebær, tørstetræ og kohvede.

Hald er i dag som i gamle dage en gård med herligheder. Og disse herligheder har fået øget værdi ved den omfat-

tende fredning af de 555 ha, som det efter otte års anstrengelser lykkedes at få gennemført i 1942. Hele det skønne og i geologisk henseende enestående landskab, der omkranser søen og gården, er nu fremover sikret mod ødelæggelse. Beklageligt, at Non mølle skiltes fra, den havde fortjent at blive fredlyst.

Det er den æventyrligt skønne natur omkring Hald, der måske mere end noget andet har lokket de forskellige ejere til. Og den er det, som de tusinder af besøgende i dag kommer for at nyde. Nu vil de kommende slægter som vi kunne fryde sig ved at se bakkerne omkring søen spejle deres pynt af bøg og birk, af el og eg, af ener og lyng. Og fremtidens geologer og naturforskere vil her som nutidens kunne studere de gletscherporte, hvorigennem istidsfloderne sprøjtede det sand ud, som dannede den store Karup-flade, hvor det sidste skrig i jetjagere i dag starter og lander.

Staten driver selv markerne og skøtter selv skovene. Men hovedbygningen og parken har den for en tid overladt til »Danmarks Internationale Studenterkomité«, som 1. juli 1951 her åbnede »Internationalt Studentercenter Hald« med adgang for studenter fra alle lande. Det er centrets opgave at give studenterne lejlighed til at lære hinanden at kende og til at lære af hinanden. Man bestræber sig også for at sætte studenterne i forbindelse med den lokale befolkning, så de fremmede kan lære danske forhold at kende. Formålet er med andre ord at slå bro mellem de forskellige nationer.

Studenterkomitéen har foreløbig rådighed over Hald til 1959, og i disse år bliver det altså en flok internationale unge, der skal forme det næste kapitel af Halts historie.

KILDER

Trap: Kongeriget Danmark. Resens atlas. A. G. Hassø: Danske slotte og herregårde. Danmarks adels årbøger. Dansk biografisk leksikon. M. R. Ursin: Stiftsstaden Viborg. Daniel Bruun: Danmark land og folk. N. M. Pedersen: Samlede afhandlinger. Personalhistorisk tidskrift. Kr. Erslev: Danmarks len og lensmænd i det 16. århundrede. J. Blach: Stiftamtmand og amtmænd i kongeriget Danmark og Island 1660—1848. Henry Bruun: Danmarks amtsforvaltere 1660—1848. Erich Pontoppidan: Danske atlas. Hugo Matthiessen: Snapstinget. Goldschmidt: En hederejse i Viborg-egnen. Molbech og N. M. Pedersen: Danske diplomer og breve. Landhusholdningsselskabet: Indkomne sager 1829. T. A. Becker: De ældste danske arkivregistraturer. Storgård Pedersen: Ulfborg herred. P. Severinsen: Viborg domkirke. Viborg købstads historie. Viborg amts stednavne. Fra Viborg amt 1936, 1949, 1950. Salmonsens konversationsleksikon. Tidsskrift for »Jødisk samfund«. Anders Sørensen Vedel: Folkevisebog. Ernst von der Recke: Danmarks fornviser. Halds frydeskrig. Halds rimkrønike. Jeppe Åkjær: Blichers livstragedie, Fra agermuld og hedesand, Langs Karup-åens bred. Gunnar Fog-Petersen og Magne Nøhr: Det radikale venstres historie. Viborg amts landøkonomiske forenings jubilæumsskrift. Edvard Egeberg: Silkeborg slot. O. Bisgård: Silkeborg hovedgårds historie.

MENIGHEDSHUSET I VIBORG

Af F. Elle Jensen

1885 blev den hidtidige Sognepræst i Everdrup paa Sjælland, *Frederik Zeuthen*, udnævnt til det ledige Embede som Stiftsprovst i Viborg, idet Biskop *Swane* overfor Kultusministeriet udtalte Ønske om netop at faa ham kaldet¹). Paa en Maade kunde dette synes underligt, da Zeuthen, der var Næstformand i »Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark«, var kendt som en udpræget Retningsmand med stærkt afgjorte Meninger, der lidet stemmede overens med Biskop Swanes, men han var den af Ansøgerne, der stod ham bedst an. Af de andre kunde der egentlig kun have været Tale om Dr. phil. Nielsen, Rudkøbing²), men da han hørte til den grundtvigske Retning, frabad Swane sig ham paa det bestemteste saavel af Hensyn til Menigheden som af personlige Grunde. Hvad Zeuthen angik, anbefalede han ham derimod som en begavet Mand, i Besiddelse af Tanke-dybde, Dannelse og Kundskaber og med brændende Nidkærhed for Guds Riges Sag; hans Prædikener var vækkende og opbyggelige uden at være fanatiske, saa han vilde sikkert være en god Mand i Viborg, hvor der i høj Grad trængtes til en aandelig Kraft. Hertil kom, at Swane i ham regnede med at faa en trofast Medarbejder i Overensstemmelse med

sine konservative Anskuelse, og at han fra sin Adjunktetid i Sorø havde nøje Kendskab til og Forbindelse med hans Hjem, idet hans Fader, den ansete Dr. F. L. B. Zeuthen, da var Præst i Byen³).

Biskop Swane blev ikke skuffet i sine Forventninger om den Indflydelse, den nye Stiftsprovst vilde faa paa det kirkelige Liv i Viborg, som Vilh. Beck betegnede som »Hovedstaden i de dødes Rige«, selv om Udviklingen utvivlsomt kom til at forme sig paa en noget anden Maade, end han havde ønsket. Zeuthens kraftige Prædiken bragte snart Røre i Byen, der ikke var vant til saa afgjorte og uforbeholdne Udtalelser som dem, man nu fik at høre, og det varede ikke længe, inden der dannede sig en trofast Kreds omkring ham, hvis Kerne var den lille, men nu efterhaanden voksende Gruppe Missionsfolk, der under Ledelse af Indremissionær Poul Jensen Holk hidtil havde ført en af det højere Borger-skab kun lidet paaagtet Tilværelse i Staden. Naturligvis traadte han i nær Forbindelse med den og deltog i dens Møder, noget der kun kunde styrke dens Selvfølelse og dens Position i Byen, hvor man jo dog ikke helt kunde overse en Forening, naar selve Stiftsprovsten sluttede sig til den.

Kirkelige Møder i Viborg var hidtil enten blevet afholdt i private Hjem eller i Kommuneskolens Gymnastiksal. Mest var det Indre Mission, der her samledes til Samtalemøder o. a., desuden anvendtes den til Børnegudstjenester, ligesom den benyttedes af den af Pastor Glarbo ved Søndre Sogns Kirke stiftede Ynglingeforening. Ogsaa Biskoppen kunde ved Lejlighed tale der og undertiden Pastor Lund fra Vium, indkaldt af den lille grundtvigske Kreds i Byen.

Disse Forhold tiltalte imidlertid ikke Indre Mission, og med den voksende Tilslutning vaagnede der nu hos den Ønsket om at faa et selvstændigt Hjem, der kunde danne Rammen om det Arbejde, den gerne vilde tage op i Viborg.

Dette fandt sin Udløsning, efter at nogle af Zeuthens

Venner i Sommeren 1890 havde været med ham i Randers, hvor han nedlagde Grundstenen til et Missionshus, thi nu tog man for Alvor Sagen op, og i Løbet af forholdsvis kort Tid lykkedes det hos 75 Bidragydere, mest Smaakaarsfolk og blandt dem mange Kvinder, at faa Løfte om 4182 Kr., at indbetale i en Periode af 5 Aar⁴).

Men saa kom man ikke længere. Thi da Biskop Swane fik at vide, hvad der var i Gære, satte han hele sin Autoritet ind paa at forhindre Opførelsen af et Missionshus, der efter hans Opfattelse vilde blive et Splittelsens Tegn i Viborg og modarbejde det folkekirkelige Fællesskab, der for ham var Idealet. Skulde der bygges, og dette havde han i og for sig intet imod, maatte det i alt Fald være en Forudsætning, at der derved skabtes et Sted, hvor alt kristeligt Arbejde uden for Kirken og ikke blot et enkelt Partis kunde have hjemme, at det med andre Ord blev et Menighedshus, tilhørende Menigheden og aabent for alle kirkelige Retninger. Det var ham næppe vanskeligt at faa Tilslutning til disse Tanker indenfor de toneangivende højkirkelige Kredse i Borgerskabet, som ikke yndede yderligtgaende Standpunkter, og derefter forlangte han kategorisk af Zeuthen, at han opgav ethvert Samarbejde med Indre Mission om Opførelsen af Missionshuset; gjorde han ikke det, havde han brudt sit Provsteløfte om at være sin Biskops Medarbejder.

Underligt nok bøjede Zeuthen sig for dette ulogiske Argument, som ikke tog Hensyn til, at der her var Tale om et privat Foretagende, og Biskoppen indbød derefter sammen med 23 kendte Mænd i Byen, deriblandt Præsterne Glarbo og Darre (ved Domkirken), Redaktør Angelo, Overrets-assessor Hansen, Borgmester Bruhn, Skoleinspektør Kirkegaard, Overlærerne Bang og Bahnson, Oberstløjtnant Holst, Apoteker Warming, Urmager I. F. Larsen og Skomager Marturin Holm, til et Møde den 13. April 1891 paa Raadhuset, hvor Opførelsen af et Menighedshus skulde drøftes.

Zeuthen var ikke blandt Indbyderne og lod sig først i sidste Øjeblik bevæge til at komme til Stede.

Ved Sammenkomsten paa Raadhuset, der havde samlet mange Mennesker, redegjorde saa Biskoppen for sin Plan: Et Menighedshus skulde give Plads for alle de kirkelige og kristeligt prægede Virksomheder i Byen, som hidtil ikke havde haft noget rigtigt Hjemsted; her skulde der kunne holdes saavel gudelige Møder som Bibellæsninger og kristelige Foredrag, herhen kunde Børnegudstjenesterne lægges, ligesom Ynglingeforeningen, Menighedsplejen og Arbejdet blandt Tjenestepiger kunde faa Lokaler i Huset. Der havde, oplyste han desuden, været ført Forhandlinger med Indre Mission om ogsaa at slutte op om Sagen, men de havde ikke ført til noget Resultat; ikke desto mindre vilde han nu, da det saa ud til, at der vilde blive bygget et Menighedshus, opfordre den til at opgive sin Modstand mod det og være med til at støtte det. Hertil erklærede Zeuthen, at skønt han selv personlig var stemt for et Missionshus, maatte han dog nu, da Biskoppens Plan var paa Vej til at blive virkeliggjort, henstille til sine Venner ikke at modarbejde den, da det vilde være en Ulykke, om der baade blev bygget et Menighedshus og et Missionshus i Byen.

Disse Udtalelser, som Zeuthen i den følgende Tid yderligere forstærkede, blev meget unaadigt optaget af Indre Mission, der ikke var til Sinds at falde til Føje og efter Forhandling med Vilh. Beck fastholdt at ville bygge, uanset hvad Biskoppen gjorde, og Stiftsprovsten tilraadede. Da det kom til Stykket, viste det sig imidlertid, at man havde undervurderet Vanskelighederne derved, saa man alligevel blev nødt til at skrinlægge sine Planer.

Men derved blev der fri Bane for Biskop Swanes, som et Udvalg³⁾ med ham som Topfigur, men med Assessor *Hansen* — der iøvrigt stod Indre Mission nær — som drivende Kraft, nu prøvede at føre ud i Livet, efter at der paa Raad-

husmødet havde vist sig megen Stemning for dem. I første Omgang gjaldt det om at skabe et økonomisk Grundlag for dem, og der udsendtes derfor Lister i Byen, paa hvilke Venner af Sagen kunde tegne sig for Bidrag. Viborg Sparekasse lovede 1000 Kr., Biskoppen og Assessor Hansen hver 500, Redaktør Angelo og Apoteker Warming 250; ialt indkom der paa denne Maade 9,200 Kr. i større eller mindre Beløb, at betale enten een Gang for alle eller over et Tidsrum af 5 Aar. Ogsaa paa anden Vis søgte man at skaffe sig Penge, saaledes ved en Kirkekoncert, der gav 105 Kr., og et Udsalg i Borger- og Haandværkerforeningen, som gratis stillede sine Lokaler til Raadighed, hvorved der indkom 977 Kr., ligesom Pastor Glarbos Eftermand, Smith, holdt et Par Foredrag, hvis Overskud gik til Indsamlingen.

Et andet Spørgsmaal, der optog Udvalget, var, hvor Huset skulde ligge. Ved Henvendelse til Byraadet om en Grund fik man (den 9. Maj 1891) et foreløbigt Tilsagn om at maatte bygge paa Pladsen udenfor Kirkegaarden ved Reberbanen, men da den syntes mindre egnet, indledede man Forhandlinger om hellere at faa overladt et Stykke af den østlige Del af Tausens Minde. Dette ejedes imidlertid som hørende til den gamle Graabrødre Kirkegaard af Stiftsøvrigheden, men da hverken den eller Kultusministeriet havde noget at indvende, blev Resultatet, at Udvalget fik overladt 2870 Kvadratalen af Jorden her til det ønskede Formaal (9. Septbr. 1892); dog sattes det som en Betingelse, at der blev dannet en Menighedsforening, der kunde staa som Ejer af Grund og Hus.

Dette skete, og Love for Menighedsforeningen blev vedtaget paa et konstituerende Møde den 24. August 1893. Som Medlemmer betragtedes enhver, som havde ydet Bidrag eller Gave til Sagen, men forøvrigt havde de ikke noget at skulle have sagt, idet Bestyrelsen, der kom til at bestaa af Byens Præster og tre Lægmænd (Assessor *Hansen*, Gart-

ner *Brostrøm* og Boghandler *Adolf Jacobsen*) enevældigt ledede alle Foreningens Anliggender uden at have nogen Generalforsamling at staa til Regnskab for, ligesom den ved Afgang supplerede sig selv — altsaa en lignende oligarkisk Regeringsform som indenfor »Kirkelig Forening for Indre Mission i Danmark«. Den kunde derfor ogsaa paa egen Haand — med fem Sjettedele af sine Stemmer — med Biskoppens Samtykke forandre Lovene, ja ophæve Foreningen; i sidste Tilfælde skulde den tage Bestemmelse om Anvendelse af dens Midler, der kun maatte gaa til et kristeligt Formaal. Formanden varetog de daglige Forretninger, særlig hvad Husets Benyttelse angik; det maatte kun anvendes i kirkeligt Øjemed. At Biskoppen havde givet Tilsagn om at ville have et vaagent og kærligt Øje med Menighedsforeningens Virksomhed, blev tilsidst ogsaa indført, skønt det egentlig synes at være en noget ejendommelig Bestanddel af Lovene.

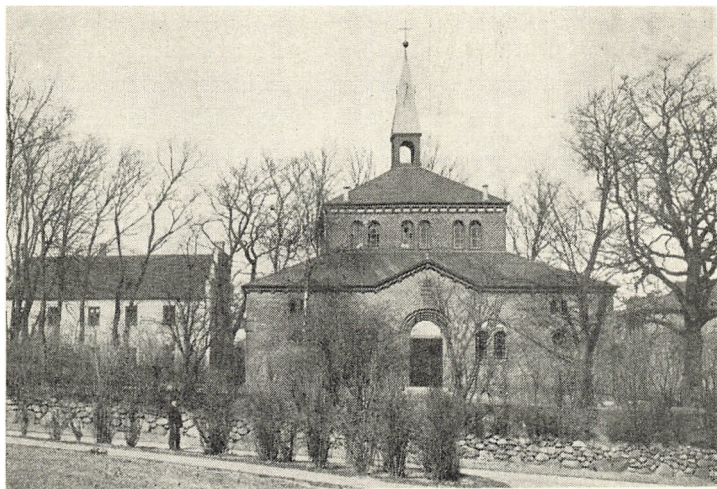
Paa dette Tidspunkt var man dog forlængst begyndt med Byggeriet. Tegningerne var udarbejdet af Arkitekt *Wiinholt*; de forudsatte, at Menighedshuset skulde rumme 3 Mødelokaler, hvoraf Hovedsalen i Midten fik 250 Siddepladser og de to Sidelokaler, der ved Skydedøre kunde sættes i Forbindelse med den, hver 100, mens Pulpiturerne kunde tage 200 Personer. Med Staapladser skulde der paa den Maade kunne være c. 630 Mennesker i Huset. Arkitekten udarbejdede ligeledes et Overslag over Omkostningerne ved Opførelsen, som imidlertid, da Tilbudene paa Arbejdet blev aabnet (den 27. Novbr. 1892), viste sig 900 Kr. for lavt anslaaet. Færdigt vilde Huset komme til at staa i c. 14,000 Kroner.

Men saa mange Penge havde Foreningen ikke. For alligevel at faa taget fat paa Arbejdet allerede samme Efteraar udsendte Bestyrelsen Opfordring til Menigheden om at tegne Aktier à 50 Kr., hvorved man fik Raadighed over et

Beløb paa 3150 Kr., ligesom man ad andre Veje prøvede paa at skaffe Midler. Til Fordel for Sagen arrangerede saaledes en Kreds af Byens Borgere en Udstilling af Kunstværker fra deres Hjem, ialt 235 Numre, Malerier, Pasteller, Akvareller o. l., repræsenterende mange kendte Navne som Lundbye, Marstrand, Constantin Hansen, Brødrene Skovgaard, Jul. Paulsen, Viggo Pedersen o. a.; af selve Thorvaldsen var der to originale Penne tegninger, tilhørende Stiftsfysikus Heiberg, der bidrog med ikke mindre end 27 Kunstværker. Nr. 2 var Biskop Swane med 18. Der indkom derved 102 Kr., mens et nyt Menighedsudsalg gav 924 Kr.

Allerede inden alle disse Penge var indgaaet, var man naaet saa vidt med de indledende Arbejder, at Grundstenen til Huset kunde nedlægges. Det skete den 4. Marts 1893 ved Biskoppen. Dagen efter tegnede Stiftsprovst Zeuthen, der ikke havde deltaget i Forberedelserne, men som havde lovet at yde et Bidrag, naar Grundstenen var blevet nedlagt, sig for 100 Kr. til Menighedshuset; han havde, skrev han samtidig til Assessor Hansen, dels ikke Raad til at give mere, dels saa han anderledes paa Sagen end han, skønt han paa den anden Side var fuldt forvisset om, at han med sit Arbejde kun havde haft Guds Ære for Øje. I det hele taget var Stiftsprovsten, som Forholdene havde udviklet sig, kommet i en vanskelig Stilling, idet hans neutrale Holdning ikke alene var en Skuffelse for Biskoppen, men ogsaa som allerede omtalt havde vakt Uvilje blandt Indre Missionsfolkene i Byen, der følte sig svigtet af ham. Antagelig har alt dette været medvirkende til, at han 1895 søgte og fik Embedet som Præst ved Michaelis Kirke i Fredericia, hvor han siden virkede til sin Død (1915).

I Løbet af Sommeren og Efteraaret 1893 blev Menighedshuset, der kom til at koste godt 15,000 Kr., færdigt, saa det 3. Juledag kunde indvies med Biskoppen og Pastor Smith som officielle Talere. Det var Kirken, sagde Biskop-

pen, der var Menighedens egentlige Hjem, og Menigheds-
huset var kun dens ydmyge Tjenerinde, en Frugt af dens
Gerning, men det var et Samlingssted for den Art Forkyn-
delse, der ikke lyder i Kirken, den belærende, den skrift-
udlæggende og den vækkende Tale, der her kunde komme
til Orde, ligesom det skulde være et Hjemsted for Menig-
hedens Kærlighedsgerninger.

Om Livet i Menighedshuset, saadan som det nu formede
sig i de kommende Aar, lader der sig desværre ikke meget
sige. Ikke fordi det ikke blev benyttet, men der foreligger
ingen Optegnelser om de Møder, der blev afholdt i det,
saa det vilde vel egentlig kun ved en minutios Gennemgang
af Avisernes Bekendtgørelser være muligt at faa Kendskab
til, hvem der førte Ordet ved forskellige Lejligheder; hvad
de talte om, faar man dog vist kun sjældent at vide. Fra
Bestyrelsens Side er der ikke overleveret noget om disse
Ting, da der tilsyneladende hverken er ført nogen Dagbog
over, hvem der har haft Lokalerne, eller har eksisteret en

Forhandlingsprotokol, saa man nu er i Stand til at følge de Drøftelser, Forholdene i det hele gav Anledning til⁴⁾). Det sidste har maaske sin Forklaring i, at det jo ifølge Lovene var Formanden alene, der tog sig af de daglige Forretninger, herunder Benyttelsen af Huset, saa Bestyrelsesmøder har været sjældne og, naar de fandt Sted, da er foregaaet under halvt private Former. Lidt om Driften kan der vel udledes af de opbevarede Regnskaber, men noget Billede af, hvad der foregik i Menighedshuset, faar man naturligvis heller ikke ad den Vej. Saa meget kan dog siges, at Viborg Menighedshus virkelig kom til at udfylde et Savn i Byen, for saa vidt som der nu var et Sted til Afholdelse af kirkelige Møder, og som antydet blev det i Tiden, der fulgte, flittigt benyttet. Her samledes man til Børnegudstjenester, Bibel-læsninger, opbyggelige og kirkehistoriske Foredrag, ligesom der ikke var noget i Vejen for, at Lokalerne kunde udlejes f. Eks. til Menighedsraadsvalg eller anvendes til en eller anden Festlighed i Forbindelse med det kirkeligt-filantropiske Arbejde. Ogsaa Indre-Mission lagde stærkt Beslag paa Huset, da den først havde overvundet sin i og for sig forstaaelige Uvilje mod det, hvad enten det gjaldt de mindre Sammenkomster hveranden Mandag eller større offentlige Møder med fremmede Præster eller Indremissionærer som Ordførere. Fra 1908 sluttede den ligefrem en fast Akkord med Bestyrelsen om en aarlig Leje paa 200 Kr. for Benyttelsen. At »Kirkel. Foren. f. I. M. i Dmk.« nu ogsaa anerkendte dets Berettigelse, viste den ved 1907 at holde sit Landsstævne her. Ligeledes fik K. F. U. M. og K., der i det daglige holdt til andetsteds i Byen, Husly, naar de ønskede at benytte Lokalerne, og det samme gjaldt den lille grundtvigske Kreds, der samledes om Pastor Lund fra Vium.

Hvilke Emner der blev behandlet ved de offentlige Foredrag, Bestyrelsen selv lod afholde, kan ikke oplyses i det enkelte, men i 1903 var der i alt Fald en Møderække, hvor

der blev talt om danske Kirkemænd i det 19. Aarhundrede, om Mynster af Biskop Poulsen, om Martensen af Pastor Smith, om Søren Kierkegaard af Stiftsprovst Helweg-Larsen og om Grundtvig af Pastor Lund. Næste Aar fortsatte man paa samme Maade med Foredrag om det græsk-romerske Hedenskab af Adjunkt Loft, Muhamedanismen af Stiftsprovst Helweg-Larsen, Buddhismen af Valgmenighedspræst Carl Koch og den moderne Fornægtelse af Præsten, Dr. phil. Østrup. 1913 lejede Manufakturhandler Carl Christensen Salen til fire nationale Foredrag, men det har da formodentlig været K. F. U. M., der stod bagved og sørgede for Ordførerne.

Men Husets Drift kostede Penge, og det viste sig snart, at dets Økonomi stod paa svage Fødder. Allerede 1895 maatte Bestyrelsen udsende et Opraab til dem, der havde tegnet Aktier à 50 Kr., om enten helt at stryge deres Krav eller dog udsætte Udtrækningen paa ubestemt Tid, da Haandværkerne ikke havde faaet alt, hvad de havde tilgode, udbetalt, og man endnu skyldte Sparekassen 1300 Kr. af det Laan, man dér havde optaget, hvortil kom, at der skulde bruges c. 500 Kr. aarlig for at holde Virksomheden i Gang; hidtil havde man taget Pengene hertil af de til Byggeriet indkomne Beløb. Rimeligvis har Aktionærerne stillet sig imødekommende, men det var alligevel nødvendigt igen at henvende sig til Menigheden i Viborg og bede Venner tegne sig for en Gave eller et Aarsbidrag til Opretholdelse af Arbejdet. Første Gang indkom der (1896) 785 Kr., men senere dalede Beløbet stærkt; 1904 var det allerede nede paa 389 Kr., 1910 paa 217 og 1916 paa kun 150 Kr. Naturligvis gav ogsaa Foredragsrækker, Udlejninger, en Missionsudstilling paa Preislers Hotel og de Smaaandtægter, man paa anden Maade havde, nogen Indtægt, ligesom Sparekassen af og til ydede et Tilskud, men paa den anden Side tyngede Udgifterne til Rengøring, Opsyn, Lys, Brændsel og Vedlige-

holdelse m. m. saa stærkt paa Budgettet, at selv om Huset blev gældfrit, var det dog i det lange Løb temmelig vanskeligt at faa Regnskabet til at balancere, ja nogle Aar sluttede det endog med Underskud.

Under disse Forhold prøvede Bestyrelsens daværende Formand, Pastor *Smith*, ved en Artikel i Aviserne (Januar 1915) igen at faa Menigheden til at komme det betrængte Hus til Hjælp med en Gave, men det ser ikke ud til, at det bar nogen Frugt. En Kirkekoncert i Søndre Sogns Kirke ved Kantor Hæstrup gav derimod 128 Kr., men alligevel sluttede ogsaa dette Aars Regnskab med Underskud, 42 Kr. stort.

Saadan kunde det naturligtvis ikke blive ved at gaa. Det var, som om man i Byens toneangivende, højkirkeligt følende Kredse, de, der i sin Tid saa stærkt havde støttet Biskop Swane i hans Bestræbelser for at skabe en fast ydre Ramme om Menighedsarbejdet i Viborg, ikke mere havde nogen Interesse for Sagen; nu var det kun Indre Mission og de af den inspirerede Foreninger, som stort set prægede Livet i Menighedshuset — altsaa en Situation stik modsat den i 1892. Bestyrelsen drog Konsekvensen af denne Udvikling, og den 21. Septbr. 1916 udlejede den da Huset til »Samfundet af Indre Missions Venner i Viborg«, der var dannet i Tilslutning til »Kkl. Foren. f. I. M. i Dmk«, men oprettholdt en vis selvstændig Stilling, med Ret til fuldstændig og udelukkende Brug af det og til at foretage de Forandringer med dets Indretning, man fandt nødvendige. Byens Præster skulde dog stadig som hidtil kave Lov til efter nærmere Aftale at holde Møder i Bygningen. Der gaves ingen Leje, men Samfundet forpligtede sig til at svare alle Udgifter vedrørende Drift og Vedligeholdelse og at afvikle den Menighedsforeningen paahvilende Brændselsregning paa 245 Kr. 80 Øre til Købmand Jespersen samt overtage en Kassekredit i Sparekassen paa 240 Kr. Lejemaalet gjaldt

40 Aar, men kunde ved eventuelt Salg af Huset opsiges med 3 Maaneders Varsel.

Med denne Overdragelse havde Menighedsforeningens Bestyrelse — for nogen Menighedsforening i egentlig Forstand havde der jo i Grunden aldrig eksisteret — fuldstændig kapituleret overfor Indre Mission, som nu fik det, den i 1891—92 forgæves havde kæmpet for at faa, et eget Hjem, ved Skæbnens Ironi oven i Købet det, der i sin Tid blev rejst for at forhindre Oprettelsen af et Missionshus.

Den trufne Ordning blev dog ikke af lang Varighed. Thi allerede samme Aar indledede Justitsministeriet gennem Stiftsøvrigheden Forhandlinger med Menighedsforeningen om Køb af Huset, hvis Grund da skulde lægges sammen med den Del af Graabrødrekirkegaarden, man ønskede til Opførelse af den nye Landsretsbygning. Bestyrelsen havde principielt intet at indvende, og da Stiftamtet heller ikke havde det, svarede den imødekommende, idet den krævede Købesummen afpasset efter, hvad det med billig Hensyntagen til de i disse Krigsaar hastigt skiftende Priser kunde koste at bygge et nyt Menighedshus. Den ansaa 38,000 Kr. ÷ 3000 Kr. for de Materialer, der kunde anvendes igen, for passende, men Ministeriet mente, der burde fradrages 7,600 Kr.; paa det Grundlag var det, da ogsaa Kirkeministeriet stillede sig positivt til Sagen, villigt til at handle.

Da det imidlertid viste sig, at en Genanvendelse af Materialerne med Menighedshusets særlige Tagkonstruktion vilde gøre det nødvendigt, at det nye Hus byggedes omtrent som det gamle, hvis Arkitektur var bestemt af sine Omgivelser i Tausens Minde og ikke vilde passe andetsteds, heller ikke ved Boyesgade, hvor Byraadet stillede en Grund til Raadighed, blev Følgen, at Forhandlingerne foreløbig gik i Staa. Justitsministeriet var dog ikke til Sinds at opgive, da det var det meget om at gøre at erhverve det ønskede areal, og for at faa en Ende paa dem anmodede det da (den 19. Januar

1918) gennem Stiftsøvrigheden Bestyrelsen om snarest at sende en Repræsentant til København, med hvem det kunde aftale det fornødne. Dette skete; Kassereren, daværende Overretsassessor *Hørring*, rejste, og ham lykkedes det nu at faa sluttet en Overenskomst med Ministeriet (den 30. Jan.); der nu lovede at betale 40,164 Kr. for Grund og Hus, som Bestyrelsen paa sin Side forpligtede sig til hurtigst muligt at nedrive og fjerne. At Summen blev saa stor, skyldtes naturligvis, at alle Priser paa dette Tidspunkt som Følge af Konjunkturudviklingen var stærkt stigende.

Pengene skulde jo egentlig have været anvendt til Opførelse af et nyt Menighedshus, men paa den anden Side var Bestyrelsen, da det kom til Stykket, meget lidt tilbøjelig til noget saadant; Menighedshustanken havde jo, hvad de sidste Aar utvetydigt viste, spillet uhjælpelig fallit, og der var ingen Grund til at tro, at den i en overskuelig Tid atter kunde kaldes til Live. Dette besluttede den da at tage den fulde Konsekvens af, og paa et Møde den 1. Maj 1918 vedtog den radikalt helt at opløse Foreningen og at overdrage dens Kassebeholdning, 40,107 Kr., til »Samfundet for Indre Missions Venner i Viborg«. Betingelsen var dog, at det paa den af Byraadet skænkede Plads ved Boyesgade opførte et Hus, der da blev dets Ejendom; det burde hedde »Hans Tausens Hus« — et Navn, der var foreslaaet af Stiftsprovst Helweg-Larsen, og som paa en Gang i sig selv kunde være en Appel til et bredkirkeligt Samarbejde og lede Tanken hen paa Menighedshusets gamle Plads — og det forventedes, at det altid maatte staa aabent for de i Byen fast ansatte Præster, for saa vidt de var tro mod Folkekirkens nuværende Bekendelse, saa Ordets Forkyndelse og Menighedens kristelige Arbejde fremdeles kunde finde Hjemsted der. Dette var tiltraadt af Biskop Poulsen med det Forbehold, at Huset aldrig maatte sælges eller overdrages til andre uden biskoppeligt Samtykke.

At Indre Mission i Viborg med Glæde tog mod denne store Gave, siger sig selv. Takket være den og det Beløb, der i sin Tid var blevet indsamlet til Formaålet, og som hensat paa en Sparekassebog var deponeret hos Hovedbestyrelsen, kunde den nu virkeliggøre sin gamle Plan om et eget Hjem i Byen, som Biskop Swane havde forpurret. Resultatet blev det statelige »Hans Tausens Hus«, der indviedes 1920.

Naar Menighedshuset kun blev 25 Aar gammelt, skyldtes det ikke, at den Idé, der laa til Grund for det, var urigtig. Det var tværtimod en rigtig Tankegang, at alle de Kredse, der hørte hjemme indenfor Folkekirkens Rammer, og som vedkendte sig dens Aand, skulde kunne udvise saa megen indbyrdes Fordragelighed, at der var et Sted i Byen, hvor de kunde mødes saavel i Fællesskab om det, hvori de var enige, som hver for sig om deres Særinteresser. Menigheds- huset skulde med andre Ord alene ved sin Eksistens og sit Navn virke midtpunktsamlende og dermed danne en Modvægt mod den Tendens til Isolation, som paa dette Tids- punkt især gjorde sig gældende fra Indre Missions Side. Derfor var det ogsaa ganske naturligt, at det var denne Retnings Bestræbelser for at rejse et Missionshus, der gav Stødet til, at Biskoppen satte sig i Bevægelse for at faa et Menighedshus bygget. Princippet var rigtigt, selv om hans Fremgangsmaade overfor Zeuthen smagte mere af den oplyste Enevælde, end egentlig godt var.

Naar Menighedshuset i det lange Løb ikke kom til at svare til de Forventninger, man fra først af stillede til det, var Skylden Borgerskabets. Konservativt som det var, havde det fra gammel Tid nok i sit mere eller mindre regelmæssige Domkirkebesøg om Søndagen og nærede ingen Interesse for det, der foregik paa Tausens Minde. Den Tilslutning, det gav det fra Starten, var rent overfladisk, og det var kun et ringe Mindretal af Befolkningen i Viborg, som del-

tog i Møderne derhenne. Naturligvis havde Huset hele Tiden sine trofaste Venner, men de var for faa til at holde det oppe overfor den udtalte Ligegyldighed, der slog det i Møde fra Flertallets Side, saa Resultatet maatte blive derefter. Den Drøm om at skabe et Centralsted for folkekirkeligt Fællesskab, dets Ophavsmænd havde haft, brast, og det blev derefter Indre Mission, den mest aktive Retning i Byen og den, man netop havde villet holde i Ave, der erobrede det.

NOTER

¹⁾ Kladde i Bispearkivet 24/8 1885 (Landsark.). ²⁾ Dr. phil. Chr. Lundsgaard Nielsen var Præst i Rudkøbing 1877—91. ³⁾ Zeuthen var Præst i Sorø 1849—60 og Swane Adjunkt ved Akademiet 1849—57. ⁴⁾ Joh. Gøtzsche: Frederik Zeuthen, s. 140ff. ⁵⁾ Regnskaber og en Del Dokumenter i S. Sogns Præstegaard, efterladt af Menighedsforeningens sidste Formand, Pastor M. Smith. ⁶⁾ Ændringer i Bestyrelsens Sammensætning og Struktur kan derfor heller ikke oplyses.

PÅ RANDRUP HOVEDGÅRD I KLUNKETIDEN

*Erindringer af Anna Pape, f. Lund, genfortalt og suppleret
med historiske oplysninger af C. J. Pape*

I 32 år var *Job. Heinrich Faber* ejer af Randrup. Han købte gården 1837 og havde den til sin død 1869, og hans ejertid blev en opgangsperiode for ejendommen, som ingen af de foregående ejeres familier vel ville have tænkt sig mulig. Dette skyldtes ikke alene, at landet da var ved at overvinde følgerne efter den altødelæggende statsbankerot, men også at Faber var en ualmindelig dygtig landmand, som forstod at nyttiggøre de forbedringer og driftsformer, der dengang vandt frem.

Efter frasalget af bøndergodset i 1790'erne, ialt ca. 200 tdr. hartkorn omfattende hele Vinkel by og 6 gårde i Mammen samt Middelhede i Rind sogn, hørte der endnu til Randrup 602 tdr. l. med 28 tdr. hartk., den størrelse, som gården havde indtil 1926. Heraf var ca. 100 tdr. l. hede, nemlig strækningen fra Sønderhøje til Rindsbæk, der udmunder ved Randrup Mølle. Disse hedejorder blev af Faber kultiveret og merglet fra den endnu eksisterende store mergelgrav ved vandløbet Hølken. I skoven tilplantede han store strækninger, og han plantede levende hegn af tjørn på

hele det kilometerlange skel mod Vinkel bys jorder. Avls-gården, som hidtil havde været baseret på studehold — således var der iflg. Pontoppidans beskrivelse af 1768 ialt 80 stude på Randrup — fik nu omlagt driften til virkeligt agerbrug, og snart begyndte markerne at give større afgrøder. Efter en brand i 1730 var der opført en stor og rummelig lade, men den må åbenbart nu være blevet brøstfældig, for Faber lod foretage en gennemgribende istandsættelse. Som han selv udtrykte det på sandstenspladen, han lod opmure i vestgavlen, blev laden i 1844 »renoveret«. Det var en ualmindelig stor lade på 32 fag og 22 alen dyb med kørelo fra gavl til gavl, og her på loen blev kornet plejlet de lange vinterdage. Først den næste ejer indførte så nymodens maskineri som tærskværk og petroleumsmotor, ja endog en rigtig lokomobil, der overførte drivkraften ved damptryk.

Konjunkturerne må have været gode, for kort efter, at laden er istandsat, begynder Faber at spekulere på en ny beboelse — på en virkelig hovedbygning. Randrup havde indtil 1767 været i adelige familiers besiddelse, men gården havde sikkert kun yderst sjældent været bolig for ejeren. Den bolig, der fandtes, da Faber købte gården, var i hvert fald kun en forpagterbolig af den mest beskedne art. Den udgjorde den vestre længe og var en lang og lav bindingsværksbygning og var vel bygget 1730 ligesom laden.

På Fabers tid var bygningen ikke mere tidssvarende, og da det traf sig så heldigt, at man kunne udnytte en forekomst af ler i engen nedenfor Skindalen, påbegyndte han her en fremstilling af mursten og tagsten til en ny hovedbygning, og kort tid efter blev grunden gravet på det høje-religgende terrain ca. 100 alen nord for den hidtidige gård, hvor han så opførte en efter forholdene ret stor beboelse i tidens stil, sen-klassicisme. Stenene dertil var altså af egen produktion, men bjælkerne til det meget brede hus kunne ikke skaffes fra skoven. Der blev derfor i stedet indført

fyrrebjælker fra Pommern. Da huset stod færdigt, lod Faber over hoveddøren indmure en sandstensplade med indskriften: »ubi beni ibi patria. I. H. Faber. 1847.« Og dermed ville han fortælle, at hvor der er godt at bo, der er fædrelandet — måske en meget praktisk livsopfattelse i de kommende år for den fra Lübeck indvandrede landmand¹⁾.

Fra da af fik den gamle beboelse i vestlængen sit navn: »Gammel Hat«, hvorved den lignedes med en gammel chapeau claque, der nu endelig er klappet helt sammen og umuligt kunne bruges mere. Den var en gammel rønne, som langsomt sank i grus, og desværre kendes ingen billeder af den, som kunne gengive dette minde om svundne tiders Randrup. Men en ung snedkersvend, som i 1910 gik på Viborg tekniske skole, ridsede rummene op, og efter hans skitse gengives omstående rekonstruktion.²⁾

Det var en meget smal længe. Forstuen og de få egentlige stuer vendte ud mod gårdspladsen mod øst ligesom det gamle køkken med lergulv og ildsted med røghætte. Mod haven var en række små kamre, der lader formode, at der til denne side oprindeligt kun var én lang og bred gang, hvor man kan tænke sig, at forråds-kister og skabe har haft deres plads. Den trediedel af længen, der lå nærmest landevejen, brændte kort før 1890 og blev kun genopført som en art trælade, der blev indrettet til vognport, fåresti og lign., og de beboelige dele af det gamle hus tjente som beboelse for en gift arbejderfamilie, forvalteren, den ugifte fodermester, gartneren og dennes medhjælper. Den største stue blev brugt til de årlige fåreklipninger og desuden ved de årlige auktioner over hø, halm, roer og træ fra skoven, hvor auktionsgæsterne da her forefandt en beværtning, hvor de kunne få sig en hjertestyrkning. Det sidste fag mod nord var i 1910 på grund af brøstfældighed erstattet med grundmur.

Fra Lübeckegnen var Faber vant til frodige haver omkring de store gårde, og da han var flyttet ind i den nye

Proprietær J. H. Faber og hustru.

hovedbygning, begyndte han straks arbejdet på en ny og større have. Han plantede derfor først et bredt læhegn af løvtræer vest og nord for gården, og her indenfor blev anlagt en have på ca. 3 tdr. l., opdelt i flere afdelinger: Foran den nye hovedbygning blev der ud mod nord anlagt en prydhave med snoede gange omkring en stor græsplæne med busketter, og på plænen plantedes bl. a. en mahognybusk og en kristtorn, der endnu eksisterede 1926 og da var af en sjælden størrelse på disse kanter. Vest for prydhaven lå »Aspargeshaven«, hvor de finere grøntsager til hovedbygningen blev dyrket, og frugthaven med firkantede felter omgivet af frugtbuske og lange gange, og endelig var der blegpladsen omgivet af hække af hassel. Her blev alt det hjemmevævede lærred lagt ud til blegning, og samtidig var her tørreplads for vasketøj.

I de følgende år oparbejdede Faber et tidssvarende landbrug, og han blev heri trofast støttet af de to brødre *Maach*, der var hans landsmænd, og hvis hjemsted var landsbyen

Badendorf ved Reinfeld udenfor Lübeck. Heinrich Maach var avlsforvalter, og da familien Faber flyttede fra Randrup i 1874, flyttede han med til Neder Thestrup. Broderen M. Maach var skovfoged med bolig i det nu nedbrændte Tromholt i udkanten af skoven. Han blev senere tømrermester i Rind. En tredje medarbejder fra Holsten var *Chr. Köhl*, der forpagtede mejeridriften og hele mælkeproduktionen. Köhl købte 1877 ejendom i Vinkel, matr. nr. 21.

Om gårdens drift på den tid kan man danne sig et begreb ved at gennemse en taksationsforretning, som propr. Faber lod foretage 1863 for at få nye lån optaget. Taksatorerne var proprietærene Rendtorff på Himmestrup og Holm på Vindumovergård samt herredsfoged Borgen.

Agermarkens 350 tdr. l. var opdelt i 7 »indtægter« à 50 tdr. l. som følger:

Nr. 1	50 tdr. l., reen brak, gjødet.	
Nr. 2	50 tdr. l., besået med rug.	10 fold pr. td. l. = 500 tdr.
Nr. 3	50 tdr. l., besået med byg.	10 fold pr. td. l. = 500 tdr.
Nr. 4	50 tdr. l., besået med havre.	12 fold pr. td. l. = 600 tdr.
Nr. 5a	20 tdr. l., grønjordshavre.	12 fold pr. td. l. = 240 tdr.
Nr. 5b	30 tdr. l., græsning.	
Nr. 6-7	100 tdr. l., græsning.	

Besætningen bestod af 14 arbejdsheste, 2 køreheste og noget hestetillæg, 30 får med lam samt 110 stk. »mejerikøer« og 2 tyre i en meget god foderstand. Desforuden kunne der på husmændenes jordlodder græsse 8 køer og 18 får med lam.

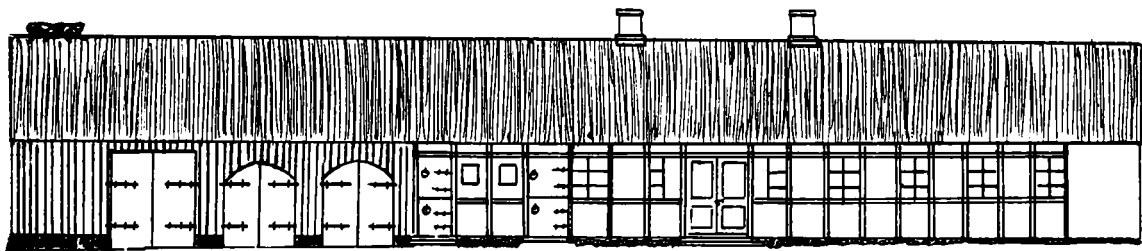
Indtægterne anslås, idet priserne udtrykkelig anføres ansat som »det ene år med det andet« — altså gennemsnitspriser i denne periode — til følgende tal:

500 tdr. rug à 5 rdl. pr. td.	2500 rdl.
500 tdr. byg à 4 rdl. pr. td.	2000 rdl.
840 tdr. havre à 3 rdl. pr. td.	2520 rdl.
110 køer à 30 rdl. pr. stk. (mejeriforpagterens afgift) ..	3300 rdl.
30 får à 3 rdl. pr. stk.	90 rdl.
Af gårdens 2 fæstere og 5 husmænd svaredes dels i penge, dels i arbejde	204 rdl.
Indtægterne af skoven, netto	300 rdl.
Indtægt ialt	<u>10,914 rdl.</u>

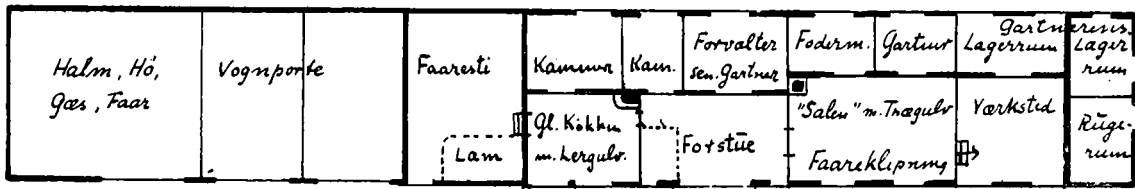
Udgifterne ses at være følgende, fordelt under 11 punkter:

1. <i>Sædekorn:</i>	
Rug, 50 tdr. à 5 rdl.	250 rdl.
Byg, 40 tdr. à 4 rdl.	160 rdl.
Havre, 110 tdr. à 3 rdl.	330 rdl.
2. <i>Husholdningskorn:</i>	
Rug, 85 tdr.	425 rdl.
Byg, 65 tdr.	260 rdl.
Deputat til mejeriforpagteren: 12 tdr. rug, 8 tdr. byg, 25 tdr. havre	167 rdl.
Havre til hestene 300 tdr., havre til køerne 200 tdr.	1500 rdl.
3. Husholdningsfornödenheder, udenfor hvad ejendommen afgiver, inklusive brændevin	
	400 rdl.
4. Skatter og andre offentlige afgifter efter skattebogen	
	495 rdl.
5. Kommunale udgifter samt offer til præst og degn	
	110 rdl.
6. Folkelønninger	
	900 rdl.
7. Grøftegravere, akkordarbejde m. m.	
	300 rdl.
8. Udgifter til bygningernes vedligeholdelse	
	150 rdl.
9. Do. til inventariets og avlsredskabernes vedligeholdelse	
	250 rdl.
10. Udgift til kløverfrø, græsfrø avles på marken	
	100 rdl.
11. Uberegnelige og tilfældige udgifter	
	500 rdl.
Udgifter ialt	<u>6,297 rdl.</u>

Nettoindtægten, 4,617 rdl., anføres derefter at være renten af en kapital på 115,425 rdl., og taksatorerne ansætter forsigtigt den virkelige værdi i handel og vandel af hoved-

Ved vurdering 1816 beskrives stueløngen som 17 fag, $10\frac{3}{4}$ alen dyb, bestående af mur og egebindingværk med stråtag, vel forsynet med vinduer og døre, à 300 rdl. = 5.100 R. N. V.
 I samme længe: 13 fag til bestestald à 200 rdl. = 2.600 R. N. V.

REKONSTRUKTION AF »GAMMEL HAT« I ÅRET 1910.
 BEBOELSEN I RANDRUPS GL. VESTLÆNGE

gården Randrup med 110,000 rdl., idet de tilføjer, at der ved bortforpagtning forventes at kunne opnås en afgift på 4,000 rdl.

I taksationen står iøvrigt anført, at der af de til hovedgården hørende 110 tdr. l. god eng regnes med en årlig avl af 300 læs godt hør, og når dette ikke er ført til indtægt i en særlig post i regnskabet, er grunden sikkert den, at det til dels har været inkluderet i kontrakten med mejeriforpagteren og således indgår i indtægtsposten for gårdens kobesætning, der udtrykkelig betegnes som »110 stk. mejerikøer«. Når man sammenligner med Erik Pontoppidans beskrivelse fra 1768, hvor der på gården kun nævnes 80 stude, er det jo en stor fremgang, når I. H. Faber her præsterer 110 malkekøer. 10 fold rug og byg og 12 fold havre synes meget magert efter nutids forhold, men man må ikke glemme, at på Fabers tid var der endnu ikke noget, der hed kunstgødning og midler til ukrudtsbekæmpelse, hormonpræparater o. l. Dengang måtte man nøjes med staldgødning og var iøvrigt aldeles afhængig af regn og sol. Mærkeligt er det, at svinholdet overhovedet ikke er nævnt i taksationen, selvom der står anført et svinhus på 12 fag, og man således dog kan formode, at der har været en hel del svin på gården. Disse har altså åbenbart kun tjent til gårdens egen kødforsyning — men det var jo også, før andelsslakterierne blev sat i gang, så der blev dengang ikke opdrættet slagtesvin i det omfang, vi nu kender.

I nogle af proprietær Fabers efterladte papirer nævner han selv, at han 1842 anlagde et teglværk ved den sydvestlige del af Randrup skov; men i taksationen af 1863 er dette teglværk ikke nævnt, så man må formode, at teglværksdriften ret hurtigt er blevet indstillet, efter at han dér havde ladet fremstille mursten til den nye hovedbygning, der var færdig 1847. Disse sten var heller ikke af nogen særlig fremragende kvalitet, for der blev fra omkring år

1900 ustandseligt repareret på murværket, frostsprængte sten blev pillet ud og nye indsat, indtil omkring 1940 hele det ydre murlag praktisk taget blev fornyet. Som den driftige mand, Faber var, kunne man ellers tænke sig, at teglværkets produktion ikke blot var til eget brug, men også til salg. Endnu i 1920 kunne man se de meget store damme i engen, hvor leret var gravet op, og selvom man ikke rigtig kan bedømme dybden af lerlaget, så må det have været et ret betydeligt foretagende, der synes større end blot til eget brug ved den nye hovedbygning og staldlængerne. En opfyldning i engen førte som vej ud til Færgeholmen, hvor stenlaster kunne være færget over til Bruunshåb-siden af åen og derfra ad vejen fra den nu forsvundne Holmsgård ind til vejen, der fører til Viborg. Stenlasterne kan også være færget på pramme på Nørreåen og Gudenåen til Randers, men autentiske beretninger herom savnes, og hvis Faber virkelig har forsøgt sig med teglværksdrift i større omfang, så har det ikke været i mange år efter 1847, og 1863 nævnes teglværket som sagt ikke mere i fortegnelsen over hovedgården.

1869 var alt parat til opførelsen af en ny stor staldlænge i gårdens østside, men da døde Faber pludseligt under et besøg i Viborg. Hans enke lod i løbet af det følgende år den planlagte staldlænge opføre, og med hjælp af sønnen Mathias Chr. Ludvig førte hun bedriften videre, indtil gården i april 1874 blev solgt til *Hans Carl Ludvig Lund* fra Kongens Lyngby. Det bedste bevis på den fremgang, der var sket med driften af Randrup, var, at enkefru Faber opnåede en pris af 100,000 rdl. for gården, som hendes mand i 1837 havde betalt med 27,000 rdl.

Det nye ejerpar var ganske unge folk. H. C. L. Lund var da 27 år og hans hustru 25, og man kan vel mene, at det var i en meget ung alder at få ansvaret for en gård på 600 tdr. ld. Men Lund havde lært landbrug på store gårde:

Bernstorffslund avlsgård og Højgård i Bagsværd og havde været forvalter på Lerchenborg samt på store gårde i Sverige. Desuden havde han teorien i orden fra Lyngby landbrugsskole. Hans unge kone havde også uddannet sig til at være landmandskone; hun havde således lært mejeridrift og ostefabrikation på Havarthigård. Skønt de begge var fra det smilende Nordsjælland, følte de sig snart som hørende hjemme i det barske Midtjylland, og de levede et halvt hundrede år i den egn og på den plet, der blev deres.

Når man sammenligner med nutidens moderne landbrug, er det forbløffende at se, hvor mange mennesker, der havde deres udkomme på en jydsk gård som Randrup. Det er fortalt mig af de »gamle Lunds«, mine bedsteforældre, at i deres første tid på gården var der 60 mennesker daglig i høstens tid. Alt kornet blev dengang naturligvis høstet med le. Først efter århundredskiftet kom høstmaskinerne rigtigt i brug, og derefter blev folkeholdet mindre.

I hovedbygningens kælder var det store køkken og de øvrige økonomirum samt folkestuen, alle med stenbrolægning som gulv. Hele den ene halvdel af kælderetagen var ét stort og meget dybt rum belagt med klinker. Her fandtes mejeriet, hvor gårdens mælk blev forarbejdet til smør eller ost. I fortsættelse af dette store rum var der en tilbygning ud mod øst, hvori der var en hesteomgang, og en arbejdshest gik her hele formiddagen med skyklapper på og trak smørkernen rundt ved hjælp af remme fra omgangen ned gennem et hul i muren. Mælken stod i store lerfade på en murstenshylde langs med væggene, og nedenfor stod de store smørtrug af asketræ. Der var fast mejerist på gården, men når han havde fri, eller i perioder, hvor der manglede en mejerist, tog proprietæren og hans kone selv fat. Arbejdet kunne de.

Mælken leveredes af gårdens egen besætning, som til staidighed var på ca. 100 malkekøer af den røde, danske race.

Om sommeren gik køerne løse på græs og blev malket ude på engene. Mælken blev da hældt i store bøtter af træ med et løst låg svømmende oven i mælken, og bøtterne blev hængt på kroge, 5 på hver side af en lang mælkevogn, og kørt hjem, dinglende og skvulpende.

Naturligvis bryggede man også selv sit øl. Brygningen foregik i bryggerset ved siden af køkkenet, hvorfra der var afløb, og hvor der formodentlig også har været en brønd med pumpe. 1878 blev der indlagt vand, idet der blev indrettet et pumpeanlæg med stødhævert nede i den dybe dal ved vandløbet Hølken. Afstanden var 1500 fod, stigningen 100 fod, og pumpen gav 50 tdr. vand i døgnet. I bryggerset fandtes en kobberkedel, der kunne rumme 20 spande vand, samt et stort kar. Heri blev der lagt malt og humle, som blev overhældt med kogende vand, og når dette havde stået og »trukket«, blev den brune vædske tappet over i et andet kar og tilsat gær. Den følgende dag blev øllet skummet og hældt på en stor tønde, der var et par alen både i længde og diameter. Denne tønde havde en hane til aftapning, og den havde sin plads ude i kældergangen, så pigerne og folkene let kunne komme til den. Der blev tappet øl heraf til hvert måltid, og folkene fik det også med på små træankre til mellemmaden i marken.

Om sommeren blev morgenmaden spist kl. 5, og den bestod af kogt mælk med rugbrødsterninger og derefter fedtemad med øl. Kl. 8,30—9 blev der spist medbragt mad i marken, og den bestod naturligvis udelukkende af rugbrød med fedt eller margarine og hjemmelavet pålæg, så tyndt og småt skåret som vel muligt. Når fedtet var købt i byen og af en bestemt art, der blev leveret i store bøtter, kunne folkene ikke lide det og skældte det ud for »negerfedt«, men det er formodentlig gledet ned alligevel. Mellemmaderne var sirligt indpakket i gamle numre af »Viborg Stiftstidende« eller »Herregårdenes Adresseavis« og lagt i tejner,

de håndlavede, ovale træ-æsker med låg til at spænde fast.

Kl. 12 ringede forvalteren til middag med den store malmklokke, der hang i sit stillads nær ved kælderindgangen til folkestuen. Maden var jævn landkost: Vælling, grød, øllebrød og om søndagen sødsuppe eller gule ærter til formad og derefter stegt flæsk, frikadeller eller pandekager. Folkene ville ikke gerne have fisk, fordi der havde været tider med så rigelige fangster i åen og søen, at de var blevet grundigt kede deraf. Og det blev derefter ligefrem en betingelse ved fæstemål, at de ikke skulle have fisk mere end to gange ugentlig. Efter reguleringen af åen i 1914 blev der så få fisk i vandløbene, at man var glad, når der en enkelt gang blev fanget tilstrækkeligt af gedder eller brasen til middagsmad til hele folkestuen. Den kørende fiskehandler med saltvandsfisk kendtes dengang slet ikke.

Om eftermiddagen var der igen mellemmad kl. 16—16,30, og aftensmaden blev spist kl. 19. Den bestod af friskkogt byggrød med mælk og igen fedtebrød med ost og øl. Når folkene var færdige med at spise, blev ske og gaffel omhyggeligt slikket rene og stukket op i en læderstrop på væggen over hver mands plads eller i en loftsbjælke. Franskrød kendtes ikke i den almindelige landhusholdning, og kun til jul, påske og pinse fik man sigtebrød. Det kom måske af, at der i gårdens bagehus, som af brandhensyn var lagt i behørig afstand bag hestedammen, langt fra staldenes stråtage, kun kunne bages rugbrød. Eller var det noget, der blev sagt for at slippe udenom det dyrere sigtebrød? Vist er det i hvert fald, at sigtebrødet blev bestilt hos bageren i Viborg og kørt ud til højtiderne, og det blev af folkene altid benævnet som kage.

Brændevinsdrikkeriet var jo almindeligt på landet i de tider, og det var mange dygtige og rare arbejdsfolk, der ødelagdes af »druk«. Spektakler og slagsmål var almindelige, og mange havnede i møddingen lørdag aften, når de

styrede hjemad i bedugget tilstand. I så stort et folkehold var der jo altid uheldige elementer, som kunne drage flere med sig ud på svir, og ofte måtte forvalteren, assisteret af nogle af de solide, gifte folk, tage sig af de mest højroastede spektakelmagere. Synderen blev så dirigeret i hurtig march ned ad bakken til vandløbet i Hølken, hvor der ved en opstemning af vandet var et fald på flere alen. Her blev delinkventen så holdt under »pebbelen« og fik sig en kold douche. Det var et probat middel — det hjalp altid! Tilbageturen foregik som regel uden videre vrøvl, og derefter skulle den afstraffede nok finde lige hjem til sit kammer. I en periode var der en hel del svenske karle på gården, og i den tid skal det have gået særlig vildt til. Det blev efterhånden en bande, som forårsagede adskillig uorden og optøjer selv i Viborg. Efter en dramatisk aften på Randrup, hvor svenskerne efter at have drukket rigelig brændevin tilslut gik helt amok og greb til kniven, måtte Lund holde dem i skak med sin jagtbøsse, indtil politiet pr. beredent bud blev hentet og bragte ophavsmændene til arresten i Viborg. Derefter opgav bedstefar at have svenske karle, som han ellers så godt kunne lide fra sine ungdomsår på de skånske gårde.

De gifte arbejderfamilier var derimod rolige og solide folk, som blev på gården i årtier, ja ofte i generationer. Disse familier havde alle eget lille hus med stald, hvor de ofte holdt får, grise og høns, ja de fjernestboende holdt endda ofte en ko. I Rindsbæk, den fjerneste del af ejendommen, ca. 2 km fra gården, boede således Kræn Kjær, som var i tjeneste på Randrup i 36 år. De sidste år boede han dog i skovhuset, som altid var det foretrukne, da der her var let adgang til brændsel og til ålefangsten i Randrup sø, der egentlig hed Nørre Bredning. Ved århundredskiftet kom hans datter Marie i tjeneste på Randrup, hvor hun var lige til 1924 som bryggerspige. Som familien Kjær var der

*Proprietær H. C. L. Lund og hustru, f. Agerskov.
ca. 1885.*

mange, der blev på gården i årtier og sendte næste generation til oplæring, og mange af de unge fra dengang fik senere eget landbrug, således Niels Kovsted, der er født på Holmsgård i Bruunshåb eng. Han blev fodermester på Randerup og senere gårdejer ved Rindsholm.

Der var dog også originaler imellem, som f. eks. Josef Munk, der tilslut boede i bakkerne ved Tapdrup, og som ærlig og redelig drev krybskytteri og -fiskeri, lige hvor det passede ham. Han lagde slet ikke skjul på håndteringen, men fanget deri blev han vist aldrig.

Den daglige tilværelse var ikke alene meget stille og lidt trist, men også uhyre regelbundet. Fru Lund var oppe kl. 6

hver morgen for at begynde på dagens gøremål, bl. a. pasningen af de ca. 20 petroleumslamper, som vinteren igennem var i brug. Opvarmningen skete ved gamle jernkælleovne fra Fabers tid, og selvfølgelig kunne man af sparehensyn kun opvarme kontoret og dagligstuen. Spisestuen var som en iskælder, ligesom soveværelserne og de lange gange i det store hus. Og om at fyre på karlekamrene kunne der da slet ikke være tale. Man begyndte altid at fyre 1. oktober og holdt op den 15. april, og hvis vejrforholdene var ugunstige før disse datoer, så hyllede man sig i plaider eller frøs med anstand.

Som regel var kosten den samme ved ejerens bord som i folkestuen bortset fra, at man i stedet for det hjemmebryggede øl altid drak tynd te — det kaldtes med fuld føje for tevand. Morgen og aften stod den store messing-te»maskine« på bordet ved husmoderens plads, og herfra blev det overvåget, at enhver fik rigeligt og tilstrækkeligt tyndt tevand — og at der ikke blev brugt for meget sukker dertil! Selvfølgelig talte børnene ikke ved bordet, uden at de blev spurgt, og svaret skulle falde kort og respektfuldt. Den eneste afbrydelse i ugens arbejdsfyldte tilværelse var søndagens kirkegang, der praktisk taget var obligatorisk for alle hjemmeværende familiemedlemmer, selv for børnene, så snart de nåede skolealderen. Lunds på Randrup var fra deres hjemby Lyngby opdraget grundtvigiansk, og det var derfor ikke altid en glæde at vandre den lange vej i alt slags vejr til Vinkel kirke, hvor der mest var indremissionsske præster, og hvor der idelig blev dundret og tordnet i prækestolen, medens præsten manede de rædselsfuldeste beretninger om helvede frem. Når man alligevel troligt tropede op hver søndag, var det vel nok for at høre gudsordet, men måske fuldt så meget, fordi sådan gjorde man nu dengang. Kirkegangen var ligesom den øvrige del af tilværelsen lagt indenfor de meget snævre rammer for, hvad »der hørte

sig til«, og hvad andre på samme niveau gjorde og sagde. Man levede jo i klunketiden, og den gav sig ikke blot udslag i hjemmets indretning, men lige så meget i omgangsformen indenfor familien, indenfor vennekredsen og i videste forstand indenfor samfundet.

Uanset præstens kirkelige retning var der dog altid ven-skabelig forbindelse, og gjorde bedsteforældrene Lund sig den umage at vandre kirkevejen til Vinkel hver søndag, så kom præstefamilien ligeså ofte spadserende til Randrup, til eftermiddags-te og, sjældnere, til aften. I præstefamilierne var der som regel en gudsvelsignelse af børn, og disse var jo selvskrevne kammerater for børnene på Randrup. Når pastoren og proprietæren politiserede over en pibe tobak og var enige om de usikre tider, nu da venstre-partiet åbenbart vandt frem med sine usurpatoriske retningslinier, som ingen god konservativ kunne sympatisere med, og damerne strikkede og drøftede huslige problemer, så forsvandt børnene ud i det fri. Husets børn var altid lykkelige for besøg, for stemningen i hjemmet på Randrup var ikke særlig munter til daglig. Faderens gentagne sygdomsperioder bevirkede, at man altid skulle færdes stilfærdigt indendøre og helst ikke forstyrre med snak, og moderen virkede altid lidt sørgmodig, en følge af, at ikke mindre end fire børn var døde som små.

Præstefolkene omgikkes man altså ofte og gerne, men aldrig bondefamilierne i Vinkel. Kom der en sjælden gang en af gårdejerne og skulle tale med Lund, blev sagen afgjort i kontoret. Des mere holdt man kontakten vedlige med folk af samme hartkorn.

I den nærmeste omegn var familien Bruun på Asmild Kloster og Bruunshåb så absolut den førende, og da Bruunshåb var nærmeste nabo, faldt det af sig selv, at fabrikant Bertel Bruun og Lunds blev omgangsvenner. Desuden var der de to familier Rendtorff på Himmestrup og Vindum

Overgård, der trods afstanden på 10—12 km stadig kom på Randrup og forblev trofaste venner af familien. Man besøgte hinanden pr. hest og vogn, og da invitationerne som regel gjaldt både forældre og børn, kørtes der meget i char-à-bancs, hvor der var rigelig plads. I regnvejr slog man den store »familieparaply« op, hvorunder der med lethed kunne sidde 5—6 personer, og kusken på sit høje sæde foran måtte være varmt påklædt med vadmelskappe eller slag. Var der mere sne om vinteren dengang end nu? I hvert fald lever mindet om mangfoldige kaneture i høj sne både til Himmestrup og Vindum Overgård — især måske turen i snefog en vinteraften hjem fra Himmestrup. Ude på Vinkel hede blev bedstemor Lund lidt ængstelig for, at kanen var kommet ud over vejgrøften; bedstefar stod ud for at se nøjere efter og kunne snart fortælle, at de holdt oppe på taget af smedien! Naturligvis var sommeren dog den tid af året, hvor de fleste farter fandt sted. Den gode årstid skulle udnyttes, og køretøjerne var jo også lettest at trække for hestene, når vejene var tørre og gode. Den tids veje fra Randrup over Vinkel til Himmestrup, over Nabe til Vindum Overgård og over Bruunshåb til Viborg var egentlig kun hjulspor, der om foråret blev jævnet så nogenlunde med sand og grus, så turene var tit besværlige og varede et par timer. Besøgene til og fra Bruunshåb var naturligvis de nemmeste og foregik derfor hyppigst. Man spadserede om sommeren fra Randrup ned over Vasen og gik ad stien op gennem Bruunshåb plantage og betonedede den sportslige præstation ved påklædningen: Bedstefar Lund i let, gråt sommerantræk med gamachestøvler, en let paletot eller havelock og dertil sidste skrig i engelsk herremode: en lærredskasket med cellulidskygge som hovedbeklædning. Bedstemor Lund vovede sig aldrig ud i vildere modepåfund end en fodlang nederdel kantet med plysstrimmel, helst sort eller i hvert fald mørk, og dertil en ligeså mørk bluse med lange pufærmer, et let al-

pacca overstykke og en sort hat, bundet med hagebånd og slør eller fæstnet med lange nåle, dertil knapstøvler. Man måtte jo dog vise, at man var fra kongens by og vidste, hvad der anstod sig, men på den anden side gav hverken Randrup eller Bruunshåb så gode indtægter, at man kunne udfolde nogensomhelst form for elegance. En sådan ville iøvrigt på hele egnen have været malplaceret, for parolen var efter nederlaget i 1864: Nøjsomhed og atter nøjsomhed. Man kunne altså med sindsro spinke og spare i alle ender og kanter — når man ikke ligefrem døde af sult, var det absolut comme il faut.

Det virkede derfor næsten som et chok den dag, da den unge fabrikant Johs. Bruun og hans frue, den yndige Camilla Kinch, kom til Randrup pr. cykle! Det var så aldeles uhørt og aldrig før set, at man slet ikke vidste, hvad man egentlig skulle tænke derom. Men, enfin, kunne de unge Bruuns cykle, så kunne det dog ikke ligefrem kaldes uanstændigt. Bedsteforældrene Lund var dengang omkring de 50, så for deres vedkommende blev der selvsagt ikke tale om denne nymodens befordring, og man kunne jo i hvert fald spare den udgift at købe cykler til børnene foreløbigt. De fik aldrig cykler på Randrup! Og iøvrigt forbød Lund på Randrup og Rendtorff på Himmestrup al trafik med cykler på deres ejendomme, for at disse tingester ikke skulle skræmme hestene fra vid og sans.

Tiderne var ikke til egentlig selskabelighed, indtægterne var virkelig kun til fedtebrød selv for et landbrug på 600 tdr. ld., og hos vennerne på de andre gårde må det have været ligeså. Når man alligevel ofte så hinanden, var traktementet yderst beskedent. Om eftermiddagen naturligvis te, eller sjældnere kaffe, med hjemmebagt kringle og småkager — på Himmestrup altid franskbrød med syltetøj, hvilket i hele kredsen blev anset for en udsøgt luksus. Selvfølgelig blev gæsterne altid til aften og fik da om sommeren

uvægerligt rå, røget skinke med de forhåndenværende grøntsager, ostemad og te, om vinteren ofte en lidt tungere kødret, alt efter, hvad man nu havde i iskulen af egnede kødvarer. Det meste var jo beregnet til den allerjævneste kostplan.

Tiderne var sløje for landbruget, og dertil kom, at Lund i 35-års alderen blev ramt af en lungesygdom, der kom til at plage ham resten af livet og i begyndelsen skaffede ham et årelangt ophold på Frederiks hospital i København. Landbruget blev i hans fraværelse bortforpagtet til forpagter *Grotrian*, der før havde været forpagter hos Bruun på Asmild Kloster, og for at være i nærheden af sin syge mand tog fru Lund ophold med børnene på Sjælland. Først lejede man gartnerboligen på Sparresholm, men da der dog var for trangt, lejedes hovedbygningen på Hestkjøbgård på åremål. Den lå så fordelagtigt, at drengene derfra kunne gå i den udmærkede skole i Birkerød. Til hjælp i sin husholdning havde fru Lund medbragt en pige og en ældre, trofast karl fra Randrup. Trods alt, hvad man senere har hørt om behandlingsmetoderne på Frederiks hospital, blev Lund dog en skønne dag igen udskrevet. Rigtig rask var han ikke blevet, og det blev han heller aldrig trods gentagne vinterophold under mildere himmelstrøg, navnlig i Taormina på Sicilien; men han kunne dog med sin familie drage tilbage til Randrup, hvor han igen overtog bedriften.

Selvom der var en forvalter til hjælp med ledelsen af det daglige arbejde, kneb det med kræfterne, og for at blive aflastet noget, blev mejeridriften bortforpagtet til *Chr. Kühl*, som allerede før havde været mejeriforpagter i Fabers tid. Da hans kontrakt var udløbet, forsøgte man at levere mælken direkte til Viborg mejeri, og i et par år måtte Lunds to ældste sønner som store skoledrenge endda påtage sig tidligt hver morgen at køre mælken til byen, inden de gik i latinskolen.

Proprietær Lund forstod at administrere forsigtigt, og man sagde, at i hans tid blev der aldrig fældet et bøgetræ i Randrup skov. Ligesom Faber lod Lund desuden plante graner på udsatte steder i skoven, og navnlig lod han tilplante hele den vestre del af skovmarken, der tidligere havde udgjort en fæstegård. Der findes i landsarkivet i Viborg en fæstekontrakt fra 1872, hvoraf man kan se, at det var en ringegård, som Peter Petersen (Hvam) dengang fæstede sig dér, men helt til 1925 stod endnu et par æbletræer, forkrøblede og forblæste, som sidste rest af »Per Hvams have« i skovkrogen ved den fredede kæmpehøj. Og ude på marken ligger en, nu måske overpløjet, kæmpehøj med en lav gang ind til et sammensunket rum, et gravkammer, som fæstebønderne i skovmarken havde indrettet til bageovn! — Her: »Per Hvams ovn«. — I den østre ende af skovmarken lå ligeledes en fæstegård, »Tromholt«, hvoraf flere huse endnu eksisterede indtil omkring 1914. Her havde skovfoged *Maach* haft sin bolig, og derefter blev marken lagt ind under hovedgården. Også her fandtes en gammeldags bageovn, bestående af et helt hus liggende i nærheden af skovdammen, men en ildebrand, opstået under en bading, forårsagede dog, at hele den lille bebyggelse gik op i luer. I Lunds tid blev også nedbrudt et lille hus, der lå i sin have ved en dam i hjørnet, hvor vejen til Vinkel går gennem hovdiget. Dammen er nu drænet tør.

I denne tid, med vaklende helbred og med skiftende forvaltere, fandt Lund en trofast støtte og ven, som var praktisk landmand, og som boede så nær, at han til enhver tid kunne tages med på råd. Det var *F. V. Riegels*, forpagter på Bruunshåb fra 1886 til 1894, da han købte gården Charlottenlund ved Silkeborg. Riegels og hans kone blev nære venner af familien på Randrup, og da fru Riegels var datter af en af de største købmænd i Viborg, Carl Christensen, så fik Lunds herigennem en hel række bekendte i byen. Her-

iblandt var først og fremmest forpagterens broder, isenkræmmeren og senere trævarefabrikant Chr. Riegels. Overlæge Hallager, hvis lægelige bistand så ofte blev nødvendig, kom dog helst som den glade jægersmand og med ham den gamle Kryssing-Jensen, der både var kunstner og kunsthandler, men dertil en ivrig nimrod. Fra Kryssing-Jensens hånd stammer en stor blyantstegning fra Bøllemosen, som Lund købte, og som endnu findes i familiens eje.

Drengene kørte altså med mælkevognen til Viborg hver morgen og gik i latinskolen, og den lille 6-årige Anna var så heldig, at der på Bruunshåb blev samlet en kreds af småpiger, som fik undervisning af frk. Reinholdine Bruun. Der gik Anna til undervisning i flere år, indtil frk. Bruun giftede sig med pastor Larsen i Mørke. Anna, der nu var blevet næsten 10 år, fik da privatlærerinde hjemme; det blev en ualmindelig dygtig pædagog, frk. Bugge fra Fredericia, der senere blev forstanderinde for et større pigehjem i Lyngby. Men den lille pige savnede skoleveninderne og kammeratskabet, og det var den fælles lod for alle børn på de ensomt beliggende gårde i de tider, hvis man ønskede en undervisning ud over den stedlige landsbyskolelærers. For dog ikke helt at afskære Anna fra sin gamle skolekreds, blev det arrangeret sådan, at der på bestemte dage blev givet danseundervisning i salen på Randrup, og her kom så alle de små piger fra frk. Bruuns lille skole på Bruunshåb, og en musikant fra Viborg kom ud og spillede violin til undervisningen, som blev givet af en sergent fra garnisonen!

Forud for Riegels' forpagtning havde Bruunshåb i årene 1870—86 været bortforpagtet til *Joh. Fr. Pape*, der var født 1840 og søn af pastor J. F. Pape i Skorup-Tvilum ved Århus. Både præsten, som før sit præsteembede havde haft en stilling som lærer og catechet ved instituttet i Fredericia, og hans kone, som var datter af proprietær A. J. V. Bødcher på Nebbegård ved Fredericia, havde fra deres unge

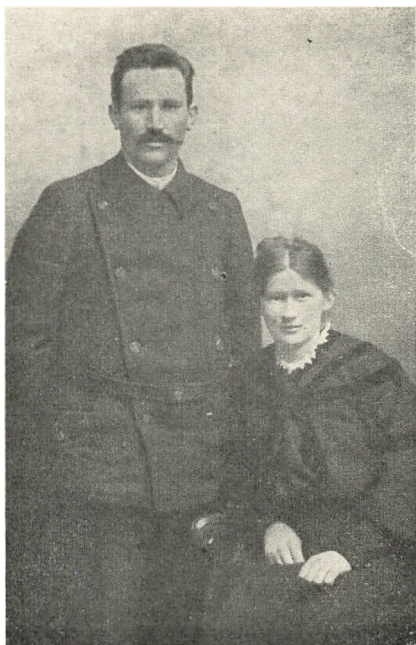
dage i denne by lært familien Bruun at kende og derved kunnet skaffe deres søn den ret store forpagtning af Bruunshåb avlsgård, der var på ca. 500 tdr. l. Viste fabrikken på Bruunshåb sig som et vanskeligt aktiv for fabrikant Bruun, så var landbruget ligeså besværligt for forpagteren. Der blev ikke spundet guld på nogen af delene i årene før århundredskiftet. Derimod kunne forpagter Pape glæde sig over en hastigt voksende børneflok — han fik med sin kone, Emilie Topp, datter af urmager Daniel Topp i Viborg, ialt 10 børn. Derefter var J. F. Pape forpagter af Asmild Kloster indtil 1905 og boede siden til sin død den 3. september 1916 i den ejendom på hjørnet af Sct. Mogensgade og Sct. Mathiasgade, som var en arv efter urmager Topp, og som endnu er i familien Papes eje. I mere end 20 år havde frk. Kie Pape her et hjem for skoleungdom, der gik i den lige overfor liggende latinskole.

Forpagter Pape havde lært landvæsen på store gårde, bl. a. hos sin mors fætre, godsejer Hastrup på Hjortholm og forpagter Gråe Bech på Valsølliegård under Skjoldenæs-holm, på Hvanstrup og 7 år som forvalter på Vindum Overgård og hos farbroderen, H. C. Pape, der var statens forpagter på Sødal nord for Viborg. Driften af en stor avlsgård var ham således velkendt, men det kneb altid økonomisk for ham, både på Bruunshåb og Asmild Kloster. Spar-sommeligheden, som på Randrup var en dyd, var således hos forpagter Pape en bitter nødvendighed, som nok kunne have taget humøret fra en mand, der havde så mange munde at mætte. Men det var det ejendommelige for det fattige hjem i forpagterboligen: Der var altid humør! Og blev end margarinen skrabet på brødet, slog det intet skår i den hyggelige familiestemning; børnene var sunde og glade og fyldte huset med liv. På Asmild Kloster kom dertil den nære forbindelse med byen og de derboende slægtninge Topp. En rask spadseretur på 10 minutter var tilstrækkeligt

til at komme i kontakt med bykulturen, hvilket uundgåeligt prægede deres livssyn. Man havde let adgang til at låne de nyeste bøger i lejebiblioteket, og heraf blev der om aftenen læst højt vinteren igennem. Desuden havde Papes det held, at maleren Joachim Skovgaard med familie tog ophold i hovedbygningen på Asmild Kloster, og forbindelsen med denne begavede kunstnerfamilie og alle de unge kunstnere, der efterhånden hjalp Skovgaard i Domkirken, blev af stor betydning for de unge, der derved lærte andre værdier at kende, end det ellers var fattige landmandsbørn beskåret. Var forpagterboligen trang på Bruunshåb — den lave nordre fløj langs med vandløbet — så var den ikke stort bedre på Asmild Kloster, selvom det var den østre fløj af hovedbygningen, fra kirken til den store port i midterfløjen, nu den eneste tilbageværende del af den nedbrændte bygning. Om sommeren var man alligevel mest udendørs, og så var der et lystigt leben, og det hændte ofte, at forpagteren lod spænde for char-à-banc'en om søndagen, og så kørte man daglange ture ud til skovene ved Hald og hedebakkerne ved Dollerup. Maden bragte man med hjemmefra, og tørsten blev slukket ved kilderne undervejs.

En vinterdag i 1896 kom den unge *Andreas Pape*, godt 16 år gammel, kørende fra Asmild til Randrup med en arbejdsvogn for at hente et læs halm, og da det var færdiglæsset, gik han op til hovedbygningen for at sige besked derom og for at takke Lund derfor. Ved dagligstuevinduet sad fru Lund og den nu 14-årige Anna og syede, og derfra så de Andreas i hans grå vadmels pjækkert med de to rækker hjortetaksknapper. Han må have set godt ud og ført sig belevent, for Anna tabte sit hjerte til ham med det samme!

De to familier omgikkes ellers ikke, men nu blev Lunds jo klar over, at der var velopdragne unge hos forpagterens på klosteret, og da man netop på Randrup trængte til lidt livlig ungdom, især nogle unge piger som passende veninder

Andreas og Anna Pape som nygifte 1905.

for Anna, som på grund af afstanden til Himmestrup og Vindum Overgård kom altfor sjældent sammen med sine veninder dér, så blev Papes inviteret til at komme på besøg en sommerdag. Og de kom, med char-à-banc'en svingende fuld af større og mindre børn, der alle snakkede livligt og tvangfrit, hvad man jo aldeles ikke var vant til på Randrup.

De stilfærdige og strengt opdragne søskende Lund fandt derefter ofte vejen til Asmild Kloster, hvor de hurtigt lærte at sætte pris på den hjertelige og naturlige tone i forpagterboligen, og da Andreas Pape havde været nogle år ude at lære i fremmede landbrug, således hos den kendte landmand proprietær Baden på Vejerslevgård og som forvalter hos jægermester Rosen på Krabbesholm, kom han i 1901 som

forvalter på Randrup. Det varede derefter kun kort tid, inden han blev akcepteret som svigersøn, og den 16. oktober 1905 stod hans og Anna Lunds bryllup i Vinkel kirke.

Da proprietær Lunds helbred stadig ikke blev bedre, bortforpagtede han nu haven til en dygtig herregårdsgartner fra Gl. Estrup, *Karl Mogensen*, som fik bolig i den gamle bindingsværkslænge »Gl. Hat«. Han forstod at få hele produktionen fra haven afsat på torvedagene i Viborg, hvor han fik studeplads på Nytorv. Samtidig bortforpagtede Lund landbruget til sin svigersøn Pape, og dermed indledtes igen på den gamle gård en ny periode, fuld af landbrugsfaglige og sociale fremskridt.

Ved forpagtningsovertagelsen i 1905 så gården ud, som omstående beliggenhedsplan viser, og således havde Lund overtaget den fra Fabers tid. Men Pape tog straks fat på et oprydningssarbejde, og da gården i 1914 brændte ned til grunden på grund af uforsigtighed med en petroleumslampe i en af boligerne i »Gl. Hat«, blev den gamle lade ikke genopført på sin sædvanlige plads, men flyttet til side således, at man fik fri udsigt fra hovedbygningen mod syd over Hølken til Sønderhøje. Hvad der først falder i øjnene er den mængde vandgrave, som dengang fandtes på gårdspladsen, og romantiske sjæle har da også villet fortælle om, at dette skulle være de gamle voldgrave om den gamle adelsgård Randrup. Men havde gården skullet forsvares, så havde de gamle riddersmænd nok lagt den noget lavere, så der virkelig kunne samles vand i gravene. Nu ligger gården jo oppe på en bakke, og følgen var da også, at der faktisk kun var meget lidt vand, ja i virkeligheden næsten aldrig andet end mudder i disse huller, og de er utvivlsomt gravet for at optage regnvand og spildevand og derefter tjene som branddamme. Man må erindre, at alle gårdens længer med undtagelse af Fabers hovedbygning lige indtil

1914 var tækket med strå, og at den nærmeste sprøjte stod i Vinkel.

Gårdspladsen var optaget af en iskule, som om vinteren blev fyldt med is fra vandgravene, desuden en huggeplads med brændestabler, rundsav med rullebord og naturligvis en stor mødding langs med staldene. Vel var møddingen camoufleret med smukke, store poppeltræer, men om sommeren var odeur'en umiskendelig, og fluerne sværmede i skyer over hele gården, ligesom myggene udklækkedes i mængder i vandgravene. Pape lod nu iskulen flytte om bag hestedammen, hvor der var langt bedre ismateriale om vinteren, brændestablerne kom sammesteds hen, vandgravene blev fyldt op ligesom møddingspladsen, og derefter blev en ny mødding anlagt bag kostalden, hvorved flueplagen formindskedes. Efter branden blev gården genopført af grundmur og med faste stentage og fik i det væsentlige det udseende, den har den dag i dag. Men ved denne lejlighed forsvandt de to interessante gamle bygninger, nemlig »Gammel Hat«, hvorom allerede er fortalt, og den gamle stolpelade, der lå ude ved hestedammen. Den brændte ikke, men blev nedbrudt året efter og bestod egentlig kun af et enormt højt stråtag, der stod på jorden og havde en indvendig konstruktion af store stolper. Udenom stolpeladen lå et højt stendige, og for at der ikke under storme skulle blæse huller i taget, var der plantet en række popler rundt om stendiget. Selve stolpeladen var så stor, at gårdens besætning af malkekøer, ca. 90 stk., efter branden i 1914 blev opstaldet her, indtil den nye kostald kunne tages i brug.

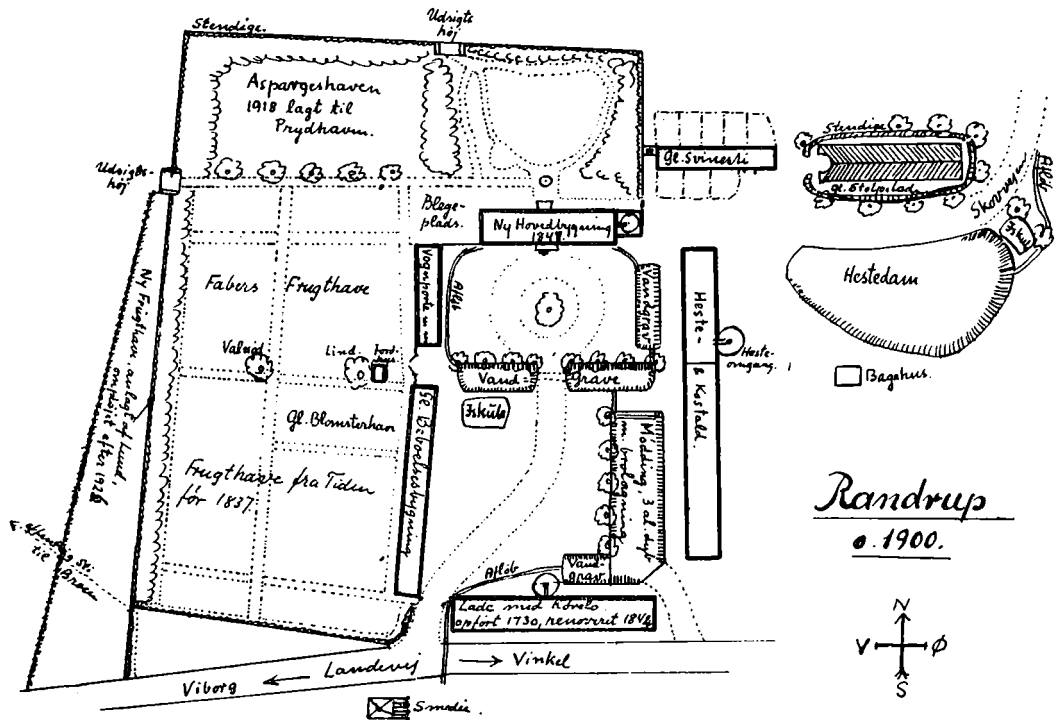
Branden i 1914 skånedes den gamle smedie, der lå på smedetoften nær ved indkørselen i gårdens sydvestre hjørne, men da det efterhånden kunne betale sig at bringe hestene til skoning hos smeden i Vinkel, blev den halvt sammensunkne lille bygning nedbrudt. Og det var skade, for den var typisk for de gamle herregårdssmedier, med kampestens-

mure og et højt stråtag, der strakte sig ud over en læplads i den ene side, hvor det blev støttet af træstolper. Det indre optoges næsten helt af den store esse og en enorm blæsebælg af læder, og på væggene hang mystiske gamle redskaber, som ingen anede nytten af mere. Der fandtes også en række brandspande af læder, om hvis brug ingen var i tvivl; men de var naturligvis aldeles utilstrækkelige, da brandkatastrofen virkelig indtraf i marts måned 1914.

Ved genopbygningen efter branden 1914 blev ikke alene staldene indrettet bedre og lysere, men især blev den vestre længe — »Gammel Hat« — genopbygget som nye og tidsvarende folkeboliger. Til gartner og fodermester blev der 3-vær. lejligheder, og desuden rummede bygningen en række værelser for forvalter og elever. Der blev naturligvis indlagt vand og få år efter elektrisk lys — i sandhed: »Gammel Hat« var genopstået som Fugl Phoenix af asken. Men man må vel have lov at mene: Uden den charme, som trods brøstfældigheden havde hvilet over den gamle bindingsværksbygning.

Beboelsesforholdene blev så meget bedre for det ugifte mandskab, at man kunne gå over til at drive gården med elever sammen med de gifte familier, og dermed var det slut med herregårdsbisserne, som tidligere så ofte havde præget folkeholdet. Landbruget på Randrup vandt frem i anseelse, således at unge mennesker fra gode hjem søgte om at blive elever på gården.

Den drivende kraft i denne sociale forbedring var naturligvis Andreas Pape, som fra sin ungdom vidste, hvor tryk-kende slette bolig- og leveforhold kan virke. Og hans hustru bistod ham af hjertens lyst på sit felt: Hun gjorde efterhånden en ende på den gammeldags kostplan og på den gamle skik med at stikke ske og gaffel op i læderstroppen på bjælken. Nu blev der til hvert måltid dækket rent og

appetitligt i elevstuen, og eleverne forstod at skønne på renligheden og den gode mad.

Endnu var landbruget langt fra så mekaniseret, som vi kender det i dag, og folkeholdet derfor temmelig stort. Foruden forvalteren og 10—12 elever var der lige så mange gifte husmænd, og når konerne i høstens tid hjalp med i marken, kom man let op på mere end 30 personer — og så jamrede gartneren endda over, at man også ville lægge beslag på hans medhjælper. Foruden kørehestene holdtes på gården 12 spand arbejdsheste. I kostalden stod over 100 malkekøer ligesom i Fabers tid, men i svinestalden var man oppe på en bestand af ca. tusinde grise.

I disse år blev tillige alle markerne dræned og merglede, og de sandede bakker ned mod Rindsbæk og syd for Hølen blev tilplantet med graner, ialt ca. 30 tdr. l. Desuden blev den stærkt slyngede Møllebæk rettet ud til en lige kanal og de omliggende 50 tdr. l. eng derved afvandet. En del af Randrup sø, som egentlig hed Nørre Bredning, blev udtørret, efter at pionértropper omkring 1914 havde foretaget øvelser med at slå interimistiske broer over grundede og mudrede steder og uddybet og udrettet åløbet, og derefter blev de gamle tørvemoser og teglgrave nedenfor skovbakkerne delvis planeret og taget i kultur, hvorved yderligere ca. 20 tdr. ld. eng kunde inddrages i driften. Det var store grundforbedringsarbejder i få år, og de blev fuldført ved hjælp af gårdens eget mandskab. Til slut blev i 1925 prydhaven omlagt efter tegninger af gartner Brostrøm i Viborg, hvorved aspargeshaven blev slået sammen med det gamle anlæg foran havetrappen. Det vandt i størrelse, men balancen omkring midteraksen blev forstyrret således, at hovedbygningen nu mest ses fra en vinkel, der ikke klæder den.

Resultaterne af de store grundforbedringsarbejder mærkedes hurtigt, og gården fik efterhånden ry for at være et

mønsterlandbrug, så landboforeninger fra nær og fjern kom valfartende sommeren igennem for at tage bedriften i øjesyn, og forstander Hauch sendte ofte sine elever fra Asmild Kloster landbrugsskole til Randrup for at se forsøg udført i praksis i større stil.

Til de gamle herregårde hørte altid nogle fiskedamme til forsyning af herskabets bord med karper, ørred og lignende fisk, og på Randrup fandtes også fra gammel tid sådanne damme, hvor vandløbet fra Hølken løber ud i engen. Men efter at det første vandværk fra 1878 sendte vandet fra Hølken op til gårdens forbrug, blev dette dambrug forsømt. Da Pape blev forpagter, indrettedes et nyt og større anlæg af fiskedamme i Rindsbækdalen, som hans ældste broder, Joh. Fr. Pape, forpagtede og senere købte. Dette ørredfiskeri udvidede J. F. Pape med en udklækningsanstalt for fiskeyngel, og han påbegyndte en eksport af ørred, men da landets fiskeeksport i kriseårene efter krigen gik i stå, brød virksomheden i Rindsbæk sammen trods uhyre flid og arbejdsindsats.

I husholdningen på Randrup var der naturligvis stadig store gryder i sving, når måltiderne skulle rettes an. Til hjælp ved de huslige arbejder var der foruden husjomfruen en kokkepige, bryggerspige og stuepige, barnepige og senere en lærerinde til børnene, og man brugte stadig det gamle lavloftede køkken i kælderen. Hovedbygningens indre var omtrent, som da Faber byggede huset, kun var salen, som havde optaget husets nordøslige trediedel, ialt 5 fag vinduer mod haven, i 1905 blevet opdelt i en række mindre rum og en lang korridor.

Da Lunds flyttede ind i 1874, var det med et udstyr i den dengang så yndede klunkestil, for oldefar Lund, som var en yderst velhavende møller og landvæsenskommissær i Kongens Lyngby, kunne ikke blot betale en herregård for sin søn, han kunne også møblere stuerne i tidens smag: Der

var plys og kvaster og possementmagerarbejder for alle pengene! Gardiner og portierer var af uforgængeligt, mørkerødt ulddamask med klunkekanter og snoretræk, og gyngestole og chaiselonguer snoede sig i forvredne former, og i alle stuerne dominerede de mægtige messing-hængelamper med mælkehvide glaskupler.

Petroleumbelysningen forsvandt under den første verdenskrig på grund af mangelen på petroleum, og der blev derfor bygget et lille gasværk, som man i glæde over dette tekniske højdepunkt lod anbringe meget synligt midt i haven! De gamle jernkakkelovne fra Fabers tid blev efterhånden udskiftet, men endnu 1930 stod der i den lille, daglige spisestue en del af de gamle etage-jernovne med smukke, støbte relieffer som et minde fra klassicismens dage, og ingensinde har stegte æbler smagt så godt som dem, der blev lagt ind bag de gitrede jernlåger, hvor de lå og sydede stille og udbredte den herligste duft i hele stuen. Efterhånden som ældre medlemmer af familien døde og efterlod møbler og billeder m. m. til Lund på Randrup, var der så mange etagører og hylder med nips og sager, som man netop kunne ønske sig på de tider, og de gamle mahognimøbler, som dengang var ude af kurs, blev anbragt i den store havestue, hvor de ikke generede i den daglige tilværelse.

Også Anna Lunds udstyr fra 1905 var præget af plys og kvaster, og naturligvis manglede heller ikke palmen i hjørnet bag klaveret. Da proprietær Lund døde 1921, forblev det meste af indboet på Randrup, som Anna og Andreas Pape havde overtaget til eje i 1916, for der var hos de øvrige arvinger simpelthen ikke plads til alle sagerne. På Randrup gjorde de snørklede klunkemøbler imidlertid god fyldest. Det store hus var dermed faktisk fuldt møbleret og kunne rumme mange gæster foruden den talstærke husstand. Gæsterne udeblev sandelig heller ikke. Foruden de landbrugsfaglige besøg kom der sommeren igennem så

mange som muligt af den talrige familie med børn og barnepiger og køretøjer, så der var et lystigt leben, og sommerens glæder fortsattes med efterårets jagter.

Pape var en ivrig og anerkendt jæger, og skønt han ved branden i 1914 havde mistet sin højre arm, lærte han sig at håndtere geværet med den venstre og opnåede så stor færdighed heri, at han skød vanskeligt fuglevildt som snepper og bekkasiner. Han var aldrig gladere, end når han kunne tage sine gode venner med ud på en jagttur i det storslåede terræn ved Nørreådal, og jagtsæsonen var altid en festlig tid, hvor det vrimlede med glade nimrødder og deres jagthunde. Med størst forventning så hele familien dog hen til kaptajn Anton Papes besøg i jagttiden. Kaptajnen var en bror til forpagteren på Bruunshåb og Asmild Kloster, og han havde selv i mange år haft forpagtningen af en anden af familien Bruuns store gårde, Seilgård ved Silkeborg. Som frivillig fra krigen i 1864 kunne den gamle kaptajn fortælle de mest spændende historier, og hans lune humør og buldrende facon var simpelthen uovertruffen, så han var altid midtpunktet i en kreds af ældre og yngre tilhørere. Kaptajnens chevalereske manerer blev altid foreholdt drengene som noget nær idealet — kun blev det os pålagt, fra mor med lidt forargelse og fra far med lidt resignation i tonen, at vi aldrig skulle lægge os efter at bande som onkel kaptajn — eller at kysse på hånd, hvad han også brugte.

Sommer og efterår var der således altid fuldt hus på Randedrup, men traktementet var stadig efter de nøjsomme traditioner uhyre enkelt, ja, efter vore dages målestok ville man nok sige: mere end spartansk. Var der end nok så forventede gæster, stod der uvægerlig tykmælk eller rødgrød på middagsbordet sommeren igennem.

En undtagelse herfra skete dog under krigen 1914—18, da gården gennem 3 måneder havde en større indkvartering. Da blev der kræset op, og hele tilværelsen blev sat på den

anden ende. Randrup blev belagt med 100 mand fodfolk, som fik logi bedst muligt på kornlofter og staldlofter, hvor de sov i hø og halm. Denne styrke havde sin egen kostforplejning, men benyttede det store køkken i hovedbygningen og fik elevstuen stillet til rådighed til måltiderne, og hvis ikke de blanke knapper aldeles havde bedåret kokke- og bryggerspigen, var de tre måneder ikke gået til ende uden en lille ekstra krig med aldeles uoverskuelige følger for vor indkvartering.

Værre var det dog, at en oberst med sin stab skulle bo i hovedbygningen og endda have kontor i havestuen. Staben omfattede ca. 20 officerer og underofficerer, der alle blev indlogeret i de forhåndenværende gæsteværelser og rum, som man kunne undvære, idet familien og folkene måtte flytte rundt og finde sig i indskrænkede pladsforhold — og obersten med sine kaptajner og løjtnanter spiste ved familiens bord. Kun den allerførste dag forsøgtes med den sædvanlige jævne kost, så holdtes der en konference med obersten, og i den følgende tid kom der næsten dagligt både suppe, steg og kage på bordet i et omfang, som ellers var aldeles utænkeligt i vor husholdning og forårsagede meget hovedbrud og megen jamren hos husmoderen, men var til udelt fryd hos hele den øvrige familie!

Den sommer blev et rent eventyr for drengene på gården. Fingernemme soldater snittede legetøjsskibe, som kunne sejle i hestedammen, og snart stod hele flåder i alle stilarter fra vikingskibe til panserkrydsere til søs i dammens oprørte vand, men ikke nok dermed, soldaterne lavede også luftbøsser, flitsbuer og legevogne, og bedst af det hele: hver eneste dag spillede regimentsmusikkens store orkester en timestid i middagspausen foran hovedbygningen, så trompeternes fanfarer og trommens buldren gav ekko mellem gårdens længer og de store lindetræer. Obersten forstod at holde sine soldater indenfor de rette rammer, og da det i

høstens tid kneb landbruget hårdt med mandskab, da så mange var indkaldt, så stillede der straks så mange frivillige hjælpere fra militæret, at hele høsten blev bjærget. Kort sagt, man vænnede sig i den grad til hinanden, at der blev sorg på begge sider, da regimentet skulle flyttes til et andet kvarter.

Som afslutning blev hele styrken inviteret til det årlige høstgilde, og det blev et gilde, man mindedes længe efter. 200 glade deltagere svang sig i dansen på det store kornloft, der var pragtfuldt pyntet med aspargesgrønt og efterårets stærke farver. Ellers blev der aldrig festet i større stil på gården. Julen og høstgilderne var højdepunkterne, hvor alle, både karle og piger, husmændene og deres familier, blev trakteret, men på beskeden vis. Der blev således ikke drukket andet øl end det hjemmebryggede, og det kunne afgjort ikke stige nogen til hovedet.

Om sommeren samledes familien i de lune aftener på ud-sigtshøjen ved havegården, hvorfra man så solen gå ned, og Sct. Hansaften blev altid imødeset med særlig forventning, for da sank solen ned nøjagtig mellem Viborg Domkirkes to tårne, der kunne skimtes over bakkerne mellem Bruunshåb og Skovsgård. De gamle Lunds nød disse hyggelige aftener og bad aldrig forgæves om en sang, for Andreas Pape elskede at synge ligesom alle hans søskende, der ofte var på besøg. En sådan aften gik derfor aldrig til ende uden folkeviserne eller de kendte melodier fra »En søndag på Amager« eller andre af de gamle syngespil. Var der gæster, havde man dog sikkert først gået en tur i skoven, fremvist de frodige bøge og glædet sig over de opvoksende græner i Skindalen. Undertiden gik skovturen over Tromholt, det nedlagte skovfogedsted, og i nærheden heraf blev da den gamle danseplads udpeget, selvom den næppe mere var til at skelne mellem de unge bøge.

Her havde landsbyungdommen fra Vinkel før i tiden

danset på en ryddet plads, mens en spillemand strøg fiolen, og de dansende havde sunget omkvædet i de lyse sommer-nætter. Endnu i Lunds første år på Randrup var dette skik, og de havde ofte glædet sig, når de havde gået en aftentur forbi dansepladsen for at se det lystige folkeliv. Men efterhånden, som Indre Missionen vandt frem, lagde den sin klamme hånd over lystigheden, og den fik hjemmene til at forbyde de unge at gå til dans, og så groede dansepladsen til. De få, der endnu turde gå til dans, gik de 5 km til Rindsholm, hvor jeg endnu så sent som pinsemorgen 1917 har set en flok unge, der kom løbende barfodet med skoene i hånden på vej til dans i skoven.

Træsko var endnu under den første verdenskrig den almindelige fodbeklædning på landet, men naturligvis havde hver karl og pige et par lædersko til stadsbrug, til kirkegangen og før i tiden altså også til dansen. Men man sparede sandelig på læderskoene, og det var ikke sjældent, at piger og karle gik de 7 km fra Randrup til Viborg barfodet, med skoene i et knyttelæde, når de skulle til årets store begivenhed: Snapstingsmarkedet. Senere blev dyrskuerne årets festlige højdepunkt, men da var der ingen, der kunne tænke sig at gå barfodet mere. Nu cyklede efterhånden hele landboudommen— og folkedansene var forlængst kommet på museum.

Trods den voldsomme opgang for landbefolkningen bevarede dog den beskedne leveform på Randrup også efter den første verdenskrig. Rundt omkring på de andre større gårde begyndte man at køre i automobil, men en sådan blev ikke anskaffet på Randrup i Papes tid. Der holdtes kun hestekøretøjer, og som Lunds sønner i halvfemserne havde måttet køre mælkevogn til Viborg på vej til latinskolen, således måtte også Papes sønner, da deres skolegang i latinskolen begyndte, have en mælkejunge med til familien på hjørnet af Sct. Mogensgade og Sct. Mathiasgade. Selvom

drengene rasede i det stille over den skinnende zinkspand, der stod meget synligt foran på den lille skole-gig, så hjalp deres protester ikke det mindste. Mælken skulle med og kom med. Når om eftermiddagen den famøse mælkejunge skulle tages med tom tilbage, kunne den heldigvis ligge indpakket i en sæk i bagagerummet uden at skramle, og så nød de køreturen hjemad. På bestemte ugedage var der musik foran Generalkommandoen, og hesten for skolevognen, som var en gammel officershest, slog da altid over i et trav, der gik i takt med musikken — og så var al drengenes sorg over mælkespanden glemt.

Det var ikke alene plys og kvaster, men især nøjsomheden, der var kendetegnet for klunketiden på gårdene i egnen omkring Viborg, og denne gammeldags nøjsomhed varede måske længere på Randrup end de fleste andre steder, i hvert fald helt til 1926, da Andreas Pape under tryk af landbrugskrisen så sig nødsaget til at afstå den gamle gård. Han købte senere Nordgård ved Ringsted, hvor han døde 1934, og hans hustru, Anna Pape født Lund, døde palmesøndag 1954. De glemte aldrig deres gamle egn ved Viborg og bestemte derfor, at de ville begraves på Asmild kirkegård i den nye afdeling, hvor Andreas Pape som stor dreng havde styret ploven på klosterets jord. Der har de nu fundet deres sidste hvilested.

NOTER

1) Til støtte for de historiske oplysninger er anvendt: Traps Danmark, la Cour: Danske Gaarde og Brdr. Andersen: Randrup Gods. Desuden en pakke dokumenter fra propr. Fabers ejertid, som nu er afleveret i Landsarkivet i Viborg som en rest af det gamle Randrup godsarkiv. På flere af dokumenterne, således især et fra 7/7 1841 med tydeligt segl, har Faber forseglet med et våben, hvori ses *agnus dei*, og på hjelmen et kløverblad mellem 2 vesselhorn. Det samme våben anvendtes af senatorfamilien Faber i Hamborg, således af senator Hans Jacob Faber, † 1784, hvorfor et slægtskab formodentlig bestod med denne familie.

2) Skitsen tegnet af Chr. Lund, yngste søn af propr. Lund, Randrup.

TRE VANDMØLLER

Af *A. C. Fiil Pedersen*

Vandmøllernes tid er nu snart ved at være forbi; elektriciteten har slået dem ud, men de har også en lang historie bag sig. Tidligere antog man, at vanddrevne kværne har været i brug her i landet i op mod 1000 år. Men de udgravninger, inspektør ved Nationalmuseet, dr. phil. Axel Stensberg, har foretaget i den omkring 1650 nedlagte landsby, Bolle, i Vendsyssel, gør det sandsynligt, at man har kendt vandmøller her i landet i tiden omkring vor tidsregnings begyndelse.¹⁾

De første vandmøller var de såkaldte horisontal-møller eller skvatmøller, som de kaldtes her i landet (skvat = sjat, en lille smule vand). De kaldtes således, fordi hjulet var anbragt vandret i vandet. Den lodrette aksel, i hvis nederste del skovlene var indtappet, endte i en jernpig, der gik ned i et hul i en underliggende sten. Den øverste del af akselen var så gennem et hul i den nederste sten, liggeren, forbundet med den øverste sten, løberen. Vandet ledtes gennem render mod hjulets ene side, hvorved akselen dreves rundt.²⁾

Sådanne møller var lette at tømre. »Dem kunne enhver bonde lave, når han fik fat i kværnestenene.« (Stensberg.) Betegnelsen »skvatmølle« holdt sig længe her i landet, også efter at de var ombygget med vertikalt (lodret) hjul. Små møller, der kun måtte male om vinteren, kaldtes græsmøller.

Dambunden og dens omgivelser kunne så om sommeren bruges til græsning for kvæget.

De ældst daterede møller her i landet er Maglemølle ved Næstved og Munkemølle ved Odense, der begge nævnes 1135.

Betingelsen for at få lov til at opføre en mølle var i følge Jyske lov, at man ejede »dæmning og damsted således beliggende, at opdæmningen ikke bliver en anden mands ager eller eng til skade og ej heller med bagflod skader de gamle vandmøller, der har stået fra arild«.

I Eriks sjællandske lov træffes lignende, men mere udførlige bestemmelser. »Hvis man opfører en mølle, og det skal være en vintermølle, så skal ejeren optage stigbordet ved korsmesse (3. maj) og ikke sætte det ned igen, før alt korn og hø er inde på de steder, hvor vandet kan gøre skade, om det opdæmmes.«

Møllenæringen var dengang et frit erhverv og kunne udøves af enhver, der besad betingelserne derfor (dæmning og damsted), og udøvelsen ikke var til skade for andres rettigheder.

De ganske små møller kunne bønderne nok selv opføre, men de store blev opført af kirke, konge og adel. Det berettes, at Valdemar Atterdag lod bygge mange kongelige møller, da han ikke ville, at åerne skulle løbe i stranden, uden først at have gjort lands gavn. Kronen var nu også blevet interesseret i de afgifter og skatter, møllerne kunne afgive. Den påbød, at kronens bønder skulle søge kronens møller. Ligeledes forlangte mange godsejere, at deres fæstebønder skulle søge de møller, godset ejede. Kronen så heller ikke med venlige øjne til bøndernes små møller. I en forordning af 8/6 1639 udtales, at de af bøndernes skvatmøller, der ligger inden for en afstand af en mil fra rette landgildemøller, skal afskaffes. Herfra undtages dog de møller, der fra arilds tid har svaret landgilde.

I matriklen 1688 ansloges møllernes tilhørende ager og eng i hartkorn som andet bøndergods, men tillige ansattes møllen til en vis skyld på grundlag af dens maling. Den kaldtes mølleskyld.

Mange af de gamle vandmøller ligger i smukke omgivelser, ofte helt ene med sig selv ved å- og bækkeløb. Før elektricitetens tidsalder var her liv og røre dagen lang. Vogne holdt ofte i lange rækker og ventede på deres tur. Mølleren, hvis klæder, hår, skæg og øjenbryn var hvide af melstøv, for ud og ind med sække på ryggen. Møllens mange hjul knirkede og knagede, mens vandet fossede ud over møllehjulet. I møllestuen blev der ofte skænket for gæsterne, mens de ventede. Mølleren var mer end en almindelig bonde, og hans datter regnedes for et finere og mere ophøjet væsen end andre bønderpiger og var som følge deraf også mere omsværmet.

Mange af vore litteraturs bedste romaner, fortællinger og digte er henlagt til de gamle vandmøller.

Her skal nu fortælles om 3 af disse vandmøller: Vorning og Vinge vandmøller i Vorning sogn og Kvorning vandmølle i Kvorning sogn.

VORNING MØLLE

Vorning mølle ligger ensomt nede i engene ved Tjele å. To bugtede markveje fører derned, en fra syd og en fra nord. Om vinteren kan her være »ødlet« nok, men om sommeren er der mere livligt, da skal mange den vej, når de skal i engene og se til kreaturerne og høet.

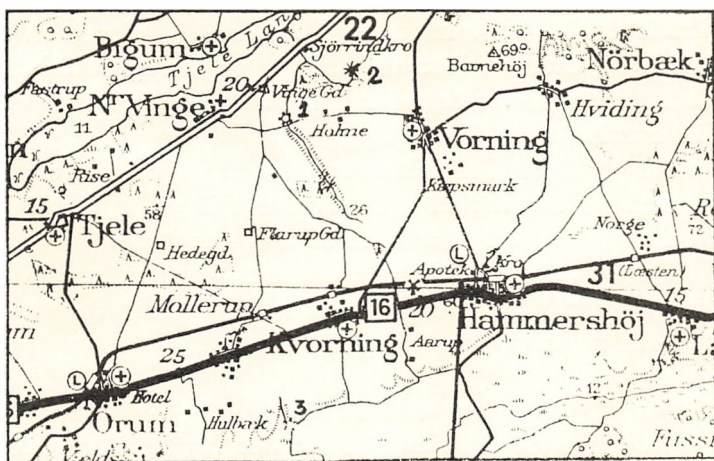
Møllen nævnes i 1541³⁾, men er sikkert meget ældre. Ellers kan dens skæbne følges fra 1664, hvor den står opført i matriklen. Den ejedes da af Thomas Pedersen Karmark, foged på Karmarkgård. I markbogen 1683 gives der følgende beskrivelse af møllen: »Møllehjulets højde er $4\frac{3}{4}$ alen, stenenes bredde $2\frac{7}{16}$ alen. Vandet ledes gennem en rende

13 alen lang. Møllen har kun ringe vand, så den ikke kan male uden $\frac{1}{3}$ af nat og dag uden ved stærk vandflod. Findes ellers ingen ejendom til møllen uden en kålhøve og et lidet stykke eng derved. Hvad distriktet angår, så har den hidtil haft så meget at male, som vandet har kunnet forslå til, men den mølle, som nu opbygges i Vinge vad (vade-sted), vil komme den til stor afbræk. Findes til samme mølle et læs mosehø. Den skylder årlig 4 td. 1 skp. rug.«

I matriklen 1688 er Thomas Karmark stadig ejer af møllen, men han må have solgt den umiddelbart efter; thi 24/2 1695⁴⁾ skødedes den af Axel Jensen Fiil, Orelund på Fyn, til Hans Mortensen på Hammergård udi Jylland. 1704 skifter møllen igen ejer, idet Hans Mortensen (nu Silkeborg) skøder den til Jens Nielsen, forpagter på Tjele, for 110 rd. Mølleskyld 2 td. 1 skp. 1 fdk, 0 alb.⁵⁾

Jens Nielsen må imidlertid være flyttet til Lerkenfeldt; thi 11. april 1713 blev møllen solgt ved offentlig auktion på Lerkenfeld.⁶⁾ I skødet hedder det: »11. april 1713 blev holdt offentlig auktion på Lerkenfeld over en mølle i Vorning sogn, som afgangne Jens Nielsen, forhen forpagter på Lerkenfeld, ejede, som nu beboes af Niels Sørensen. Skylder årlig 10 td. rugmel. Til stede var Jens Nielsens efterlever-ske, mad. Ane Andersdatter, hendes broder Jens Andersen samt børnenes værge. Blandt dem, som lod sig til auktionen indfinde, blev den højstbydende velagte hr. Otto Pedersen, kongelig herredsskriver udi Middelsom-Sønderlyng herred, med 110 rd., og blev møllen tilslagen Otto Pedersen med sin bygning, maleværk, dam og dambund, å- og bækkeløb og med al anden tilliggende, som nu tillægges og fra arilds tid tillagt haver med 2 års resterende afgift af møllen.«

12. maj 1744 sælger Otto Pedersens enke, Maren Lausdatter, møllen til kongelig majestæts herredsfoged over Middelsom-Sønderlyng herred, Peder Høegh i Lee Søgård.⁷⁾ Den årlige afgift er nu nedsat til 5 td. rugmel.

1. Vinge mølle, 2. Vorning mølle, 3. Kvorning mølle.

Den næste ejer er herredsfogdens søn, sognepræst Marius Høegh til Hermind-Lee-Hjorthede, der 1784^s) sælger møllen til velagte Christen Jespersen, som havde den i fæste for 290 rd., og hermed er fæstetiden forbi.

Christen Jespersen eller Espersen, der var gift med Dorthe Andersdatter, købte jorden til møllen. Det meste, 2 td. 5 skp., købtes af provst Mogens Marquard, der døde 1733. Provsten var en meget rig mand, der ejede flere gårde i Vorning foruden 5 ejendomme i Kepsmark. Christen Espersen døde 4. juni 1798. 4 måneder efter blev enken gift med ungarl Christen Jensen, der ejede møllen, til han 1830 solgte den til sin stedsøn, Esper Christensen.

Esper Christensen blev 1831 gift med Dorthe Marie Vistisdatter, datter af gårdmand Christen Jensen Vistisen i Vorning. De havde 3 børn, 2 sønner og 1 datter. Sønerne Peder og Christian blev begge gårdmænd i Vorning, og datteren Dorthe blev gift med en gårdmand i Vorning.

Dorthe Marie Vistisdatter døde 1846, 41 år gl. Året efter

giftede den 49 årige møller sig med den 20 årige Maren Jensdatter, datter af husmand Jens Jensen Norup, Vorning. I dette ægteskab var der 8 børn, hvoraf 1 blev gårdmand i Hammershøj og 1 i Kvorning.

Efter at Esper Christensen var død 1859, giftede enken sig med gårdmand Niels Chr. Nielsen (Foged) i Vorning. Af deres 4 børn fik sønnen Martin Nielsen møllen.

Efter at forskellige ejere havde haft den i kortere tid, købtes den 1918 af Carl Nørgård fra Ørum, der 1954 afstod den til sin søn Jens Nørgård.

FÆSTERE

I tiden fra 1664, til Christen Espersen i 1784 køber møllen, har der været adskillige fæstere. Den første hed Knud Pedersen. Herefter havde Niels Sørensen møllen i fæste i mange år. Han døde 1727, 70 år gammel.

I 1742 sad den 74 årige enke, Margrethe Pedersdatter, som fæster af møllen. Ved skoleanordningen 1739 blev det pålagt hartkornet at svare 6 rd. til degnens tillagte læsepenge. Fordelingen blev foretaget på et møde i Hammershøj 1741 under ledelse af forvalter Collum, Foussingø. Her blev møllerenkens ydelse ansat til 2 skp. rug og 2 skp. byg, hvilket hun mente var alt for højt ansat i forhold til distriktets øvrige hartk., 104 td. 2 fdk.

Otto Pedersens enke, Maren Lausdatter, der på dette tidspunkt var ejer af møllen, tager sig af den gamle enkes sag og skriver til amtmand Trappaud:⁹⁾

»En gammel 74 årig enke i Vorning mølle, Margrethe Pedersdatter, har klaget til mig som ejer af samme mølle over, at hun er ansat til 2 skp. rug og 2 skp. byg at svare til degnen, skønt hendes i fæstehavende mølle ikke har nogen jordskyld, men alene som en liden skvatmølle matriculerer af malingen 2 td. 1 skp. 1 fdk. uden en fodsbred jord uden en fornøden kålhøve. Enken har ikke været vidende

om taxationen førend kort før næst afvigte jul, da det på kirkegulvet blev oplæst af degnen. Efter disse tiders kornkøb ville hun komme til at svare 7 mark og 8 skilling årlig foruden pligtarbejde til degneboligen. Ville Deres velbårenhed nådigst tage sig af dette ganske ubillige pålæg, der ikke af nogen retsindig kan kendes for ret, da hans kongelige majestæts allernådigste villie og befaling er, at den ene med slige udgifter ej mer skal bebyrdes end den anden. Alt så da Gud og kongen har beskikket øvrighed i landet for at hjælpe fattige og fortrængte til rette, har jeg den underdanigste faste forhåbning, at Deres velbårenhed nådigst remiderer (råder bod på) sådan stor himmelskrigende uret, som denne fattige enke ved så uhørlig og ukristelig taxation er overgået. Jeg tror ikke, at den gode forvalters myndighed kan strække sig videre end til hans egen herres gods, beder underdanigst om ret, på det enken ikke sukkende skal andrage det for inspektøren; thi hun kan ingenlunde lade sig denne forvalters taxation være efterrettelig, da Gud og alverden må skønne og dømme, at hende derved er sket den største uret nogen vederfares kan. — Hvorfra skal hun tage det korn, når hun ikke har en fodsbred jord til møllen. Jeg beder allerydmygst om forladelse, at jeg med mit ringe skrift inkommodere (ulejliger) og venter den fattige enke hjulpet til ret og billighed.

Lee den 18. januar 1742.

Deres højædle velbårenheds allerydmygeste tjener
Maren Lausdatter, salig Otto Pedersens.«

Der indhentes nu erklæringer fra forvalter Collum og herredsfoged Høegh i Lee Søgård, der nu er ejer af møllen. I forvalterens erklæring, dateret Foussingø 9. april 1742, hedder det bl. a.:¹⁰⁾

»Ikke alene jeg, men herredsprovsten, præsterne og de øvrige lodsejeres fuldmægtige tillige med samlingen i Ham-

mershøj fandt det billigt at taxere møllen for 2 skp. rug og 2 skp. byg til skoleholderlønnen i Vorning og det af følgende grunde: 1) at samme mølle skal have en god næring af malingen, 2) desårsag kan samle mere korn end en gårdmand på 5 a 6 td. hartkorn, som med slid og slæb må indavles og derefter køres til mølle, 3) møllen er fri for at yde foder og ildebrand til skoleholderen samt materialers befording, langhalms anskaffelse til skolehuset, kålhavens indhegning m. v., som en gårdmand må præstere, som dog ikke har så meget korns indkomst som sådan en nærsom mølle, 4) har således en nogenledes god indkomst og liden udgift — modsat en stakkels betyngtet bonde, og desårsag fandtes rimeligt, at den gav noget mere til skoleholderlønnen end gårdmanden, i alt fald når der tages hensyn til, hvad bonden som nævnt må svare derudover, da måske det går nær til møllerens ansatte korn.«

Der henvises endvidere til, at ligningen er foretaget i henhold til anordningen, og at det beror alene på den høje øvrigheds disposition, om den vil forandre eller bekræfte denne afgift til skoleholderen.

Herredsfogden skriver:

»Jeg har efter ordre undersøgt alle ting om Vorning mølle det retteste, jeg kunne. Samme mølle er en liden gryntmølle, som om sommeren i tørt vejrlig har mangel på vand, og kan ved nedfalds vejrlig med regn og slud male nat og dag 3 td. korn og somme tider noget mere, når den kan have fuld vand. Ellers har den dertil liggende mølledam sit vandtilløb alene af en liden vældbæk, når det ellers ikke ved overflødig regn sker af andre siiger. Møllens hartk. er 2 td. 1 skp. 1 fdk. uden ringeste jordskyld eller tilhørende landejendom undtaget et kålgårdssted på størrelse næsten af en skæppe bygsæd og har malingen alene af nogle strøbønder, såsom kammerherren på Foussingø og majoren på Tjele under straf har forbudt deres bønder at køre til andre

Det gamle hus til højre er den oprindelige Vorning mølle. Her var både møleværk og beboelse. Beboelsen var i brug til omkring 1860.

møller end deres egne, endskønt de kunne have nærmere til Vorning mølle, hvilket er al den herlighed, hr. forvalter Kollum i sin erklæring påberåber sig. Man må desmere forundre sig over den gode mands raisonement, at denne mølle skal svare ialt 4 skæpper korn, da møllen dog ikke har en fods jord at avle korn, skære tørv eller holde bæster på, især når man tager i betragtning, at hele skoledistriktet, der består af 104 td. 2 fdk., hvoraf til degnen skal svares årlig 12 skp. rug og 12 skp. byg foruden 5 rd. kirkelyspenge, som herskabet betaler alene, og Vorning mølle som meldt alene består af 2 td. 2 skp. 1 fdk. mølleskyld uden andet tillæg skal svare deraf årlig 2 skp. rug og 2 skp. byg, hvilket øjensynlig og begribelig for alle er, at denne taxation medfører største ubillighed; thi hvis bønderne efter hartkornet skulle svare lige med møllen, kunne det bedrage sig til over 24 td. korn, men der skal af dem ikkun svares 3 td. til degnen. Jeg har talt med enken, som er villig til at svare 1 skp. godt

ren rug årlig, hvilket hun efter sin tilstand og møllens be-
trængte beskaffenhed kan tilkomme at svare, da hun ingen
børn eller folk har i sit hus af den unge alder, der enten
skal gå i skole eller til konfirmation antages, og da disse
3 tdr. korn skal svares alene af børnene, som går i skole
eller til konfirmation skal befordres, så ses ikke, at bemeldte
enke kan påbydes større udgift.¹¹⁾

Lee Søgård den 9. februar 1742.

Høegh.«

Disse 2 erklæringer, ledsaget af amtmandens indstilling,
blev nu sendt til de øverste myndigheder, stiftamtmanden
og biskoppen. Resultatet blev, at møllerenkens afgift blev
nedsat til 1 skp. rug årlig. Hun blev altså forskånet for
1 skp. rug og 2 skp. byg, som blev pålagt det øvrige hartk.,
men som det fremgår af følgende skrivelse fra degnen Chri-
stoffer Olesen Pind, var disse uvillige til at svare det mere.

Hans velædle højærværdighed.¹²⁾

Jeg gjorde mig så dristig for nogen tid siden og anmeldte
for min hr. biskop den urigtighed og uret, jeg led på min
skoleløn. Jeg blev tillagt 4 skp. korn fra Vorning mølle,
men nu siger mølleren, at han af stiftamtmanden og Deres
højærværdighed er noteret og skal kun give 1 skp., og de
øvrige 3 skp. vil de 20 mænd i Vorning og Hollum ikke
give mig, førend øvrigheden dem det pålægger. Ville Deres
højærværdighed nu være så nådig og god imod mig og
hjælpe mig hos hr. justitsråd Trappaud, som nu er i Viborg
og i morgen rejser til Randers, at han vil tilholde mændene,
at de skal give mig de 3 skp. korn, som mølleren ikke vil
give mig; thi får de ikke amtmandens og provstens strenge
ordre, så får jeg slet intet. Jeg har talt med provsten derom,
og han siger, han gerne vil hjælpe mig, når amtmanden vil
gøre sit. Jeg ved meget vel, at Deres højærværdighed ser

derhen, at jeg kan få min liden og ringe tillagte del; jeg skal altid med Guds nådes hjælp og bistand gøre, hvad mig tilkommer såvel ved mit degneembede som ved mit skolehold, så ingen skal have noget over mig at klage i nogen måde; derfor tror jeg hr. biskop til, at han vil hjælpe mig til rette i denne sag.

Jeg al min tid lever
Deres velædle højærværdigheds højst ydmyggeste tjener
Christoffer Olesen Pind.

Vorning den 23/10 1742.

VINGE MØLLE

Vinge mølle ligger på østsiden af Skelbækken mellem Vinge og Vorning sogne. Mølledammen »med vilde svaners rede« er omgivet af høje lyng- og græsklædte bakker. Her er meget smukt. Engstrækningen fra dæmningen og ud til Tjele å, omgivet af de skovklædte bakker på Vingesiden og Vinge mølles plantage — den tidligere Bibelshede — er en vandring værd. Her er ensomt og stille, et stykke oprindelig natur, uberørt af menneskehånd, måske i århundreder.

Vinge mølle lå oprindeligt neden for Vinge by, deraf navnet. Det hedder herom i modelbogen for Vinge sogn: »Bemeldte mølle har tilforn ligget neden for byen, men formedelst dammen af en sandbanke blev efterstoppet, er den flyttet ud i heden, hvor den nu drives af et væld, som løber i en dal og ved en stor og vidtløftig dæmning er opstemmet. Kan altid have vand nok, hvis der ikke er stor tørke. Har sine møllegæster fra Vinge og en del af Vorning sogn.«

I Vorning sogns markbog læser vi om Vinge mølle under Holme: »Ved denne byes markskel udi Vinge vad er nylig (1683) anlagt og opsat en overfaldsvandmølle, som tilforn har stået i Vinge by, men formedelst mangel af vand havde velbyrdig Erik Grubbe til Tjelegård den hertil ladet forflytte. Samme sted findes og hel bekvemt beliggende mellem

høje bakker, så ingen bekostning falder at ledsage vandet, så og en temmelig stor og vid plads i vadet til mølledam, hvori går continuerligt en liden å, som kommer af vældsprønge og anden samling, og efter bymændenes beretning, når dæmningen, som der nu arbejdes på, bliver temmelig høj og lang, skal samme vand continuerligt (uafbrudt) kunne drive møllen. Huset tillige med møllen er allerede opsat, og befandtes hjulet højt 4 alen og $2\frac{1}{2}$ tommer højt, stenen $2\frac{5}{6}$ alen bred. Møllen skal og kunne blive profiterlig (svare sig) såsom ikke mange møller i egnen findes uden Vorning mølle, som har mangel på vand. Samme mølle skal beboes af Mads Søfrensen.«

Den første fæster af møllen var altså Mads Søfrensen. 1692 nævnes Søren Madsen (Kop- og ildstedskatter), som formentlig er forriges søn.

I ritmester Levetzaus dødsbo 1738 nævnes Jens Nielsen af Vinge mølle. Han døde 1769, 67 år gammel og ligger begravet på Vinge kirkegård, hvor også hans 2 hustruer, Anne Christensdatter og Karen Christoffersdatter, ligger. Møllen vedblev nemlig i kirkelig henseende at høre under Vinge sogn til 1867, da den blev udskilt og kom til at høre under Vorning sogn. Jens Nielsen skulle i årlig afgift svare 10 td. rugmel. Desuden skulle han for husbonden køre 5 rejser til Randers og 3 langrejser årlig.

Den næste fæster er Jens Niensens søn, Jens Chr. Jensen, der 1769 blev gift med Elisabeth Olesdatter. De havde 3 børn, 2 døtre og 1 søn. Begge døtrene hed Maren. Den ene blev gift med lærer Schandorf i Foulum, den anden med sognefoged Niels Andersen i Vammen. Sønnen Jens Jensen fik senere møllen. Jens Chr. døde 1780, 40 år gammel; godt 3 måneder efter giftede enken sig med Frederik Pedersen, der nu fik møllen i fæste.

1787¹³) blev Holme mark opmålt og udskiftet af landmåleren Lorentz Astrup. Ved samme lejlighed fik Vinge

mølle sin andel af Holme mark tildelt »næst ved sig efter bekvem beliggenhed«. Møllen fik ialt 1 td. 6 skp. 1 fdk. 1 alb., hvilket svarer til den jord, der havde ligget til et øde boel i Holme by (matrikelen 1688). Elisabeth Olesdatter døde 1815, Frederik Pedersen 1822, 79 år gammel, som aftægtsmand i Vinge mølle. Fæstet var da overdraget til stedsønnen, den tidligere nævnte Jens Jensen, der var gift med Maren Sørensdatter. Han døde 1827. Enken, der da var 60 år gammel, blev nu gift med Peder Axelsen fra Skotterup, »gammel ungarl i Vinge mølle«. Han var da 34 år gammel. Maren Sørensdatter døde 14. februar 1850, 85 år gammel. 28. maj s. å. holdt Peder Axelsens, nu 57 år, bryllup med Maren Andersdatter, »gammel tjenende pige i Vinge mølle«, og 2 dage efter fødtes deres første barn, så det var på tide, den gamle døde.

Peder Axelsen købte 1861 møllen fra Tjele for 4500 rd. sølv. Det fortælles, at kammerherren spurgte: »Hvornår har Per så tænkt at betale?« hvortil Per svarede: »A har alleverdens tænkt at betale med det samme.« Videre fortælles, at han kørte de 4500 rd. til Tjele i et skrin på sin trillebør. Han døde 1869, 76 år gammel.

Da Maren Andersdatter døde 1895, fik sønnen Peder Pedersen møllen. Han var lidt til en side, og det gik efterhånden tilbage med rigdommen. 1919 overtog plejesønnen, Peder Bødker Pedersen, møllen og havde den til den i 1931 blev solgt til den nuværende ejer, P. Chr. Handberg. Der er nu savværk ved møllen.

KVORNING MØLLE

Kvorning mølle ligger endnu mere afsides end de to andre møller. 2 smalle veje fører dertil, en fra Kvorning og Aarup og en fra Hulbæk; men til forskel fra de to andre er udsynet mere frit. Her er udsigt til skovene ved Foussingø, Tindbæk og Ø bakker foruden ud over de store engstræk-

ninger omkring Nørreå. Mod nordvest er der et stort og pragtfuldt bakkelandskab.

I Kvorning sogns markbog (nr. 1200) fortælles der om møllens beskaffenhed: »Kvorning mølle udi Kvorning sogn, beliggende sønden for Kvorning byes Skabhedevang, er en overfaldsvandmølle og haver ganske ringe vand af en bæk, kaldet Hylchen, og kan efter møllerens beretning ikke male mere om dagen end alene en td. korn, hvortil han samler vandet den ganske nat. Kan ellers male sommer og vinter uden alene, når streng frost og sne sætter ind; thi da må den stå ganske stille formedelst vandets stoppelse.

Møllehjulets højde er 4 alen, bredden 1 alen. Møllestenenes bredde er 2 alen og $\frac{3}{4}$ tomme. Bygningen er lille og temmelig ved magt. Skylder årlig til herskabet, Johan Urne til Nibstrup, 6 td. mel. Haver ellers hidindtil malet for Kvorning sogn, såvidt han med ringe vilkår har kunnet, men beklager sig herefter ikke at kunne få så meget, som han kan male formedelst en nybygget vandmølle på Holme mark, som ved malingens aftagelse gør ham stor skade.

Møllestenene fremskaffer herskabet, men materiale til møllens reparation må mølleren på egen bekostning altsammen selv tilvejebringe.

Til møllen hører et stykke jord på Broengsklepper. Møllen beboes af Søren Sørensen.«

I modelbogen hedder det bl. a.: »Den haver ganske få møllegæster af Kvorning by, hverken eng eller agerjord, aleneste et stykke jord som for middel ansættes.«

Johan Urne ejede møllen 1664 og 1688. Mølleskylden var 1 td. 4 skp. 3 fdk. 0 alb., og agerjorden var ansat til $2\frac{1}{2}$ alb. Af fæstere efter Søren Sørensen nævnes Christen Christensen fra Løvel, død 1726, 59 år gammel. Derefter Peder Christensen, død 1752, 48 år gl. Han var gift med Christen Christensens enke, Maren Andersdatter. I 1757 og 1759 nævnes Christen Simonsen, Kvorning mølle.

Der findes ingen skøder i Landstingets skøde- og panteprotokol, og da herredets først begynder i 1790'erne (ældste pantebog er gået tabt), må vi for at få rede på de forskellige ejere indtil da holde os til Sønderlyng herreds skøderegister og kirkebogen.

1750 ejedes møllen af borgmester Frausing i Ribe. 1765 sælges den af provst Warren til Niels Nielsen. 1786 sælges den af Peder Jensen, Gundestrup, til Christen Thomasen, der 1792 sælger den til Christen Hansen. Der er nu købt jord til møllen, idet ager og engs hartkorn er 1 td. 2 skp. 3 fdk. 2¹/₂ alb.

1815 sælger Christen Hansen møllen til gårdmand Anders Louring, Kvorning, for 1300 rd.; men samme år går handelen tilbage, idet Christen Hansen igen køber den for 1200 rd. Christen Hansen døde 1834, 70 år gl. Hans enke blev derefter gift med ungarl Søren Rasmussen Tind, der fik skøde 1835. Søren Rasmussen Tind døde 1869, 77³/₄ år gl., og hans søn, Erik Sørensen, der var gift med gårdm. Søren Mouritsens datter, Ane Cathrine Sørensdatter, overtog nu møllen. Senere ejere: Niels Lausten Brunn 1909, Jens Chr. Sørensen 1929.

KILDER OG HENVISNINGER

¹) Axel Stensberg: Bøndergårde og vandmøller. ²) Sten Bøcher: Vandkraftens udnyttelse i det sydlige Nordvestjylland før og nu. ³) Dronningborg lens regnskaber. ⁴) Landstingets skøde- og panteprotokol nr. 29, fol. 157. ⁵) Landstingets skøde- og panteprotokol nr. 33, fol. 527. ⁶) Landstingets skøde- og panteprotokol nr. 35, fol. 155. ⁷) Landstingets skøde- og panteprotokol nr. 41, fol. 705. ⁸) Landstingets skøde- og panteprotokol nr. 49, fol. 736. ⁹)—¹²) Viborg bisparkiv, pakke 82. ¹³) Udskiftningskort (Matrikelsarkivet).

HOULBJERG HERREDS BEBOERE HYLDER FREDERIK VII

Af Peder Jensen, Aarhus.

I dagene 12. juni—5. juli 1852 foretog kong Frederik VII og hans gemalinde, grevinde Louise Danner, en rejse gennem store dele af Jylland. Overalt hvor kongen og fru Danner kom frem, i by og på land, blev de hyldet af befolkningen. Lokale poeter, skolelærere o. l., forfattede sange til parrets pris. Ved sogneskellene rejstes æresporte, og kongen og hans følge modtoges og ledsagedes gennem sognene af bønderne. Flere steder fik kongen overrakt hyldestadresser fra beboerne.

En sådan adresse fra beboerne i Houlbjerg herred i Viborg amt er bevaret. Den findes nu i statsbibliotekets manuskriptsamling i Aarhus¹⁾ og bærer et påtryk med stempel »Biblioteca Wegeneriana«.

C. F. Wegener²⁾, der var geheimearkivar, ledsagede kongen på rejsen, og adressen er uden tvivl efter endt rejse indlemmet i Wegeners store bog- og manuskriptsamling, der efter hans død blev købt af statsbiblioteket, hvorved den er endt i dettes håndskriftsamling.

Adressen, der er skrevet på et almindeligt firesidet folioark og dateret Vejerslev 1. juli 1852, lyder:

Til Kongen.

Allernaadigste Konge.

Det er med Tillid og Kjærlighed, det danske Folk hilser dets Konge overalt, og det maa være saa, thi Frederik den 7de har fattet, hvad det betyder at være, ikke alene Landets Herre, men Folkets Fader; har derfor ogsaa vidst at løse alle uværdige Baand, har vidst at borttage det sidste Spor af det Trældomsmærke, som i større eller mindre Grad, under de forløbne Tiders Vexel, indtil de senere Aar har paahæftet Danmarks Bondestand. Det er kun en kort Tid, siden Deres Majestæt tiltraadte Regjeringen, og dog er det sandt, at der er skeet mere i denne korte Tid end tidligere i Hundreder af Aar til at gjøre Danmarks Folk til et frit og oplyst Folk. Og ligesom den, der i mange Aar har siddet indespærret mellem Fængslets skumle Mure, maa føle sig lykkelig, naar han atter kan tumle sig i den frie Natur, saaledes har og Danmarks Bondestand særdeles Grund til Glæde. — Kong Frederik den 7de samstemmer saaledes med sit Folk, hvilket især kom for en Dag, paa den skjønneste Maade, da Fædrelandet svævede i Fare, da en overmodig Fjende i Tillid alene til sin større Krigsmagt, vovede at trodse Danmarks Konge og at forhaane det danske Folk, da udtalte Deres Majestæt, i Tillid til Hærskarernes Gud, Ham, som lader Riger synke og Riger reise sig af deres Fald, de Ord: »Det skal ei skee«, og disse Ord fandt Gjenlyd hos enhver Dansk — »det skal ei skee«, at gamle Danmarks Ret skal vorde indskrænket og allermindst, at Riget skal vorde udsløttet eller forstyrret i sin Bestaaen med Oprør og Vold; æt skal ei skee, derom var Frederik den Folkelige overbevist, fordi Deres Majestæt vidste, at De ejede Folkets Kjær-

lighed og »at Folkets Kjærlighed er Kongens Styrke«. — Det vilde være et forgjæves Forsøg her at ville opregne Alt, hvad der under Deres Majestæt, i Deres korte, men daadrige Regjeringstid er udrettet til gamle Danmarks Hæder og Lykke; men vi undertegnede Beboere af Houlberg Herred ville tillade os herved paa egne og mange Medborgeres Vegne allerunderdanigst at tolke for vor elskede Konge vor Glæde og Tak for det Gode, Deres Majestæt allernaadigst har forundt os; vi ville allerunderdanigst hilse Deres Majestæt paa Deres Reise gjennem vore Egne med den Forsikkring, at, som vor hulde Landsfader har virket til Danmarks Frelse mod fremmed Tyranie, slukket den Oprørsflamme, som var antændt og ikke alene givet os en isandhed frie Forfatning, ifølge hvilken hele den simple og fattige, men retskafne Undersaat, kan erholde Stemme i Afgjørelsen af Landets Anliggender; men vaaget over, at denne vor Grundlov blev bevaret mod Reaktionens tilbageførende Strøm, saa føle vi og derfor den oprigtigste Taknemlighed og den inderligste Kjærlighed til Deres Majestæt, ville til enhver Tid med sand Glæde og Hengivenhed imødekomme vor gode Konges Ønsker og Bud. — Vi tillade os derfor at hilse vor Konges høiædle Gemalinde, hendes Naade Frue Grevinde Danner. Deres Naade er af vor gode Konge udkaaret til Livsledsagerinde; som Saadan er der Dem den nærmeste Omsorg overdraget for den Konges Liv, der er os alle dyrebart; Deres Naade har viist at være den Tillid og Kjærlighed værd, som Hans Majestæt har fattet til Dem ved troligen at opfylde de Pligter, som denne Deres høje Stilling maatte medføre — derfor hilse vi og høiædle Frue Grevinde Danner med Glæde og Tak! Og vi nære det Haab, at, som Deres Naade er udgaet af Folket, har lært at kjende vore Ønsker, vor Trang, De da og i Fremtiden, som hidtil, vil anvende Deres Indflydelse hos Hans Majestæt til Undersaaternes Lykke.

Vi slutte denne vor undersaatlige Hilsen med det Ønske, den Bøn: at Kongernes Konge, den Gud, som styrer Alt, vil tage Deres Majestæt og høje Gemalinde i sin fremtidige Varetægt.

Skrevet i Veierslev, d. 1ste Juli 1852,

allerunderdanigst

H. C. Hviid
Gaardmand og Deputeret
for Thorsøe Sogn

J. Jensen
Skolelærer og Deputeret
for Sall

Søren Jacobsen
Deputeret for Houlberg

H. Drachmann
af Katvad Mølle

Rasmus Pedersen
Deputeret for Veierslev

Thomas Jensen
Deputeret for Haurum

Rasmus Nielsen
Deputeret for Vellef m. f. H.³⁾

Rasmus Alexandersen
Deputeret for Granslev

alle af Gjerning Sogn	}	Schougaard
		Skolelærer og Kirkesanger
		Søren Sørensen
		Jens Jensen Tind
		Jens Nielsen
		Hans Nielsen,
		Danstrup
		Peder Jensen Borritzøe

HENVISNINGER

¹⁾ Håndskrift nr. 20 i statsbiblioteket, Aarhus. ²⁾ Caspar Frederik Wegener (13/12 1802—9/5 1893). Student 1821, cand. theol. 1828, adjunkt i Sorø 1826, overlærer 1830, lektor i historie, geografi og statistik 1837, kgl. historiograf 1847, geheimearkivar 1848. Personlig ven af Frederik VII. ³⁾ med ført hånd.

WIBORG-HOVEDERS BESKRIVELSE

ANNO 16...

Ved C. Klitgaard

Wiborg! Du borger alt — Paa Himlens høye Naader,
Till du med Sodoma i Svovel-Luen bader,
Du vist retfærdig gjør Samaria i Sviig,
Ja Landet neplig er i stadig sind dig liig,
Jeg vil ey rør' et Gran om Himmlens høye stierne,²⁾
Som udj Ord og Aand af Hiertet Herren meene,
Der pønsser meere paa at bygge Siæle op,
end reisser paa Guds Muur en Babel straffe Top,³⁾
Hvortill det Gygleri med Aber, Sviin og Hunde,
Samt slig Emblemata,¹⁾ som venligst pryde kunde
En Pichel-Heyrings⁵⁾ sall, hvor flicker du dem ind,
I Herrens Helligdom udaf det Hierne Spind,
Det Gygleri skall frem, skal Biblen end forladis
med Bableri og Klads,⁴⁾ af hvad forstand det males,
Er noch hver Mand bekiendt som dette mund held bær,
Dend Malemester⁷⁾ er den sorte Kald ey værd,
Far vell jeg Gaar min Gang Igiennem Tvilling spiirer
At see, hvor Lercken⁶⁾ der med Konst mod Polum sviirer
I Tancker endlig noch at storme Gud sin Slot
Saa Lerckens høye Flugt, faar ævig Skam og Spot
Hans røde farvet Rock,⁸⁾ hans blodig Hierte tegner,
Hvor mangen blodig Sag, hand qvit i Dommen regner

Hand agter ingen Lof, hand Skiøtter ei om Gud
 De fattig' gjør hand vold, og Skyder Encker ud,
 Dend Kierlighed og Gunst, Gud Ægtefolck befaler
 Den af Letferdighed till Hooren hand afmalder,
 Bans Beyleri gich ud paa peng og ei Person
 Den Helveds Lerckefugl till Straf er snarlig moen, —
 Hvad er det nu for Mænd, som Raadstueret betiener
 Madtz Tolder¹⁰⁾ Præsident, og Lassen¹¹⁾ hver Mands piner,
 Med Doppelt Kremmer aln udmaaler de forstand
 Hvad fattes! Bacchus Viin af fadet tappe kand,
 Velsignet Bye, hvis Bylt er kast paa Slige piller
 Mon saadan Bye af Raad¹²⁾ for andre Mester spiller,
 Her Sues hver mand ud, till pungen bliver tom
 Her Styttes¹³⁾ hver Mands Huuss, till Byen falder om
 O! Ærlig Biering¹⁴⁾ hvi har du dig solt saa dyre,
 I dette kræmer Laug, med raad vor bye at styre
 Du af en God Student bleff Kongens stridbar Mand,
 Studenters officeer, og Byen raade kand,
 Forfarenhed og Konst, dig Borgemester kiende,
 Naar dine bæncke-mænd¹⁵⁾ skall Lyset af Dig tende,
 Naar Øll og Viinpot kand med store Lass vel see,
 At en Studeret Mand er meer End alle de, —
 Snart hafde ieg forgiæt, hos de højmorged¹⁶⁾ Herrer
 At Suppliceer¹⁷⁾ engang, endog de det forsværer
 Hvor trende unge Mænd, som de i baand og bast
 Med Kong Darii Hæst i Styrte-pøll henkast¹⁸⁾
 Stoor-Hoved Lasson tenck paa din Regierings Ende
 Vi saa Stormodig mænd i Wiborg Bye før kiende,
 Hvis mood og Myndighed Din Blecker¹⁹⁾ overgick,
 Som udaf tiid og Dag sin Sting og Bane fich,
 Hvi stormer du saa hart, Hvad er dog deris Brøde,
 Har de med Mord og Brand, lagt dine Borger øde
 Har de af Daarlighed, paa Gaden gaad Graset,²⁰⁾
 Er det U-hørlig ting, af Byens Undersaat,
 Skall for slig Løstighed en poode mand da miste
 Ved din og Sviinens Magt, sin trende poodequiste
 Skall nu Graahærdet mand af dette Borgelaff

For din Tyranniske mood gaae bortt med bettelstav,
 Hvad snarlig voxer til, det snarlig og aftager,
 Du hastig kom her frem, som Folcket hefftig plager,
 Du store Las slap hid med ald din Slegt fra Fyen,
 Men nu opsvolmer du af Malt, meel, pøls og Gryn
 Din flegel²¹⁾ ved ej Hvad Studenter monne være
 Derfor du paa bøddelart student mon ære,
 I Bolt og piine Aag du en student bortfør
 Gid Galgen bliir din Løn, den første tind ieg Spør —
 Til afskeed har ieg et i Byen og at ancke,
 At de till Høylærd Mand²²⁾ maa bære Klaffer tancke,²³⁾
 Naar Konst ophøyet har en Mand til Docter Grad,
 Strax setter hver sitt till af U-forstand og had,
 En siger hvor har hand till Doctor Grad sig snegen
 Till Oxford, Padua, bag Moders kycken vegge,
 Een anden, ney ieg ved en Kone før har sagt
 At hand i hendes Saar en læglic væg har lagt,
 Dend tredie, Giet engang, hvoraf den Doctor Smager,
 Af Docter Borchs²⁴⁾ secret hand mediciner mager,
 Den Fierde er saa Gall udi sit Skumleri
 At hand vor Docters Cuur slet kalder Skitterie
 Dend Femt' med Elssis Skind²⁵⁾ vild' Fløyls Kiortel foerit,
 Den voris Doctor bær, den Narren ham har skorrit,
 Bort med slig Skumleri, gack til vor doctors Rump
 Og med din Skumle Tand, gnav dig en veldig Stump
 Han Viisdom lærde mand samt mange lange reisser
 Med Læssninger bekiendt, samt flittig Gang paa Leisser²⁶⁾
 Det Franckrig vidne kand, samt Eyland Engeland,
 De svær Perdieu, min Broder er en Høylærd Mand.
 O! Wiborg tenck dig om, dig Gud vill snarlig støde
 Om du ved bedring ej vill kiende selv din Brøde
 Blif wiies, fald Gud til Food, kast bort Hofferdighed
 Med Skienderi og Had, blif riig i kierlighed. —

NOTER

1) Efter Afskrift i Landsdommer C. H. Helverskovs »Rapsodia Varia Pro Lubitu Collectanea Anno MDCCXV«, Tom. V, fol. 21. — Maa være blevet til i Borgmester Jacob Pedersen Berings Embedstid 1685—90. 2) Vel en af Domkirkens Gejstlige. 3) Babelstaarnet. 4) Sindbilleder. Hentyder til den Tids overdrevne Anvendelse af billedlige Omskrivninger især i Prædikener. 5) En »Hans Wurst«, en Nar, en Gøgler. 6) Ordflom og taabelig Tale. 7) En Mester i at bruge malende, overbroderede Udtryk i Talen? — hentyder vel til samme Person som Note 2. 8) Landsdommer Peder Lerche til Lerchenfeld, † 1699. En Stræber, der svang sig op »mod Polen«, mod det højeste Punkt. 9) Frakke, Kjole. 10) Mathias Knudsen, Tolder 1670, Raadmand 1671, Borgmester 1682—85. 11) Jochum Lassen, Byfoged 1681, Borgmester 1685—1706, † 1725. 12) Raaddenskab. 13) Stødes omkuld. 14) Jacob Pedersen Bering, f. 1640, Student, Løjtnant, Borgmester 1685, † 1690. 15) Kolleger i Raadstueretten? 16) Højmægtige? 17) Ansøge om. 18) Kong Dareios havde en listig Tjener, der sørgede for, at hans Hingst vrinskede først paa Morgenrideturen, hvorfor hans Medbejlere til Tronen maatte anerkende ham som Konge. 19) Af fransk »blagueur« = Pralhans? 20) Lave Gadeuorden. 21) Flab. 22) Johan Christopher Creutzaver, f. ca. 1610, dr. med. i Udlandet, Medicus i Viborg 1650, † 1692. 23) Bagvaske. 24) Dr. Ole Borch fremstillede mange Planteekstrakter, »secreter«. 25) Æselskind, en Narredragt. 26) At gaa til Forelæsninger.

VIBORG STIFTSMUSEUM

1953—54

Det har i hele 1954 været nødvendigt at holde museet lukket, idet omordningen og nyopstillingen af samlingerne har taget længere tid end beregnet. Arbejdet er nu ved at være afsluttet, og museet vil kunne åbnes omkring 1. maj. Ved arbejdet med samlingerne har det været museet en stor hjælp, at arbejds- og socialministeriet som beskæftigelsesforanstaltning har henvist en arbejdsmand, der har udført en stor del af omflytningsarbejdet, har skrevet skilte, foretaget lettere konservering m. m. Den henviste, Knud G. Kold, begyndte sit arbejde først i august og har vist sig at være yderst interesseret, pålidelig og dygtig. Desuden har museet nu som før fået værdifuld støtte fra de to museums konsulenter: cand. mag. Halkjær Kristensen og dr. phil. A. Bæksted.

I foråret gennemførtes en nyomlægning af museets have. Vi fik her stor støtte og hjælp fra kommunegartner Chr. Thomsen og hr. O. Nielsen. En del af de mange sten blev overført til magasin, medens de værdifuldeste er blevet opsat i kældergangen.

Den store restaurering, nyinstallationerne og omordningerne har krævet en meget betydelig økonomisk indsats, og den største del af museets formue har måttet anvendes hertil. Men alligevel ville det ikke have været muligt at gennemføre arbejdet, hvis vi ikke havde fået støtte fra forskellige sider, først og fremmest fra Viborg byråd, der har vist museets virksomhed den største interesse; endvidere fra undervisningsministeriet, både gennem tipsmidlerne og dispositionsbevillingerne.

Der har i årets løb været ført forhandlinger angående en ændring i Det gamle rådhus' besiddelsesforhold. Drøftelserne er stort set afsluttet, og ændringerne ventes at kunne træde i kraft pr. 1. april.

Man kunne have ventet, at de store udgravninger i Viborg i forbindelse med installationen af fjernvarme havde givet et rigt udbytte, men det har desværre ikke vist sig at være tilfældet. Bortset fra et interessant fund af en stor samling tyske sølvmonter fra slutningen af 1300-

årene, gjort i Nytorvgyde, er det kun ret ligegyldige ting, Viborgs undergrund har givet fra sig. Noget hænger det sikkert sammen med, at gaderne i de senere årtier har været gennemrodet gang på gang. Der kan dog næppe heller være tvivl om, at en systematisk følgen med i udgravningsarbejdet kunne have givet et større udbytte. Her som så ofte ellers bliver man stillet over for det problem, om det er historisk forsvarligt, at en by med så rig en fortid som Viborg ikke har en fast, videnskabeligt uddannet museumsmand, der hele tiden kan følge med i, hvad der sker, og som med moderne udgravningstekniks kunnen kan løse de problemer, som de tykke kulturlag under vore fødder nu engang frembyder.

De store arbejder i Domkirken har selvfølgelig fra første færd haft museets interesse. Enhver vil regne med, at en del af den historiske gåde, der hedder Viborgs første tilværelse som by, måske skal løses her. Nationalmuseet havde samme indstilling, og to af dets medarbejdere, museumsinspektør P. Schultz og museumsassistent Olav Olsen, foretog en videnskabelig undersøgelse i forbindelse med arbejdet. Jorden under gulvet er desværre så fyldt med gamle begravelser, at en sådan undersøgelse er yderst vanskelig. Det lykkedes dog at påvise, at der engang må have stået en træbygning dér, hvor biskop Eskilds domkirke i 1100-årene blev rejst.

I årets løb foretog Stiftsmuseet en mindre gravning i den ejendom i Nytorvgyde, hvor »Paradiset« i gamle dage lå. Det havde vist sig, at der i ejendommens kælder mod øst var en gammel, tilmuret dør. En lokal tradition fortalte, at der skulle have været en gang herfra til det gamle apotek. Udgravningen viste, at gangen havde været der, men at den ikke gik ind under naboejendommen.

Nyerhvervelser

Indbo, møbler og klæder, gave fra frk. Rolins bo. — Pibekande af tin og lågbæger af sølv, købt. — Bøger og diverse sager fra Viborg brandvæsen, gave fra fru kreditforeningsfuldm. Hagen Jespersen. — Såmaskine. — To maledede tapetdøre fra Morvilles gård, gave fra malermester Wire. — Sølvske, købt. — Smørtrug og banketræ fra Houlkjærgaard, gave fra fru gårdejer Petersen. — Diverse mønter, papirer og småting fra landsarkivet. — Messinglivbælte med 4 nøgler fra »mudderøen«, gave fra stud. mag. Fritz Videbech. — Skakspil, drejet af N. C. Støttrup 1841, gave fra fru Støttrup, Viborg. — Blandt fundene: 76 sølvmonter fra slutningen af 1300-årene, fundet i Nytorvgyde. — Desuden har Viborg Domkirke deponeret en del udskårne træfigurer og andet gammelt kirkeinventar.

VIBORG BYHISTORISKE ARKIV

1953—54

De mange værdifulde gaver, som arkivet i de forløbne år har modtaget, har bevirket, at pladsforholdene — både for nye arkivalier og for det daglige arbejde — er blevet alt for små. Nye hårdt tiltrængte reoler og kartotekskabe kan ikke anbringes, og arkivet har derfor måttet renoncere på anskaffelse af disse. Følgelig er kassebeholdningen steget, og det er bestyrelsens håb, at den dag, hvor det nye centralbibliotek står færdigt, og Byhistorisk arkiv får større plads, at vi da har samlet så mange penge sammen, at vi selv kan bestride de store udgifter, der vil komme til anskaffelsen af nyt inventar.

Året begyndte med en kassebeholdning på kr. 1840,79 og sluttede med kr. 3645,77, så vore udgifter er holdt stærkt nede. Det daglige arbejde, der udrettes for arkivet, er jo gratis, og arbejdet er skredet godt fremad i det forløbne år. Af »Borgerbogen« er nu trykt 22 ark, og værket vil forhåbentlig kunne udgives i september 1955. Arkivet takker byrådet og Viborg bys og omegns sparekasse for de årlige tilskud.

Arkivet har atter i år modtaget mange store og små gaver: frøken Rolins og lærerinde frk. Cathrine Jacobsens dødsboer, hr. Johs. Christiansen, Kbh., ornitolog P. Skovgaard, fru Margrethe Schaltz Hansen, Odense, hr. Niels Fallesen, Kbh., amtsforvalter Jørgen Swane, Vejle, hr. J. A. Alstrup, Aarhus, fru urmager Lars Nielsen, murer Søren Nielsen, fru Cecilie Vissing, gasværksbestyrer Petersen, fru Agnes Westergaard, fuldmægtig Arnold Andersen, agent Jens Holtegaard, kontorchef P. v. Spreckelsen, Randers, urmager Chr. Jensen, Odense, kreditforeningsbud Hans Poulsen, fotograf Montell, fotograf Zacho, fru Maja Aagaard, fru Ellen Hviid, fru Ellen Munksgaard og oberstløjtnant Chr. Bokkenheuser, Kbh. — Alene oberstløjtnant Bokkenheusers store gave, som tidligere har været omtalt i aviserne, fylder en hel reol i arkivet. Vi bringer dem alle arkivets bedste tak, og samtidig takkes de mange, der på vor foranledning har indsendt deres fotografi og biografiske data; men mange af vore henvendelser er desværre stadig resultatløse.

O. v. Spreckelsen.

SAMFUNDET SIDEN SIDST

Samfundets ordinære generalforsamling afholdtes 12. juli 1954 i Viborg på Preislers hotel.

I sin beretning mindede formanden om, at samfundet nu havde rundet 25 års dagen for sin tilblivelse. Om virksomheden i disse 25 år indeholdt *Fra Viborg amt* 1953 en redegørelse, men bestyrelsen havde ikke fundet anledning til at mindes dagen på anden måde. Formanden gav en oversigt over samfundets udvikling og virksomhed i den forløbne tid, og han udtalte herunder sin glæde over medlemmers trofasthed. Der var i virkeligheden ikke på noget tidspunkt sket større frafald, og den naturlige afgang f. eks. ved dødsfald, som man altid må regne med, var vejet op af modsvarende tilgang af nye medlemmer. Samfundets medlemstal havde derfor ligget ret fast op gennem årene.

Dermed måtte man dog ikke slå sig til tåls. Tallet måtte øges. Og der er god mulighed for, at det kan gøres. Der sidder rundt i amtet adskillige, som deler vore interesser, og som bare behøver at blive gjort opmærksom på, at samfundet er til, for at slutte op i rækkerne. Til dem bør vi henvende os, fordi de vil have glæde af at være med i arbejdet, og fordi vi trænger til at få dem med. Jo større medlems-tallet er, desto mere omfattende og værdifuldt kan vort arbejde blive.

Efter beretningen fulgte en forhandling, hvori forskellige af de mødte deltog. Den drejede sig blandt andet om de mange forsvundne teglværker og møller samt de gamle vejspor, der findes omkring i amtet, og hvoraf kun enkelte er fredet.

Der var god enighed om, at de gamle teglværkers og møllers historie burde skrives i den udstrækning, det endnu kan lade sig gøre. Arbejdet var for øvrigt allerede i gang, idet lærer *A. Fiil Pedersen*, Vorning, på dette tidspunkt var i lag med en beskrivelse af møllerne i Vorning, Vinge og Kvorning. (Hans artikel om disse møller findes i denne bog.)

Agent Hagn omtalte en del bygninger inden for byens område, som man havde ladet forfalde eller direkte nedbryde. I anledning af den kritik heraf, der kom til orde, mindede formanden om, at livet

også havde sin ret. Vel var det kedeligt at se det gamle forsvinde, men vi måtte ikke glemme, at nutiden har pligt til at føre udviklingen videre, og ofte var det nødvendigt, at det gamle måtte vige for at give plads for det nye.

Kassereren, adjunkt *Henning Paulsen*, forelagde det reviderede regnskab, der balancerede med kr. 5.204,00. Samfundet havde modtaget tilskud fra staten, amtet, Viborg by, Viborg bys og omegns sparekasse og en del landkommuner. Formanden udtalte en tak for disse tilskud, der faktisk betingede samfundets fortsatte arbejde, og han udtalte håbet om, at endnu flere kommuner vilde finde anledning til at støtte samfundet med bidrag. Det, vi vil udrette, har jo betydning for hele amtet, ja endnu længere ud.

Med hensyn til kassererposten gjorde formanden opmærksom på, at det var sidste gang, adjunkt *Paulsen* aflagde regnskab, idet overofficiant *N. P. Munk*, Nørremøllevej 14, Viborg, havde påtaget sig hvervet for eftertiden.

Såvel beretningen som regnskabet godkendtes.

Af bestyrelsen afgik efter tur landsarkivar *Hvidtfeldt*, proprietær *Laurson*, Danstrup Bundgård, og teglværksejer *Gulddal*. De genvalgte alle. Ligeledes genvalgte bankdirektør Himmer til revisor.

Efter generalforsamlingens slutning drak man kaffe, og så begav man sig ned på Viborg stiftsmuseum.

Der foretages for tiden på museet under adjunkt *Paulsens* ledelse en fuldstændig nyordning af samlingerne. Arbejdet med oldtiden var netop afsluttet, og det var disse samlinger, adjunkt *Paulsen* foreviste og forklarede. Der vil blive lejlighed til at besøge museet igen, når hele arbejdet er tilendebragt.

Ved museet skiltes deltagerne, efter at formanden havde takket adjunkt *Paulsen* for det interessante besøg og givet udtryk for sin anerkendelse af det smukke resultat, der allerede var nået.

Sommerudflugten gik 19. september til *Gjern bakker*, *Tvilum*, *Svostrup*, *Allingkloster* og *Grønbæk*.

I *Tvilum* kirke gjorde overofficiant *Munk* rede for det klostresamfund, som her havde været. Efter frokosten i *Svostrup kro* talte formanden om *Grønbæks* bekendte præst, provst *Hurtigkarl* og om *Allinggård*.

Vejen til *Allingkloster* blev lagt over *Allinggård*, så man også fik den at se. På den gamle klostergrund gav adjunkt *Paulsen* nogle få orienterende oplysninger. Opholdet her forkortedes af en regnbyge.

I *Grønbæk kirke* forklarede adjunkt *Paulsen* kirkens bygningsform og indre udstyr. Og efter at man havde været rundt på den overmåde velholdte kirkegård og navnlig lagt mærke til provst *Hurtigkarls* måske nok mere ejendommelige end smukke gravplads, besøgte man præstegården og hospitalet. Præsteboligen er opført af provst *Hurtigkarl* 1756 af sten, som han lod fremstille på sit eget teglværk, og efter hans egen tegning.

Fra *Grønbæk* kørte man til *Bjerringbro*, hvor der blev drukket kaffe på *Madsens hotel*. Ved kaffebordet holdt landsarkivar *Hvidtfeldt* et kort foredrag om pramfarten på *Gudenå*.

Der deltog c. 70 i udflugten, og da vi trods sommerens evindelige regn kun fik en enkelt regnbyge, men ellers havde sol hele dagen, blev det en udmærket tur.

M. E. Gulddal.

REGISTER

*Personer og lokaliteter, der kun er nævnt i forbigående,
er ikke medtaget her.*

A

Agerskov, Birgitte	49
Alheden	52 f
Arenfeldt, Mogens, † 1671, lensmand på Hald	31
Arkner, Poul, kaptajn	67
Asmildkloster	58 f
Axelsen, Peder, i Vinge mølle	135

B

Banner, Erik, rigsråd	19
— Erik Brune, til Eskær	9
Below, Henrik, † 1606, lensmand på Hald	26 f
Bering, Jacob Pedersen, borgmester	145
Blome, Henrik, foged på Hald	21
Bräem, Martin, løjtnant	50 f
»Brattingsborg« ved Hald	6 f
Brochmand, Jacob, amts- forvalter	38
Bruun, familien på Asmild- kloster	102 f
— Bertel, til Asmildkloster	59
— Bertel, fabrikant	102 f
— Johs., fabrikant	104
Brunshåb	108

Buggge, Eline, g. m. Christen Vendelbo	15
— Elisabeth, til Hald	16
— Knud Nielsen	14 f
— Niels, til Hald m. m., † 1359	6 ff
— Nielsen, til Hegnet i Salling	9

C

Christensen, entreprenør	67
— Esper, i Vorning mølle	127
Collum, forvalter	128
Creutzaver, Johan Chrf., læge i Viborg	145

D

Danner, Louise, grevinde	138
Då, Gregers, til Hald	39 ff
— Valdemar, til Bonderup	40

E

Ebbesen, Niels, væbner, † 1340	12
Eberstein, Peder Ludvigsen	7
Espersen, Christen	127

F	H
Faber, familien 122	»Hald Frydeskrig« 39
— Joh. Heinrich, til Randrup 87	Hald egeskov 68 f
— Mathias, på Randrup 95	— hovedgård 5 ff
Fiil, Axel Jensen, møller 126	— lejrene ved 60
Finderup kirke 55	Halds rimkrønike 48
(Foged), Niels Chr. Nielsen, gårdmand i Vorning 128	Hansen, overretsassessor 75
Frausing, borgmester i Ribe 137	— Christen, i Kvorning mølle 137
Frederik VII 138	Heug, Christian, til Hald 45
Friis, Jørgen, biskop i Vi- borg 7, 17 ff	— Enevold, til Hald, landsdommer 44
— Jørgen, † 1616, lensmand på Hald 27	Himmestrup hovedgård 103 f
— Niels, kantor 17	Hoff, Anne Marie, g. m. landsdommer H. 59
G	— Henrik Muhle, lands- dommer 57
Galt, Peder Ebbesen, til Tyrrestrup 19	Holck, Christen, † 1641, lensmand på Hald 28
»Gammelhald« 6, 8	Holk, Poul Jensen, missionær 73
Gammel Hat, på Randrup 89, 93	Holmberg, P., murer i Kjellerup 64
Gert, greve af Holsten 11 f	Holme mark 134
Giebelhausen, Steen, skibsreder 66	Houlbjerg herred 138
Gjedde, Ove, † 1660, lens- mand på Hald 33	Høegh, Marius, sognepræst i Hjermind 127
Gjørup, koloniforvalter, i Viborg 50 f	— Peder, herredsfoged 126
Glarbo, præst 73	Hølken ved Randrup 87, 97, 99
Grotrian, forpagter 105	J
Grubbe, Erik, til Tjele 133	Jacob, bisp i Viborg 16
Gråbrødre kirkegård 76	Jensen, Christen, i Vorning mølle 127
Gudenå 58 f	— Jens, i Vinge mølle 134
Guldberg, Ove Høegh, statsminister 55	— Jens Chr., i Vinge mølle 135
Gyldenkrone, Vilhelm, baron, til Hald 45	K
Gyldenløve, Ulrik Christian, lensmand på Hald 32	Karmark, Thomas Pedersen, foged 125
Gyldenstjerne, Ebbe, stift- amtmand 37	Kjær, Kræn, i Rindsbæk 99
— Knud, † 1636, lensmand på Hald 29	Knudsen, Mathias, tolder

i Viborg	145	Marthinsen, Holger, fabrikant	66
Kongenshus	53	Mejlhedegård, Sdr. Rind sogn	16
Kovsted, Niels. gårdejer ved		Middelfart, hr. Bugges	
Rindsholm	100	mandebod	13 f
Krabbe, Christoffer, kammer-		Mikkelsen, M., direktør	67
herre, til Hald	61 ff	Mogensen, Karl, gartner	111
— Frederik, til Hald	60 f	Mortensen, Hans, på Ham-	
— Kjeld, † 1612, lensmand		mergård	126
på Hald	28 f	Munk, Josef, krybskytte	100
— Margrethe, forfatterinde	63		
— Åge, til Hald	65 f		
Krafse, Hilleborg, på Hald	31		
Kruppen, Otte, † 1569,		N	
lensmand på Hald	22 ff	»Niels Bugges tænder«	36
Kryssing-Jensen, antikvitets-		Nielsen, Jens, forpagter	
handler	107	på Tjele	126
Kvorning mølle	135 ff	— Jens, i Vinge mølle	134
Kühl, Chr., forpagter	91, 105	Norup, Maren Jensdatter,	
		i Vorning mølle	128
		Nyrop, Martin, arkitekt	64
		Norgaard, Carl, i Vorning	
		mølle	128
L		O	
Lassen, Jochum, byfoged	143	Odsgård, Vinkel sogn	18
Lausdatter, Maren, enke efter		Olesdatter, Elisabeth, i Vinge	
Otto Pedersen	128	mølle	134
Lerche, Peder, landsdommer	142		
Lima, Duarte de, finansmand,		P	
† 1659	35	Pape, Andreas, proprietær	109 ff
— Jacob Isak de, til Hald	35 ff	— Anton, kaptajn	118
— Rachel de, til Hald	38 f	— Joh. Fr., forpagter	107
— Samuel de, til Hald	37 f	Pedersdatter, Margrethe,	
Limbek, Timme, landstings-		i Vorning mølle	128
hører	16	Pedersen, Frederik, i Vinge	
Lund, præst i Vium	73	mølle	134
— Anna, g. m. Pape	109 f.	— Knud, i Vorning mølle	128
— Hans C. L., til Randrup	95	— Otto, herredsskriver	126
		— Peder, i Vinge mølle	135
		— Peder Bødker, i Vinge	
		mølle	135
M			
Maach, Heinrich, forvalter	91		
— M., skovfoged	91, 106		
Madsen, Søren, i Vinge mølle	134		
Margrethe, dronning	16		
Marquard, Mogens, provst	127		

Per Hvams have i Randrup skov	106	Smith, M., præst i Viborg	74 ff
Pind, Christoffer Olesen, degn i Vorning	132	Spøttrup hovedgård	13 ff
Podebusk, Predbjørn, til Nr. Vosborg	10, 15	Swane, Jørgen, biskop	72 ff
Pogwisch, Frantz, † 1653, lensmand på Hald	31	Sørensdatter, Maren, i Vinge mølle	135
R		Sørensen, Mads, i Vinge mølle	134
Randrup hovedgård	87 ff	— Niels, møller	126
Rantzau, Henrik, † 1561, lensmand på Hald	21	— Niels, i Vorning mølle	128
— Johan, feltherre	19	— Søren, i Kvorning mølle	136
Rendtorff, familieene	102 f	T	
Rhode, Martin, sognepræst	39	Tausen, Hans, reformator	18 f
Riegels, F. V., forpagter	106 f	Teglværk ved Randrup	94
Rosborg, J. E., til Hald	59	Tholstrup, C., til Hald	59
Rosenkrantz, Christoffer		Tromholt, Vinkel sogn	106
Stygge, til Lynderupgård, † 1565, lensmand på Hald	22	U	
Ryse, Johanne Marie, baronesse, til Hald	40	Ulfeldt, Ebbe, † 1654, lensmand på Hald	30
Røhr Lauritzen, proprietær	66	Urne, Dorte, på Hald	34
S		— Johan	136
Schinkel, Charlotte Amalie	50 f	V—W	
— Frederik, til Hald	46 f	Valdemar Atterdag	16
Seefeld, Jørgen, † 1666, lensmand på Hald	30	»Valdemars skanse« ved Hald	6 f
Seerup, Jens, til Hald, amtmand	43	Weber, millionær	67
Skarpenberg, Gotskalk, g. m. Elisabeth Bugge	16	Wegener, C. F., geheime- arkivar	138
— Johan, til Spøttrup	16, 18	Vejrumlund, gård i Vejrum sogn	16
Skindalen, Vinkel sogn	88	Vendelbo, Christen, marsk	15
Skram, Jørgen, til Tjele, † 1592, lensmand på Hald	26	— Ingeborg, g. m. Niels Bugge	15
— Niels, † 1601, lensmand på Hald	25	Wesenberg, Fr., amtsforvalter	39
Skvatmøller	123	Viborg	10 f
		Viborg, bispestolen	16
		Viborg, domkirken	16, 18
		Viborg, dæmning over søen	58 f
		Viborg, St. Hans kloster	24
		Viborg, Vor Frue	16

Viffert, Corfitz, † 1592, lensmand på Hald	24 f	Vinge mølle	133 ff
— Niels, † 1595, lensmand på Hald	25	Voetmann, Fr., forpagter	66
Wiinholt, arkitekt	77	Vorning mølle	125 ff
Vinkel, kirkelige forhold	101 f	Vorning, skoleholderens løn	128 ff
Vistisdatter, Dorte Marie, i Vorning mølle	127	Vosborg, Nr., hovedgård	9, 10 f
		Zeuthen, Fr., stiftsprovst	72 ff

SOGNEREPRESENTANTER

- Aidt:* Læge Ulrik Balslev.
- Bigum:* Gdr. Marius Munk.
- Bjerringbro:* Gdr. Vilh. Mondrup.
- Borris:* Snedkermester Johannes Christensen, Sparkær.
- Daubjerg:* Sognefoged N. Chr. Fårbæk, Sjørup.
- Dollerup:* Gdr. Frederik Langvad, Stanghede, og værkstedsleder Chr. Strandholt, Hald Ege.
- Finderup:* Sognef. Chr. Gårdsdal.
- Fly:* Gdr. Jacob Kudahl.
- Funder:* Repr. S. Fisker.
- Gedsted:* Cyklehandler K. Hedemann Stefansen.
- Grensten:* Lærer B. C. Laugesen, Stevnstrup.
- Gråbrødre lands.:* Gdr. P. Møller, Tougård.
- Hammershøj:* Læge K. Thomsen.
- Hinge:* Centralbestyrer Døssing Storgård.
- Hørup:* Bankboghd. N. Gjedsøe Madsen, Kjellerup.
- Karup:* Urmager N. M Christensen.
- Klejtrup:* Lærerinde S. Weis-Fog.
- Kobberup:* Cand. phil. Jac. Odgård, Tastum.
- Kragelund:* Gdr. J. Petersen, Refshalegård.
- Kvorning:* Gdr. Chr. Knudsen.
- Langå:* Overbetjent C. P. Paulsen.
- Lindum:* M. Norup Bay, Sjørring.
- Lysgård:* Gdr. Vilh. Madsen.
- Løvel:* Lærer Vestergård-Jacobsen.

- Mammen:* Gdr. Johs. Hansen.
Pederstrup: Gdr. Chr. Andersen.
- Resen:* Lærer J. Pedersen, Høgild.
- Rødding:* Gdr. P. Andersen,
 Batum.
- Sinding:* Gdr. Georg Mikkelsen.
- Sjørlev:* Propr. Røhr-Lauritzen,
 Demstrupgård.
- Skern:* Lærer E. Poulsen, Løvskaal.
- Sdr. Rind:* Lærer Håhr.
- Sdr. Vinge:* Lærer M. E. Nielsen.
- Tapdrup:* Gdr. Chr. Berg.
- Tjele:* Godsforvalter Skamris.
- Torning:* Førstelærer Strandby-
 gård.
- Tårup:* Lærer K. Andersen,
 Borup.
- Vammen:* Gdr. Georg Jensen.
- Vejrum:* Lærer Bernh. Holm,
 Vejrumbro.
- V. Bjerregrav:* Gdr. Laust Nør-
 skov, fhv. M. F.
- V. Velling:* Lærer K. Bertelsen.
- Vinderslev:* Mejerib. K. Nielsen.
- Vindum:* Gdr. P. Pedersen,
 Brandstrup.
- Vinkel:* Muremester M. Larsen.
- Vium:* Dyrlæge Krogsgård-
 Christiansen, Hvam.
- Vorning:* Lærer A. Fiil Pedersen.
- Vridsted:* Lærer S. Rasmussen.
- Vroue:* Sognepræst V. Tranberg.
- Ø. Bjerregrav:* Dyrlæge Clemann,
 Mosegård.
- Østerballe:* Lærer S. J. Søgård.
- Ålum:* Malerm. Chr. Laugesen.

SAMFUNDETS STYRELSE

Teglværksejer *M. E. Gulddal*, Brunshåb, Viborg, formand.

Landsarkivar *Johan Hvidtfeldt*, Viborg, næstformand.

Adjunkt *Henning Paulsen*, Overlund, Viborg, sekretær.

Overofficiant *N. P. Munk*, Viborg, kasserer.

Fabrikant *Tobias Lassen*, Engesvang.

Proprietær *L. K. Laursen*, Danstrupbundgård.

Ingeniør *Johs. Madsen*, Viborg.

Arkitekt *Orla Nielsen*, Kjellerup.

Gårdejer *Søren Offersen*, Vammen.

Fhv. Amdsrådsmedlem *Kr. Pedersen*, Rogenstrup.

De tre første udgør et snævrere forretningsudvalg,
medens teglværksejer Gulddal og adjunkt Paulsen forestår redaktionen.

INDHOLDSFORTEGNELSE

Hald. Af M. E. Gulddal	5
Menighedshuset i Viborg. Af F. Elle Jensen	72
På Randrup hovedgård i klunketiden. Ved C. J. Pape	87
Tre vandmøller. Af A. C. Fiil Pedersen	123
Houlbjerg herreds beboere hylder Frederik VII. Af Peder Jensen, Aarhus	138
Wiborg-Hoveders Beskrivelse Anno 16... Ved C. Klitgaard ..	142
Viborg stiftsmuseum	146
Viborg byhistoriske arkiv	148
Samfundet siden sidst	149
Register	152

FRA VIBORG AMT

FRA VIBORG AMT

1955

ÅRBOG

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND
FOR VIBORG AMT

F. V. BACKHAUSENS EFTF.
VIBORG

Redaktion:

M. E. GULDDAL

H. PAULSEN

OM SKJERN SLOT OG GODS

Af *Ejnar Poulsen*

Skjern sogn, midt mellem den livlige handelsby Randers og den gamle kongehyldingsstad Viborg, skæres i to dele af Nørreå, og deraf kan man måske udlede sognenavnet.

Denne egn blev tidligt bebygget af vore første forfædre, og tæt ved vadestedet over Nørreå oprettedes et gudehov, hvorom navnene Vium og Hovmarken endnu minder, og antagelig på samme plads byggedes senere det kristne guds-
hus.¹⁾

Nørreå førte ind i landet og var tillige forbindelsen ud i den store verden ligesom Gudenå lidt længere mod syd. Egnen her er rig på oldtidsmindesmærker, ca. 120 gravhøje kendes i Skjern sogn; øst for Skjern kirke findes et afdækket dyssekammer og lidt ovenfor Løvskal Jynovnen i Krog. Ingen steder her i landet er der så mange runesten som i Skjern og nærmeste omegn. Der kendes ca. 300 runesten i Danmark og Skåne, og deraf er 64 fundet i den østlige halvdel af Middelsom herred. Sådanne mindesmærker rejstes ikke for småfolk. Når dertil kommer den rigt udstyrede høvdingegrav i Mammen²⁾ m. m., får man indtryk af, at her har været boplads for betydelige slægter i oldtid og vikingetid.

De to runesten ved Skjern kirke kan give os en lille stamtavle med egnens ældst kendte navne: Haralds søn, Husbjørn, der rejste den ene sten over sin broder, havde en søn, Odinkar, som var gift med Sasgærd Finulfsdatter, der

rejste den anden sten over sin mand.³⁾ Det ældste navn, kan man gætte på, skal være selveste Harald Blåtand, der rejste stenen i Jelling, og en Odinkar nævnes også på runestenen ved Skivum kirke i Aars herred, den Odinkar, »som var den bedste og første blandt landsmænd i Danmark«. Måske er der også en forbindelse med den Asfrid, Odinkars datter, der rejste Vedelspangstenen over Sigtryn konge, hendes og Gnupas søn.⁴⁾ Disse sidste bemærkninger kan kun være gisninger, men har dog sandsynligheds præg og fører os tilbage til Danmarks sagntid og dens høvdingeslægter.

KARMARK

Skjern vadested har været et vigtigt punkt, og i dets nærhed findes da også et af egnens ældst kendte herresæder, Karmark. Dette navns forled kan være mandsnavnet Kåre, og man kan da antage, at Kåre var den, der først tog jorden i besiddelse og byggede det første hjem her. »Mark« betegner ligesom »enemærke« et jordstykke, som ikke hørte med til bøndernes fællesskab, men var een mands ejendom, og af sådan jord opstod ofte senere en herregård.⁵⁾ I egnens dialekt udtales navnet som »Kå-r-mark«, hvilket også kan hentyde til, at forleddet betyder kar (=potte). En tredje tydning går ud på, at forleddet i navnet skal være en dansk form for det norske »kare« (= lav busk). Begge de to sidste antagelser kan være mulige ved betragtning af stedet. En mark i gårdens nærhed er »fyldt med potteskår (urner) fra en hel oldtidskirkegård«, og her har været — og er tildels endnu — eng- og kærstrækninger med lave buske og purl.

Peder Nielsen Hoseøl (= hosebånd eller bukserem) er den ældst kendte ejer af Karmark; han sluttede sig til kronen mod herremændene og var Erik Glippings drost 1279—83, men fortrængtes fra denne stilling af »de sammensvorne«. Efter kongemordet i Finderup Cæcilienat 1286 skal han have ført kongens lig til Viborg, hvorefter han

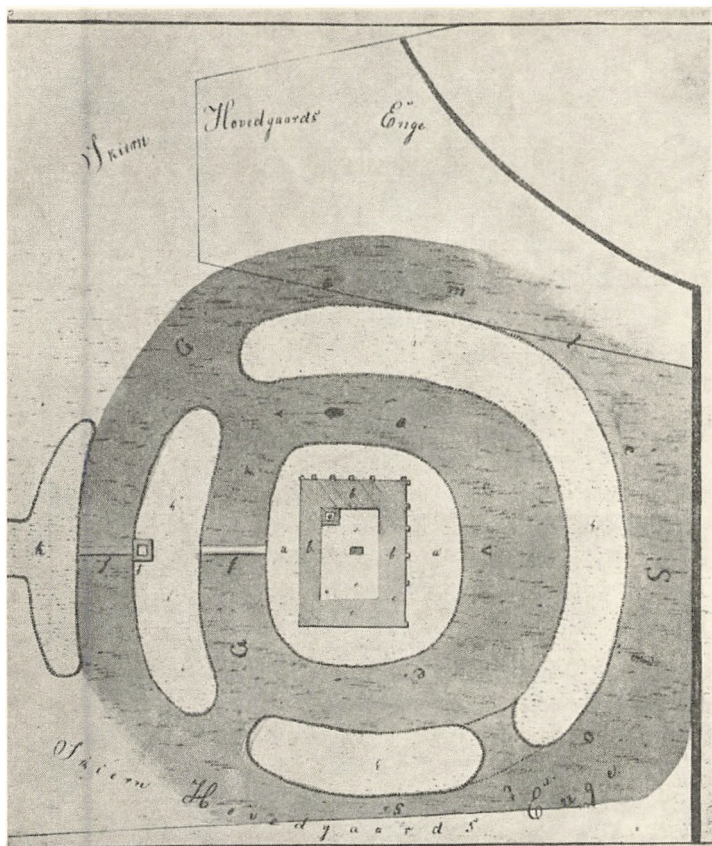
atter fik sin gamle værdighed som drost og var dronning Agnes' trofaste hjælper og rigets leder under Erik Menveds mindreårighed. Han var i strid med kongens formynder, hertug Valdemar af Sønderjylland, som tog ham til fange 1289 og satte ham i Sønderborg slots fangetårn, hvorfra han løslodes året efter. Han nævnes som ejer af jordegods flere steder, derimod med urette som ejer af borgen Harrestrup i Daugbjerg, hvor et voldsted kaldes »Drost Peders Høj«. Han døde 1298, hvorefter hans enke, fru Inge, skal have boet på Karmark.⁶⁾

Niels Jensen ejede lidt før 1344 »dat hus to Kormarke«;⁷⁾ at det kaldes »dat hus« kan tyde på store, solide bygninger i lighed med Riberhus, Skanderborghus o. l.; men da Karmark lå på fladt og tørt terræn, egnede den sig ikke til fæstning, og man opførte Skjern slot på en bank lidt nord for i køret ved Nørreå, hvorefter Karmark i en årrække kun optræder som en slags ladegård under Skjern.

SKJERN SLOT

Skjern slots opførelse kan ikke dateres, det nævnes 1346 som arvegods efter drost Peder Vendelbo,⁸⁾ der antagelig har opført borgen.

Udgravningen af borgbanken, som proprietær Fr. Borch lod foretage 1843, viste, at slottet var opført på nedrammede egepæle, på hvilke en grundvold var lagt af kampesten og murene herpå af tegl. Der var fire sammenbyggede fløje med den største længde i øst-vest. Slottets udvendige mål var 48×68 alen. Der har været mindst et par tårne foruden et solidt porttårn i udenværkerne.⁹⁾ I den nordre — eller snarere i den østre — fløj var et kapel, en altertavle herfra hængte i mange år til 1886 i Skjern kirke og findes nu i Viborg museum; i dens ene hjørne har været et billede af Skjern slot, billedet er blevet ødelagt, men en kopi er bevaret. Dobbelte volde og grave har omgivet slottet, og

Grundplan af Skjern slots ruiner 1843
(Tegning af R. H. Kruse i Rigsarkivet)

fra porttårnet førte en vase på ca. 1000 alen i en stump vinkel ind til den nuværende Skjern hovedgård. Denne vase kan endnu ses, navnlig ved vintertid, når enggræsset ikke dækker den.

Ved udgravningen af borgruinen fandtes den store runesten, som nu står ved Skjern kirke, og desuden ca. 80 sten-

kugler til blider samt kanon- og riffelkugler. Sodsværtede mure, aske og forkullede træstykker viste, at en brand havde været medvirkende til borgens ødelæggelse.¹⁰⁾

Omflydt af vand, med udsigt til de skovklædte bakke- drag mod nord og syd og med frit udsyn langs Nørreå og dens eng- og kærdrag i vest-øst, har Skjern slot ligget godt isoleret i ensom majestæt i et ret utilgængeligt terræn; den betegnes da også som Østjyllands stærkest befæstede borg. Slottet stod i ca. 300 år, og i alle disse år var det drost Peder Vendelbos slægt, der regerede her.

Peder Vendelbo den Ældre, ridder, ejede Skjern slot og tillige en del jordegods i Middelsom og Fjends herreder foruden strøgods rundt i landet. Han var først marsk hos Christoffer II fra 1317 til 1326, var senere dennes drost, og sidst var han drost hos Valdemar Atterdag.

Da grev Gert tog landet i besiddelse, må Peder Vendelbo have sluttet sig til prins Otto og ført dennes hær på Tap hede den 7. oktober 1334, hvor prinsen tabte slaget. Man kan da antage, at greven har taget Peder Vendelbos gods og i de følgende år har været herre på Skjern slot, der var et rart støttepunkt midt mellem grevens hovedkvarter og Viborg.

Niels Ebbesen vog den kullede greve natten til den 1. april 1340, og den 2. maj samme år ødelagde han nogle fæstningsanlæg, som grevens folk var ved at anlægge ved Skjern. Denne begivenhed berettes på flere måder: N. E. indtog en borg, som tyskerne havde bygget ved Skjernå; N. E. forstyrrede grevens folk i at bygge skanser ved Lundenæs nær Skjern å; N. E. dræbte mange tyskere ved Skjern (mellem Randers og Viborg), hvor de var ved at opføre en borg til de danskes skade.¹¹⁾ At begivenheden forhen er blevet henlagt til Lundenæs i Skjern sogn, Ringkøbing amt, har sin forklaring i, at de samme navne findes begge steder. Nørreå kaldtes i ældre tid ofte Skjernå, og ved den lå før

1661 ikke langt fra Skjern slot en enestegård »Lundenæs«,¹²⁾ hvis jorder nu kaldes »Ne-set« (= næsset).

Var drost Peders gods kommet i grevens besiddelse, er det rimeligt, at det var her, Niels Ebbesen med sine folk forstyrrede tyskernes fæstningsanlæg. Sandsynligheden taler dog stadig for, at drost Peder Vendelbo har bygget Skjern slot; han nævnes sidste gang den 17. juni 1345, da han pantsatte sin gård i »Langhgu« til Jens Aagesen, og den 25. april 1346 nævnes hans enke, Arina, og seks børn som arvinger til »Borgen Skjerne« m. m.¹³⁾

Drost Peders børn delte hans gods således, at Peder Vendelbo den Yngre, der antagelig var ældste søn, fik Skjern slot og gav sine søskende pant i dette gods. Ved arvefordelingen bestemtes, at nogle arveparter i Skjern ikke måtte afhændes uden slægtens samtykke. Det gjaldt om at bevare det erhvervede gods for slægten. Dette lykkedes her. Drost Peders efterkommere sad på Skjern slot, til det sank i grus 1627. Det tilliggende jordegods (så godt som hele Skjern sogn, Terp og en del af Vester Velling by i Vester Velling sogn og noget strøgods) forblev i slægtens besiddelse også efter 1627, men var i visse perioder delt i indtil 24 parter, der lidt efter lidt blev samlet igen og fra 1721 var på een mands hånd. Først 1811 gled det den slægt af hænde, der havde besiddet dette gods i ca. 500 år.

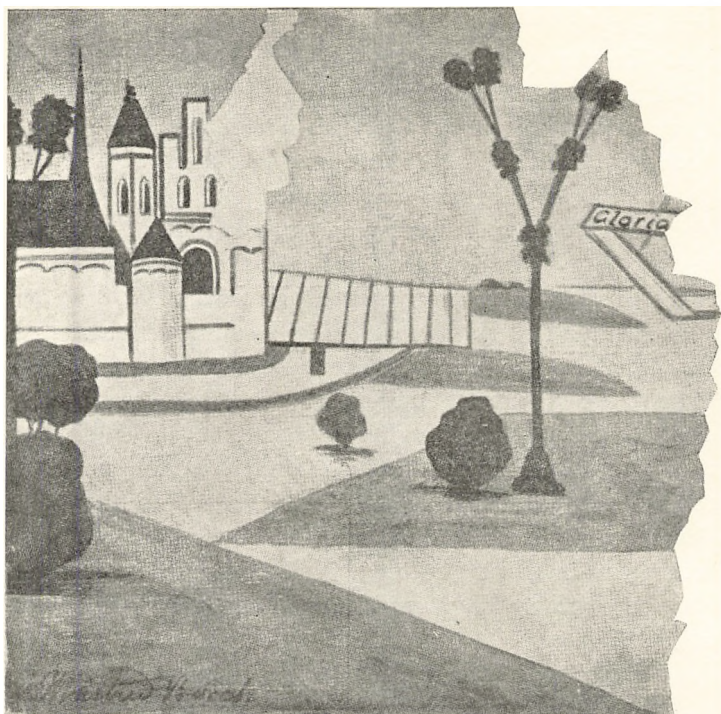
I et udpræget slægtsgods som Skjern var der een »besidder« og flere — ja, til tider mange — ejere. En udredning af disse forhold er en vidtløftig sag, som der ikke kan skaffes plads til i dette skrift, så vi må nøjes med hovedtrækene.

Drost Peder Vendelbo havde seks børn¹⁴⁾: 1. Peder Vendelbo den Yngre (Petrus Pætheriz Dictus Wendelbo), der besad Skjern slot 1347, da han kalder det »castrum meum Skærna«, min borg Skjern. 1355 skrives han til Hundtorp i Skallerup, og desuden havde han arvegods i Thy. Han

nævnes 1365 og var da ridder — 2. En datter var gift med Niels Eriksen (Saltensee) til Lindegård i Støvring herred, Søholm ved Stevns og Hørningholm (senere Hirschholm), og de arvede alt godset i Grensten sogn. — 3. En datter, gift med Peder Poulsen (Munk med bjælken), fik alt arvegodset i Fjends herred. — 4. Ingeborg var gift med Niels Bugge til Hald og Vosborg, der var kendt for sin rigdom og sit hovmod og fremkaldte oprøret mod Valdemar Atterdag 1351. Han dræbtes 1359 ved Middelfart. En datter af hans første ægteskab blev gift med Ingeborgs broder, Chr. Vendelbo. — 5. Cæcilie var gift med Erik Nielsen Gyldenstjerne (død 1378) til Ågård, der var rigets marsk 1347. Deres efterslægt blev indgiftet i slægterne: Vendelbo, Rosenkrantz, Brok, Falk, Eberstein, Podebusk og Thott, der alle optrådte som panthavere i Skjern. — 6. Christiern Vendelbo til Trudsholm m. m. blev høvedsmand på Skanderborghus, marsk og medlem af kongens råd m. m. Han døde ca. 1400, og hans hustru, Elnæ Buggesdatter fra Hald, overlevede ham. Deres fem døtre blev gift ind i slægterne Podebusk, Gyldenstjerne, Moltke, Thott og Holck.

Efter Peder Vendelbo den Yngre nævnes Jonas Hvit 1355 på Skjern og væbner Nicolaus Reberg 1407; men disse to har sikkert kun været fogder, godsforvaltere.

Omkring 1400 var de fleste andele i Skjern samlet hos de to slægter Falck og Podebusk, men i mange parter. Henning Hansen Podebusk, der var gift med Chr. Vendelbos datter, har antagelig besiddet godset nogle år til 1409;¹⁵⁾ hans søn, Henning Henningsen Podebusk,¹⁶⁾ blev dette år gift med Kirsten Jensdatter Falk¹⁷⁾ til Vallø, Bidstrup og Skjern, og ved et arveforlig fik det unge par nu hovedparten af Skjern. Henning Podebusk nævnes som ridder 1414, han blev taget til fange 1431 ved Flensborgs belejring og døde ca. 1442, hvorefter fru Kirsten blev gift med Bord Jensen; hun skænkede gods til Mariager kloster 1450,

Skjern slot i Rosenkrantzernes tid (efter kopi af arkitekt Martin Borch)

og han nævnes sidste gang 1454. Fru Kirstens fire døtre af første ægteskab fik nu hele Skjern, de var alle gifte, men har sikkert ikke »besiddet« Skjern; thi en af dem solgte sin part til Oluf Sommer til Løjstrup og Fussingø, og Henneke Limbek¹⁸⁾ til Nebbegård var kommet i besiddelse af de andre andele, som han 1459 solgte tillige med Møgelkjær ved Horsens til Erik Ottesen Rosenkrantz til Bjørnholm.

Erik Rosenkrantz (død 1503) var gift med Sophie Hendriksdatter Gyldenstjerne, der havde fire aner i slægten Vendelbo af Skjern; han var rigshofmester under kongerne Chr. I og Hans, høvedsmand på Skanderborg m. m., havde

Rinds, Middelsom og Sønderlyng herreder i pant af kronen og betegnes som »en fader for Danmark«. Ægteparret er begravet i Hornslet kirke, hvor deres ligsten endnu findes.¹⁹⁾ De boede ikke på Skjern, der bestyredes af fogderne Jes Gregersen Krognos, Bertel Terkelsen Abildgård, Thomas Mogensen og Poul Børialsen.

Niels Eriksen Rosenkrantz (død 1516) overtog Skjern før faderens død; han var hofmester hos prins Christian (senere Chr. II), fra 1513 rigshofmester m. m. og havde Middelsom og Sønderlyng herreder i pant. Han døde på Vallø og blev begravet i Randers Gråbrødrekloster; hans hustru, Birgitte Olufsdatter Thott, døde 1528 på Skjern og begravedes i Skjern kirke, men senere førtes begges lig til Tirstrup kirke. Af deres 10 børn nævnes tre som ejere af Skjern: Henrik Nielsen Rosenkrantz (død 1537), høvedsmand på Gulland og forlenet med Middelsom-Sønderlyng herreder, blev ridder ved den hellige grav og sluttede sig til Chr. III. — Magister Christoffer Nielsen Rosenkrantz²⁰⁾ (død 1561) var også forlenet med Middelsom-Sønderlyng herreder, ugift. — Anne Nielsdatter Rosenkrantz (død 1550) blev gift med rigsmarsk Tyge Krabbe til Bustrup (død 1541), en af de ledende i sammensværgelsen mod Christian II. Deres sønnetatter, Anne Krabbe, solgte i 1608 en arvepart i Skjern for 1100 daler til rigsråd Eske Brok²¹⁾ til Gl. Estrup, som allerede havde andel i dette gods og 1613 købte fru Dorthea Krabbes andel for 1500 daler²²⁾ og dermed blev Skjerns ejer.

Eske Brok (død 1625), den gamle adelslægts sidste mand og ejer af stor rigdom, er bekendt for sine dagbøger; han var en af Christian IVs betroede mænd og var ofte kongens gæst ved terning og krus. Seks dage efter ovennævnte handel med Anne Krabbe skrev han i sin dagbog: »Doblett och forspildt 600 daler med Kgl. Majestæt.«²³⁾ I samme dagbog angav han med et kryds, når han havde haft en

rus, og tre kryds betegnede en »brandstorm«; da han en dag bladede i dagbogen og fandt fire kryds efter et gæstebud hos kongen, udrød han: »Vorherre bevares!« Der skal af højfolk være lyst den forbandelse over ham, at hans hustru, Christence Viffert, kun skulle føde døtre, og de fik otte døtre, men ingen sønner.²⁴⁾ En af døtrene, Jytte, blev gift med Jørgen Skeel til Sostrup, hvis slægt senere ejede Skjern; en anden, Lisbeth, blev 1621 gift med Frands Lykke (død 1655) til Overgård, der ved sin død ejede ca. 8000 td. htk. og nævnes blandt de fire rigeste mænd i Danmark.

KRIGE

Blandt Frands Lykkes mange godser var også Skjern, som i hans tid blev hjemsøgt af de kejserlige tropper, der efter Christian IVs uheldige deltagelse i trediveårskrigen oversvømmede Jylland. En tysk hærafdeling belejrede Skjern slot 1627 og opkastede skanser i dens nærhed; rester af disse kunne endnu over 200 år efter påvises.²⁵⁾ Sagnet fortæller, at borgens besætning holdt stand, til sulten tvang den til at overgive sig. Her fortælles også det fra andre steder kendte sagn om, at da man kun havde een ko tilbage på borgen, tog man de allerede slagtede dyrs huder og brugte dem til maskering af den sidste ko, som så i forskellig skikkelse optrådte på volden, så angriberne fik indtryk af, at der var kød til lang tid.²⁶⁾ Det berettes også, at de indesluttede på Skjern forsøgte at narre fjenden med at trække om med den sidste gris og knibe den, så dens skrål fra forskellige steder på borgen kunne tyde på en større svinebesætning. — At en hovedløs so senere spøjte på borgruinen er i sin orden.²⁷⁾

Til sidst måtte Skjern slot overgives til fjenden.²⁸⁾ Østjyllands stærkeste borg sank i grus. Skove og bøndergods var hærget og plyndret.

Atter kom krigens rædsler over Jylland, idet Torstens-

Skjern slots ruiner 1843

(Farvelagt tegning af R. H. Kruse i Rigsarkivet)

sons hære oversvømmede hele halvøen. Oberst Helmuth Wrangel²⁹⁾ havde 1644—45 sit hovedkvarter i Randers, og hans folk plyndrede de omliggende herreder. Den 19. januar 1644 kom den svenske ritmester Svend Marton med sit kompagni til Skjern birk og blev der til Sct. Jacobidag (25/9); den 3. december samme år efterfulgtes det af et kompagni dragoner under løjtnant Stejne, som selv var indkvarteret i Vester Velling præstegård og sidst i Skjern mølle. Da han forlod egnen med sine folk, skrev sognepræsten, Jacob Villumsen Langå,³⁰⁾ i sin kirkebog: »Gud bevar os ydermere for sådanne gæster!« Det har sikkert været med et lettelsens suk, han senere tilføjer: »Den 14. januar 1645 drog Wrangel med sin ganske armada af landet.« I omegnen af Randers lå da 4-500 gårde i ruiner eller var øde og forladte.

For tredje gang i kort tid nåede en krig disse egne. General Wrangel besatte Jylland 1657, og året efter kom en polsk-brandenburgsk hær — Danmarks forbundsfæller; men heller ikke disse var rare gæster. Præsten i Vester Velling kunne efter krigen indberette: »I Skjern sogn er alle kronens 17 gårde øde og de fleste (beboere) bortløbne.«³¹⁾ I hele Middelsom herred var der 24 øde gårde, og deraf var de 17 altså i Skjern sogn.³²⁾ I løbet af en snes år var Skjern gods blevet hårdt ramt. Godsets midtpunkt, Skjern slot, var sunket i grus, og bøndergodset var lagt øde. Desuden plagedes beboerne i samme tidsrum af mange ulve og vildsvin, der gjorde megen skade på husdyr og afgrøder.

SKJERN BY

Efter Skjern slots ødelæggelse byggedes tre gårde (12, 14 og 16 td. htk.)³³⁾ på dets jord, hvor nu Skjern hovedgård ligger, kaldet Skjern by. Fæsterne her var »udenfor bondestanden«,³⁴⁾ og de byggede Skjern skolehus før 1654,³⁵⁾ sognets første skole, hvor der undervistes i ca. 50 år.

De tre gårde omfattede hovedgårdsjorden, som forhen hørte under Skjern slot. Ved arv og handel blev adskillige personer interesserede i dette gods. I 1664 havde de tre gårde følgende ejere: 1. Oberst Fr. Arenstorff. 2. Jomfru Sophie Amalie Brockenhuus (død 1680). 3. Kronen, der havde pantsat til: Fr. Arenstorff, Chr. Skeel og Villum Lange.³⁶⁾

De til godset hørende skove i Løvskal, Skjern, Karmark og Vium samt Hesthaven var fordelt således:

Chr. Skeel	med skovskyld	4 td.	1 skp.	0 fdk.	0 alb.
Fr. Arenstorff	»	22	- 6	- 2	- 0
Jomfru Sophie Amalie Bro-	»	19	- 4	- 0	- 0
ckenhuus	»	5	- 5	- 2	- 2
Lucas v. Spreckelsens enke	»				

Man regnede 1 td. skovskyld lig med skov til 24 stk. 3-årige svin, så her skulle være føde til ca. 1200 svin, »når olden er«.

Fr. Arenstorff fik jomfru Brockenhuus' part, Anders Rohde købte Villum Langes andel, og Chr. Skeel blev ene-ejer af den tredje gård i Skjern.

Med undtagelse af fire huse i Løvskal, der hørte under Frisenvold, ejedes bøndergodset af ovennævnte Fr. Arenstorff, Chr. Skeel og von Spreckelsen;³⁷⁾ sidstnævnte havde købt kronens andel sammen med Dronningborg slot 1661.³⁸⁾

Af Skjern bys tre gårde var den ene i 1644 fæstet af birkeskriver Lars Jensen³⁹⁾ (død 1698), der antagelig havde afløst sin fader her. Han var gift med Karen, datter af Jens »Foged« på Karmark, hvis efterslægt førte denne gårds navn som slægtsnavn. En søn og en sønnesøn var også fæstere her; den sidstnævnte flyttede herfra 1705, ugift.⁴⁰⁾ Et minde om Lars Jensen har man sikkert i »Lasses Dam«, der endnu findes syd for Skjern hovedgårds inspektørbolig.

Herredsfoged Hartvig Jochum Bekke boede i en af Skjern gårde 1690—93, da han blev afsat fra sit embede

ved en højesteretsdom. Han fik to børn døbt i Skjern kirke, og her optrådte så fine faddere som Hans excell. Mogens Scheel og frue Helle Rosenkrantz fra Fussingø, amtmand Christopher Lindenov og frue friherreinde Mette Friis fra Frisholt (= Ormstrup) samt pastor Chr. Jensen Thorups hustru fra Vinkel, Hans Axelsen fra Tjele og Enevold Ibsen fra Ulstrup m. fl.⁴¹⁾

Skjern by nedlagdes 1692, da Skjern hovedgård oprettedes; men fæsterne fik tid til at afvikle deres forhold. En af dem flyttede først bort i 1705, og en anden, Jens Andersen Skibelund,⁴²⁾ blev forpagter af den nyoprettede hovedgård til 1715,⁴³⁾ hvorefter Henning von Arenstorff lod gården drive ved en ladefogeds hjælp.⁴⁴⁾

KARMARK SOM HOVEDGÅRD

Det jordegods, der oprindelig var samlet om Karmark, havde i ca. 300 år haft Skjern slot som midtpunkt; efter slottets ødelæggelse 1627 blev Karmark atter godsets hovedgård, og i de følgende år brugtes betegnelsen: Skjern-Karmark gods. Hovedparten af godset hørte nu under Overgård og bestyredes af en ridefoged, som boede på Karmark.

Jens »Foged«⁴⁵⁾ var ridefoged her ca. 1610—44 og efterfulgtes i denne bestilling af sin svigersøn. Jens »Foged« døde vist 1653, han er stamfader til en udbredt slægt, Karmark. Hans børn:

1. Jens Jensen Karmark, præst i Langå-Torup-Sdr. Vinge 1641—56. »En drabelig lærd og gudfrygtig, skikkelig mand, der 23. februar 1656 skød sig selv ihjel med en pistol af utålmodighed over hans hustru.«⁴⁶⁾
2. Niels Jensen Karmark, præst i Velle 1647—75.
3. Elle Jensdatter Karmark, gift med Peder Nielsen på Karmark.
4. Peder Jensen Karmark, levede 1652, skæbne ukendt, men måske identisk med Peder Jensen i Skjern mølle.

5. Karen Jensdatter, død 1661, gift med Lars Jensen i Skjern by (se foran).

Peder Nielsen, f. 1607, død 1676, var ride- og birkefoged i Skjern birk og boede på Karmark, som han havde i fæste. I 1661 havde han en besætning på 7 heste, 26 køer og fæ, 36 får, 18 lam, 19 vædre og beder samt 5 svin. Tillige var han fæster af ålekisten til Skjern mølle, men betalte kun afgift, »når den er ved magt«.47) Han var gift med Elle Jensdatter Karmark, f. 1617, død 1700, datter af den forrige foged her; hun havde Karmark i fæste efter mandens død til 1692, flyttede til datteren i Vester Velling præstegård og døde dér, men begravedes på Skjern kirkegård ved siden af sin mand.48) Deres børn:49)

1. Jens Pedersen Karmark, f. 1645, købmand i Randers 1671, kægner, rådmand og borgmester; han bragte orden i byens regnskaber for 32 år.
2. Niels Pedersen Karmark, f. 1647, forvalter på Karmark, boede 1694 på Aldrupgård i Hvorslev, som han købte 1678; han døde ung fra flere børn.
3. Michel Pedersen Karmark, bjergværksforvalter i Indsæt i Norge, ejer af Østrupgård, Kirkerup sogn ved København, død dér 1685.
4. Dorte Pedersdatter Karmark, f. 1649, gift med Ditlev Hansen Arrebo, præst i Vester Velling 1648—83, og 2. gang med Niels Mikkelsen Tvede, præst sm. st. 1683—1719. Hun blev moder til 12 børn, hvoraf to blev præster, een degn, to gift med præster og to med løjtnanter.
5. Maren Pedersdatter Karmark, gift med Mads Mortensen Brøckner, vejer og måler i Randers.
6. Thomas Pedersen Karmark, f. 1652, var 1680 forvalter og ridefoged på Ulstrup, ejede et hus og part i en gård i Terp og var sidst købmand i Randers, hvor han tillige var rådmand.

7. Peder Pedersen Karmark, f. 1654, vist død som barn.
8. Anne Pedersdatter Karmark, f. 1660, gift 1685 med Niels Rasmussen Thorup, f. 1653, død 1693, kirkeskriver i Viborg stift og birkedommer i Skjern birk; de boede på Karmark. Hun blev gift 2. gang med Hans Jacobsen Tønder, købmand i Randers.

HERSKABET PÅ OVERGÅRD

Af Frands Lykkes fire børn døde to drenge som små, og en tredie søn, Kaj Lykke, er kendt for sin ulykkelige skæbne. Efter nogle ærerørige ytringer, han havde ladet falde om dronning Sophie Amalie, blev han dømt fra ære, liv og gods (= 4.000.000 daler). Han flygtede og reddede livet, men hans gods, deriblandt en arvepart i Skjern, blev inddraget under kronen.⁵⁰⁾ Datteren, Christence, havde også en part i Skjern.

Christence Lykke (død 1667), blev 1655 gift med Frands Brockenhuus (død 1660) til Sebberkloster, der var kommandant på Københavns slot; han var en fædrelandssindet mand, som under krigen med Karl Gustav lånte Frederik III så store pengesummer, at han selv kom i forlegenhed.⁵¹⁾

I 1661 blev Christence Lykke gift 2. gang med Frederik von Arenstorff (død 1689) til Rosenow i Meklenborg. Han havde været med Karl Gustav i Polen og havde som oberstløjtnant været med i stormen på København; i 1660 kom han i Frederik III's tjeneste og blev chef for hestgarden. Efter 15 års tjeneste blev han generalløjtnant og var kort før blevet naturaliseret som dansk adelsmand. Det var ham, der 1676 førte Griffenfeld til Kastellet; men efter den skånske krig faldt han selv i unåde og blev dømt fra ære, liv og gods. Anklagen mod ham var ubegrundet, han kom atter i kongens nåde og steg til de højeste poster, og kongen forærede ham 1686 Kaj Lykkes forspildte part i

Skjern m. m. »for tro og flittig tjeneste«. Han døde i København og begravedes i Udbyneder kirke.⁵²⁾

Fr. Arenstorff blev gift 2. gang 1669 med Augusta Elisabeth Rumohr (død 1728), som nedlagde Skjern by 1692 og oprettede Skjern hovedgård, hvor hun opførte den hovedbygning, der står endnu; samme år lod hun en lignende hovedbygning opføre på Karmark til enkesæde for sig selv, medens en forvalter eller forpagter fik bolig på Skjern hovedbygning. Byggematerialet hentedes fra Skjern slotsruin, der forøvrigt også har leveret materiale til andre hjem i Skjern sogn.⁵³⁾

Fru Rumohr boede på Karmark i en halv snes år,⁵⁴⁾ hvorefter hendes stedsøn Henning von Arenstorff og hustru Elisabeth Reventlow residerede dér i en snes år.⁵⁵⁾ De fik tre døtre, hvoraf de to døde her, og her døde også en »illegitim« søn, Frederik Arenstorff, 1715.⁵⁶⁾ Det var et lille gods til generalens søn fra Overgård at regere over; men her var dog tjenerskab, og herskabet kørte i »carosse eller lugt vogn«. I 1704 foretog ritmester Arenstorff og frue en udenlandsrejse, som strakte sig over længere tid, skønt økonomien stod på svage fødder. Under Arenstorffs fraværelse var der hverken forvalter eller ladefoged på Karmark; men bønderne drev jorderne, og en af dem opkrævede skatter og afgifter,⁵⁷⁾ hvilket tyder på et godt forhold mellem herskab og fæstebønder.

Ritmesteren førte proces med sognedegn Frederik Ditlevsen Arrebo,⁵⁸⁾ der boede i Morgenessgård (nu matr. nr. 6 i Terp), om en englod i Karmark enge. Sagen førtes til det alleryderste, og tabtes af Arenstorff, hvilket yderligere forgældede ham og skal have været medvirkende til, at han 1721 solgte Karmark gods til Chr. Skeel.⁵⁹⁾ Herefter flyttede ritmesteren til Stougård, hvor han døde 1751 og begravedes i Tørring kirke.⁶⁰⁾

HERSKABET PÅ GL. ESTRUP

De mange parter i Skjern-Karmark gods skiftede ofte ejere; men Skeelerne holdt fast ved deres fra drost Peder Vendelbo nedarvede andele, købte flere og i 1721 resten.⁶¹⁾ Nu blev godsets hovedsæde Gl. Estrup, og stamherren hed skiftevis Christen og Jørgen Skeel (Scheel).⁶²⁾

Jørgen Skeel (død 1631) til Ulstrup blev i 1614 gift med Jytte Brok og fik med hende bl. a. Gl. Estrup og andel i Skjern-Karmark gods. Sostrup og Skærvad vandt han i kortspil fra Hans Seefeld, der udbrød, da han havde tabt den ene gård: »De skal følges ad.« Af seks børn døde fem som små.

Christen Skeel (død 1688), den rige Skeel, ejede en halv snes komplette godser og andel i andre. Af fem børn døde tre som små, og datteren, Elisabeth, blev gift med Frederik Gersdorff, hvis forslægt i 1617 havde købt en part i Skjern af kronen.

Jørgen Skeel (død 1695), Danmarks rigeste adelsmand, ejede to komplette grevskaber, et baroni og et stamhus og »havde et ædelt hjerte, en oplyst ånd og et skønt udvortes.« Gift med Benedicte Margrethe Brockdorff, der beskyldtes for gerrighed; hun var påholdende med betalingen for mandens epitaphium i Auning kirke, hvorfor billedhuggeren fjernede alle hendes aner og skjolde på monumentet. Hun havde kun ét barn.

Christen Skeel (død 1731) til Gl. Estrup, Sostrup, Skærvad, Østergård, Ørbækgård, Krænkerup, Rosenlund, Nørgård, Ulstrup, Himmestrup, Viskum samt andel i Skjern, købte 1721 resten heraf af von Arenstorff. Den 1. oktober 1725 oprettede han grevskabet Scheel, bestående af Sostrup med Stensmark og Debelhede, Skærvad, Ørbækgård og Skjern, ialt 2523 tønder hartkorn. Han ejede 12 herregårde med birkeret til de fleste samt 22 kirker, og man fortalte,

at han kunne ride i sine egne skove fra Grenå til Viborg. 1724 byggede han skoler i Langå, Sønder Vinge, Vester Velling, Løvskal, Hjermind og Vejrum og 1727 i Lee; det var skoler af en sådan beskaffenhed, at de opfyldte de krav, der stillede i vor første lov for almueskolen 1739.⁶³⁾

Jørgen Scheel (død 1786), greve til Scheel, stamherre til Gl. Estrup, herre til Ulstrup, Himmestrup, Viskum m. m., var en dårlig økonom og solgte Himmestrup og Viskum i 1749. Han var flottenhejmer og var den første, der begyndte at sprede, hvad slægten i mange led havde samlet. De af faderen oprettede skoler forbedrede han og oprettede flere.⁶⁴⁾

Hans sønnesøn, Jørgen Scheel (død 1825), født i Sct. Pedersborg, var en mand af stor skønhed som de fleste af slægten gennem flere generationer, elegant og med fin danselse og verdenstone, udmærket smag for natur og kunst, men ødsel. Han forødt slægtens ejendomme med undtagelse af grevskabet, som han behæftede med en gæld på 1½ mill. rdl. 1796 holdt han auktion over sin vinkælder, der rummede så fine varer som: »Malaga, Capvin, de Grave, de Luneel, de Cypre, Rewersal, Marrasking, Kanarisæk, Dry Madeira, Malwerciir, hvid og rød Champagne, Johannesberger og Diet vine, Ratafia af 4 frugter, do. Cericce, Crem de Rose, Crem de Mocka, Ungarsk- og Rinskvin, m. gl. Burgunnie, Kirsebærvin, gl. Rom, alt på bouteillier; desuden 3 fulde oxehoveder rødvin, nogle tdr. københavnsk- og engelsk øl, af samme slags en del på flasker, Gammeløl, Mjød m. m. m., som vil være for vidtløftig at nævne, men overflødig til at tilfredsstille liebhavere.«⁶⁵⁾ 1818 solgtes slægtens bogsamling på 12.000 bd., der var vurderet til 40.000 rdl., men ved auktionen kun indbragte 9.000 rdl.⁶⁶⁾ I 1811 solgtes Skjern og 1818 Ulstrup.⁶⁷⁾ Staten stillede grevskabet til offentlig auktion; men stamhuset Gl. Estrup bestod til 1921, da det overgik til fri ejendom.

GODSFORVALTERE

I de 90 år, Skjern-Karmark hørte under grevskabet Scheel, boede der intet herskab på de to hovedgårde.⁶⁸⁾ I nogle år stod hovedbygningen på Skjern tom, senere brugtes den som administrationsbygning for godset, og her holdtes birketinget de sidste år.⁶⁹⁾ Godsforvalteren boede først på Ulstrup, dernæst på Karmark og sidst på Skjern.

Efter von Arenstorffs bortrejse fra Karmark var hovedbygningen udlejet til den kongelige skovrider Christopher Schultz,⁷⁰⁾ og derefter boede forpagteren her.

Greverne Scheel lod i en snes år hovedgårdene drive ved deres godsforvalter Mads Vognsen Hvass, der boede på Ulstrup. På Skjern og Karmark var der en ladefoged og én eller to røgttere; arbejdskraften leveredes af fæstebønderne således, at Skjern sogns bønder arbejdede på Skjern, og bønder fra Vester Velling sogn sled på Karmark. Hovstien, som de sidste benyttede, kan endnu påvises i Terp bakker.

Hans Adolph Høeg, født 1689 på Hovgård i Hoptrup sogn, Haderslev amt, søn af herredsfoged Marcus Høeg og hustru Cathrine von Drewitz, var fra før 1715 til 1722 godsforvalter på Ulstrup og på Skeelernes andel af Skjern-Karmark, derefter fuldmægtig på Gl. Estrup til 1751. Han var desuden ejer af Helstrupgård m. m. bøndergods i Middelsom herred og byggede Grensten skole 1741. I 1751 købte han Heringholm, blev adlet 1757 Hjelmcrone og døde 1773.⁷¹⁾ Gift 1720⁷²⁾ med Marie Helene Sophie Lassen,⁷³⁾ f. 1695 på Helstrupgård, død 1765. Datter af birkeskriver Jens Lassen og hustru Anne Pedersdatter.⁷³⁾ Hun blev gift samme dag som søsteren med hendes mands broder, Peder, så her var dobbelt bryllup og dobbelt svogerskab. Hans Adolph Høegs søskende:⁷⁴⁾

1. Peder, f. 1791, se under birkedommerne.

2. Otto Friderich, f. 1694, død 1756,⁷⁵⁾ opholdt sig 1738⁷⁶⁾ i Helstrup — altså på broderens gods — var derefter fæster af en gård i Terp og samtidig af et bol i Lille Torup, så hans ene broder var hans overforvalter og en anden broder hans dommer. Gift 1738⁷⁶⁾ med Anna Rosina Sommer, der fortsatte fæstet efter mandens død og døde selv 1764 uden børn. Hendes søster var gift med Jost Platfus, guvernør i København.⁷⁷⁾
3. Anna Hedevig blev gift med Erik Friis og dernæst med Nis Nissen og fik fødegården, hvor hun døde 1776.⁷⁸⁾

Bodil Høeg, skovrider Windings hustru i Løvskal, var måske også søster til ovennævnte — eller af den nærmeste slægt.

Da biskop Lindtrup var på visitats 11. juli 1721 i Vester Velling og fandt ungdommen »ekstraordinær slet grundet i kristendommen«, klagede han til Skeel og hans fuldmægtig Hans Adolph Høeg, fordi ladefogden på Karmark samme dag havde beordret den største del af menigheden til hoveri, hvorfor få af ungdommen var tilstede.⁷⁹⁾

Mads Vognsen Hvass, f. 1685, forpagter af Tustrup i Fræer til 1722, da han blev godsforvalter på Ulstrup og Skjern-Karmark, og flyttede 1740 til Nørlund som godsforvalter og forpagter, købte 1743 Tustrup med bøndergods (67 td. htk.), som han solgte 1754 og flyttede til sønnen i Durup præstegård i Salling, hvor han døde 1770.⁸⁰⁾ Gift med Ingeborg Marie Tved. Deres børn:

1. Kristine Augusta, g. m. Otto Himmelstrup Bollesen Mørch, præst i Gerding-Blenstrup 1749—75.
2. Vogn, krigsråd, regimentskvartermester i Rensborg.
3. Jens, præst i Durup-Tøndering 1752—91, død 1797 i Præstø.

4. Anne Marie, g. 1. gang med Friderich Svitzer, forvalter på Hagsholm og birkedommer ved Frisenborg og Faurskov; g. 2. gang med Jens Vodschou, købmand i Ålborg.
5. Peder Christian på Gesagergård i Hedensted.
6. Jørgen, forvalter på Tirsbæk, gift med Christen Lindes enke sammesteds og ejer af godset 1756, adlet Lindenspalm. Hans hustru, Maren Loss, var begyndt som hønsepige på Tirsbæk.

Søren Thomasen var godsforvalter på Ulstrup og Skjern-Karmark samt forpagter af sidstnævnte gods 1740 til sin død 1758. Han boede på Karmark og stiftede 30. marts 1757 et legat, der stadig kommer Vester Velling-Skjern tilgode.⁸¹⁾

Christopher Valentinsen, 1758, og Jørgen Loldrup, 1758 og 1759, var vist kun underforvaltere eller skrivere på godskontoret; men de optrådte dog også som skifteforvaltere på bøndergodset.⁸²⁾

Ole Johan Søltoft boede på Skjern og var godsforvalter dér og på Ulstrup til 1770; han var præstesøn fra Nørre Snede og døde 1802 som ejer af Tyrrestrup i Søvind.⁸³⁾

Anders Sandberg var forvalter på Skjern-Karmark i et par år og blev derefter skovrider her; hans efterfølger, Otto Friis, virkede i ca. tre år, og på samme tid var hans broder, Isach Friis, skriver på Skjern godskontor.⁸⁴⁾

Anders Swendsen, der stammede fra Brøndstrup mølle, Gerrild sogn, var godsforvalter fra 1776 til sin død 1807, desuden var han forligelseskommissær, og han havde Skjern vindmølle på Stejlsande bakke i forpagtning. Han boede hele tiden på Skjern og var en god mand for godset og dets fæstebønder. I Swendsens virketid var der megen sygdom blandt godsets bønder, og han besøgte ofte de syge, som han hjalp med råd og dåd; han døde selv efter lang tærende svaghed, kun 58 år gammel.⁸⁵⁾ Gift 1. gang 1792⁸⁶⁾ med

Anna Ring, datter af forpagter Laurs Ring på Karmark; hun døde 1798, begr. på Skjern kirkegård. Gift 2. gang 1800⁸⁷⁾ med Elisabeth Sandberg fra Løvskal skovridergård, der som enke flyttede til Store Thorsager i Viskum sogn, hvor hun 1811 blev gift med major Jens Sehested. Han døde 1830 og hun 1863.⁸⁸⁾ Af Swendsens seks børn blev hans eneste søn, Laurits, direktør for Den grønlandske Handel, en datter blev gift med pastor Jens Stokholm i Vammen og en anden med pastor Niels Chr. Brock i Tjele-Vinge.

Swend Frederik Sandberg, en søn af skovrideren, blev svogerens efterfølger som forvalter på Skjern-Karmark og virkede, til godset solgtes 1813; han døde i Løvskal skovridergård 1816 efter langvarig svaghed, 34 år gammel.

I overgangstiden, indtil bønderne overtog deres ejendomme til selveje, var Daniel Stribolt forvalter.

SKOVRIDERE

Esche Hansen Winding, død 1760, blev skovrider over Skjern-Karmark skove 1721 og fik embedsbolig i et bol i Løvskal, tilhørende grev Scheel. Tillige fik han kgl. tilladelse til »at brøge og brænde samt drikkende varer i byen at falholde«. Han ejede en formue på 1500 rdl. og havde en cariol, som hans hustru, Bodil Høgh, brugte at køre i til kirke. Denne luksus kostede skovrideren 10 rdl. om året i skat.⁸⁹⁾ Desuden holdt han en privat skolemester, skønt greven havde oprettet en skole, der lå ved siden af skovridergården. Blandt hans omgangsvener var bl. a. pastor Winding i Øster Velling, godsforvalter Hans Adolph Høgh på Gl. Estrup og herredsfoged Peder Høgh i Odsgård, der antagelig var slægtninge.⁹⁰⁾ En søn, Christen Winding, født 1723 i Løvskal, blev præst i Skorup-Tvilum; hans gravsten fra Gråbrødre kirke findes nu på Viborg stiftsmuseum.

Caspar Diderich Lohmann kom vist fra Gl. Estrup 1760 til Løvskal, og han flyttede herfra efter ca. 13 års tjeneste. Hans hustru Prisca Wisteney døde 1767; en datter døde spæd og en anden, Birgitte Marie, var tre år ved moderens død.⁹¹⁾

Anders Truesen Sandberg var skovridersøn fra Hevringholm og blev — efter at have været godsforvalter et par år — skovrider over Skjern-Karmark m. fl. skove og virkede som sådan til 1813. En broder var skovrider efter faderen på Hevringholm, og en anden broder var i lignende stilling på Clausholm.⁹²⁾ Han var tillige birkeskriver⁹³⁾ og fra 1811 ejer af skovridergården. Ligesom pastor Bjerregård i Hjermind lærte han egnens befolkning at plante frugttræer, og de berømte Løvskalkirsebær stammer fra hans tid; et år solgte han fra sin egen have godt 700 pund kirsebær.⁹⁴⁾ Sandberg døde 1834, godt 91 år gammel,⁹⁵⁾ og hans svigersøn Rasmus Schouby overtog skovridergården, som derefter ejedes af dennes søn. Gården brændte 1915, og på dens plads ligger nu Løvskal skole. Sandberg var gift 1. gang med Frederikke Sophie Gøttingen, død 1781,⁹⁶⁾ hvis fader var møller i Clausholm mølle. Deres eneste barn, Elisabeth, blev gift med godsforvalter Anders Swendsen på Skjern; se under godsforvaltere. Sandbergs anden hustru, Zidsel Swendsen, død 1807, var søster til godsforvalter Anders Swendsen. Børn af andet ægteskab:

1. Swend Frederik, godsforvalter på Skjern 1807—13, død 1816.
2. Ane Sophie, g. m. skipper Søren Jørgensen Ryegård, Grenå.
3. Birgitte Cathrine, g. m. købmand, kromand og gdr. Rasmus Schouby, Løvskal.
4. True, skytte og gartner på Viskum, død 1836 i Løvskal.

5. Clemen Poulsen, 1817— død 1820, lærer og kirkesanger i Skals; hans to sønner blev købmænd i Viborg.
6. Ellen Sophie, g. m. købmand Anders Schouby i Grenå.
7. Christiane Mette, g. m. købmand Anders Thomsen, Aarhus.

FORPAGTERE

Søren Thomsen, 1740—58, forpagter og tillige grevens fuldmægtig og skifteforvalter på godset her. Hans efterfølger var Lars (Laurs, Laurits) Ring, 1758—91, søn af selvejerbonden Jens Kjeldsen i Gundestrup, forpagter af Skjern-Karmark samt nogle huse i Løvskal. Han var en sjælden dygtig landmand, der antagelig også drev kreaturhandel; thi forpagtningen alene kunne ikke skabe den betydelige formue, han kom i besiddelse af. I 1787 købte han herregården Trinderup, ca. 140 tdr. htk., for 22.500 rdl.; men han blev på Karmark til forpagtningens ophør, og sønnen Jens Ring bestyrede Trinderup. 1791 flyttede Lars Ring, efter at have solgt besætningen på Karmark ved auktion, til Trinderup, hvor han døde to år efter, 74 år gammel.⁹⁷) Gift 1. gang med Ane Pedersdatter, født i Lundby 1722, død på Karmark 1759.⁹⁸) Gift 2. gang med Margrethe Lauridsdatter, født i Grindsted 1738, død på Trinderup 1798. Børn af andet ægteskab:

1. Mette, død 1837 på Jungetgård, g. m. Anders Mortensen Quistgård, ejer af Jungetgård, død 1806.
2. Jens, forpagter og derefter ejer af Trinderup, død dér 1837, ugift.
3. Anna, g. m. godsforvalter Swendsen, Skjern.
4. Henning Frederik Høst, medejer af Nørre Elkjær, død dér 1835, ugift.
5. Kirsten, død 1839, g. m. godsejer Jens Andr. Brask på Kjellerup ved Mariager.

6. Peder, død 1858 som eneejer af Nørre Elkjær; hans søn, Laurits Ring, blev 1860 amtsforvalter i Viborg. Desuden var der tre børn, der døde som små.

Slægten Kjeldsen (Ring)⁹⁹⁾ fra Gundestrup, Glenstrup sogn ved Hobro, hører til Jyllands større landejendomsbesiddere, der navnlig under de rask fremadskridende konjunkturer før 1813, da landejendommenes værdi steg til det tredobbelte, samlede betydelige formuer, og som i kriseårene derefter havde evner og kræfter til at bevare det erhvervede gods. I Viborg amt var mange af slægtens medlemmer forvaltere, forpagtere og ejere, bl. a. på Lerkenfeldt, Lynderupgård, Tjele, Grinderslev kloster, Jungetgård, Kjeldgård, Hegnet, Skivehus og på Scheelernes gods i Middelsom herred.

Jens Christensen Pind, 1791— ca. 1811, født i Sønder Vinge,¹⁰⁰⁾ hvor faderen var fæstebonde¹⁰¹⁾ under Ulstrup, blev forpagter efter Ring og flyttede ca. 1808 til Fausing og blev forpagter på Gl. Estrup, men må have beholdt forpagtningen på Skjern-Karmark til godsets salg. Derefter var han forpagter på Tjele til 1830, da han købte Julielund i Vejlbjby, hvor han døde 1836, 71 år gammel. Han var »en djærv jyde af første kaliber; hans datter var gift med grev Scheel til Gl. Estrup, og hr. Pind er den mand, der af og til selv kan give denne sin svigersøn betydelige presenter.«¹⁰²⁾ Gift med sin kusine Anne Andersdatter Pind,¹⁰³⁾ hvis søster samme dag¹⁰⁴⁾ blev gift med skoleholder Jens Andersen i Sønder Vinge (senere degn i Vester Velling).¹⁰⁵⁾ Deres børn:

1. Mette, død 1849, g. m. pastor Chr. Brandt i Fausing-Auning.
2. Jørgen, ejer af Krannestrup i Mejlby, som han solgte kort før sin død 1857.
3. Christiane, død 1855, g. m. greve Christen Scheel på det forgældede stamgods Gl. Estrup; men i deres tid

- forbedredes forholdene, og dette gods rejste sig atter »som en fugl Phønix af asken«.
4. Apelone Caroline, g. m. M. V. Mohr, forpagter på Amaliegård i Todbjerg, derefter ejer af Klavsholm i Levring til 1831.
 5. Christen, bestyrer af Schildenseje, forpagter efter faderen på Gl. Estrup og medejer af Tustrup, dernæst fra 1836 ejer af Løvenholm, hvor han døde 1855.
 6. Anders, var i nogle år ejer af Tved mølle, derefter forpagter på Vingegård under Tjele og fra 1833 ejer af hovedgården Tustrup i Hørning, død 1860.
 7. Mariane blev kone i Årslev mølle.
 8. Christine havde en krank skæbne og døde 1871, ugift.
 9. Eleonora.
 10. Maren.
 11. Elisabeth Bolette, død 1848 som frue på Julielund, som hun fik efter faderen; hun var gift med Jesper Jespersen, død 1844, og dernæst med Chr. Højlund, død 1891.

Bag disse kortfattede oplysninger om slægten Pind kan man læse eventyret. Fæstebondens søn blev herremand, hans tre sønner godsejere, tre døtre proprietærfruer, en datter præstefrue, og en datter blev endog grevinde og frue på det herresæde, hvorunder hendes farfader og morfader med forslægt havde trættet.

SKJERN BIRKETING

Skjern havde i ældgammel tid et tingsted i Tindbæk (Tingbæk), og her er endnu tinghøj og galgebakke. Senere holdtes Skjern birketing hver onsdag på en åben plads i skoven øst for Karmark. Dette ting, der nævnes 1453, omfattede Vester Velling og Skjern sogne;¹⁰⁶⁾ de sidste år, indtil dets nedlæggelse 1815, holdtes det på Skjern.¹⁰⁷⁾

BIRKEFOGDER

1. Fogden boede ca. 1625 i den smukkeste gård i Løvskal og var fæstebonde.

2. Anders Skriver, død kort efter 1644.

3. Peder Nielsen, 1644—76, boede på Karmark.

4. Niels Rasmussen Thorup, 1676—93, på Karmark.

5. Søren Laursen, 1693—1737, var tillige fæster af en gård i Løvskal, f. 1659, død 1737.¹⁰⁸⁾

6. Peder Høeg, 1737—51, broder til godsforvalter H. A. Høeg, var tillige herredsfoged; han boede indtil 1733 i Ods-gård i Vinkel og derefter i Søgård i Lee, hvor herredets tinghus fandtes, død dér 1753. Gift 1720 med Anne Kathrine Lassen fra Helstrupgård, død 1736.¹⁰⁹⁾ To sønner blev præster: Jens Lassen H. i Hammel 1752—92 og Marcus Pedersen H. i Hjermind 1750—98.

7. Jørgen Hansen Tyekjær, 1751— ca. 67, havde forhen været herredsfoged i tre år, derefter skriver og boede i Trængsel i Mammen.¹¹⁰⁾ Gift 1751 med jomfru Cathrine Kirstine Claussen i Lee, der antageelig var en datter af den forrige herredsskriver i Lee.

8. Ole Johan Søltøft, ca. 1767—70, se godsforvalterne.

9. Niels Gierlev, 1770— død 95, var tillige birkedommer ved Fussingø og boede i Fussingø Vasehus.¹¹¹⁾

10. Peder Sthyr, 1795— død 1803, tillige ved Fussingø birk og herredsfoged i Middelsom-Sønderlyng herreder. Gift med Hedevig Birgitte Cathrine Hald, en vinhandlerdatter fra Frederikshavn. Deres børn: Ane Cathrine, g. m. lærer Rasmus Kolby i Løvel, Christian blev købmand i Viborg, og Hans blev apoteker i Frederikshavn. Sidstnævntes søn blev biskop og kultusminister.¹¹²⁾

11. Christen Hedegård, 1803—15, var ejer af Himmestrup fra 1801 til sin død 1816.

BIRKESKRIVERE

1. Laurs Jensen, død 1698, fæster i Skjern gårde, se dér.
2. Christen Huissing (Yssing) var fæstebonde i Terp 1705 og 1717.¹¹³⁾
3. Mads Pedersen Rosenberg, 1718— ca. 37, derefter sognedegn i Vester Velling-Skjern, afsat 1740.¹¹⁴⁾
4. Jens Nielsen, ca. 1737— død 61, var gårdfæster i Ilsø.¹¹⁵⁾
5. Simon Rasmussen, ca. 1761—74, var fæster af Rønge mølle.¹¹⁶⁾
6. Frantz Sørensen Møller, 1774— død 97, var først tjener hos grev Scheel, 1752 fæster af Skjern vindmølle og et bol i Tindbæk. Gift med 1) Elisabeth Cathrine Pind, død 1770, degnedatter fra Vorning, 2) Ane Marie Rudolfsdatter Bredahl, godsforvalterdatter fra Fussingø.¹¹⁷⁾
7. Anders Th. Sandberg, 1797—1815, se skovriderne.

SKJERN MØLLE

Som »hvert sogn har sin heks og hver by sine trolde«, således havde i ældre tid hvert sogn eller hver by sin mølle. Bøndernes ydelser var for en stor del korn (rug, byg og havre), og embedsmændene fik en væsentlig del af deres løn »in natura«. I topografiske skrifter fra forrige århundrede findes de forskellige lokaliteter, oftest angivet med afstand til nærmeste mølle; thi møllen var et vigtigt led i »kampen for det daglige brød«.

Skjernegårds mølle nævnes 1545 i en arvesag mellem Folmer Rosenkrantz til Stensballegård og Mourids Brun til Vindum på den ene side og fire af slægten Kruse på den anden side, men sagen når tilbage til ca. 1425, da fru Johanne Hansdatter Podebusk til Vindum havde en part i nævnte mølle.¹¹⁸⁾

Kronen havde også andel i møllen, som i 1601 solgtes til Tage Krabbe til Jordrup;¹¹⁹⁾ 1617 kom den til Christof-

fer Gersdorff til Palstrup;¹²⁰⁾ 1646 til grev Valdemar Christian, Christian IVs søn;¹²¹⁾ 1650 til Caspar Gersdorff til Bustrup;¹²²⁾ 1661 til Lucas von Spreckelsens enke og overtøder Jochim Beckmann i Hamborg.¹²³⁾ Sidst ejedes møllen af: Skeel, von Arenstorff, von Spreckelsen og Ove Brockenhuus' arvinger,¹²⁴⁾ der efter møllerenkens død 1712 »ej ville holde den, hvorfor den blev lagt øde«. ¹²⁵⁾

Peder Møller holdt 1661 en besætning på 4 heste, 9 køer, 21 får, 21 lam og 5 svin.¹²⁶⁾ Møllens tilliggende var (1688) »eendelsjord, som mesten parten er i skoven beliggende og ej i visse gjøder inddelt«.

Peder Jensen (Møller) var fæster her fra ca. 1648 til sin død 1681. Han var sikkert søn af Jens »Foged« på Kar-mark; i 1649 blev han ved højesteret benådet med en mulkt på 100 rdl. til Viborg børnehus i stedet for anden straf.¹²⁷⁾

Blandt gæsterne ved Peder Møllers gravøl var pastor Peder Christensen Hjermind¹²⁸⁾ og degn Niels Jensen,¹²⁹⁾ begge af Hjermind; de var kørende sammen, og på hjemturen skete følgende: »Hr. Peder faldt drukken af sin vogn i Løvskal skov og slog sin hals i sønder og sig ganske til-døde på hjemrejsen fra P. Møllers begravelse i Skjernmølle og havde imidlertid vist sin degn fra sig til Løvskal om en til at vise vej; fandtes ganske død i skoven på et andet sted mellem hestene af hyrderne næste morgen; begravet 31/5 efter megen bøn.« Man anklagede degnen, der frikendtes, »for han var uskyldig«. ¹³⁰⁾

Peder Møller var gift to gange; hans første hustru var moder til mindst fire børn. Hans anden kone var Anna Michelsdatter, f. 1633, død 1712, der fortsatte fæstet efter mandens død;¹³¹⁾ hendes søster, Bodil, var gift med Anders Jensen Skibelund i Skjerngårde, hvis søn var forpagter på Skjern hovedgård til 1715, Møllerens børn:

1. Michel, ca. 1685—86 bosiddende i Skjern gårde, der-efter fæster af en gård i Terp til sin død 1715.¹³²⁾

2. Margrethe, død 1654.
3. Jens, f. 1656, død 1686 ugift.
4. Margrethe, g. m. Lars Hoffgård fra Skjern gårde, gårdfæster i Tindbæk.
5. Maren, f. 1671, g. 1695 m. Povl Jensen;¹³³) de blev i møllen og hjalp hendes moder med bedriften.
6. Otte, f. 1674, var fra 1701 herredsskriver og boede 1712 i Skrivergården i Lee;¹³⁴) g. m. Maren Lassen.

I 1660 blev en kvartermester i Skjern mølle ihjelslagen af en rytter.

1696 druknede tre børn fra Skjern mølle (i Nørreå), nemlig: Anna Michelsdatter, Niels Jensen og Peter Jensen, som alle tre var her for at nyde skolegang (i Skjern skolehus). Den førstnævnte er antagelig datter af møllerens ældste søn, og de to drenge var sønner af Jens Andersen i Vester Tjele.

Skjern mølle var en vandmølle tæt ved kirken,¹³⁵) og møllegårdens tomt ses tildels endnu fra Skjern bro langs landevejen hen til Skjern kirkehus. Omkring 1750 lod grev Scheel en hollandsk vejmølle opføre på en bakketop øverst i Stejlsande nord for Skjern kirke.¹³⁶) Frantz Sørensen Møller var den første forpagter her, en stilling han fik af greven for tro tjeneste¹³⁷) (se birkeskriverne). Dernæst havde Anders Swendsen forpagtningen til 1793, da møllen brændte.¹³⁸) Nu byggedes atter en vandmølle, men i nærheden af Karmark, og i de første år hed den Skjern mølle. Siden 1811, da den købtes til selveje, har den heddet Karmark mølle; møllehjulet er endnu i sving, og det er i dag femte generation af samme slægt, der residerer her.

På en bakketop først i Tindbæk by var der også en vejmølle i det 18. århundrede, og møllerens søn her gjorde 1721 oprør på domhuset i Viborg »med dragen værge«; men det er en anden historie.

BØNDERNE KØBER GODSET

Greverne Scheel var et humant herskab, som behandlede deres fæstebønder godt; de gav henstand med fæsternes ydelser, hjalp dem i onde tider, byggede skoler før forordningen af 1739 om sogneskoler og belønnede lang og tro tjeneste, så Skjern-Karmarks bønder havde forholdsvis gode kår. Hertil kom gode priser på landbrugsprodukter, mens Napoleons hære drog gennem Europa.

Stavnsbåndets løsning og jordernes udskiftning af fællesskabet m. m. lærte bønderne at være selvstændige mennesker, og mange ønskede at blive selvejere. Jørgen Scheel var stadig i pengetrang, så Skjern-Karmarks bønder fik lejlighed til at få dette ønske opfyldt, og det skete på den enkle måde, at de købte hele godset. Undertrykte og forarmede fæstebønder havde ikke magtet en sådan opgave, så her er det bedste bevis på Scheelernes humanitet. Et udvalg bestående af gårdmændene Niels Jensen Vestergård, Løvskal (matr. nr. 2), Chr. Sørensen Bach, Ilsø (matr. nr. 2), Anders Christensen Smed, Vester Velling (matr. nr. 7), og Niels Mikkelsen Lindgård i Terp (matr. nr. 1) ordnede handelen på samtlige bønders vegne. Den 16. december 1811 mødte de på Ulstrup og lagde 110.000 rdl. på grevens bord.¹³⁹⁾ Det var en stor dag for Skjern-Karmarks bønder. Hele købesummen var 225.000 rdl. dansk kurant, og endeligt skøde udstedtes 28. juni 1813.¹⁴⁰⁾ Handelen omfattede Skjern-Karmark hovedgårde, Skjern mølle, tienden, skovene og bøndergodset. Bønderne solgte straks Skjern hovedgård til H. H. Schilden Huitfeldt til Clausholm og Karmark med møllen til et konsortium, og nu var de selvejere.

I anledning af nævnte godskøb fremkom senere fra kammeradvokat, etatsråd Schach en fordring på Skjern-Karmark samt alt gods herunder. Den skyldtes, at grev Jørgen Scheel, før han solgte godset, ved panteobligationer af 18. april 1795 og 16. november 1807 havde pantsat godset til

Den kgl. Postkasse, men senere var fordringen overgået i en anden af de kongelige kontorers kasser, og fordringen, der oprindeligt var på 50.000 rdl., var med renter og renters rente løbet op til det dobbelte. Det kom til proces mellem de nye selvejere og den kongelige kammeradvokat, som bønderne tabte den 31. januar 1833 ved Middelsom-Sønderlyng herredsret og den 3. februar 1834 ved overretten, hvor de dømtes til at betale 100.000 rdl. sølv til kammeradvokaten på den kgl. statsgælds vegne. Ved højesteretsdom 1837 kendtes bønderne fri at være for kammeradvokatens tiltale, hvilket udfald kom af, at der, førend fordringen var anmeldt, var forløbet så lang tid, at bønderne havde fået hævd på det købte gods.¹⁴¹⁾

De Skjern-Karmark bønder har sikkert haft nogle urolige stunder, mens sagen stod på, og der har vel også lydt en del mindre pæne ord om de førnævnte fire mænd, der afsluttede handelen 1811, og som altså ikke helt havde været den store opgave voksen. Nu endte det hele godt, og de Skjern-Karmark bønder kunne igen trække vejret på normal vis.

Ved kongelig tilladelse af 14. april 1838 slettedes ialt syv forhæftelser på ca. 400.000 rdl., der var læst på det nedlagte grevskab Scheel, bl. a. Skjern-Karmark gods, med undtagelse af 1000 rdl. sølv tilhørende provst von Havens legat, som efter forskrivning af 2. juli 1779 indestod i Skjern.

SKJERN HOVEDGÅRD

Straks efter, at bønderne havde købt godset, afhændede de Skjern med 40 td. htk. hovedgårdstakst og 22 td. htk. skovskyld for 13.542 rdl. sølv og tegn til geheimekonferensråd Hans Heinrich Friccius von Schilden-Huitfeldt til Clausholm og Haseldorf, der døde barnløs 1816; hans hustru Frederikke Juliane Huitfeldt døde 1819, hvorefter hans broderdatter Rosalie von Schilden arvede godset; hun

var gift to gange: 1) Herman von Schilden (død 1819), 2) preussisk major C. R. A. von Oppen (senere adlet Oppen-Schilden).

Ved bortforpagtning 1. maj 1817 beskrives Skjern således: Jorden er udhvilet, stor høavl, ca. 2000 læs gødning, let at sætte i fuld drift; en besætning på 4 heste, 10—12 køer, 50 får og avlsredskaber medfølger; produkterne kan let ad Nørreå sejles i kåge til Randers og afsættes dér.¹⁴²⁾

Skjerns forpagtning overtoges af Hans Borch Thorsen (død 1819), forhen skriver på Clausholm godskontor, gift med Frederikke Juliane Lassen Sass fra Clausholm mølle, der 1820 blev gift med Jacob Rosborg, som fortsatte forpagtningen et par år.

I 1822 købte 12 af sognets gårdmænd Skjern og fik skøde 1825; da beskrives gården således: Beliggende i en smuk og behagelig egn, 327 td. land med htk. jordskyld 39-5-2-2 og skovskyld 21-5-0-2, i engene avles 200—250 læs hø, og ca. 100 stk. fækreaturer kan græsses.¹⁴³⁾

De 12 gårdmænd udstykkede en del af Skjern 1828. Hovedbygningen udlejedes tillige med foder til 2 heste og 4 køer. Af lejere kan nævnes: dyrlæge Christen Lauritzen, 1828—29, der kom fra Hørup og flyttede til Vinderslev; forhenværende forvalter Mathias Severin Schandorff, gift med Marie Cornelia Andersen, der var på Skjern 1838 og 1839, men året efter boede i Ans.

Driften af Skjern besørgedes af en avlskarl, som ofte skiftede, tillige var her en røgter, Christen Nielsen Schytte, som 1821 var kusk her, derefter røgter i en snes år, men var gift og boede i Løvskaal; desuden Peder Pedersen Mundelstrup, der 1808 og 1815 var avlskarl på Skjern, 1821 skovfoged og derefter til sin død 1841 arbejdsmand samme sted; hans datter og svigersøn overtog Skjern skovhus, der endnu er i denne slægts eje. Fire af ejerne, som årlig skiftede, havde ledelsen af gården.¹⁴⁴⁾ Så få folk, som nævnt

Skjern voldsted med nærmeste omgivelser ca. 1850
(Efter tegning af Martin Borch)

ovenfor, kunne ikke drive Skjern, så de 12 gårdmænd må have leveret en del arbejdskraft fra deres egne gårde, og de gjorde på den måde »hoveri« til sig selv.

Ved skøde af 16. juni 1841 solgte de 12 gårdmænd Skjern med ialt 513 td. land (121 skov, 12 mose, 40 hede og lyngbakker, 260 ager, 80 eng og 7½ veje) af hartkorn 32 td. jordskyld og 10 td. skovskyld til forpagter Fr. Borch på Bredholt. Købesummen var 10.200 rdl. sølv. I 1844 omregnedes gårdens hartkorn til 16-4-2-2½.

Frederik Borch, født 1807 på hovedgården Boller, død 1868 på Skjern, var en personlighed og en sjælden dygtig landmand, der ved flid og påpasselighed skabte et veldrevet landbrug på den gamle gård, der nu var ribbet for de fleste herligheder. Hovedbygningen blev restaureret, alle tre udlænger nyopførtes, og en smuk have og park blev anlagt om gården. Skov og eng kultiveredes, og alle marker blev merglet. Han var i nogle år formand for sogneforstanderskabet og blev den første sognerådsformand her, havde adskillige andre tillidsposter, og var en kendt og agtet mand langt ud over sognegrænsen. Gift 1833 med Johanne Frederikke Frausing, født i Aarhus, død 1886, der udførte et utroligt slid og skabte et hyggeligt hjem på Skjern. Efter mandens død drev hun gården med sin næstyingste søn som bestyrer til 1878, hvorefter han var forpagter til 1888, da arvingerne solgte Skjern til brødrene Poulsen.

Ægteparret havde 9 sønner:

1. Erhard, husmand i Over Fussing, død 1906.
2. Christen Frausing, 1861 kapellan i Rødning-Krejbjerg, 1865 i Øster Velling, 1870 præst i Vester Hornum og 1878—1907 i Randlev-Bjergager, død 1912.
3. Frederik Rasch, løjtnant, manufakturhandler i København, død 1881.
4. Niels Glud, ejer af Visborg møllegård, senere bankholder i Hadsund, død 1920.
5. Peter Gottlieb Koch, skovrider ved Det danske Hedeselskab, godsinspektør på Jægerspris, 1895 direktør for Det danske Hedeselskab, død 1919.

6. Emil, tvillingbroder til nr. 5, født og død 1843.
7. Ulrik Sophus, sidst præst i Nestelø-Mogenstrup, død 1931,
8. Thorvald Chr. Alfred, forpagter på Skjern 1878—88, derefter på Halagergård under Fussingø, død 1926.
9. Martin, kendt arkitekt, har bl. a. bygget Rigshospitalet i København og »Varden« i Dalgasplantagen, død 1937.¹⁴⁴⁾

Brødrene sagfører Niels Poulsen, Randers, og proprietær Christen Sophus Poulsen til Kvelstrup (af Kjeldsen-slægten, deres tip-oldefader var broder til forpagter Laurs Ring på Karmark) købte Skjern 1. april 1888 for 52.400 kr. I deres tid plantedes graner i alle markskel, hvoraf en del står endnu. Sagfører N. Poulsens datter, Ellen Margrethe, gift med overlæge Chr. Langballe, Randers, arvede Skjern skov og de nu beplantede lyngbakker nord for Skjern kirke, hvorved hovedgården mistede disse herligheder.

Jørgen Ulrik Emil Marcussen-Schach, død 1935, hvis fader var præst i Rødding-Løvel-Pederstrup 1859—65, forpagtede først Skjern af brødrene Poulsen og købte dernæst gården med ca. 400 td. land i 1909 og solgte den 1912 for 80.000 kr. til Jørgen K. Jørgensen, der i nogle år havde ejet Skovsgård i Tapdrup.

P. Philipsen ejede Skjern til 1917, blev gårdejer i Over Feldborg og dernæst ejer af Ågården, Røjbæk i Sevel, hvor han døde 1942.

Direktør Poul Pagh, død 1921, købte Skjern 1917 og ofrede store beløb til nybygninger og på hele gårdens forbedring, byggede en inspektørbolig, hestestald, drivhuse m. m., købte Løvskal skov som erstatning for Skjern skov og afrundede gårdens område ved jordkøb, så dens areal var på over 500 td. land. Han plantede en del ved gården og anlagde en ny indkørselsvej til hovedbygningen; mar-

kerne blev merglet og engen drænet. Han skænkede et godt orgel m. m. til Skjern kirke. Året efter hans død solgte hans enke Skjern, som derefter fik en omtumlet tilværelse.

A. M. B. Ingwersen, født på Hegnet i Salling, var ejer af Bjørnholm i Tirstrup til 1922 og købte da Skjern for 285.000 kr.; året efter solgte han gården og rejste til Canada.¹⁴⁵⁾

Peder Christian Rask, forhen forpagter på Vorgård, købte Skjern 1923 og solgte den året efter til direktør C. F. Nielsen, Odense, efter hvem den ved tvangsauktion 19. januar 1927 overtoges af Jydsk Landhypotekforening.

Anton Pedersen Boje fik Skjern og 10.000 kr. i bytte med Romaltgård. A. P. Boje, der forhen ejede Råballegård i Hørning, overdrog i 1930 Skjern til Hypotekforeningen og døde 1934 i Neder Hornbæk.

Proprietær Havsgaard Hansen købte Skjern i efteråret 1930 og byttede i foråret 1931 med Niels Chr. Jensen, Skyttegården i Assentoft, efter hvem Kreditforeningen¹⁴⁶⁾ i oktober 1932 solgte Skjern til overretssagfører Fritz Lewring Teisen, Viborg, der 1934 afhændede gården (ca. 275 td. land) for 147.000 kr. til konsulent Carl Mathias Glerup, der kom i maj 1934 fra Ålborg og i oktober s. å. flyttede til Langå.

Frk. Ingeborg Hansen, Odense, købte Skjern i januar 1935 af kreditforeningen for 152.000 kr. Gårdens leder, Aage Kragh Andersen, forhen ejer af hovedgården Biskopstorp på Langeland, dræbtes 19. december 1935 under træfældning i parken.

Chr. Gotfred Frederiksen, død i april 1937, overtog gården i efteråret 1936; ved sin død var han ejer af Hjalperup kro, Hotel Hadsund, Års hotel, Skørping hotel, Centralhotellet i Odder, hovedgården Knivholt ved Frederikshavn, Tårnholt i Flauenskjold og Skjern. Hans enke, Rosiga Georgide Tekla Frederiksen, død 1938, solgte Skjern

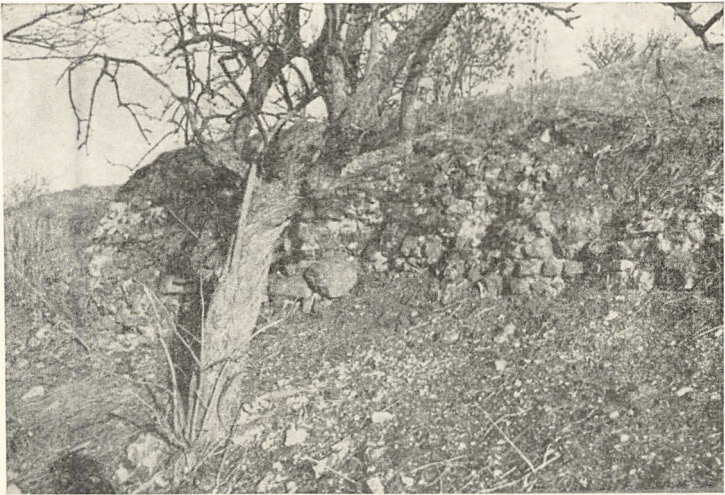
1937 til direktør Laurits Boisen Christensen, København, der afhændede gården 1941 for 260.000 kr. til eks. ejendomsmægler H. P. Braarup Hansen, Århus, som året efter for samme sum overdrog den til kontorfuldmægtig Hans Ascot, Odense, hvis svigerfader, eks. ejendomsmægler Peter Bern Nielsen, Odense, overtog Skjern 1945 og solgte den til H. J. C. Ørndrup; men handelen annulleredes mod 10.000 kr. til Ørndrup, hvorefter en hr. Sørensen, bosat i Horsens, gav 40.000 kr. mere og fik gården, som hans forlovede bestyrede i sommeren 1945.

»Det offentlige« overtog Skjern i efteråret 1945 som ufyldestgjort panthaver og solgte straks til Ørndrup for 169.000 kr., der 1948 afstod gården til landsretssagfører André Johs. Gregers Jensen, København. Ørndrup kom fra Charlottendal i Udbyneder og har senere ejet Holmegård ved Grenå, Gl. Estrup, Egeballegård ved Fjellerup m. m.

André J. G. Jensen solgte 45 td. land til tre gårdmænd i Løvskal, hvorefter han overdrog Skjern til bygmester Carl Stefan Hansen, Frederiksberg, der omtrent samtidig købte Gl. Estrup. Ved tvangsauktion 1950 overtog André J. G. Jensen atter Skjern og solgte den straks til proprietær Laust Myllerup Laursen, Klovborg, der i efteråret 1950 solgte gården for 250.000 kr. til direktør V. H. Hjorth Lorenzen, København, der har ofret meget på dens forbedring. Den 17. januar 1952 brændte Fr. Borchs smukke 100-årige lade og blev erstattet med en kombineret lade og stald. Gårdens enge er blevet omgivet af diger og forsynet med afvandingsanlæg, så ca. 90 td. land er indvundet til kornavl, og ved jordkøb er arealet afrundet.

Den 1. september 1954 overtog enkefru Elna Louise Nørgaard Skjern ved mageskifte med en beboelsesejendom i Vejle, og da vurderedes Skjern til ca. 500.000 kr.

Foruden ovennævnte har der i de senere år været nogle, som kun har ejet Skjern i få dage. I 30 år har gården haft

Skjern slotsruin 1950

30 forskellige ejere, og i det tidsrum har den givet disse betydelige økonomiske tab, meget arbejde og store skuffelser. Ulykken er sikkert den, at Skjern hovedgård nu er en stor bondegård med magre sandjorde, men af de fleste ejere er blevet behandlet som et gods. Man glemmer måske, at alle de gamle herligheder forlængst er pillet fra gården. Skjern enge har ofte forhen været gårdens redningsplanke, og i den nye landvinding ligger måske et håb.

NOTER

Som hovedkilde er anvendt: Trap: Danmark; Danmarks Adels Aarbog; J. C. B. la Cour: Danske Gaarde, 1908; Danske Slotte og Herregaarde, 1945; Salmonsens Leksikon. — Arkivalier i Vester Velling præstegård og Vester Velling-Skjern sognerådsarkiv; matriklerne 1664 og 1688; skattemandtal 1704—57; folketællingerne 1787, 1801, 1834 og 1845; Skjern kirkebøger, der begynder 1643, men har mange lakuner.

1) En skålsten fundet ved Skjern kirke er nu i Viborg museum. 2) Hjemstavnsbog for Viborg Amt, s. 195. 3) Lis Jacobsen & Erik Moltke: Danmarks Runeindskrifter. 4) Dr. phil. S. A. Andersen: En mindesten for Gorm den Gamle, i »Information« 2/8 1950. 5) Viborg Amts Stednavne. Hjemstavnsbog for Viborg Amt, s. 144. 6) Salmonsens Leksikon; A. D. Jørgensen: 40 Fortællinger af Fædrelandets Hist., s. 123; Schultz, s D.hist. II, s. 50 og 54; Vilh. la Cours D.hist. I 187; »Fra Viborg Amt«, 1938. 7) Danmarks Riges Breve 1340. 8) Biogr. Leksikon; Danske Magazin III 202; Resens Atlas, s. 96—97; Jydske Samlinger 4. r. V 252. 9) Johs. Borch: Skjern-Borcherne, s. 38. 10) Do. 11) Schultz, s D.hist. II 140; Vilh. la Cours D.hist. I 209; Fabricius' D.hist. I 433; A. D. Jørgensen: 40 Fortællinger, s. 137; Tidsskriftet »Danmark«, 1945, s. 249. 12) Matriklen af 1664. 13) D. Adels Aarbog, 1935. 14) Do.; Biogr. Leksikon, se også Traps register. 15) Erik Arups D.hist. II, s. 226. 16) D. Adels Aarb.; Trap. 17) Efterretning om d. gl. Borge i Danmark, s. 142. 18) Trap. 19) Do.; D. Adels Aarb.; D. Magazin VI 265. 20) »Fra Viborg Amt« 1935, s. 63. 21) Eske Broks Dagbøger. 22) Do. 23) 4/10 1608. 24) Folkekalender for Danmark 1852, s. 79 ff. 25) Nordisk Tidsskr. ved Chr. Molbech 1829. 26) Efter gl. folk i Løvskal. 27) E. Tang Kristensen: Danske Sagn, ny række III, nr. 795. 28) Hofmans Fundatser III, s. 437, der har 1626 for slottets undergang. Sidst levede her to jomfruer, som ej kunne holde gården vedlige, der så hjemfaldt til Christian V. Jens Møller: Danmarks gejstl. Emb. 1835; her nævnes, at slottet ej kunne indtages. 29) Jydske Samlinger 1. r. II 366. 30) Præst i V. Velling-Skjern 1631—48. 31) Præsteindberetning i landsarkivet. 32) Jydske Saml. 1. r. II 367. 33) Matr. 1664 og 1688. 34) Skjern kirkebog. 35) Matr. 1688; Skjern kirkebog. 36) Landsdommer, ejer af Asmildkloster og Skovsgaard, død 1682. 37) I 1661 købte Mogens Friis til Faurskov seks gårde i Løvskal og seks i Tindbæk af kronen; men de må være afhændet igen inden 1663. (Kronens skøder I 107). 1684 var seks huse i Løvskal og seks i Tindbæk under Frisenvold. (Kronens skøder I 545). 38) Kronens skøder I 105. Trap VI 384.

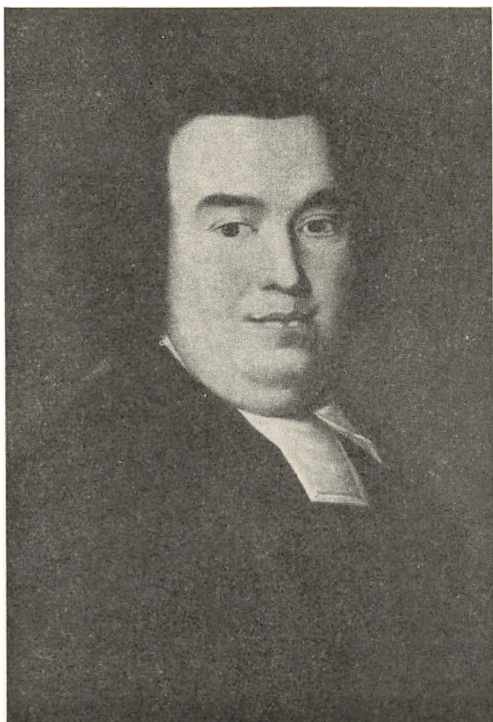
Modelbogen 1686. 39) Matr. 1664 og 1688. Skjern kirkebog. Gejstl. kontributioner 1661. 40) Kopskat. 41) Skjern kirkebog. 42) Do. Ekstraskatter. 43) Kopskat 1717. 44) Hald-Skivehus amters ekstraskatter. 45) Skjern kirkebog 1643 ff. 46) Skjern kirkebog. 47) Do. Gejstl. kontributioner 1661. Matr. 1664. Jydske Saml. 4. r. V 292. 48) Skjern kirkebog. Matr. 1688. Markbogen 1688. 49) Johs. Karmark: Laurits Møller Karmark, 1917. Wibergs Præstehistorie. 50) D. Adels Aarb. Biogr. Leksikon. 51) Do. Fra Himmerland og Kjær Herreder 1942, s. 320. 52) Do. Matr. 1664 og 1688. 53) Jydske Saml. 1. r. I 361. Kronens skøder I 389, 566 og 576. 54) Skjern kirkebog. Jydske Saml. 4. r. VI 88. 55) Hald-Skivehus amters ekstraskatter. 56) Skjern kirkebog. 57) Ekstraskatter. 58) Præstesøn fra V. Velling, død 1737. 59) Papirer i V. Velling præstegård. 60) Træk af Tørring Sogns Historie, 1933, s. 65. 61) Jydske Saml. 3. r. II 79. Ca. 1746 manglede grev Scheel $7\frac{1}{2}$ gårde i Skjern sogn, men 1771 var de købt og godset afrundet. Skjern kirkebog 1771 (om skolevæsenet). 62) Folkekalender for Danmark, 1852; Prospekter af danske Herregaarde; Stadfeldt: Randers Købstad, s. 179 ff; Skeel: Optegnelser om Familien Skeel, 1871. 63) Hjemstavnsbog for Viborg Amt, s. 55. 64) Do. 65) Viborg Samler, 1796, s. 323. 66) Do. 29/6 1818. (Et par år før solgtes sølvtøj og indbo.) 67) Do. 17/10 1817. (Auktion 7/1 1818.) 68) Hald-Skivehus amters ekstraskatter. 69) Viborg Samler 1797, s. 281. 70) Skjern kirkebog 1736 og 1738. Ekstraskatter 1743. 71) Jydske Saml. 3. r. II 79. »Fra Viborg Amt« 1939, s. 12 og 46. Ulstrup-Skjern skiftepr. 1715—22. 72) Helstrup kirkebog. 73) Bindebrev til hende i Jacob Knudsen Schandrup: Curieuse poetiske Skrifter 1728. 74) Meddelelser fra landsarkivet i Aabenraa. 75) V. Velling-Skjern kirkebog. Ulstrup-Skjern skifteprotokol. 76) Helstrup kirkebog. 77) Ulstrup-Skjern skiftepr. 78) Hoptrup kirkebog. 79) Jydske Saml. 3. r. II 79. 80) K. Gjeding: Hellum Herreds Beskrivelse, s. 192. »Fra Viborg Amt« 1939, s. 46—47. Trap V, s. 683. 81) Skjern kirkebog, Legatprotokol i V. Velling-Skjern sognerådsarkiv. Ulstrup-Skjern skifteprotokol. Hofmans Foundationer III apendix, s. 15. 82) Ulstrup-Skjern skifteprotokol. Skjern kirkebog. 83) Jydske Saml. 1. r. IV, s. 71. »Fra Viborg Amt« 1939, s. 48 og 87. Ulstrup-Skjern skifteprotokol. Skjern kirkebog. 84) »Fra Viborg Amt« 1939, s. 47. Ulstrup-Skjern skifteprotokol. Skjern kirkebog. 85) Jydske Saml. 2. r. II 324. Stamtavle over Familien Schoubye fra Skivholme, s. 22 og 46. Aarhus Stifts Aarbog 1939, s. 79 og 85. »Fra Viborg Amt« 1939, s. 49 ff. 86) På Trinderup. Jensen & Sulkjær: Hvornum Sogn, s. 51. 87) I Skjern kirke. 88) Gravsten på Viskum kirkegård. Viborg Samler 12/6

1830. 89) Ekstraskat 1743. Skjern kirkegård. 90) Faddere til skovrider Windings børn. 91) Ulstrup-Skjern skifteprotokol 1767. Skjern kirkebog. 92) Stamtavle over Familien Schoubye, s. 22. Meddelelse fra missionær P. Nørsgaard, China. 93) Fra 1797. Viborg Samler 1797, s. 281. 94) Jydske Saml. 4. r. V 443. 95) Viborg Samler 18/4 1834. 96) Ulstrup-Skjern skifteprotokol. 97) Jydske Saml. 2. r. II 321. Rettelser til Stamtavle over Familien Faurskov, s. 8. »Hvornum Sogn«, s. 50 ff. »Danemarks Spejl« 1767, s. 463. Viborg Samler 1785, s. 553; 1787, s. 262; 1790 tillæg 26; 1791, s. 234. 98) Ulstrup-Skjern skifteprotokol. 99) Jydske Saml. 2. r. II 272. Rettelser til »Familien Faurskov«. 100) Født 14/5 1765. 101) Chr. Jensen Pind. 102) M. Rørbyes rejsedagbog, s. 26. 103) Født 18/9 1768, datter af Anders Jensen Pind i Sdr. Vinge. 104) 25/11 1791 i Sdr. Vinge kirke. 105) 1802—32. 106) Jydske Saml. 4. r. III 392 og 5. r. II 273. 107) Viborg Samler 1797, s. 281. 108) Ekstraskat 1705, 1717 og 1720. Skjern kirkebog. Ulstrup-Skjern skifteprotokol. 109) »Randrup Gods«, s. 319 og 389. Epitafium i Lee kirke. 110) »Randrup Gods«, s. 389. Ulstrup-Skjern skifteprotokol. »Danemarks Spejl« 1767—71. 111) Viborg Samler 1795, s. 40 og 168. Skjern birks justitsprotokol. 112) »Patriciske Slægter« III, s. 235. 113) Kopskat. 114) Biskoppens kaldsbog 1726—1833, s. 48. Viborg stifts landemodeprotokol 1699—1821, s. 85. 115) Ulstrup-Skjern skifteprotokol. 116) Do. Sdr. Vinge kirkebog. »Danemarks Spejl« 1767—71. 117) Skjern birks justitsprotokol 1770—1820. Viborg Samler 1790, s. 741 og 26/3 1798. 118) Jydske Saml. 1. r. VI 237. 119) Kronens skøder I 337. 120) Do. I 390. 121) Do. I 544. 122) Do. II 18. 123) Do. II 105. 124) Markbogen 1688. Møllens ejere 1663 var: Arenstorff, Skeel, Vilhelm Lange og de tvende hamborgere; 1683: Arenstorff, Skeel, Anders Rohde og Peter v. Spreckelsen. 125) Pontoppidans danske Atlas, 1768, IV, s. 662. 126) Gejstl. kontribution 27/5 1661. 127) Hofmans Foundationer III, s. 268. Ursin: Stiftsstadens Viborg, s. 241. 128) Gennem begge forældrene havde Hjerminde-præsten slægtsforbindelse med familien i Skjern mølle. 129) Substitut for Viborg Skole mod 3 td. rug årlig; han var i Hjerminde 1677, men afgik før 1689. 130) Wibergs Præstehistorie I, s. 628. Skjern kirkebog 1677—83 mangler. 131) Matr. 1688. Ekstraskat 1711. 132) Matr. 1688. Ulstrup-Skjern skifteprotokol. 133) Tjente før 1695 hos generalinden på Karmark. 134) »Randrup Gods«, s. 389. Var 1705 ugift i Skjern mølle. 135) Pontoppidans danske Atlas, 1768, IV, s. 662. 136) Do. 137) E. Tang Kristensen: Danske Sagn IV, nr. 655. 138) Folketællingen 1787. Viborg Samler 1793, s. 527. 139) Skjern jordebog m. m. i »Skjern birk«. 140) Middelsom-Sønderlyng herreders

skøde- og panteprotokol 1813, s. 78—90. 141) Papirer i V. Velling præstegård. Viborg Samler 10/6 1834 og 3/5 1838. 142) Do. 11/7 1816. 143) Do. 17/8 1825. 144) »Den jydsk Slægt Borch«, 1940. 145) Løvskal skov solgtes til fabrikant J. A. Nielsen (Duelund), Alderslyst ved Silkeborg. 146) Hypotekforeningen strøg sit tilgodehavende.

En smuk beskrivelse af Skjern hovedgård og dens omgivelser findes i »Den jydsk Slægt Borch« (Skjern-Borcherne) 1940. Som supplement kan nævnes: Sig. Kristensen: *Domestique og Betjente paa et stort Gods* (»Fra Viborg Amt« 1940). B. Laugesen: *Skjern Sogn* (Randers Dagblad 28/3 og 29/3 1950). Sløseri med Danmarks Jord (bladet »Østjyden« 30/4 1948). Hvede, der giver 1000 Fold — Mumiehvede (Randers Dagblad 3/9 1952). Desuden er emner herfra anvendt af flere digtere, f. eks. i: H. F. Ewald: *Niels Ebbesen*; B. S. Ingemann: *Prins Otto af Danmark og Erik Menveds Barndom*; Carit Etlar: *Haabløs og Vaabenmesteren*; C. A. Thyregod: *Offer Bjørn*; Palle Rosenkrantz: *Kaj Lykke*. St. St. Blicher nævner Skjern bro m. m. i *En Landsbydegns Dagbog*, og novellen *Den jydsk hvide Dame* skal være skrevet i Løvskal skovridergård, som både Blicher og Carit Etlar besøgte. Hugo Matthiessen: *En Greve*, 1954, beretter om hele grevskabet Scheel og navnlig om dets undergang, men har også mange enkeltheder om Skjern-Karmark.

H. C. Andersen digtede »Jylland mellem tvende have« 1859 på en køretur fra Randers til Hjerminde præstegård, da han kom gennem en del af det område, som forhen hørte under Skjern-Karmark gods, og heri priser han egnens storladne skønhed.

CHRISTIAN MICHAEL ROTTBØLL

BISKOP OVER VIBORG STIFT 1770–1780

Af Asta Paulsen

De mange, der kommer i Viborg domkirke til gudstjenester eller som besøgende, kaster vel nu og da et blik på bispeportrætterne på arkadepillerne. Hvert af disse ansigter gemmer i tavshed en livshistorie, som kun kendes af meget få, når lige undtages billederne af de bisper, hvis levnedsløb ligger nærmest ved vor tid.

Over disse linjer er gengivet et af bispeportrætterne, forestillende en mand, hvis navn i de sidste år har fået fornyet klang, Christian Michael Rottbøll. Manden, hvis karakter-

fulde ansigt med dobbelthagen, de brune øjne og det mørke hår indbyder til nærmere bekendtskab, var en slægtning af den unge faldskærmsmand, der som en af de første faldt i modstandskampen. Den unges livsgerning lå i Danmarks mørkeste år, hans tip-tipoldefars i en vanskelig, men dog fredelig tid, begges liv blev af stor betydning for deres samtid og kan blive det for andre tider, fordi de så godt forstod den vanskelige kunst: at leve.

Ved biskop Rottbølls død bragte bladet «Månedligt Tillæg til de Ålborgske jyske Efterretninger» en lang, hædrende nekrolog over ham. Dens forfatter mente imidlertid ikke, at Rottbøll ville blive husket længe, fordi hans liv ikke havde haft den berømmelse, der med vindens fart føres over lande og riger. Som en sagte rindende bæk, i hvis stille flod ingen brusen høres, var virkningerne af hans utrættede flid flydt ud til utallige medmennesker; men dog ville der kun være få, der kendte og forstod hans sande fortjenester.

Ikke desto mindre viser det sig, at de af hans venner, der har efterladt skriftlige vidnesbyrd om ham, har gjort det til en hjertesag at afmale hans billede klart og smukt. Det har været dem så magtpåliggende at mindes deres venskab med denne mand, at deres ord rummer en opfordring til at kaste fornyet lys over hans liv.

Christian Michael Rottbølls fædrene slægt ejede i flere generationer hovedgården Rottbøllgård i Lodbjerg sogn i Thy; men hans farfar var den sidste mand på gården, der i begyndelsen af det 18. århundrede ødelagdes fuldstændigt af sandflugt; stedet er senere overskyttet af havet. Rottbølls far blev forpagter af Hørbygård nær Holbæk i Sjællands mildere egne. Han var gift med præstedatteren Margrethe Cathrine Friis. De fik først sønnen Christen Friis Rottbøll, der blev en fremstående læge og botaniker. To år efter, den 12. april 1729, fødtes Christian Michael Rott-

bøll, der i dåben fik sin faders navn, fordi denne var død to måneder før hans fødsel.

Moderen giftede sig igen med forpagteren på en nabogård, Ole Nielsen Faxøe. Denne mand tog sig af sine stedsonners opdragelse, og da han siden fik Gjeddesdal, sydøst for Roskilde, i forpagtning, kom drengene til at gå i Roskilde lærde skole, hvorfra de begge i året 1745 sendtes til universitetet. Her skiltes snart brødrenes veje, den ældste valgte medicinen, den yngste teologien. Christian Michael hørte under sit studium professorerne Marcus Wøldike og Peder Holm, der begge var luthersk ortodokse. Den unge Rottbøll gjorde hurtigt sit studium færdigt. Endnu før han kom til universitetet, var hans mor død. Stedfaderen har muligvis hjulpet ham i studietiden, men han måtte hurtigst muligt sørge for sig selv, da han havde yngre halvbrødre, som også skulle have en uddannelse.

I fire år var han derefter huslærer hos en købmand i Nyborg, og siden i tre år hører ved Nyborg latinskole. Sandsynligvis har han ikke følt sig tilfreds her; han sagde i hvert fald siden: »Var jeg ikke løben fra Nyborg skole, havde jeg siddet der endnu.« Han ville gerne tilbage til universitetet, søgte derfor plads på Borchs kollegium og fik den i året 1755.

Ved det teologiske fakultet var der i mellemtiden kommet en professor, hvis ry velsagtens også var nået til Nyborg. Det var Peder Rosenstand-Goiske, der tidligere havde virket i Viborg, først som konrektor og lektor ved domkirken, senere som stiftsprovst. Han var en usædvanlig kundskabsrig mand, der i sin første Viborgtid havde suget næring af stiftsprovst Tychonius' store og gode bibliotek. Af eftertiden huskes han navnlig, fordi han var hovedmanden for indførelsen af den *supranaturalistiske* retning her i landet, og det var da også i denne egenskab, han kom til at betyde noget for Rottbøll.

Supranaturalismen var ogstået som et forsøg fra teologernes side på at modarbejde det fritænkeri, der rundt om i Europa var ved at blive almindeligt i intellektuelle kredse. Deres våben imod vantroen blev da også af intellektualistisk art. Som dets ophavsmand nævnes særlig den tyske filosof Christian Wolff, der havde udarbejdet et system, som skulle gøre det muligt for forstanden at godtage den hellige skrift. Tankegangen var i korthed denne: Gud, der har skabt menneskene og givet dem forstandens brug, har også givet dem bibelen. Der kan derfor ikke være noget heri, som strider mod forstanden (er *contra naturam* = mod naturen = mod forstanden), men nok noget, som er hævet over forstanden (er *supra naturam* = over naturen = over forstanden), deraf navnet supranaturalisme.

Det gjaldt da for teologerne efter Wolffs system at vise en logisk sammenhæng i skriften. I det ny testamente kunne man således hævde, at underne var beviser på, at de sandheder, som Jesus prædikede, og som lå over den menneskelige forstand, virkelig var fra Gud. Supranaturalismen byggede på den lutherske ortodoksi, hvad der er vigtigt at vide, hvis man ikke skal gøre denne retning uret. Dens tilhængere ville ved fornuftens rette brug godtgøre åbenbaringsnødvendighed og fastslå skriften som en sand åbenbaring. Man anså forsoningen for det centrale i kristendommen og mente ikke, at nogen kunne tilegne sig kristendommen på andre måder end gennem tro og omvendelse.

Det er derfor urigtigt, når man undertiden har slået supranaturalisme og rationalisme i hartkorn. De ældre supranaturalister indså næppe faren ved at lægge så stor vægt på det forstandsmæssige. Senere tider har kunnet se, at det var dette, der førte kirken ud i rationalismens irgange, men dér færdedes hverken Rosenstand-Goiske eller hans discipel, Rottbøll.

I fire år blev Rottbøll nu ved universitetet og vakte i den

tid opmærksomhed ved forskellige afhandlinger og ved at være medredaktør af tidsskriftet »Nye Tidender om lærde Sager«. Han var ikke blot en dygtig ung mand, men havde et åbent og vindende væsen, der gjorde det let for ham at komme i forbindelse med de indflydelsesrige personer, som enhver, der i hine tider ville have stillinger, måtte søge. Velyndere og velgørere taltes der meget om dengang; vi véd, at Rottbøll havde sådanne i historikeren Peter Frederik Suhm¹⁾ og i grev Frederik Danneskiold-Samsøe,²⁾ der modsat Suhm kunne være både uvenlig og stridbar. Han havde da også først haft uvilje mod Rottbøll, men fattede efterhånden gode tanker om ham og skænkede ham sit ven-skab.³⁾

I 1759 blev Rottbøll udnævnt til professor teologiae ved Sorø Akademi og samtidig til sognepræst i Sorø og provst over Alsted herred. Men allerede følgende år kom han til Århus som sognepræst ved Frue Kirke og provst i Ning herred, tillige blev han straks ved sin ankomst konstitueret som stiftsprovst og provst i Hasle herred, i 1764 blev han yderligere sognepræst i Åby. Man skulle synes, at det var alt for meget arbejde for een mand, men det viste sig, at han kunne overkomme det. Når man ser på hans mange embeder fra disse år, får man det indtryk, at hans foresatte har villet stille hans evner og kræfter på prøve.

Da han kom til Århus, var han blevet gift med Christiane Hedevig Brix, eneste datter af kommandant i Nyborg, kaptajn Marcus Brix. De unge ægtefolk fik sig snart venner i byen, vi véd, at de særlig blev knyttet til rektor, professor Jens Worm og hans hustru Anne Mikkelsdatter Müller og bevarede forbindelsen med dem livet igennem.

Også menigheden var glad for den myndige og dog venlige præst, der ikke sparede på hjælpsomhed og imødekomenhed, men den kom kun til at beholde ham i fem år. I 1765 blev Rottbøll stiftsprovst og sognepræst ved dom-

kirken; men dette embede beholdt han kun i få måneder, hvilket skyldtes et skandaleoptrin i domkirken, som han blev indblandet i, da han skulle tilrettevise en kapellan.

Beretningen herom er optegnet af provst Erik Gjørup Begtrup i Vistoft,⁴⁾ og han har sikkert fået sin viden fra ovennævnte rektor Worm, der var medlem af den kommission, som blev nedsat for at undersøge sagen. Provstinde Begtrup var Worms steddatter, og Rottbølls og Begtrups kendte hinanden fra rektorens hus.

Optrinets hovedperson var kapellanen Bagge Eilertz, der havde været grønlandsmissionær, men dér taget skade i hovedet af kulden, mente man. Hele sagen kom af, at han havde fundet på at holde konfirmation søndag efter Heligtrekonger, skønt han måtte vide, at det stred imod den kgl. konfirmationsforordning. Biskop Bildsøe, der vidste, hvad han havde i sinde, forbød ham det skriftligt og befalede, at der i kirken efter prædikenen skulle synges den sædvanlige salme. Hr. Eilertz lod sig dog på ingen måde distrahere af sangen, men stillede børnene frem, overhørte og konfirmerede dem.

Da det var kommet så vidt, befalede biskoppen, at konfirmanderne skulle overhøres i domkirken af stiftsprovst Rottbøll og endnu en præst; men efter opfordring af hr. Eilertz blev børnene borte, og præsterne måtte gå hjem med uforrettet sag.

Den følgende lørdag skulle der være skriftemål i kirken, og biskoppen havde ladet Rottbøll meddele Eilertz, at hans konfirmander ikke måtte komme til skrifte eller til alters, før sagen var ordnet. Det var tillige bestemt, at kordøren skulle lukkes, så snart de ældre var gået til skriftestolen. Men Eilertz klarede også denne gang sagen, vinkede ad sine konfirmander og fik dem i tide lodset indenfor kordøren.

Sagen havde naturligvis vakt stor opsigt, så kirken den følgende søndag, da Eilertz ville tage konfirmanderne til

alters, var stuvende fuld. Stiftsprovst Rottbøll ville stå for alteret, men hr. Eilertz »trykkede ham der fra«. Selv havde han for en sikkerheds skyld taget brød og vin med, men det oplyses ikke, om det lykkedes ham at tage børnene til alters. Menigheden var på dette tidspunkt i vildt oprør og råbte hårde ord mod stiftsprovsten; til sidst blev stemningen så truende, at Rottbøll »måtte retirere af kirken«.

Hvis Eilertz var skrøbelig i hovedet før, blev det værre nu, da han blev suspenderet fra sit embede. Han døde, inden sagen blev afsluttet. Men Rottbøll blev forflyttet til København som sognepræst ved Trinitatis kirke, og det var utvivlsomt en god udgang af sagen for hans vedkommende. De år, der nu fulgte, blev måske hans lykkeligste. Han følte sig hjemme i den akademiske verden og genoptog sine teologiske studier. I 1767 disputerede han for doktorgraden i anledning af Christian VII's tronbestigelse.

På denne tid gjorde han bekendtskab med en ung studerende, Johan Henrik Tauber, der siden blev rektor i Horsens. Denne har efterladt sig meget udførlige dagbøger,⁵⁾ hvoraf en mindre del er trykt. Han viser i sine optegnelser et uforandret varmt venskab for Rottbøll og er samtidig den, der har fortalt mest om ham.

Tauber boede på Regensen, og studenterne dér hørte til Trinitatis kirke. Rottbøll havde nu selv mange formående venner, hos hvem han kunne tale studenternes sag, når lejlighed gaves. Selv havde Tauber forgæves søgt at komme til at tale med justitsråd Obelitz om mulighederne for en kollegieplads. Obelitz havde nemlig en tjener, der brugte på egen hånd at afvise eller modtage folk efter sit forgodtbefindende, og Tauber ville han ikke inklade. Men Rottbøll gik til Obelitz og forklarede ham sagen og sørgede endog for at overtale ham til at beholde tjeneren, som Obelitz i sin vrede ville afskedige.

Tauber blev ikke blot inviteret til Rottbølls hus sammen

med andre af hans store vennekreds, men modtog endogså besøg på Regensen af Rottbøll, hvilket var uhyre usædvanligt i hine tider, da man ellers nøje vågede over sin værdighed. Men Tauber siger også om Rottbøll, at han aldrig følte sig for god til at beskæftige sig med sine »undermænd« og ikke sparede sig, når han kunne tjene andre.

Tauber mener desuden, at Rottbøll gjorde sig afholdt hos studenterne ved sit ligefremme væsen. Regensianerne havde pligt til at overvære gudstjenesten i Trinitatis kirke, og det var naturligvis af stor betydning for dem, at her var en præst, der både kunne tale levende og hjerteligt og dog tilfredsstillende kritiske tilhørere med sine nøje gennemarbejdede, logisk opbyggede prædikener. Som den første herhjemme lod han trykke dispositionerne til sine prædikener. Enkedronning Juliane Marie abonnerede på 30 eksemplarer. Desuden var der mange gode borgere blandt abonnenterne og mange studenter. Til syge og fattige uddeltes de gratis. Noget indtryk af, hvordan prædikenen har lydt i kirken, får man ikke ved at læse dem. Derimod ser man tydeligt Rottbølls nære tilknytning til Rosenstand-Goiske. Hver disposition var tænkt som en forberedelse til selve prædikenen og skulle for læserne knytte præstens ord til skriftens, vise eller, som man foretrak at sige, bevise sammenhængen i evangeliets tale. Mange skriftsteder var indføjjet, som det hedder i indledningen, for så vidt muligt at tale om åndelige ting med åndelige ord. Dette viser, at Rottbøll som ortodoks lutheraner troede på skriften som en åbenbaring.

Hver disposition består af: Bøn før prædikenen. Indledning. Skriftens behandling ud fra et enkelt vers af dagens tekst (efter Rosenstand-Goiskes mønster). Skriftforklaringen er delt i et par hovedafdelinger, der hver har adskillige underafdelinger alle med en mængde henvisninger til skriftsteder, som understreger præstens ord. Der sluttes med: Anvendelse. Selv erkender Rottbøll, at de mange inddelinger

giver dispositionerne lighed med en nøgen benrad, men de var kun ment som støtte for læseren, i prædikenen skulle de ikke kunne høres.

Som eksempel på dispositionernes karakter anfører jeg fra 11. søndag efter trinitatis 1768 (evangeliet om tolderen og farisæeren, der gik op i helligdommen for at bede), anden afdeling, punkt to: »Det er dårligt at antage skrift og fornuftstridig tant for sandhed og retfærdiggørelse eller stole på, at mennesket kan retfærdiggøre sig selv ved sine gerninger, da vi dog selv er intet, 1. Mose b. 18,17 og formår intet, 2. Cor. 3,4, Joh. 15,5, ja er, skønt understøttede af nåden, helt svage, og vore bedste gerninger ligeså ufuldkomne som pligtsskyldige, Rom. 7,18 og 24, Luc. 17,10, og følgelig lige så lidt efter fornuftens sunde dom som efter skriftens kan have anseelse hos en altseende Gud og være tilstrækkelige til retfærdiggørelse. Eph. 2,9 Jer. 9,23-24. For ikke at tale om skriftens tydelige henvisning til Gud og Jesum som saligheds klippe og den eneste retfærdigheds årsag Ef. 2,8-11, eller andre vidnesbyrd om denne sag. Rom. 3,28. Gal. 2,16.«

I København var der på samme tid en præst, der i usædvanlig grad havde sine tilhøreres yndest. Af hans prædikener udkom mindst 25 bind, der blev revet bort af begejstrede tilhængere. Det var tyskeren J. A. Cramer, der var hofpræst, indtil han fordreves af Struensee. Hans prædikener var trykt i den veltalende og svulstige stil, hvori de var holdt; de er vel heller ikke uden påvirkning af den wolffske filosofi, men den afgørende tanke deri er ved følelsernes hjælp at vække trangen til lyksalighed, som skulle føre tilhørerne til Gud (der et sted kaldes »det allerelskværdigste væsen!«). Cramer syntes slet ikke om Rottbølls dispositioner og mente, at Rottbøll måtte være en dårlig »folkelærer«, d. v. s. en dårlig præst for almindelige mennesker.

Imidlertid overværede Cramer den afskedsprædiken, som

Rottbøll holdt, da han i 1771 skulle forlade København. Det omstemte fuldstændigt Cramer, og de to i mangt og meget så forskellige præster blev gode venner. Dette taler jo sit tydelige sprog om forskellen på Rottbølls skrevne dispositoiner og hans mundtlige prædiken.

Den 14. december 1770 var Rottbøll blevet udnævnt til biskop over Viborg stift. Det er sandsynligt, at denne nåde ikke voldte ham synderlig glæde. Han befandt sig godt i København, havde et godt forhold til sin menighed og til studenterne, kunne glæde sig ved en stor vennekreds og havde adskillige jævnbyrdige teologer at udveksle tanker med; alt dette måtte han nu bytte med livet i en lille af-sides købstad på den jyske hede.

Inden sin afrejse gjorde han afskedsvisitter bl. a. hos Bolle Luxdorph, Otte Thott og Ove Høeg-Guldberg⁶⁾ og huskede hos dem og andre indflydelsesrige personer nu for sidste gang at tale studenternes sag.

På trinitatissøndag 1771 blev han indviet til biskop og ankom til Viborg omkring første august samme år.

Her var nok at tage fat på. Forgængeren biskop Wøldike var blevet gammel i embedet og havde været svagelig i sine sidste år, meget sløseri havde uhindret kunnet trives. Wøldikes søn, der var amtsforvalter,⁷⁾ havde vistnok misbrugt faderens svaghedstid til at skaffe sig selv fordele. Han havde taget imod bestikkelse af folk, der ønskede at opnå noget hos biskoppen. For at skjule disse uregelmæssigheder havde amtsforvalter Wøldike brændt eller fjernet dele af biskoppens og stiftets papirer, og den nye biskop måtte nu allerførst søge at skaffe til veje, hvad der endnu fandtes.

Antagelig er det gået Rottbøll, som det let går en ny mand, der skal genoprette ordenen i et forsømt embede, at han har mødt surhed og uvilje. Det har ikke været let for ham at få fast grund under fødderne, jyder er ikke meget imødekommende overfor fremmede, hans naturlige elsk-

værdighed og gode vilje til at skabe kontakt med omgivelserne har ikke nyttet ham stort, man fornemmer, hvordan folk til at begynde med er vejet tilbage for ham.

Der var dengang mange sager, som slet ikke kunne bedømmes uden forudkendskab til sæd og skik. Dertil kom, at afgørelser, som biskoppen måtte træffe, greb anderledes dybt ind i parthavernes liv, end vi nu tænker os. Tiderne var hårde; der kunne være tilfælde, hvor det drejede sig om menneskers enkleste muligheder for livets opretholdelse. Afgørelser om besættelse af degneembeder, fastsættelse af pension o. lign. kunne betyde brød for den ene, nød for den anden. Kom man til at handle mod ønsker eller påståede rettigheder, kunne man hurtigt skaffe sig modstandere, og troligvis har der til at begynde med været kølig luft omkring den handlekraftige nye biskop.

Hvor bittert, han har savnet sine københavnske venner og omgangsfæller, fremgår af et nytårsbrev, han den 9. januar 1772 skrev til Suhm, altså godt fem måneder efter sin ankomst til Viborg:⁶⁾

» . . . Her må man kunne hente fornøjelsen hos sig selv, om man tåleligen skal fremdrage sit liv. Især beklager jeg min kone, som ikke har een eneste at sit køn, hos hvem hun en aften kunne forslå nogle timer i fortrolighed, efterdi her aldrig er selskab af fruentimmer, uden når stiftamtmandinden er her, som sjælden skeer, da hun gerne beder fru majorinde Kaas og min kone engang om ugen og kommer også igen til dem. Af mandfolk, især lærde, er magister Hiersing måske den ypperste. Dog har dr. Mangor og mag. Hasse også ret artig smag og læsning i de smukke videnskaber. Men de er ikke ret gode at få fat på og kommer sjælden uden når de inviteres, endskjønt jeg giver dem anledning, efterdi det ikke tilforn har været brug at komme i bispegården uden ærinde. Dog finder det sig vel med tiden. Imidlertid skulle jeg trøste mig ved at få noget imellem fra

Kjøbenhavn, men der glemmer de ofte at skrive, som man helst ville se noget fra (jeg mener ikke Guldberg, om De taler med ham), og så må man leve som i en ørk, indtil man endeligen bliver vant til at finde sig deri.«

Om de tre fremhævede, lærde personer kan i korthed oplyses følgende: Magister Jens Hiersing, der var præstesøn fra Sunds, var dengang 32 år. Han havde siden 1765 været konrektor ved den latinske skole. Han var en dygtig og tiltalende mand, som i 1776 kom til at dele rektorembedet med den udelige rektor Jessen, hvis efterfølger han blev, men han overlevede kun Jessen i tre år. Dr. Christian Elovius Mangor var landfysikus i Viborg. Han grundlagde et trykkeri i byen og var med til at stifte byens første avis, »Den Viborger Samler«. Allerede 1776 forlod han byen og blev siden stadsfysikus i København. Trykkeriet overlod han til sin broder. Mag. Lauritz Hasse var hører ved latinskolen fra 1760—75. Han og begge hans forældre var født i Viborg, faderen var stiftsprovst. Selv blev han provst i Fredericia og fik titlen koncistorialråd. Han tilhørte den rationalistiske retning.

Rottbøll, som selv i sin ungdom havde været hører, tog sig med kraft og energi af den ham underlagte latinske skole, der var i sørgeligt forfald.⁹⁾

I mange år havde skolen ikke haft nogen selvstændig bygning, men havde holdt til i domhusets kælder. Dette kunne imidlertid ikke alene være grunden til den uorden, der herskede i undervisningen, eller til elevernes mange skarnsstreger. Skylden var utvivlsomt rektor Jessens. Havde han blot haft nogen vilje og evne til at lede skolen, skulle det vel være lykkedes med den støtte, han kunne få hos biskoppen og den dygtige mag. Hiersing. Men han kunne ikke gennemføre noget som helst, selv et forslag, han selv var fremkommet med, om at idømme eleverne mulkt, når de udeblev fra skolen eller kirken, blev ikke overholdt,

ja alle regler og pligter forsømtes i en sådan grad, at biskoppen med bitterhed skriver, at rektor nok selv burde betale mulkt. Gang på gang måtte Rottbøll understrege, hvordan skolegangen burde være ordnet, mange skrivelser vandrede fra bispegården til latinskolen,¹⁰⁾ men udbyttet deraf var foreløbig kun ringe.

Skolens flytning i 1772 til den smukke ejendom, stiftamtmand v. Heinens gård, bedrede næppe forholdene. Nogle hørere holdt timer dér i de nye skolestuer, andre på deres kammer efter forgodtbefindende. Eleverne gik ud og ind i timerne til stor forstyrrelse, røg tobak i skoletiden og gjorde i det hele mest, som det faldt dem ind.

Det har nok plaget biskoppen at tænke på, at disse uopdragne latinskoleelever en gang skulle være præster, hovedparten af samtlige studerende var dengang teologer, og en dårlig indledning til denne gerning var det da, at de nu fik lov til at forsømme deres kirkelige pligter så grundigt. Det var skik, at latinskolelærerne var kordegne i byens kirker, og disciplene skulle møde til gudstjenesterne med deres klaselærer for at synge. Men her skete dette naturligvis på en tilfældig og ligegyldig måde. Hørerne kom ikke i den forordnede sorte dragt, drengene var sjuskede i tøjet, både lærere og elever forlod kirken under gudstjenesten o. s. v. Således var det hændt, at der under en gudstjeneste i domkirken ingen sang blev efter prædikenen, »såsom alle disciplene imidlertid havde absenteret sig«. Stiftsprovsten opfordredes til at lade rektor forbyde drengene at liste sig ud under gudstjenesten, da det »ikke lettelig gik af uden hvisken med kirkefejerens pige eller andre deres kammerater«. De måtte nu kun »i højeste nødsfald« forlade kirken, hellere måtte de have »en lejlighed i en afkrog til at blive skilt ved vandet, når det trængte dem . . . siden jeg slet ingenlunde vil have den strippen frem og tilbage der længere.«

Efter aftale mellem biskoppen og stiftsprovsten blev der nu truffet en fast ordning for latinskolens »opvartning« i kirkerne. Samtlige lærere måtte underskrive denne og andre instrukser, som biskoppen gav til genopbyggelse af skolens orden.

Hidtil havde det været sådan, at disciplene var bleven bispist på skolen, og disse måltider har antagelig været præget af samme rod og larm, som hvad der ellers foregik på skolen. Biskoppen afskaffede dem, og i stedet fik eleverne nu kostpenge. Skolen havde gode stipendier og legater, og rektor Jessens bedste evner lå for resten i retning af at lade penge gro, han var interesseret i handel og var selv velhavende. Derimod var det så som så med fordelingen af de økonomiske goder blandt eleverne. Rottbøll lagde stor vægt på, at kun de elever, der egnede sig til studeringer og var flittige, skulle støttes. Hørerne udarbejdede derfor lister til ham med erklæringer om elevernes evner, flid og opførsel.

I de mange skrivelser, Rottbøll sendte skolen, ses tydeligt linierne i hans tanker om pædagogik og embedspligt. Som rimeligt var, har han ikke i samme grad som sin unge ven, rektor Tauber i Horsens, følt sig tiltalt af tidens frisindede pædagogik, som den kom hertil gennem Rousseaus og Basedows skrifter. Tauber havde helt lagt riset til side, men det kunne der ikke være tale om i Viborg, hvor drikkeri, alle slags bøllestreger, dovenskab og navnlig håbløs uorden var bleven sædvane. Utrættelig afmaledede biskoppen sine ønsker for rektor Jessen i kraftige, ofte meget skarpe vendinger. »Maskinen« skulle holdes ordentlig i gang, at forsømme orden og disciplin var overtrædelse af embedspligt. Rektor skulle give sine befalinger et sådant eftertryk, at både underlærere og disciple kunne få den tilbørlige respekt. I det hele gjaldt det om at give nøjagtige og tydelige anvisninger og våge over, at de blev overholdt, at give ros

og opmuntring, når det fortjentes, at påtale enhver forsømmelse, men være en nådig dommer.

Efter adskillige trusler om afskedigelse, fandt rektor Jessen endelig på at søge om tilladelse til at få konrektor Hiersing til medrektor og successor. Det bevilgedes, og Jessen fik herefter udelukkende regnskab og administration i sin varetægt, mens Hiersing ledede undervisningen. Lidt efter lidt bedredes tilstanden, men Hiersing, der var svagelig, sled sig op på den vanskelige opgave. Jessen døde i 1780. hans enke værnede om hans minde med en smuk gravskrift og oprettelse af legater; deres kister findes endnu i domkirkenes kælder, mens Rottbølls og Hiersings grave forlængst er udslettede.

Biskoppen vedblev at følge skolen med levende interesse. Han holdt sirlige latinske taler på de kongeliges fødselsdage og ved lignende fester, overværede examiner, skænkede bøger som flidspræmier og bidrog til oprettelsen af skolens bibliotek, ja, han havde vistnok tænkt at testamenter sin store bogsamling dertil, men det blev dog kun til, at skolen på auktionen, som hans enke lod afholde, billigt kunne købe, hvad den behøvede.

En opmuntring for biskoppen var det sikkert, at han i januar 1780 fra det danske kancelli modtog meddelelse om hans majestæt kongens tilfredshed med skolens resultater, idet den det foregående år havde været blandt de skoler, der havde dimitteret de bedste disciple til universitetet. Dette fejredes ved en fest på kongens fødselsdag, hvor Rottbøll holdt en stor tale.

I den tidligere nævnte nekrolog over biskoppen står, at han tre gange »gennemvisiterede« sit stift. Han kørte i sin chaise med kusk og tjener ad de usle veje fra sogn til sogn, så og hørte opmærksomt og lagde sig adskilligt på sinde. Anstrengende har det været, biskoppen var en overmåde omfangsrig person. Degnen Jens Tjørring fra Højslev siger,¹¹⁾

at han ikke kunne se sine egne fødder, men magelig ville ingen kalde ham. Også fra en visitatsrejse har Tauber givet et billede. Biskoppen var i foråret 1772 kommet til sognepræsten i Sebber og Lundby ved Nibe, hr. Laurids Engelstoft, hvis præstegård lå i Barmer. På denne rejse var bispinden og hendes selskabsdame med, ligesom Tauber og konrektor Gottschalck fra Ålborg blev inviteret der til af biskoppen. Straks efter modtagelsen i præstegården gik de tre sidstnævnte herrer en lang tur, Tauber var da netop kommet fra København, og biskoppen udpumpede ham grundigt om alt, hvad der havde tildraget sig dér omkring Struensees fald og henrettelse.

Den følgende dag drog alle til kirke for at overvære bispevisitatsen. Christian Engelstoft, der var sin fars kappellan, prækede plat og kedeligt, men til gengæld var det en stor fornøjelse at høre på biskoppen, der talte og katekiserede af hjertet næsten uden forberedelse. Skønt det varede til kl. 2, glemte Tauber sin maves ubehagelige mindelser om den overskredne middagstid, så optaget var han af, hvad han hørte.

Ved hjemkomsten fra kirken indtog man en bedre middag, der mest lignede et gæstebud eller et bryllup, og hvori adskillige af omegnens præster deltog. Det er måske minderne om de hermed forbundne omkostninger, der hos kappellanens søn, historikeren Laurids Engelstoft, har nedfældet sig i en besk bemærkning om, at Rottbøll satte så stor pris på mad, at han i forvejen lod præsterne vide, hvad de skulle servere for ham, når han kom på visitats.¹²⁾ At præsterne gjorde, hvad de kunde, for at beværte biskoppen godt, er der imidlertid ikke tvivl om. Da Tauber kort efter forlod selskabet, var han i hvert fald »ganske ked af den evindelige æden«.

Hvis biskoppen satte pris på selskabelighed, forsømte han dog ikke derfor det, hvorom rejserne drejede sig. Tjør-

ring fortæller, at han, når han examinerede børnene, kunne gå på kirkegulvet i 2-3 timer, og hvor megen flid og umage han så gjorde sig ved sådanne lejligheder, mærkede man dog aldrig, at han blev træt deraf, eller at det faldt ham besværligt. »Han havde en særdeles lyst til at udbrede Guds kundskab og drev Guds riges sag med største flid og alvor. Da han besad ualmindelig gode talegaver, var han fornøjelig at høre på, og agtpågivende tilhørere kunne lære meget af ham.«

I sit sidste leveår udsendte Rottbøll en udgave af »Luthers liden Katekismus«, hvori han havde stræbt at forbedre oversættelsen for at komme Luthers egne ord nærmere. Dertil havde han føjet spørgsmål, som skulle være til hjælp for ustuderede skoleholdere, hvis sparsomme kundskaber han kun altfor godt kendte. Hvis skoleholderne bare kunne læse og forstå, hvad de læste, ville de kunne få god hjælp i denne bog. Spørgsmålene var ved mange henvisninger forbundet med hovedteksten, og yderligere var mange spørgsmål formede sådan, at de af sig selv gav svar på det foregående spørgsmål. F.eks. hedder det: »Kan man fortjene Guds nåde og velbehag med gode gerninger? — Men kan man uden dem takkes og behage Gud? — Er da vore gode gerninger og helliggjørelsen, der frembringer dem, ikke her fuldkomne? — Hvad gjør hinder herudi, og når skal denne hindring engang hæves? — Kan vi selv bevare troen, når den eengang er skjænket os? — Hvad gjør den Helligånd da på det, at vi ikke skal tabe den?«

Tjørring siger, at de skødesløse og forsømmelige blandt bispens undergivne geistlige ikke var tilfredse med ham, »fordi han ville se dem skarpt på fingrene og sætte dem til rette«; derimod var han »æret og elsket af alle retsindige, ligesom han også elskede og ærede dem igen og påskønnede deres flid og duelighed«. Tjørring kunne tale med herom, for han var selv undergivet biskoppen.

I bispens kopibog findes et meget karakteristisk brev til provst Bagge Friis i Daugbjerg, hvori han gør op, hvad han har iagttaget på sin visitatsrejse i Fjends herred både af godt og ondt. Om »ungdommens mådelige undervisning og pleje på de fleste steder« taler han med beklagelse. De unge forstod ikke, hvad de selv sagde, selv om de også kunne læse noget udenad. På undskyldninger manglede det ikke, »men hvi tåle præsterne sådan uorden? Eller vide de ikke den rette omgang og deres embeds myndighed, når al formaning skulle være forgjæves? At sagen kan drives langt anderledes, erfarede jeg med fornøjelse et og andet sted, især hos hr. provsten selv og i Kobberup. Hvorfor skulle det da ikke og lade sig gøre i omliggende nabolav, dersom præsterne selv havde lyst til med samme møje at berede sig forstandige tilhørere af de unge. — Bliv ikke træt af, kjære hr. provst, dertil at formane dem i Jesu navn, vis dem den bedste plan og våg over, at de følger den.«

I »Højslev og annekterede menigheder«, hvor den uheldige hr. Wilrich var præst, herskede »mere end hedensk vankundighed og alting forfaldt ynkeligt«. Hr. Wilrich måtte tilholdes at antage en kapellan, og det måtte være en, der foruden kundskaber også havde iver og nidkærhed nok i Guds sag; »thi der vil visselig noget til at opvække dem, som har dørsket så længe«.

Biskop Rottbøll prædikede ofte i Viborgs kirker og prædikener fra særlige lejligheder lod han udgive. I »Månedligt Tillæg til de Ålborgske jyske Efterretninger« er gengivet en prædiken, han holdt ved hr. Jacob Ørums ordination, den fortjente at medtages i sin helhed, fordi den belyser både hans teologiske standpunkt, og hvad han havde at sige en ung præst, men her bliver kun plads til et kort uddrag:

Da ordinationen fandt sted ved påsketid, havde han som tekst valgt at tale om Jesus i Gethsemane. Prædikenen

havde som overskrift: »Jesu lærerige omsorg for andres sjæle i sin egen svare sjælenød«. Først fremhævedes, hvad alle mennesker kan lære af evangeliet, fordi enhver, små som store, rige som fattige, lærde som ulærde, kan komme i fristelse. Enhver har sine fordomme og griller og særlige skrøbeligheder ligesom disciplene i Gethsemane. For fornuften er det så vanskeligt at sammenrime Jesu højhed med den gestalt, hvori han sås i Gethsemane og siden på korset. Det kødelige sind vil ved religionen stadig tage hensyn til timelige fordele ligesom disciplene. Verden bliver ved med at prise det, som anses for noget, stik imod Guds plan og sind. Imod menneskers sikkerhed og selvtillid satte Jesus sit »Våg og bed«.

Kærlighed til Gud først og siden til næsten er hovedsagen, og ingen tilstand i livet kan løse os fra denne store forpligtelse.

Men frem for alle andre må lærere (d. v. s. præster), fordi de er sendebud i Kristi sted, vise omsorg for de sjæle, der er dem betroet. De må ikke opgive den gode sag, selv om den bliver antastet af tidens tanker, eller fordi de må lide genvordigheder og efterstræbelser og bedrøves og beknyttet i deres ånd. De må:

a) studere det menneskelige hjerte med dets fordomme og bedrag for

b) at vise syndere Jesu sjæls og legems sår — hvoraf de første, det kan vi tydeligt se her i Gethsemane, var de dybeste — som den sande og eneste lægedom mod alle syndesår. Men de må også vise den rette måde at anvende lægedommen, for det bedste kan blive gift ved misbrug.

c) De må vise mennesker, hvad de selv kan gøre for at undgå sjælefare, nemlig at våge og bede. For skønt vort håb ikke grunder sig på, hvad vi selv formår, men på Guds nåde og forjættelse, som i Kristus er ja og amen, så fordrer dog vilkårene ved disse, at vi anvender vor flid. Josva var

vis på, at israelitterne fik Kanaan i besiddelse, men de måtte under hans anførsel stride derfor alligevel. Jesus var forvisset om sejer, men måtte dog kæmpe først.

d) De må ufortrødent gentage advarsler og fordoble deres iver, når faren nærmer sig, og

e) de må holde trolig fast, som Jesus, for at få dog nogle opvakte og reddede. Således bliver lærere (præster) først i sandhed det, de nuomstunder kaldes, sjælesørgere og den store sjælevens rette venner.

Jacob Ørum har nok været glad for biskoppen, for hans søn, der blev født efter biskoppens død, kaldtes Christian Michael Rottbøll Ørum.

Som allerede nævnt havde Rottbøll og hans kone, da de som nygifte kom til Århus, sluttet venskab med rektor, professor Jens Worm. Rottbøll havde hjulpet Worm på forskellig måde med hans forfatterleksikon, og han nøjedes ikke med at vise venskab mod ham og hans kone, men udstrakte det til deres slægtninge. Til tidens vanskeligheder hørte ikke blot at skaffe sønner uddannelse og embede, men også at få døtre passende gift. Store børneflokke var almindelige, og fru Worms datter, provstinde Begtrup i Vistoft, havde mange døtre. Biskop Rottbøll havde taget en af dem, Gregoriane, i huset som française, d. v. s. lærerinde i fransk.

Hun skulle desuden tage sig af børnenes opdragelse og være selskabsdame for bispinden. Det blev biskop Rottbøll, der kom til at arrangere hendes ægteskab. Herom fortæller Tauber særlig udførligt, hvad der er meget forståeligt, da det var ham, der blev gift med Gregoriane. Det var fornuftægteskabernes tid. Da Tauber havde fået embede som rektor i Horsens og havde en dejlig bolig, bohave og en køn arv at starte et ægteskab med, begyndte han at overveje, hvem han passende kunne vælge til brud. Hans tanke faldt da på Gregoriane Begtrup, som han havde truffet hos

Rottbøll, men ganske vist slet ikke kendte. Han skrev imidlertid et brev til biskoppen med forespørgsler om jomfruens kvalifikationer og færdigheder. Biskoppens svar herpå var så tilfredsstillende, at Tauber straks bad biskoppen indlede forhandlinger med jomfruen og hendes forældre. Biskoppen mente imidlertid, at et møde mellem parterne måtte være bedre, og alle mødtes nu i Worms hus i Århus.

Da den unge frier indfandt sig i Mejlgade, hvor professor Worm boede, blev han med mange falbelader præsenteret for sine tilkommende svigerforældre. Af biskoppen blev han derpå ført ovenpå i biblioteket, hvor den udkårne ventede. Tauber fremførte med blomstrende veltalenhed sin begæring, men den unge pige vidste ikke, hvad hun skulle svare. Biskoppen ville hjælpe hende på gled og sagde: »Nu, hvad siger du, min datter, synes du noget om tilbudet?« Da det ikke hjalp, sagde han: »Nu da, du kan dog vel give ham et kys!« Det fik Tauber så, men Gregoriane fik betænkningstid til næste dag. Da hun igen mødtes med Tauber, denne gang i enrum, kunne hun kun til hans ivrige frieri svare: »Jeg har just ingen modbydelighed til Dem.« Det var imidlertid nok for Tauber, alt var nu klappet og klart, og biskoppen gav dem sin velsignelse.

En dråbe malurt i glædens bæger var det dog, at bispinden var meget utilfreds med forlovelsen, fordi hun nødtigt ville miste den unge pige. Det er umuligt at misforstå Taubers forskellige udtalelser om bispinden ved denne og andre lejligheder, han syntes ikke om hende. »Fru bispinden var ret en kontrast af bispen, lige så nærig som han var redebon til opofrelser og ædelmodig gavmildhed.« Da han første gang så sin tilkommende, havde han ønsket for hende, at bispindens stive og forstemte væsen ikke måtte smitte hende.

Imidlertid tjener det bispinden til hæder, at Taubers bryllup, der kom til at stå i Viborg bispegård, blev så stort og festligt, som han beretter. Brylluppet foregik den 4. no-

vember 1774. Vielsen foretoges af biskoppen i »Frydesalen« i bispegården. Derefter var der et større middagsmåltid til kl. 11, og aftenen sluttede med, at biskoppen, professor Worm og provst Begtrup ledsagede brudgommen til brudekammeret. Den følgende dag var der eksamen for Rottbølls ældste 6-årige søn, Jens Låsby Rottbøll, og siden fulgte fester i et sådant omfang, at man forstår, biskoppen havde fået en stor omgangskreds. Da brudeparret omsider forlod byen, fulgte biskoppen dem til Horsens med den nærmeste familie.

Også for andre døtre af provst Begtrup arrangerede Rottbøll ægteskaber og hjalp deres mænd til passende embeder. I Vistoft præstegård var han en kær og højt skattet gæst.

Sørgelig tidligt skilte døden denne mand, som virkelig kunne kaldes en velgører, fra hans mange venner. Efter en visitatsrejse sidst på året 1780 blev han syg og døde få dage efter om morgenen den 8. december. Han efterlod sig enke og tre børn.

Stiftsprovst Worsøe foretog begravelsen i domkirken. Hans tale kendes ikke, men Tjørnings ord må stå som afslutning på denne skildring:

»Han var en meget ypperlig og ugemen rar mand i alle hans embedsdele. I sin omgængelse var han venlig og kjærlighedsindet mod alle. Han var en stor menneskeven, som ville befordre enhvers gavn.«

NOTER

- 1) Peter Frederik Suhm, 1728—98, hofretsassessor, etatsråd, kammerherre, bosatte sig 1765 i København.
- 2) Frederik greve Dannekiold-Samsøe, 1703—70, general-admiral, statsminister, overhofmester ved Sorø Akademi 1760—64.
- 3) Suhm: »Blandede Tanker«, XIII, 27.
- 4) Eric Gjørup Begtrup: Vistoft Præstekalds Beskaffenhed og Indtægter, ms. i Rigsarkivet.
- 5) Johan Henrik Tauber, 1743—1816, dagbøgerne omfatter 14 kvartbind, Ålborg Stiftsbibliotek; uddrag trykt som Memoirer og Breve, XXXVIII.
- 6) Bolle Luxdorph, 1716—88,

gehejmeråd, litterat og bogsamler; Otto greve Thott, 1703—85, statsmand, bogsamler, generalkirkeinspektør; Ove Høeg-Guldberg, 1731—1808, arveprins Frederiks lærer, gehejmekabinettsminister, stiftamtmand, ejer af Hald. 7) Om amtsforvalter Wøldike se: Jyske Samlinger, IV, 315. 8) Nyerup: Suhms Levnet, XV, 437. 9) Viborg Katedralskoles arkiv, Landsarkivet; F. Paludan-Müller: Viborg Katedralskoles Historie i Viborg Købstads Historie, II. 10) Bispens kopibog. 11) Jens Pedersen Thjørring, 1729—94; Viborgske Personligheder, udgivet i uddrag af A. Heise, Jyske Samlinger, III-IV. 12) Jyske Samlinger, 3. rk., VI. — I Københavns Universitets program 1767 har Rottbøll skrevet sin selvbiografi på latin.

DEN JYSKE HÆRVEJ FRA HJØLLUND TIL KNUDSTRUP

Af *Mads Lidegaard*

Hærvejen er de senere år kommet i forgrunden som turistattraktion.¹⁾ Og mange er sikkert de, der har vandret ad hovedlandevejen fra Viborg sydpå og væsentligst har måttet fantasere sig til dens eksistens under det lidt for uromantiske asfaltlag.

I den daglige tale om hærvejen lader man den nemlig følge sit seneste løb, der lige fra Viborg til Nr. Snede falder omtrent sammen med den nuværende hovedvej.

Der er dog adskillige forskere, der har påpeget, at vejen fra Knudstrup til Hjöllund i ældre tid er gået øst om det store Bølling sø bækken i stedet for at tage den lige vej sydpå over Klode Mølle—Engesvang—Paarup. Det gælder Hugo Matthiessen,²⁾ der lader den ældre linie gå over Kragelund—Funder, mens bl. a. Vilh. la Cour³⁾ og Johs. Brøndsted⁴⁾ lader den følge højrækken, der går nord—syd mellem de to byer og Bølling sø.

Flere af de nævnte forskere lod vejen følge den nævnte højstribе, der strækker sig lige fra Knudstrup til Hørbylunde. Selv om de bevarede høje kun er en brøkdel af det oprindelige antal, ca. 50 af 200, er de dog nok til klart at angive vejliniens løb, og de har da også sammen med optegnelser om de forsvundne høje⁵⁾ dannet udgangspunkt for hele eftersøgningen af vejen. Dette forudsætter igen, at jeg

betragter det som godtgjort — først og fremmest af Sophus Müller⁶⁾ — at højrækkerne betegner gamle vejlinier. Og i betragtning af højstribernes påfaldende placering på egnede vejsteder må man også regne med, at vejene er det primære og højene anbragt langs dem for at blive set af flest muligt.⁷⁾

Da udgravninger har vist, at en stor del af højene i vor stribe er fra stenalderen,⁸⁾ føres vi derigennem til at antage en ærværdig ælde for hærvejen, — i hvert fald tilbage til yngre stenalder. Og meget andet støtter denne antagelse: Sønderjyllands ældste bygder (o. 2000 f. Kr.) følger vejens løb,⁹⁾ og enkeltgravsfolkets spredning i Jyllands indre (o. 2100 f. Kr.) synes i hovedtrækkene også at gøre det.¹⁰⁾

Denne høje ælde forklarer også det påfaldende sikre instinkt, hvormed vejen har formået at tilpasse sig terrænet.¹¹⁾ Kun meget lange perioder har kunnet afgive den fornødne tid til at søge sig frem og afpasse sig forholdene i den grad, det er sket.

Fra bronzealderen er der gjort mange fund langs hærvejen. Endnu i yngre bronzealder, 800—500, samler fundene sig langs denne færdselsåre. Det tyder på, at den vej, som den tids livlige handel og samfærdsel forudsatte, var hærvejen.¹²⁾

Forøvrigt har terrænet fra tidlig tid låst den jyske hovedvej fast til vandskellet, hvor den næsten undgik de for en primitiv vej besværlige passager over moser, bække, åer og andre fugtige steder. Da den også søgte at undgå de tætte massive skovegne, har den prøvet at holde sig i deres vestlige kant, hvor de stødte op til Vestjyllands mere åbne sletter. Thi selv om skovene før i tiden har strakt sig langt mod vest, har heden aldrig været helt skovdækket. Og højene, hvoraf adskillige er opført på lyng af lyngtørv, er sikkert ikke sat i skove, hvor de ikke kunne ses, men på åbent land.¹³⁾

Alt dette har bundet en oldtidshovedvej til et ret snævert område, og når højrækken synes at falde sammen med netop dette område, må sammenhængen mellem den og vejen — og dermed vejens ælde — anses for yderligere sandsynliggjort.

Det synes i den forbindelse lidt påfaldende, at også byggerne eller bopladserne, der jo har været en forudsætning for højenes eksistens, også skulle findes i så stort tal netop i dette område, men det kan hænge sammen med, at betingelserne for vejen og bopladserne til en vis grad fandtes de samme steder. Hverken det skovdækkede østland med de tunge jorder eller det åbne vestland med de modsvarende magre jorder har været ideelle for oldtidsmanden, hvorimod vandskellets halvåbne sandler-terræn sikkert har passet ham bedst. Og den mulighed kan heller ikke udelukkes, at vejen i sig selv i en vis udstrækning har betinget denne bosætning.

Når vejen nåede til området mellem Knudstrup og Hjørlund, mødte den en alvorlig hindring, idet vandskellet her ikke dannedes af en passage med åernes udspring på begge sider, men af en sø, Bølling sø, med afløb til begge sider, mod vest gennem Skygge å til Karup å og mod øst gennem Funder å til Gudenåen. Her var der ingen mulighed for at undgå de fugtige overgange, og valget stod da, om vejen skulle gå vest eller øst om det 9 km lange søbassin.

Den vestlige overgang over Klode Mølle, som bruges nu, har selv i nyere tid været meget fugtig og besværlig, så hele bunden gyngede under de rejsende.¹⁴⁾ I ældre tid, da søen havde sit tyngdepunkt vestligere, må denne overgang have været umulig. Den kan da heller ikke føres mere end 400 år tilbage i tiden,¹⁵⁾ og intet tyder på, at den skulle være blevet brugt i oldtiden, for den sags skyld heller ikke i middelalderen.

Den østlige overgang synes at have været anvendelig.

Som det senere skal påvises, findes her ved Hørbylunde et velegnet overgangssted. Og foruden højrækken vidner adskillige udstrakte stenalderboplader på denne rute om, at det har været et beboet og dermed også befærdet strøg i oldtiden. Og vejen er blevet brugt længe. Så sent som o. 1500 er der vidnesbyrd om en hovedrute med ophold i Kragelund.¹⁶⁾ Ganske vist findes ruten ikke aftegnet på Meiers kort fra 1650, hvor overhovedet kun hovedvejen, *via regia*, er angivet; østruten må altså allerede da være blevet sekundær; men på Vidensk. Selsk. kort fra 1790 findes en bivej, der i alle enkeltheder følger højrækken og derfor sikkert er identisk med den gamle vej. I dag er der kun brudstykker af vejen tilbage.

Stednavnene, der andre steder kan yde en værdifuld støtte til opsporingen af højveje, idet de ældste navne, kortnavnene, ofte samler sig om dem,¹⁷⁾ synes for en overfladisk betragtning ikke i dette tilfælde at kunne give en sådan støtte. Men måske kunne en sagkyndig undersøgelse af de udpræget lokale stednavne, marknavne, højnavne etc. komme til et andet resultat.

Derimod er den stedlige tradition om denne vejs store ælde og betydning meget stærk. Selv på de steder, hvor kun en sti eller en ubetydelig markvej angiver det gamle løb, er befolkningen ofte helt på det rene med dettes ærværdige fortid.

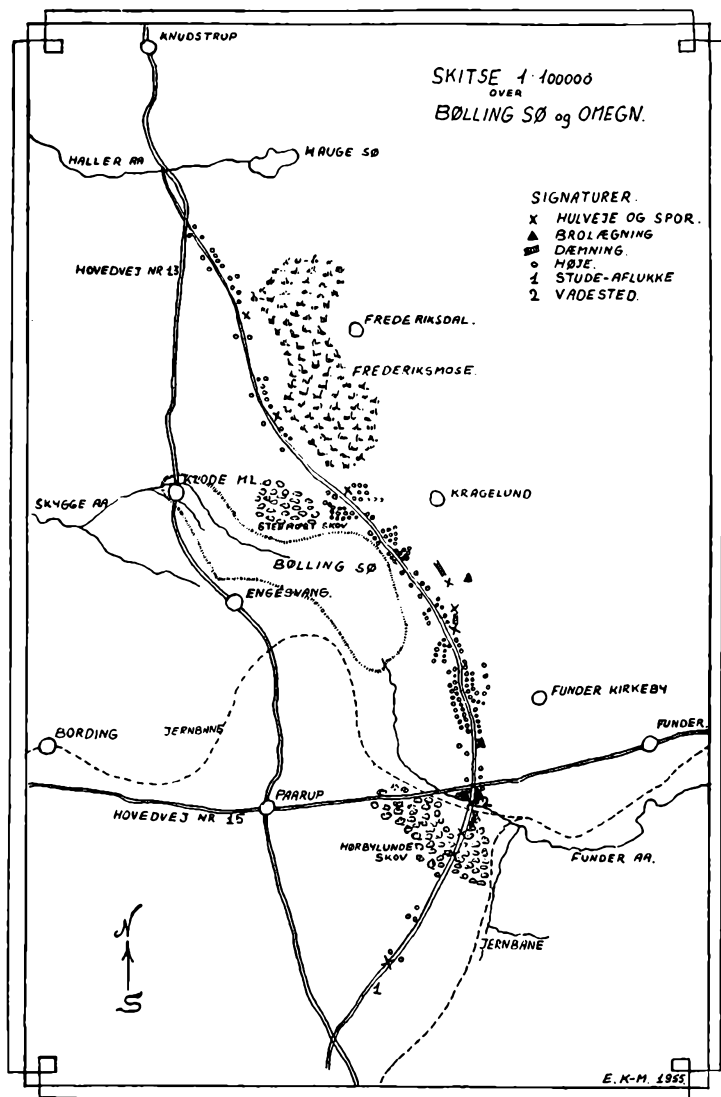
De stærkeste vidnesbyrd er dog de synlige minder i terrænet efter en gammel hovedvej — minder af vidt forskellig art, der knytter sig til højrækken og i bogstaveligste forstand trækker vejlinien op. Disse vejrester bliver mest overskuelige, når man følger det gamle løb på målebordsbladet.

Hvis man følger den nyere vej fra syd gennem Gludsted plantage, løber der lige vest for hovedvejen en mængde spor i lyngen og nålekrattet. De fortsætter langs hovedvejen

mod Paarup—Klode Mølle. Men ved 49 km-stenen synes den østlige vejgren at være bøjet af i nordøstlig retning. Den fører med spredte rester af spor nedover et 600 m bredt dalstrøg, holdende sig til de højereliggende lokaliteter. 100 m forbi Bording sogneskel findes umiddelbart tilhøjre for vejen et aflukke af den slags, der ofte findes langs de gamle studeveje og har været anvendt som fold for drifterne. Et par mindre forhøjninger ligner små gravhøje, men ellers skorter det på høje henover Christianshedefloden til Hørbylunde. Dette er dog for så vidt naturligt, som slige hede-flader ofte har været ufrugtbare og folketomme også i oldtiden, hvorfor man ikke kan vente samme antal høje som ved bygderne.¹⁸⁾

Ved dalens nordside er stigningen op på hede-fladen temmelig stejl, og her finder man et vejmonument af klassisk skønhed: Øverst på bakkekammen to brede lyngklædte høje og lige midt imellem dem to kraftige, helt overgroede og delvis udviskede, men umiskendelige hulveje, der skærer sig op på fladen.

Herfra har vejen holdt sin retning parallelt med jernbanen i en afstand af en lille km imod Blaksdal høj i udkanten af Hørbylunde skov. Som gamle veje har for skik, har også denne slået sig løs på den åbne flade, og overalt, hvor der endnu er uberørt hede, ser man sporene — ofte med 200—300 meters mellemrum, men altid med hovedretningen sydvest—nordøst. 1 km sydsydvest for Blaksdal høj passerer en mindre højgruppe, den eneste på den vidtstrakte flade, og så samles sporene igen før nedfarten gennem skoven til Funder å. De kan følges tæt øst om nævnte høj og derfra i een uafbrudt linie parallelt med skovvejen helt ned i dalen. De er dybe og stærkt slidte og findes op til 4—5 stk. side om side. I det stærkt couperede terræn har det været vanskeligt at finde et egnet vejsted, og den nye skovvej har flere steder måttet graves gennem bak-

kerne. De gamle spor løber ikke des mindre smidigt igennem, og hvor de nye veje nede i skoven krydses og bøjer af mod øst og vest, fortsætter den gamle lige over og kommer ud af skoven 300 m vest for jernbanen — lige på det sted, hvor tre høje ligger i stribe på marken og afløser sporene som vejvisere ned mod åen. På den anden side af åen ligger en anden højgruppe helt nede i dalen, og det er derfor naturligt at søge det gamle vadested mellem de to grupper.

Det findes også let og består af store sten i åløbet i en bredde af 5—6 m. På begge sider går det faste land næsten helt ned til åen på dette sted, og vejen kan uden større besvær komme op på højderne igen. Især på den nordlige side kan den gamle linie følges med sikkerhed ind mellem højene gennem det jævnt skrånende landskab til trods for, at der er mark på stedet. Selve terrænets linier levner ingen tvivl.

Ad en lang slugt kravler vejen derpå helt op på det åbne land igen, idet den æder sig ind i den vestlige side af bakken, på hvis top to høje har fortalt om, hvad slugten gemte. Hvor denne dybest inde deler sig, går vejen op ad venstre arm gennem en dyb hulvej og når gennem en lille gård ud til den nuværende Silkeborg—Herning vej lige ved 75 km-stenen, just hvor en høj ligger op til vejen.

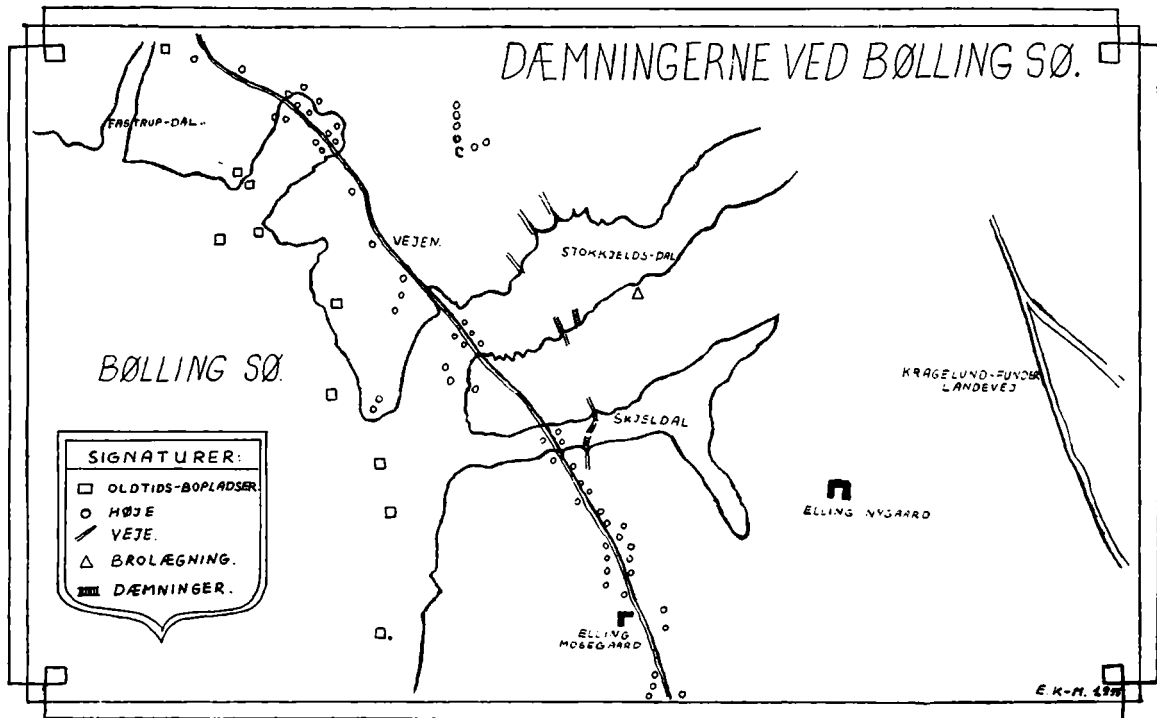
Hermed er den største hindring overvundet og det store fugtige vandskel passeret. Nu hævdes det fra anden side,¹⁹⁾ at vadet, hvorefter Hørbylunde fik navn (det hårde vade-sted = Haard-vad-lunde), har været, hvor den nuværende hovedvej går over. Ganske vist har det moderne vejanlæg jo ødelagt sporene af et sådant vad, men det er rigtigt, at på begge sider findes mærker af stærk trafik — på nord-siden en meget bred hulvej gennem bakken og på sydsiden en brolagt vej gennem skoven mod St. Hørbyhøj. Det kunne således tyde på, at vejen på et senere tidspunkt over

dette vestlige vad har haft en sidegren, der oppe på Paarupfladen havde St. Hørbyhøj²⁰⁾ som støttepunkt, før den forenede sig med højvejen ude på vidden. Men om høj-vadets oprindelighed vidner foruden de ovenfor nævnte spor i terrænet også den pudsige kendsgerning, at Funder sogn netop på dette sted går over åen og indbefatter en stor del af skoven på den anden side. Et sådant »brohovede« ville være usandsynligt, om det ikke havde nogen »bro« — in casu vadestedet — at støtte sig til.²¹⁾

Vi forlod vejen ved den nuværende hovedvej 15. Herfra går den i stik nordlig retning ned mod Abildskov dal, stadig flankeret af adskillige høje. På bakkerne syd for dalen lå en større højgruppe og et par stykker nede i selve dalen. På dette sted udvider dalen sig mod nord, og hvor vejen herfra er steget op mod Abildskovgårdene, finder man i en mindre slugt midt på en græsmark en umiskendelig brolægning af håndstore sten i et lag af 6—7 tommers tykkelse og 3—4 meters bredde.

Straks oppe på det åbne land overtager højene igen føringen, og en ualmindelig tæt stribe fra Abildskov til Kragelund sogns grænse levner ingen tvivl om løbet. På denne 3 km lange strækning har ligget i hvert fald 62 høje (hvoraf kun $\frac{1}{4}$ er tilbage), og der findes intet forhold i terrænet, der kan give en naturlig forklaring på en sådan forekomst. Et par steder ligger højene i to rækker; det gælder således ved bunden af Bjældskov dal lige nord for Elling Mosegaard, hvor 12 høje på denne måde har flankeret vejen på begge sider. Vejens leje ses tydeligt mellem dem. Denne vej omtales af gamle på egnen som en »middelaldervej«.²²⁾

Den har på det nys fulgte stykke holdt sig klar af dalene, der skyder sig ind fra Bølling sø, men med ankomsten til Kragelund sogneskel bliver dette umuligt med de meget dybe Skjeldal og Stokkjelds dal. Her har den måttet igen-

nem, og det er åbenbart, at dette ikke altid har været lige let.

Oprindeligt har Bølling sø haft sin største udstrækning mod vest, og østenden har da været forholdsvis tør. Fra den tid kendes da også adskillige meget rige bopladser fra Gudenå-kulturen helt nede på de lave sandterrasser i sø-niveauet, bl. a. udfør mundingen af Skjeldal og Stokkjeldsdal. Og på den tid har vejen kunnet føres tæt ned mod søen langs højrækken. Senere er afløbet tilsandet og tilgroet og søen forsumpet — mest i vestsiden, hvorved tørven har bredt sig ind over flere bopladser, f. eks. selve Klosterlundbopladsen, mens vandet er trængt østpå ind mod dalene.²³⁾ Den yngre stenalders befolkning, der sikkert ikke har været mindre talrig end den ældres, er da også søgt til højreliggende steder, og deres bopladser findes på bakkerne omkring søen, hvor man kan opsamle deres redskaber i stor mængde. Eller de er søgt ind i bunden af dalene, hvor deres bopladser kan være flankeret af mægtige højgrupper. I begge tilfælde er højvejen gået forholdsvis tæt forbi byggerne, om ikke igennem dem.

Men også vejen har i tidens løb måttet vige for vandmasserne og søge længere ind i dalene, hvor den har forsøgt at klare vanskelighederne, ofte ved hjælp af store kunstige anlæg. Hvis man fra syd søger ned i Skjeldal — ikke med højene, men gennem en 200 m østligere liggende slugt, vil man komme ad en dyb og stærkt slidt, nu ubenyttet hulvej, der fortsættes ud over dalen af en kraftig og markeret dæmning, der når lige over til en tilsvarende hulvej på nordsiden. Denne dæmning, der er ca. 100 m lang og 5—6 m bred, er gennemskåret på midten — formentlig af vandet. Den nordlige halvdel er overpløjet og tildels udvisket, men den sydlige halvdel står lyngklædt og urørt i en længde af ca. 50 m — og burde forblive således.

Følger man den nordlige hulvej op og fortsætter i dens

retning over marken, støder man 250 m fremme på en bred slugt ned til Stokkjelds dal, og i lyngen her står fem dybe hjulspor tydeligt aftegnet side om side på en lille urørt trekant af lyng. Og for at gøre billedet fuldkomment, fortsættes også denne slugt af en dæmning ud over dalen. Også en naboslugt 100 m herfra skyder et lignende bygningsværk over 100 m udad. De er begge overpløjede og stærkt udviskede, og ude midt i dalen fortaber deres spor sig. Søger man disse tabte spor igen i slugterne på dalens nordside, går man ganske vist ikke forgæves, for såvidt som de alle bærer præg af en del slid. Men mere sandsynligt forekommer det, at dæmningsvejen allerede nede i dalen er søgt vestpå ud til højvejen igen. Dette sandsynliggøres af terrænet i dalens nordside, der er højere og sikkert altid har været forholdsvis tørt. Og et endnu stærkere argument afgiver de gamle matrikelskort fra udskiftningen. Her fører en vej, der allerede er sløjfet, da kortet skulle rettes, ud midt i dalen ad dæmningen og drejer så brat til venstre ud mod højvejen ved dalens munding.

De slidte hulveje på nordsiden stammer snarere fra en vejgren, der er søgt endnu længere ind i dalen og $\frac{1}{2}$ km øst for dæmningen giver sig tilkende i en slugt på dalens sydside med en kraftig brolægning af lignende art som ved Abildskov. Jeg fandt den, da man begyndte at køre bort af stenene til skærver, og det lykkedes at standse ødelæggelsen på halvvejen. Her har vejen måttet søge næsten 1 km bort fra sit oprindelige leje, men er utvivlsomt efter overgangen igen søgt vestpå mod højrækken. Endnu i dag er der vej tværs over dalen og derefter langs nordkanten mod vest, og i en sådan gren ville de nordlige slugter blive et naturligt led.

Disse store vejanlæg taler deres stærke sprog om vanskelighederne ved at passere slige sumpede dale. Disse er forøvrigt nutildags efter søens udtørring næsten helt tørre.

Men man må uvilkårligt studse over det arbejde, der er lagt i f. eks. dæmningerne, et arbejde, som man vanskeligt kan tænke sig blev ofret på en lokal vej. Og man vil måske også hævde, at de må tilhøre en sen tid. Det skal dog i denne forbindelse bemærkes, at oldtidsfolkene jo ingenlunde var ukendte med jordarbejder, hvad højene viser (ikke mindst bronzealderen har ydet bemærkelsesværdige ting). Man må derfor være forsigtig med at henføre disse arbejder til noget bestemt tidsrum og foreløbig blot antage dem som et stærkt vidnesbyrd om en storvej på stedet.

De omtalte rige stenalderbygder, som vejen passerer på hele sin rute langs Bølling sø, er i sig selv et argument for denne østlige hærvejsgren, idet det ville være unaturligt at føre vejen vest om søen, når datidens bebyggelse så udpræget havde sit tyngdepunkt på østsiden — eller omvendt: Hvis vejen også i forhold til bygderne er det primære, betinger den deres eksistens på dette sted.

Selve højvejen passerer Skjeldal ad en uanselig markvej tæt ude ved munden. Her ligger høje ved dens side helt nede i dalen — hvilket naturligvis viser, at dalen har været tør, da de blev sat — og at det altså har været muligt at føre en vej over. Stedets befolkning kalder dette uanselige stykke »æ kongvej«, et træk, der viser traditionens stædighed, da den jo vitterligt ikke har været »kongvej« de sidste 300 år.

I en lille fordybning ved vejsiden midt i dalen frøs en taterkvinde ihjel natten til den 8. december 1820²⁴⁾ under en snestorm, medens hendes lille søn blev fundet i live ved hendes bryst. Hun var vandret fra Rold skov med Funder som mål og havde fulgt højvejen lige fra Knudstrup.²⁵⁾ Denne begivenhed lever endnu i traditionen, og til det skæbnesvangre hul er knyttet flere uhyggelige sagn om spøgeri og natlig stønnen.

Højrækken fortsætter over i den brede Stokkjelds dal med seks høje nede i selve dalen. Vel oppe på den anden side drejer den lidt mod nord, og vejen slynger sig frem kun $\frac{1}{2}$ km fra søens randbakker for at ende i en mægtig højgruppe ved bunden af en dal $\frac{1}{2}$ km nord for Bølling Søgaard. Ved denne højgruppe er der fundet adskillige ting fra folkevandringstiden. I en af højene er fundet et spiral-armbånd af guld. I udkanten af gruppen har ligget en del nu overpløjede små forhøjninger (tuegrave?), hvor der er fundet mange ravstykker med borede huller.²⁶⁾

Ad en slynget markvej går ruten videre med en let svingning mod vest, stadig med rige bopladser på venstre hånd. En smelteovn fra myremalmsudvindingen ligger lige i højre vejside. Vejlinien går mellem Refshalegaard og Fastrupdal, som er vanskelig at passere og derfor har tvunget vejen til at bøje af mod nord. Om denne dal skal nævnes, at det var ad den, kronhjortene i fortiden søgte ud i søen for at dø, hvad grunden så ellers har været dertil; thi udfør dalen fandtes ved søens udtørring i tusindvis af store hjortegevirer i sødyndet. De fleste eksporteredes i hele jernbaneladninger til Tyskland!

Man vil have bemærket, at vejen således bøjer uden om Kragelund by og ikke som af Hugo Matthiessen angivet²⁷⁾ går over Kragelund—Funder. Foruden de synlige minder taler mange grunde herfor:

For det første har bosætningens tyngdepunkt oprindelig ikke været i disse to byer, men hvor vejen går nu. For det andet blev vejen kortere, jo tættere den kunde snige sig ned mod søen — hvilket forklarer den besværlige rute gennem slugterne, som lige er gennemgået.

Den nuværende Kragelund—Funder vej blev anlagt ny ved udskiftningen.²⁸⁾ Tidligere brugtes en lidt mere vestlig rute over Elling, som endnu kan følges. Men denne vej

mangler alle en hovedlinies kendetegn, og folketraditionen tilkender den kun lokal betydning. Nogen rute over Funder synes ikke bevidnet, og de gentagne beretninger om kongernes ophold i Kragelund forklares naturligt derved, at kongerne netop i det omhandlede tidsrum — fra Hans til Frederik II — havde et jagthus lige øst for Kragelund by. Fra byen ud til hovedvejen fandtes en vej, et led i skovlovringsvejen fra Silkeborgskovene over Hvinning—Kragelund—Stenholt, Kompedal—Bøgelund til Holstebro. Når kongen på rejse nåede Refshale, kun to km fra Kragelund, var det kun naturligt, at de ad denne vej tog ind og overnattede på jagthuset. Tilmed findes en beretning om, at tronfølgeren i 1620 opholdt sig på Refshale mark — altså netop hvor højvejen går — og udstedte skrivelser derfra.

Alt tyder således på, at Kragelund ikke direkte er berørt af den store vej, men at den har gået langs højene over Refshale. Den støder dér ud til Kragelund—Engesvang vejen, og her står man overfor et vanskeligt punkt, idet en brand i 1764 blottede sandet på heden nord for Refshale,²⁹⁾ så et følgende sandknog helt omformede terrænet og skabte et fantastisk klitlandskab, hvor det praktisk taget er umuligt at finde noget spor af fordums trafik. På højkortet er dette område også tomt, men da højrækkerne forløber regelmæssigt på begge sider af stykket, og da det sære uregelmæssige landskab næppe kunne opstå, medmindre der fandtes uregelmæssigheder i forvejen, ligger det nært at antage, at adskillige af de store klitter i landskabet er dannet over gravhøje, tilmed da flere af dem i konturer og dimensioner kan minde stærkt derom.

At vejen for at komme videre ud over vandskellet måtte passere dette område, er nemlig sikkert: Mod nord gjorde de store moser om Frederiksmose og Frederiksdal enhver gennemgang utænkelig. I vest spærrede de forsumpede dele af Bølling sø og Stenholt skovs bakkeknude, der ville være

ubehagelig for en vej. Vejen har da nødvendigvis måttet ud i nordvestlig retning mellem skoven og mosen, måske samme sted som nutildags ved den såkaldte »stenkiste«, hvor den nuværende vej deler sig mod vest og nordvest.

Men allerede et godt stykke før viser højene sig igen — endog i det imponerende antal af 20 i een gruppe; flere af dem ligger i linie på en bakkekam langs den nuværende vejs sydlige side. De er halvt tilføjne, men adskillige smukke stenredskaber, der er fundet i dem,³⁰⁾ viser, at de er høje — og sandsynliggør yderligere tanken om høje under de andre klitter. Mellem disse høje og den nuværende vej findes en mærkelig aflang sænkning, bevokset med fyr. Det kan evt. have været et bredt inddiget vejløb, men tanken om en slags studefold melder sig også her.

Hvis man trækker en linie fra denne højgruppe til gruppen ved Refshale, løber den midt ude i klitlandskabet mellem to rækker store sten. Der er kun enkelte tilbage, men i forrige århundrede stod de oprejst i to rækker med retning nord-nordvest—syd-sydøst,³¹⁾ ganske som den tænkte vejlinie. Man kan ikke lade være at studse over dette sammentræf og spørge sig selv, om der er en forbindelse.

På nationalmuseets arkæologiske kort over Kragelund findes angivet »en stensætning med flere høje stående sten lig et tingsted, forsvundet o. 1860—70«. Den er afsat 300 m nedenfor den nys omtalte. Også den vil da ligge midt i højgruppen ved vejen, og med mindre der er tale om en fejl eller et dobbeltgængereri, bliver der endnu større grund til at spørge, om der findes nogen sammenhæng. Højene når helt hen til »stenkisten« og fortsætter så i spredt orden mod nordvest langs den nuværende vej ved mosernes vestside.

Der bør dog her nævnes en anden højstribe, der med den mægtige Hjöllund høj som østligste forpost strækker sig langs den gamle Skygge kirkevej ind mod Stenholt skov for ved dens udkant at bøje af mod nord. Måske har en

vejgren eller selve vejen på et bestemt tidspunkt søgt denne vej ud langs den nordøstlige kant af skoven.

Hele denne sære skov af forkrøblet egekrat er usædvanlig rig på oldtidsminder. Højene ligger spredt omkring; omtrent midt i findes en ovalformet stensætning. Ude ved den nordøstlige kant er fundet en stor sten med mange skålformede fordybninger — den står nu i anlæget ved Kragelund kirke — og 400 m herfra i den nordligste spids fandtes indtil for en menneskealder siden en kæmpemæssig stendysse eller -dyngge. Den var cirkelformet, 32 m i diameter, 2—3 m høj på midten og derfra jævnt skrånende nedefter for at slutte med et 1—2 m højt »dige«. Alle stenene var mellem 30 og 50 cm i diameter. Dog fandtes i bunden flere sætninger af store oprejste sten, ovenpå hvilke de små var dynget. Stenene blev solgt til skærver — de sidste så sent som 1928 — og ejeren beretter, at der var over 3000 vognlæs!³²⁾

Alle disse ting fandtes indenfor 1 km afstand fra den gamle vej; de kommer ikke med direkte oplysninger, men de hører med i billedet.

Når vejen langs mosedragene går mod nord langs den nuværende vej, passerer den ved Christianshøj en højgruppe; navnet på dennes største høj, Bedehøj, fortæller om et gammelt raststed under rejsen og derigennem om den gamle vejroute. Højene bliver ellers herude på heden mere spredte, men støttes så til gengæld af hele kolonner spor i lyngen. Disse spor bliver særdeles talrige op mod Kragelund høj og fortsætter lejlighedsvis langs højene gennem Stenrøgel.

Også herude bevarer befolkningen en fast tradition om gammel storvej, selvom jeg har fået flere indbyrdes uforbindelige lokaliteter udpeget. I lyngen sydvest for Kragelund høj findes resterne af en stor stendyngge, »stenrede«

kaldet. Men også den er næsten bortkørt. Selve navnet Stenrøgel, der betyder »stendynge«, stammer måske fra disse egnens mange og mærkelige stensamlinger.

Med passagen af Stenrøgel er den gamle vej nået frem til en ny forhindring, Voerstrømmen, der fra Hauge sø flyder mod vest gennem Haller å ud i Karupåen. Det er et temmelig uoverskueligt problem, hvor vejen til de forskellige tider har passeret strømmen. Højvejen, der rammer chausséen i en sækning, gennemfuret af spor, 400 m syd for broen, er måske gået over, hvor broen gør det — evt. ad et 100 m østligere liggende vad,³³⁾ som opgives at have eksisteret, uden at noget spor heraf kan ses. Herfra er den gået videre i en bue vest om Knudstrup langs højene.³⁴⁾

Men 700 m vest for broen ligger voldstedet Kong Knaps dige med det stærkt slidte overgangssted lige nord for. Dette anlæg er sikkert gammelt og stammer måske også som antaget fra Gratheslaget. Der har altså været overgang på dette sted langt tilbage, og de stærke slidspor i lyngen, især syd for, vidner om færdsel også i senere tider. Men såvel tradition som højrækken og gamle kort³⁵⁾ peger på et hovedvad i nærheden af Voer bro. Meget tyder endvidere på, at den vestlige gren af hærvejen — over Paarup — langt op i tiden er gået et godt stykke øst for chausséen og er gået ned i Bølling sø-bækkenet ½ km nordøst for Klode Mølle. Foruden de gamle kort peger dybe spor i terrænet (som har holdt sig selv på længe dyrket jord) og traditionen på stedet vedholdende i den retning. Hvis man derimod følger sporene i lyngen sydpå fra Knaps dige, fortsætter hovedmassen af dem til Graamose gårde, hvorfra de i brede kolonner drejer i sydvestlig retning ind gennem skoven mod Skygge og peger mod Karup å, hvor den nuværende bro går over. På Meiers kort drejer grenen over Knaps dige også mod sydvest, og der er således tegn, der tyder på, at vade-stedet ved Bækgaard i lange tider hovedsageligt har tjent

en vej mod sydvest — og at selve hærvejen på dette stykke er gået østligere end almindeligt antaget og derfor også så vidt muligt har benyttet vadestedet ved Voer bro.

Med overgangen over Voer bro er de to hovedarme igen forenet efter at have været adskilt lige fra Hjøllund, og materialet, der aftegner den østlige arm, synes mig overbevisende. Dermed er denne artikels sigte ført igennem. Vejen øst om Bølling sø er den oprindelige »hærvej«, der har været Jyllands hovednerve lige fra oldtiden til nyere tid. Ved siden heraf må den vestlige arm betragtes som en opkomling, der ikke bør røve glorien fra sin ærværdige kollega.

Selve højvejen synes at fortsætte nord ud af Knudstrup over Skræ—Stendalgaard vest om Sjørup—Skelhøje—Finderup og nord ud.³⁶⁾ Terrænets fugtighed har sikkert tvunget vejen vest om Thorning—Neder Hvam og Hald sø, og samme virkning har nok skovene haft, idet de er nået helt ud mod Alheden.³⁷⁾ Endelig er det tvivlsomt, om Viborgs ælde når så langt tilbage endda,³⁸⁾ og om ikke snarere oldtidens og måske endnu senere tiders tyngdepunkt har ligget vest og nord for byen, omkring Vorde-Fiskbæk — og således har trukket vejen i samme retning.³⁹⁾ Det stærkeste argument for en sådan vestlig vej er dog den ubrudte og massive højstribе, der har fulgt vejen overalt på denne strækning. Hertil bør også føjes, at folk på egnen endnu taler om hovedvejen fra Knudstrup til Viborg vest om Hald sø. Og her skal da nævnes en flyvetanke, der melder sig, når talen er om en sådan vestlig Viborgvej: Mordet i Finderup lade er så dunkelt, at alle gisninger kan være tilladte. Den mulighed foreligger altså også, at Finderup kan have været en station på selve hærvejen og den omtalte lade et herberg og husly, hvor kongen gjorde holdt.⁴⁰⁾

Det er mit håb, at den store vejs gamle upåagtede linier må blive genstand for større interesse — til gavn for den

selv derved, at dens værdifuldste minder bevares, — og til glæde for iagttageren, der her vil have en helt anden fornemmelse af århundredernes pulsslæg end på de nyere strøg, hvor moderne hovedveje ofte dækker de ældre linier og berøver stedet ethvert præg af ælde og patina.

KILDER OG HENVISNINGER

- 1) Turistforeningens årbog 1953 handler herom.
- 2) Hugo Matthiessen: Hærvejen, 1930, s. 43 ff.
- 3) Hist. Tidsskrift, 10. rk. I, s. 353.
- 4) Fra Viborg Amt 1929, s. 18.
- 5) Nationalmuseets arkæologiske målebordsblade og sognefoged Jens Jensens optegnelser på Silkeborg bibliotek og i Dansk Folkemindesamling.
- 6) Årbog for nord. oldkynighed 1904: Vej og Bygd i Sten- og Bronzealderen.
- 7) Terk. Mathiassen: Vestjyllands Oldtidsbebyggelse, kap. VIII.
- 8) Johs. Brøndsted i Fra Viborg Amt 1929.
- 9) Vilh. la Cour i Schultz' Danmarkshistorie, bd. I, s. 345.
- 10) P. V. Glob: Studier over den jyske enkeltgravskultur, 1944, s. 243-44.
- 11) Hist. Tidsskr. anf. sted.
- 12) Johs. Brøndsted i Schultz' Danmarkshistorie I, s. 211, 223-29.
- 13) Sarauw: Lyngheden i oldtiden, Årbog for nord. oldk. 1898.
- 14) Hugo Matthiessen: Hærvejen, s. 43.
- 15) 1544 er Paarup station på ruten. Danske Magasin, 4. rk. I, s. 39.
- 16) Kong Hans benyttede denne vej.
- 17) la Cour: Oldtidsveje og Stednavne, Fortid og Nutid IV, s. 38.
- 18) Soph. Müller: Vej og Bygd, Årb. for nord. oldk. 1904.
- 19) Gdr. J. Chr. Nielsen, Thorning (Gråbonden).
- 20) Jfr. »Hærvejen«, s. 47: »Vældig gravhøj«.
- 21) Jfr. J. Th. Lundbye: Vejenes udviklingshistorie i Danmark. Fortid og Nutid IV, s. 38.
- 22) Således sognefoged J. Jensen.
- 23) Terkel Mathiassen: Gudenåkulturen.
- 24) Funder sogns kirkebog.
- 25) Jfr. Kr. H. Lidegaard: Af Abrahamsønnernes saga, s. 143.
- 26) Nationalmuseets optegnelser.
- 27) »Hærvejen«, s. 47.
- 28) Jens Jensen.
- 29) Jens Jensen.
- 30) Nationalmuseets optegnelser.
- 31) Jens Jensen.
- 32) Alt meddelt af adskillige øjenvidner og efter skitser optaget af dyssen.
- 33) Således hævdet af gdr. J. Chr. Nielsen, Thorning.
- 34) En gammel vej vest om Knudstrup er bl. a. bevidnet af gdr. Jak. Bugge, Knudstrup.
- 35) Således Meiers kort og vidsk. selsk.s kort.
- 36) J. Brøndsted i Fra Viborg Amt 1929.
- 37) J. Brøndsted: Danmarks oldtid I, s. 231-32.
- 38) H. V. Clausen: Studier over Danmarks ældste oldtidsbebyggelse. Årb. for nord. oldk. 1916.
- 39) Erl. Albrechtsen i Fra Viborg Amt 1938, s. 140, og Soph. Müller: Vej og Bygd i Sten- og Bronzealderen.
- 40) Jfr. Hugo Matthiessens hypotese i »Viborg-veje« 1933, s. 126 f.

JUST LAURIDSEN RANCH

Af *Henning Heilesen*

Vort kendskab til den danske præstestand i det 16. århundrede er kun ringe. Vi kender adskillige navne på præster både før og efter reformationen, men for de fleste gælder det, at vi savner nøjere underretning om deres liv. En af de forholdsvis få præster, der træder klart frem for os i det omtalte århundrede, er præsten i Vinkel Just Lauridsen Ranch, fader til skuespilforfatteren Hieronymus Justesen Ranch. I 1604 lod denne et epitafium opsætte i Vinkel kirke til minde om sin fader. Dette epitafium er nu forsvundet, men omkring 1700 skrev Christen Erichsen indskriften af,¹⁾ og længere hen i det 18. århundrede blev den trykt i Pontoppidans »Marmora Danica«.²⁾ Denne indskrift er hovedkilden til vor viden om Just Lauridsen Ranch.

På epitafiet oplystes, at Just Lauridsen Ranch var 99 år ved sin død 1575. Han var således født 1476. Om hans oprindelse og uddannelse vides intet. Christen Erichsen kalder ham »Munk«,³⁾ men sandsynligheden taler for, at han har været »verdensgejstlig« og har modtaget de lavere gejstlige vielser; til subdiakon eller diakon. Han synes ikke at være blevet præsteviet, før han blev sognepræst, da han intetsteds før den tid betegnes som »dominus« eller »hr.«. 1504 blev han af den senere kong Christiern II's hofmester, Niels Eriksen (Rosenkrantz) til Bjørnholm (nu Høgholm), Skern og Vallø, antaget som lærer for dennes yngste søn, Christoffer Nielsen Rosenkrantz, der dengang var 4 år og af faderen bestemt for den gejstlige stand.⁴⁾

I adskillige år levede Just Lauridsen Ranch som adelig huslærer, også efter Niels Eriksens død 1516. Der opstod et varmt venskab mellem lærer og elev. 1519 rejste de sammen til Rostock; her blev de begge indskrevet som studerende ved universitetet. I dettes matrikel kaldes de »Christophorus Nicolai de Dacia« og »Iodocus Ranch«. ⁵⁾ Året efter, i 1520, opnåede de baccalaureusgraden, den laveste akademiske grad (omtrent = »*cand. phil.*«). ⁶⁾ De studerede endnu et par år i Rostock og vendte tilbage til Danmark 1522. ⁷⁾

På den tid var der mange danske, som studerede ved universitetet i Rostock. Samtidig med Just Lauridsen Ranch og Christoffer Nielsen Rosenkrantz opholdt også Hans Tausen sig dér. Han var blevet indskrevet ved universitetet 1516 og blev der til 1521. ⁸⁾ 1519 tog han magistergraden (nærmest = *dr. phil.*) og holdt i sommeren 1520 forelæsninger over et skrift af den græske filosof Aristoteles i latinsk oversættelse af den italienske humanist Lionardo Bruno. Det vides ikke, om Just Lauridsen Ranch og Christoffer Nielsen Rosenkrantz i Rostock havde nogen forbindelse med den senere reformator. Universitetet var endnu strengt katolsk, og nogen luthersk bevægelse fandtes endnu hverken dér eller i selve byen, men nyere strømninger i tiden var alligevel begyndt at gøre sig gældende ved universitetet. Humanismen med dens studium af Bibelen og de græske og latinske oldtidsforfattere havde vundet indgang dér. Både Just Lauridsen Ranch og Christoffer Nielsen Rosenkrantz lærte i Rostock at skrive latinske vers. Mange år efter roste Just Lauridsen Ranch sin tidligere elev for hans latinske vers i sit mindedigt om ham. ⁹⁾

Efter Just Lauridsen Ranchs hjemkomst fra Rostock 1522 følger nogle år, hvor vi intet ved om hans færden. Næste gang, vi hører om ham, er 11. september 1529, da han fik et kongeligt beskærmelsesbrev, at hvis han derefter

giftede sig, skulle han uhindret beholde sine gejstlige »len«. ¹⁰⁾ Hvad det var for len, fremgår ikke af beskærmelsesbrevet, men på epitafiet omtaltes, at han havde et vikarie i Aarhus domkapitel. Der er næppe nogen tvivl om, at Christoffer Nielsen Rosenkrantz gennem sine familieforbindinger har skaffet sin gamle lærer dette vikarie (biskop Ove Bille i Aarhus var hans halvfætter). Selv nævnes han nogle år senere, i 1532, som provst i Aarhus domkapitel. ¹¹⁾ Han trådte forøvrigt ikke ind i den gejstlige stand, som hans fader havde ønsket, men blev verdslig herremand, idet han 1528 arvede Skern efter sin moder, Birgitte Olufsdatter (Thott). Dog ville han ikke gifte sig, skønt han fik adskillige opfordringer til det. ¹²⁾

Ifølge en tradition, som findes hos Christen Erichsen, ¹³⁾ skal Just Lauridsen Ranch ligesom mange andre gejstlige før reformationen have haft en »deje« hos sig, som det blev »imponeret og pålagt« ham enten at ægte eller at sende bort. Han skal da have sagt til hende: »Jeg er viet til den hellige åndelige moder (d. v. s. kirken), og skal jeg nu vies til din hore?« Da han senere kørte til kirken, løb hun fra ham. Det vides ikke, om denne tradition er mere end et sagn; det er i hvert fald ikke rigtigt, at Just Lauridsen Ranch skulle have fået nogen befaling til at gifte sig før reformationen. Sandsynligvis har han giftet sig kort efter det kongelige beskærmelsesbrev. Ifølge epitafiet hed hans hustru Karen Jacobsdatter og var 25 år yngre end han. Christen Erichsen oplyser, at hun var datter af en smed i Vinkel. ¹⁴⁾

Som gift mand og familiefader boede Just Lauridsen Ranch på gården Horsdal i den sydlige del af Vinkel sogn, nær Rind bæk, som skiller Vinkel og Rind sogne. Hvornår han bosatte sig dér, og hvor længe han boede der, vides ikke. Vi ved blot, at han boede der 1539, da den mest kendte af hans sønner, Hieronymus Justesen Ranch, blev

født.¹⁵⁾ Horsdal tilhørte kronen; Just Lauridsen Ranch var altså fæster under den. Der kan næppe herske nogen tvivl om, at han havde fået dette fæste på foranledning af hans gamle elev Christoffer Nielsen Rosenkrantz, der siden 1532 var lensmand i Middelsom herred.¹⁶⁾

Mellem 1539 og 1551 — det nøjagtige tidspunkt kendes ikke — flyttede Just Lauridsen Ranch med sin familie fra Horsdal til Odsgaard, en anden af kronens gårde i Vinkel sogn. Christoffer Nielsen Rosenkrantz gav ham og hans hustru ret til at beholde denne gård i fæste i deres levetid. 1551 blev han i en alder af 75 år valgt til sognepræst for Vinkel efter Mikkkel Kudal. Denne kendes kun gennem omtale i et sognevidne fra Vinkel af 23. januar 1569.¹⁷⁾ Heri nævnes, at Mikkkel Kudal havde fri olden i sin part af kirkeskoven i »bispens tid«, og så længe han levede. Han havde altså været præst i Vinkel før reformationen. Blandt vidnerne forekommer en søn af ham, Jørgen Mikkelsen af Vinkel, som således var født, medens faderen endnu officielt var katolsk sognepræst.

Formodentlig blev Just Lauridsen Ranch først præsteviet, da han blev sognepræst. I et kongebrev af 17. december 1551 kaldes han for første gang »hr. Just Lauridsen«.¹⁸⁾ Ved dette kongebrev gav Christian III ham og hans hustru tilladelse til at beholde Odsgaard på livstid mod at yde sædvanlig landgilde, skønt han nu var kaldet til sognepræst for Vinkel.

Under den store sammenlægning af sogne i 1550'erne for at forbedre præsternes indtægter blev Rind sogn anneks til Vinkel, og Just Lauridsen Ranch blev således sognepræst for både Vinkel og Rind, som også alle hans efterfølgere i embedet har været og er den dag i dag. Sognene nævnes ganske vist ikke i »klemmebrevet« af 9. maj 1555 om denne sag, men da de omtales under eet 1558, må sammenlægningen til eet pastorat være sket senest det omtalte år. Ved

kongebrev af 10. december 1558¹⁹⁾ bestemtes det, at ved første indtrædende ledighed skulle Vinkel og Rind sogne lægges under biskoppen i Viborg, som til gengæld forpligtede sig til at holde en kapellan i sognene. Man har sikkert været af den anskuelse, at den 82 år gamle Just Lauridsen Ranch ikke havde mange år igen. Imidlertid levede han længere end beregnet, og for at holde biskoppen skadesløs blev Vammen og Lindum sogne 1566 lagt under ham, indtil Vinkel-Rind blev ledigt.²⁰⁾ Da Just Lauridsen Ranch på trods af alle beregninger blev ved med at være i live, bestemtes det endelig ved kongebrev af 9. september 1574,²¹⁾ at enhver præst, som herefter blev kaldet til Vinkel-Rind, skulle beholde præstegården og oppebære embedets indtægter. Som erstatning skulle biskoppen have Ravnstrup præbende i Viborg domkapitel, når det blev ledigt.

Ifølge epitafiet over Just Lauridsen Ranch var han både sognepræst for Vinkel-Rind og provst for Middelsom herred. Stiftsbogen 1690 oplyser, at han var provst efter Niels Troelsen i Øster Velling, der nævnes som sådan 1568.²²⁾ Det har hidtil været antaget, at Just Lauridsen Ranch blev provst ca. 1568 i en alder af 92 år.²³⁾ I overensstemmelse dermed sættes Niels Troelsens død til 1568.²⁴⁾ Denne antagelse kan imidlertid ikke opretholdes. I virkeligheden ved vi ikke, hvornår Niels Troelsen døde. Vi ved, at han levede endnu 1568, og at han var død 1584; det sidstnævnte år nævnes Jens Christensen som præst i Øster Velling og Niels Laugesen i Vindum som provst for Middelsom herred.²⁵⁾ Om Niels Troelsen oplyser stiftsbogen 1690,²⁶⁾ at han var præst i Øster Velling til 1568 »og maaskee længere«. Om Niels Laugesen i Vindum oplyser den, at han blev provst 1579.²⁷⁾ Det er derfor det sandsynligste, at Niels Troelsen har levet til 1579 og er blevet efterfulgt som sognepræst af Jens Christensen og som provst af Niels Laugesen. Hvis dette er rigtigt, må Just Lauridsen Ranch have været provst

før Niels Troelsen. Hvor længe han har været det, ved vi ikke.

Da hans gamle elev og velynder Christoffer Nielsen Rosenkrantz døde 1561, forfattede han et latinsk digt om ham, der viser, at han havde digterisk talent, der dog ikke stod på højde med det, hans søn Hieronymus Justesen Ranch havde.²⁸⁾ Selv døde han ifølge det omtalte epitafium i oktober 1575, 99 år gammel. Efter samme kilde døde hans hustru i samme uge som han, 74 år gammel. I ægteskabet var der tre sønner. Af disse var Hieronymus Justesen Ranch den eneste, som brugte familienavnet.²⁹⁾ Han fik 29. maj 1573 fæstebrev for livstid på Odsgaard, når hans forældre døde.³⁰⁾ Det har sikkert været tanken, at denne gård skulle være et arvefæste under kronen for slægten Ranch. Dette varede dog kun få år; 20. august 1578 blev den mageskiftet til kansler Niels Kaas til Taarupgaard mod noget gods i Tem sogn.³¹⁾

En anden af Just Lauridsen Ranchs sønner, Laurids Justesen, nævnes 1568 som faderens kapellan.³²⁾ Han blev hans efterfølger som sognepræst for Vinkel-Rind og døde 1611. Den tredje af Just Lauridsen Ranchs sønner, Jens Justesen, er vistnok den Johannes Jodoci, der studerede ved Københavns universitet 1559.³³⁾ Han skal ifølge Christen Erichsen³⁴⁾ have været sognepræst for Hinge-Vinderslev. Han nævnes imidlertid ikke blandt sognepræsterne dér og har vel kun været kapellan. Iøvrigt vides intet om ham.

Just Lauridsen Ranch var en typisk repræsentant for en stor del af den danske gejstlighed på reformationstiden. Han havde rod i katolicismen, blev under sine studier i Rostock påvirket af humanismen og endte som luthersk sognepræst. Afgørende for hans overgang til lutherdommen var vistnok hans ønske om at gifte sig. Den familie, han stiftede sammen med smededatteren fra Vinkel, er en af de ældste danske præstefamilier, man har kendskab til,

og han må regnes for en af grundlæggerne af den danske præstegårdskultur. Det epitafium, som hans søn Hieronymus Justesen Ranch lod opsætte i Vinkel kirke, og som en mere pietetsløs tid har ladet bortkomme,³⁵⁾ var et vidnesbyrd om den taknemmelighedsgæld, han stod i til sin fader, uden hvem han næppe var blevet den fremstående forfatter, han blev.

NOTER

- 1) Additamenta 80, fol., s. 354 (Det kongelige Bibliotek).
- 2) *Marmora Danica* II, 217 f. Teksten i *Fra Viborg Amt* 1942 s. 43 er afskrift af *Marmora Danica*.
- 3) Additamenta 80, fol., s. 354.
- 4) *Barner og Heise: Slægten Rosenkrantz* II, 274.
- 5) *Kirkehistoriske Samlinger* 4. rk. II, 539.
- 6) *Sammesteds*.
- 7) Just Lauridsen Ranch udtaler i sit mindedigt om Christoffer Nielsen Rosenkrantz, at de tilbragte 18 år sammen, deraf 3 i Rostock. (*Barner og Heise: Slægten Rosenkrantz* II, 274.)
- 8) Om Hans Tausens ophold i Rostock, se Marie Christensen: *Hans Tausen*, s. 21 ff.
- 9) *Barner og Heise: Slægten Rosenkrantz* II, 274.
- 10) *Ny kirkehistoriske Samlinger* V, 710.
- 11) *Kong Frederik den Førstes danske Registranter*, s. 450.
- 12) *Barner og Heise: Slægten Rosenkrantz* II, 275.
- 13) Additamenta 80, fol., s. 354.
- 14) *Sammesteds*.
- 15) Christen Erichsen, anførte sted.
- 16) *Barner og Heise: Slægten Rosenkrantz* II, 276.
- 17) *Ny kirkehistoriske Samlinger* V, 765 f.
- 18) *Kancelliets Brevbøger 1551—55*, s. 103.
- 19) *Rørdam: Danske Kirkelove* I, 545.
- 20) *Sammesteds* II, 286.
- 21) *Sammesteds* II, 247. Original på pergament i landsarkivet i Viborg, Viborg bispearkiv, hovedreversal, Nørlyng herred, Viborg bispestol pakke 3 nr. 7.
- 22) *Stiftsbog 1690*, s. 478 (landsarkivet i Viborg, Viborg bispearkiv); jfr. *Kirkehistoriske Samlinger* 3. rk. V, 515.
- 23) Således A. Heise (*Ny kirkehistoriske Samlinger* V, 712) og Wiberg (*Almindelig dansk Præstehistorie* III, 590).
- 24) Wiberg: *Almindelig dansk Præstehistorie* III, 518.
- 25) *Kirkehistoriske Samlinger* 3. rk. II, 204.
- 26) Anførte værk, s. 479.
- 27) *Sammesteds*, s. 478.
- 28) Det kongelige Bibliotek, Gl. kgl. Samling 739, 4°; jfr. *Danske Samlinger* 2. rk. VI, 285 ff.
- 29) Om ham: se *Fra Viborg Amt* 1935, s. 61—92.
- 30) *Kancelliets Brevbøger 1571—75*, s. 269.
- 31) *Kronens Skøder* I, 180.
- 32) *Kirkehistoriske Samlinger* 3. rk. V, 515.
- 33) *Personalhistorisk Tidsskrift* 7. rk. IV, 252.
- 34) Additamenta 80, fol., s. 354.
- 35) Det fandtes endnu i kirken 1768 (*Danske Atlas* IV, 660).

ANS KRO

Af *Martin Olesen*

Lunt gemt under Bakkerne ligger Byen Ans, nu en Villaby med mange Beboere. Det, der i Nutiden har gjort Byen stor, er de mange Veje, som krydser den eller udgaar fra den. Før i Tiden var det særlig Sejladsen paa Gudenaen, der gjorde Ans til Midtpunkt for hele Omegnen, ja, langt ud i de omliggende Herreder.

Den gamle Kongevej fra Skanderborg til Viborg løb i Aarhus—Viborg-Vejen i Ans, og op gennem Middelalderen og senere har der været livlig Trafik gennem Byen. Derfor var der ogsaa her i Ans god Brug for et Herberg eller en Kro, og en saadan har da ogsaa eksisteret i adskillige hundrede Aar.

Selvom man ikke kender stort til denne Kro ud over gamle Sagn for over tre hundrede Aar siden, vides dog, at der under Trediveaarskrigen var en Kromand i Byen, som hed *Jens Worm*, og som afløstes af *Christen Guldsmidt*. Efter Enevældens Indførelse, da de nye Matrikler blev beregnet i 1664 og 1688, træffer vi Navnet *Gregers Jensen*, som var Kromand begge de nævnte Aar. Der var til Kroen kun 1½ Skp. Htk.

Da Kroholdet vel ikke kunde føde sin Mand med Familie, var Kromanden tillige Gaardfæster, idet han havde en Gaard i Ans paa 4½ Td. Htk. Om *Gregers Jensen* foruden at drive Gaard og Kro tillige har haft Købmandshandel, vides ikke. Det har han dog sandsynligvis, omend Kræmmerhandelen først 1725 ved kgl. Missive blev bevilget Kroen.

Ans laa jo i god Afstand fra Købstad, og ad Gudenaen var der nem Vej til Randers; Pramfarten paa Aaen er meget gammel. Gregers Jensen var Kromand i over 35 Aar og er vel død i Slutningen af 1690'erne. Ved den Tid optræder som Kromand i Ans Kro *Tyrre Jensen Bøgild*. Ans Kro var vel dengang ikke særlig imponerende. Den kaldes 1688 for Kroghuset, men i de følgende Aar blev den drevet betydeligt op og forsynet med to Pakhuse, et større og et mindre, samt med store Kældere, hvor Øl og Brændevin og Mjød laa godt gemt.

Tyrre Bøgild var en meget driftig Mand og drev i de 30 Aar, han sad i Ans Kro, dens Handel op til at være langt den betydeligste i hele Midtjylland, idet han handlede i omtrent alle Byer mellem Viborg og Skive, Randers, Aarhus og Skanderborg. Tyrre drev nemlig Storhandel, og vi vilde i vor Tid have kaldt ham Grosserer. Han opkøbte Landmændenes Produkter: Skind, Hør og Korn, som han solgte i Randers, og i Stedet fik han Tobak, Bergfisk, Salt, Tjære, Fransk Brændevin, Krydderier, Tømmer og meget andet. Endvidere købte han i den skovrige Egn Træsko, hvoraf der blev fabrikeret en Mængde i de omliggende Sogne. Disse Træsko solgte han i Læssevis saa langt nord paa som i Nibe. Brændevin og Øl fremstillede Tyrre selv, og han havde flere Stykker Kobberbrændevinstøj og Mæskekar i Kælderen.

Tyrre Jensen Bøgild har sikkert været sit Hjemsted en god Mand, idet han har skaffet Omsætning i Egnen. Han blev da ogsaa efter den Tids Forhold en meget velhavende Mand, skønt han havde ti Børn at forsørge. Foruden sit Krohold, sin Handel og Landbruget laante han Penge ud i stor Stil. Forpagter Laurits Nielsen Skafhus i Aunsbjerg laante 1725 500 Rigsdaler, Forpagter Christian Woetman paa Eskær i Salling laante 1725 200 Rigsdaler, og Clemen Fischer, Østerkeilstrup, laante samme Aar 300 Rigsdaler.

1726 laante Præsten i Højbjerg, Henrich Lorentsen Buckardt, 250 Rigsdaler, Præsten Anders Danielsen i Torning laante 400 Rigsdaler, ligesom Præsterne Poul Lorentsen i Almind, Henrick Skou i Sahl og Adam Hammer i Levring laante mange Penge i Ans Kro, hvor der tilsyneladende aldrig var Mangel paa klingende Mønt.

Da Tyrre Jensen døde i Sommeren 1729, var der til Deeling mellem hans Enke, *Margrethe Jensdatter*, og de ti Børn 6400 Rigsdaler, hvoraf Enken fik Halvdelen med 3200 Rigsdaler, og Halvdelen fordeltes mellem Børnene således, at Sønnerne fik det dobbelte af, hvad Døtrene fik.

Børnenes Navne var: Peder Tyrresen, Jens Tyrresen (den ældre), Jens Tyrresen (den yngre), Daniel Tyrresen, Tyrre Tyrresen, Maren Tyrresdatter, Zidsel Tyrresdatter, Birgitte Marie Tyrresdatter, Anne Tyrresdatter, Kirstine Tyrresdatter.

Af Sønnerne blev Peder, Daniel og Tyrre Storhandlere i Aarhus, som vi senere skal høre om.

Efter Tyrre Jensen Bøgilds Død blev Enken Margrethe Jensdatter gift med *Rasmus Christensen Almtoft*, som stammede fra Almtoft, hvor han havde en gift Søster, der hed Karen Christensdatter.

Det ser ud, som om alt er gaaet i den samme Skure som før og Forretningen drevet som hidtil, selvom det har kunnet mærkes, at Halvdelen af Formuen var beslaglagt til Børnenes Fædrearv. Der blev ikke saa store Summer at laane ud mere, selvom en og anden havde Kredit for ret store Beløb, op mod 100 Rigsdaler.

Efter nogle Aars Forløb døde Margrethe Jensdatter, og atter blev der gjort Skifte i Ans Kro. Det var i 1737. De ældste Børn var nu fløjet fra Reden. Af Sønnerne var den ældste, Peder, i Aarhus, Sønnen Jens (den ældre) var i Frederikshald i Norge, Jens den yngre var i Horsens, Daniel paa Latinskole i Aarhus. Af Døtrene var to blevet gift,

Zidsel med Rasmus Olufsen i Borum og Birgitte Marie med Jens Eriksen Mistrup, Borger i Randers. Den ældste Datter, Maren, var hos Søsteren i Borum. De tre yngste var stadig i Hjemmet.

Der var nu til Deling godt 3000 Rigsdaler, hvoraf Rasmus Almtoft beholdt godt 1500 Rigsdaler, mens Sønnerne fik hver 200 og Døtrene hver 100 Rigsdaler. Rasmus Almtoft havde hos sig i en Del Aar en Søstersøn fra Almtoft ved Navn *Anders Larsen*, der, da Konen døde, var 19 Aar.

Det ser ikke ud til at have været sundt at være Kromand i Ans, for 1742 døde Rasmus Christensen Almtoft. Den yngste af Sønnerne, Tyrre Tyrresen Bøgild, var dengang kun 12 Aar, den næstyingste 14 Aar, og Datteren Anna var 17 Aar. Ved Testamente havde Kromanden sikret Kroen til sin Søstersøn Anders Larsen, der ved Rasmus Almtofts Død havde været i Kroen i syv Aar.

Med Hensyn til de mindreaarige blev det ordnet saa vise- ligt, at Anders Larsen og Datteren Anna Tyrresdatter blev gift i November 1742, og de to mindste Børn kunde saa blive i Hjemmet. Det var ganske vist et meget ungt Par, der skulde drive den ret store Forretning videre, men Anders Larsen var jo vant til Forholdene, og Anna Tyrresdatter havde al sin Tid levet i Kroen. Anders Larsen og Anna Tyrresdatter fik to Sønner: Tyrre Andersen og Rasmus Andersen.

Det ser ud til, at Forretningen er gaaet ganske godt, og der har været stor Omsætning med Varer, men Anders Larsens Tid blev kun kort, da han døde allerede 1748, kun 30 Aar gammel.

Da Skiftet var overstaaet, og den unge Enke var faldet lidt til Ro, skulde der jo tænkes paa en anden Mand, og Valget faldt paa *Peder Poulsen* fra Frausing i Hinge Sogn. Han var Søn af Gaardfæster Poul Hansen. En Broder til Peder Poulsen, som senere vil blive omtalt, var Hans Poul-

sen i Lemming, som var gift og havde en Ejendom i Fæste dér. Fra ham nedstammer den bekendte Slægt Holm i Holms Mølle og Familien Frits i Serup.

Peder Poulsen og Enken Anna Tyrresdatter blev gift i November 1749. De første Aar er det maaske gaaet nogenlunde for den nye Kromand. I Januar 1751 fik de en Søn, Poul Pedersen, der senere blev Købmand i Aarhus.

Peder Poulsen blev slem til at drikke. Den alt for lette Adgang til Brændevin kunde han ikke staa for, og naar han var fuld, blev han ond, hvilket især gik ud over Konen. Det ser dog ud, som om han har kunnet drive Handelen videre, og Velstanden er vist ikke gaaet tilbage. I 1758 fik de en Datter, Mette Margrethe, men saa er det ogsaa forbi med Husfreden. Maaske har Konen ikke været saa rask efter Fødselen, i alt Fald blev Peder Poulsen saa urimelig over for Konen, at hun rejste sin Vej med den lille Pige og tog Ophold i Grønbæk hos en Skovrider, Laurits Michelsen, som havde et Hus i Fæste i Grønbæk med en Kaalhave til samt et Stykke Hedejord, vistnok i Roe. Efter Skovriderens Død blev Huset iøvrigt fæstet ud til Madame Curts, født Steensen, Bedstemoder til Steen Steensen Blicher, som sikkert har besøgt Bedstemoderen dér og dennes Søster i Præstegaarden.

Her hos denne Skovrider boede saa Anna Tyrresdatter i flere Aar, mens Manden rasede nede i Ans Kro. Der førtes aarelange Processer med Kromanden for at faa ham til at betale for Konens Ophold hos Skovrideren, og mange Vidner blev trukket ned i Tinghuset i Hinge Skov. Til sidst maatte Provst Hurtigkarl tage Affære; han sendte en Skrivelse til Hr. Christian Fischer paa Allinggaard, hvori han gør Rede for Kromandens grumme Fremfærd mod Hustruen og gør Fordring paa, at Peder Poulsen Frausing, Kromand i Ans Kro, dømmes til Viborg Tugthus. Endskønt Peder Frausing har lovet Svogrene i Aarhus, som nu er

Kammerraader og store Mænd, at betale for Konens Ophold hos Skovrideren, dømmes han dog af Retten således:

Thi kendes og dømmes: Siden Peder Poulsen af Ans Kro i ald almindelighed er overbevist om at føre et ugudeligt og forargeligt Levnet med Drukkenskab, Banden og Skælden mod sin Kone Anna Tyrresdatter og anden ukristelig Opførsel, derfor dømmes han, Peder Poulsen ifølge allernaadigste Fundats og Reglement for det Viborg Tugt og Manufakturhus af 14. Novbr. 1743 2. Kapitel Punkt 4 for Arrestant i Viborg Tugthus paa et Aars Tid.

Til Processens Omkostninger betaler Peder Poulsen 16 Rigsd. at betale inden 15 Dage efter Dommens lovlige Forkyndelse tillige med nødvendige Omkostninger til Viborg Tugthus.

(Fra Justitsprotokol for 1762, Side 298.)

Om Peder Poulsen Frausing kom til at udstaa sin Straf, vides ikke, men en højere Magt dømte ogsaa, thi sidst paa Sommeren 1763 døde han. Anna Tyrresdatter har vel regnet med nogle rolige Aar, men hun døde allerede Aaret efter, i 1764, og dermed var en for Ans Kro sørgelig Tid afsluttet.

Det meget Drikkeri i Ans Kro satte jo sine Spor ogsaa uden for Kroen, saa Beboerne i Ans blev tiltalte for Drukkenskab og Slagsmaal, hvori selv Gaardmænd var meddelagtige.

Tyrre Jensens Slægt havde nu siddet i Ans Kro i 65 Aar, og den Handel, som han drev op, var stadig blevet fortsat, og Prammene drog ad Gudenaen fra og til Randers med Varer for Kromanden i Ans Kro.

Da nu begge Forældre var døde, og der var mindreaarige Børn, maatte Familien træde til. For Datteren Mette Margrethe blev Svogeren Peder Christensen i Frausing indsat

som Formynder, og for Sønnen Poul Pedersen overtoges Formynderskabet af Farbroderen Hans Poulsen i Lemming. Endvidere optræder jo under Boets Behandling Anna Tyrresdatters Brødre fra Aarhus.

Da Boet var opgjort, var der til Sønnen Peder Poulsen 840 Rgsd. og til Datteren Mette Margrethe 420 Rgsd. som deres Fædrearv. Som Mødrearv fik Peder Poulsen 360 Rgsd., Mette Margrethe 180 Rgsd., mens Halvbrødrene Tyrre Andersen og Rasmus Andersen fik hver 360 Rgsd.

Kammerraad Tyrre Bøgild fra Aarhus, Anna Tyrresdatters Broder, blev Værge for Børnene, der fik Ophold hos ham i Aarhus, ligesom Arven kom under hans Værge.

Poul Pedersen Frausing, som var født i Ans Kro 1751, tog Borgerskab i Aarhus som Handelsmand i 1781.

ANDREAS JOHANSEN TULIPAN

Denne Kromand er forlængst gaaet over i Historien. Steen Steensen Blicher kalder en af sine Noveller for »Tulipanen«. Denne Novelle handler om Kromanden i Ans med ovenstaaende Navn. Blicher fortæller i sin Novelle, hvorledes han fik dette Navn. Som Kromand i Ans beskriver Blicher ham saaledes: »Han var iført en mørkegrøn Damaskes Slobrok og havde om Halsen et hvidt Tørklæde, hvis frynsede Ender hang ud over Brystet i ulige Længde. Paa Hovedet havde han en blaa hvidstribet Bomuldshue og et Par store Sko paa Fødderne. Det hed sig, at han ikke brugte Bukser og Vest. Han var ædruelig den meste Tid af Aaret, men paa sin Fødselsdag gik han i Seng og drak sig overstadig fuld.«

Hvor meget Blicher selv har kendt til denne Kromand, vides ikke. Blicher har kun været en halv Snes Aar, da Andreas Tulipan holdt op med at være Kromand. Han var Kromand i Ans i 1787 og var da 64 Aar, mens hans Hustru,

Maren Christensdatter, var 77 Aar og havde været gift før. I Folketællingslisten kaldes han Kromand og Landkræmmer.

I 1792 var *Eggert Nandrup* Kromand, saa Tulipan har vel lagt op omkring 1790. Hvor stammer saa denne Kromand fra med det mærkelige Navn, og som har været værdig til at blive Hovedperson i en af Blichers Noveller? Andreas Tulipan stammer fra Asmindgaarde, hvor Faderen, Johan Tulipan, havde en Ejendom i Fæste. Første Gang, vi hører ham omtalt, er i 1750, da han omtales i Allinggaards Fæsteprotokol:

Jeg Christian Fischer fæster og steder til Andreas Johansen Tulipan i Asmindgaarde de Huse og Jorder:

1. Salig Jens Kudskes Hus med Toft og Kaalhauge, hvorpaa maa holdes 2 Bæster, 2 Køer og 10 Faar, for 5 Rigsdaler.

2. samt hans Faders, Johan Jørgensen, iboende Hus, naar samme for ham oplader eller dør, med Toft og Jord til 1 Kvie og 10 Faar, for 4 Rigsdaler.

3. Tyge Lauritsens Jord og Eng, naar hans Forældre dør eller oplader det, til 1 Kou, for 4 Rigsdaler.

Allinggaard, 2. Juni 1750.

Christian Fischer.

Her i Asmindgaarde sad Andreas Tulipan i 15 Aar som Fæster og har maaske ventet paa, at hans gamle Forældre skulde dø. Faderen, Johan Tulipan, døde dog først 1768. Da Ans Kro i 1764 blev ledig, ønskede Andreas Tulipan derfor at blive Kromand, og det ser ud, som om Christian Fischer har haft lidt tilovers for ham. Tulipan har virkelig i 1765 Fæstebrev paa Ans Kro, som lyder i Uddrag:

Jeg Christian Fischer fæster og steder til Andreas Johansen Tulipan i Asmindgaarde Ans Kro, ligesom han

og fæster den Gaard i Ans By, hans Formand har haft, ialt 4 Tdr. 5 Skp. 2 Fdk. Hartkorn Matr. Nr. 3 og 10 for 100 Rigsd. i Indfæstning. Bemeldte Andreas Johansen Tulipan maa nyde og bruge og beholde det al sin Livstid paa følgende Conditioner:

1. Er det ham aleneste tilladt der i Byen at holde offentlig Kro og Værtshus med drikkende Sager saavel som Kræmmer-Handel af grove Varer efter højlovlig Renteskammers Missive af 24. Juli 1725, der beraaber sig paa Hans Majestæts Bevilling derom.

2. Han skal være forpligtig sin Kro og Kræmmeri forsvarligen, efter Loven og kong. Forordninger at drive og holde og de Rejsende paa høfligste Maade begegne og til Nødtørft acomodere, saaledes at ingen med billig Føje sig over hannem kan have at besvære, hvorimod han af mig paa foregaaende rigtig Andragende Assistance kan vente, ifald nogen Hinder eller Indpas hannem i sin Handel og Næring af nogen skulde tilføjes.

Allinggaard d. 18. Maj 1765.

Christian Fischer.

Andreas Tulipan har ganske sikkert været en god Kromand; om han har drevet Handelen saa stærkt som de foregaaende Indehavere, vides dog ikke. En Aarhusborger, der med Følgeskab gæstede Ans Kro en Efteraarsnat 1774 paa Vej til Viborg, skriver: »I Ans Kro, hvor vi overnattede, underholdt Værten, som man kaldte Tulipanen, os paa saa vittig en Maade, at vi morede os kostelig den hele Aften.«

Noget original har Andreas Tulipan vel nok været. Han averterede saaledes flere Gange i »Den Viborger Samler« om forskellige Opfindelser, han mente at have gjort (saaledes en Røghætte til Skorstenen), men det var maaske snarest for at gøre sit Navn og sin Kro bekendt.

KONSISTORIALRAAD HANS BJERREGAARD

Af *F. Elle Jensen*

Berettigelsen til at riste den gamle Konsistorialraad i Hjermind en Minderune er en dobbelt. Ikke blot var han nemlig en af Pionererne paa Plantningssagens Omraade, agtet og respekteret som saadan i sin Samtid og yndet af Kongen for sin Indsats paa dette Felt, men han var samtidig i sig selv en meget interessant og ejendommelig Personlighed, levende optaget af at virkeliggøre det 18. Aarhundredes, Oplysningstidens, Tanker blandt sine Sognebørn og at udbrede Kundskab om dem hos andre. Naturligvis har der været flere som han, men næppe mange, som har taget dette Arbejde op med hans Energi og Uselviskhed, saa man maa vistnok have Lov til at betragte ham som en af de smukkeste Repræsentanter for den gamle Rationalismes ideelt prægede Gavnelyst.

Hans Bjerregaard var født den 22. Februar 1766 i Gentoftø, hvor hans Fader, Hans Jensen, havde Fæstegaarden Bjerregaard under Bernstorff Gods. Modsat de fleste af sine Standsfæller forstod Hans Jensen Landboreformernes Betydning og bidrog ved sin Indflydelse meget til, at Udskiftningen paa Stedet lykkedes. Selv var han en af de første Udflyttere i Landet og den første Bonde i Landhusholdningsselskabet; i det hele var han en udpræget Fremskridtsmand, agtet og værdsat for sin Dygtighed, og flere af Tidens bedste Mænd søgte gerne hans Selskab. Af Kongen modtog han en Guldmedalje for sin Virksomhed i Landbrugets Tjeneste.

1772 købte han Løvegaard ved Slagelse, men flyttede 1778 ind til denne By, siden til København, hvor han døde 1781.²⁾ Et Brev om Dødsfaldet naaede imidlertid ikke rettidigt frem til Sønnen, som var Elev i Slagelse Latinskole, og som derfor fik den underlige Oplevelse, da han intetanende rejste til København paa Ferie, tilfældigt at møde sin Faders Ligtog ved Nikolaj Kirke.³⁾ Hans Bjerregaard har utvivlsomt arvet nogle af hans Egenskaber.

Den unge Bjerregaard blev Student 1788 og fik 1790 paa Grev A. P. Bernstorffs Anbefaling Bolig paa Regensen. 1793 tog han sin theologiske Eksamen med første Karakter, og de følgende Aar studerede han derefter græsk og romersk Historie og læste nyere Forfattere samtidig med, at han var meget interesseret i Pædagogik og i land- og skovbrugsfaglig Litteratur.⁴⁾ Han ønskede nemlig derigenem, i nøje Overensstemmelse med Oplysningstidens Syn paa, hvad der var Gejstlighedens Opgaver, at forberede sig yderligere til sin fremtidige Gerning som Præst, saa at han ikke blot kunde vejlede sin Menighed i Dyd og Kundskab, men ogsaa være den en Foregangsmand paa de rent praktiske Omraader.

En Del af sin Kandidattid opholdt han sig hos sin Svoger, Krigsraad Juul til Viskum og Himmestrup, og takket være ham blev Bjerregaard 1797 udnævnt til Sognepræst for Hjermind, Lee og Hjorthede, idet Juul som Kirke(tien- de)ejer havde Kaldsretten til Embedet. Med Formanden⁵⁾ ordnede han sig ved at give ham 160 Rdl. aarlig og Ret til nogle Værelser i Præstegaarden, desuden Foder til et Par Køer. Da han døde Aaret efter, ønskede og fik Enken 60 Rdl. i Pension — ikke for meget, syntes Bjerregaard. Ved hans Indsættelse dvælede Provsten ud fra Dagens Tekst særlig ved Jesu Ord til Peter: »Fra nu af skal du fange Mennesker«, og den unge Præst noterer bagefter derom: »Sandelig faa, men indholdsrige og betydende Ord!«

Dette Hjertesuk var ærligt ment, thi Bjerregaard tiltraadte sit Embede opfyldt af en oprigtig Lyst til at være sine Sognebørn en trofast Vejleder til saavel aandelig som timelig Lykke. Men hans Standpunkt var udtalt rationalistisk, paavirket som han var af Oplysningstidens optimistiske Livssyn og Forvisning om, at Menneskeheden kunde forædles ad Kundskabens Vej — idet han dog tog afgjort Afstand fra den radikale Bibelkritik, som netop i 1790'erne kom saa højrøstet til Orde i visse københavnske Kredse. I dette Spørgsmaal var Bjerregaard fuldstændig ortodoks; han benægtede intet af Skriftens Indhold, hverken Guds Aabenbaring i Kristus eller Undernes Virkelighed — de beviste tværtimod Jesu Læres Sandhed, men han udlagde rigtignok alt dette helt i Tidens Aand. Kristendommens Grundprincipper indeholdtes for ham i Ordene Gud, Dyd og Udødelighed: Mennesket skal ved sine Gerninger med Jesus som Forbillede gøre sig værdig til Lighed med ham, der hengav sin Søn for at skænke os Himlen hisset, hvor vi skal samles med de ædle fra alle Tider og have Omgang med Aander af højere Orden (Englene), ja have Lov til at nærme os den Allerhøjeste selv. Kirken er Stedet, hvor man mødes for at vedligeholde Kristendommen, beundre og tilbede den Evige og opflattes til at leve efter hans Forskrifter; et rent, ubesmittet og menneskekærligt Levned er nemlig den rette Gudsdyrkelse. Hertil hjælpes man ogsaa af Bibelen, der læst ved Fornuftens Lys, som den Algode har tændt, giver os øget Kundskab om vore kristelige Pligter, thi Evangelierne er skrevet af de angivne Mænd og kommet uforfalsket til os; havde de været Menneskeværk, vilde Kristendommen være gaaet til Grunde, men nu udbredes Skriften over den hele Jord, og Lyset fra det høje skinner overalt. Ogsaa i Modgang skal vi efterfølge Jesus, da Gud kun sender os Lidelser for som en god Fader at vække os til Afsky for Lasten. I det hinsidige skal vi forstaa dette.^{o)}

Ud fra en saadan Opfattelse af, hvad Kristendom er, maatte Bjerregaard naturligvis mene, at en »Religionslærer«s Prædiken helt og holdent maatte have et moralsk Sigte og dens Hensigt være at bringe Kirkegængerne til at elske Dyden og at leve deres Liv i Overensstemmelse dermed. Det er da ogsaa det Indtryk, vi faar fra en Provstevisitats 1818: Bjerregaard prædikede ud fra Joh. Ev. 13,17 (»Dersom I ved det, er I salige, om I gør det«) om den vigtige Pligt, det er at indsamle Kundskab om Religionen, og den endnu vigtigere at handle derefter. Talen udmærkede sig, skriver Provsten⁷⁾ i sine Optegnelser, ved særdeles Orden, et passende Foredrag og ved bibelsk Grundighed og Anvendelse paa et kristeligt Levned. De talrigt forsamlede unge viste en god Lærers (Præsts) Nidkærhed for deres sande kristelige Oplysning ved de vel overlagte Svar, de gav paa de dem stillede Spørgsmaal.⁸⁾

Det fremgaar af Visitatsen, at Bjerregaard tog sig meget af de unge. Han katekiserede flittigt med dem, men navnlig lagde han stor Vægt paa Konfirmationsundervisningen, der skulde give dem den rette Opfattelse af Religionens Indhold og, stadfæstet ved Eksempler fra Bibelen paa dydige og udydige Mennesker, paapege dens Anvendelse i Livet. 1818 udgav han en lille Bog med en saadan Eksempelsamling.

Selve Konfirmationen foretog han med stor Højtidelighed, og han lagde megen Vægt paa de unges Løfteaflæggelse, som efterfulgtes af en ofte højstemt Tiltale til hver af dem, og da han troligt har indført dem i sine første Kirkebøger, hvori ogsaa de Skriftsteder eller Sentenser, han medgav Konfirmanderne, er opnoteret, kan vi deraf faa et lille Indtryk af, hvad han tilsigtede med Handlingen.

Her nogle Eksempler: »Paa Dommens Dag skal du aflægge Regnskab for Gud og Mennesker, hvorledes du har holdt det hellige Løfte, du i Dag har aflagt.« »Ve dig, ja

ve dig, om du bryder dit Løfte, men vel dig, ja vel dig, om du holder det.« »Du har en god Kundskab. Lad nu dit Levned og dine Forhold svare til din Kundskab, og da skal du vorde lykkelig baade her og hisset.« »Ringe er din Kundskab, og den sidste er du i Rækken, men hold troligt dit Løfte, og da skal du ikke blive den sidste i Evigheden.«

Skriftstederne, hvoraf mange fra Gammel Testamentes apokryfe Bøger, især Siraks Visdom, viser i Bjerregaards Tydning saa at sige altid hen til den moralske Vandel. Nogle af dem kan synes ret mærkelige, henvendt til Børn, som »Den vises Hjerter gaar til hans højre Side, Daarens til hans venstre« (Præd. 10,2), »Den forstandige eftertænker Visdom, og et opmærksomt Øre er den vises Ønske« (Sirak 3,28), »Jeg sender jer som Faar blandt Ulve; bliv derfor snilde som Slinger og enfoldige som Duer« (Mt. 10,10). Ogsaa Sentenserne kunde være ejendommelige. »Ret dig aldrig efter de fleste, men efter de bedste« lyder neutralt, mens »Enhver Daarskab straffer sig selv; som Arbejdet, saa Lønnen« og »Som man reder, saa ligger man« til et Par dovne Piger jo egentlig kunde have været bedre valgt.

En særlig Plads i Bjerregaards Oplysningsarbejde indtog hans Kamp mod Overtroen, der for ham stod baade som en Levning af gammelt Hedenskab og en Sjælesygdom og derfor burde udryddes. Saavel i sine Katekisationer som ved andre Lejligheder ivrede han mod den, og 1801 udgav han for at faa større Kredse i Tale et Skrift, »Om Overtro og Midler mod samme«, tilegnet »elskelige Venner og Medborgere i Bondestanden«, som han gratis uddelte i sine Menigheder. Fik kun, mente han, Mennesker den rette Kundskab om Naturens Forhold og om Bibelens Lære, vilde alt blive anderledes end nu, hvor hele Sogne var nedsunket i den groveste Overtro. At Jesus ikke havde prædiket mod den, havde han haft sine Grunde til, thi han forudsaa, at den vilde forsvinde med den fremadskridende Oplysning,

og selvom der ogsaa dengang muligt var nogle, som var besat af Djævelen, er det ikke det samme, som at han driver sit Uvæsen endnu med at kyse Folk.

Naturligvis maatte Bjerregaard hilse Fremkomsten af den nye »evangelisk-kristelige« Salmebog med dens fornuftsmæssige Betragtninger med Glæde, og han fik den ogsaa hurtigt indført i sine Sogne; i Hjermand skete det Nytaarsdag 1801. Degnen Evaldsen var ham en stor Støtte herved, ligesom hans Svoger, Juul paa Viskum, der skænkede 100 Eksemplarer til Sagens Fremme; selv gav han 80—100 til Konfirmander og andre. (Til Gengæld uddelte han saa færre Bibler, ogsaa fordi han haabede paa, at der vilde komme en god Folkebibel eller en Samling af de lettest fattelige og lærerigeste Stykker af den i en bedre Oversættelse, da hele Skriften umuligt kunde have lige stor Interesse for alle.) Pastor Niels Blicher, Randlev (senere Vium), som i Tidsskriftet »Iris og Hebe« for 1802 gav en Oversigt over Salmebogens Modtagelse i Jylland, priser i den i højstemte Toner især Bjerregaard og Provst Ravn i Hem, Hindborg og Dølby for de Resultater, de havde naaet: »Lykkelige de Menigheder, der har Lærere (Præster) som disse to! Lykkelige de Lærere, der har Menigheder som disse seks!«

Bjerregaards Interesse for sit Embede og for sine Sogne i det hele taget kommer paa en morsom Maade til Orde ved den Maade, hvorpaa han førte sin Kirkebog, idet han ikke nøjedes med deri at indskrive de kirkelige Handlinger, men undertiden selv »snakker med«.

F. Eks. i Hjermand 12. Februar 1803: »Hjemmedøbt Gaardmand Niels Caspersens Datter Ellens uægte Barn, der blev kaldet Niels. Hun udlagde i Medhjælpernes Nærværelse den i Gaarden tjenende Knøs Jens Nielsen. Barne moderen var 42 Aar og baade skæv og halt, men ellers et fornuftigt og i sin Kristendom vel oplyst Fruentimmer, der i mere end 20 Aar med Berømmelse har forestaaet hendes

endnu levende Faders Husholdning. Faderen er den første af de i Efteraaret af nuværende Præst konfirmerede, der paa denne Maade har forsyndet sig. Sandelig ingen kristelig Begyndelse!«

18. December 1803: »Begravet Peder Olsens dødfødte Søn. Det er det fjerde dødfødte Barn, hans Kone har faaet. Om dette vidste Jordemoderen ej at give anden Forklaring, end hvad enhver kunde se, at det var dødt.«

27. Juli 1809: »Begravet Hedemøller Jacob Balleboes Hustru, 58 Aar gl. (Faldt ved at vaske nogle Trækar i Mølleledammen og druknede, uden at nogen mærkede det eller savnede hende, førend hun maaske allerede havde lagt 1 à 2 Timer i Vandet og maaske ikke, da ingen eftertænkssomme var i Nærheden ved hendes Optagelse af Vandet.)«

6. April 1812: »Begravet Jens Pedersens Hustru, 56 Aar gl. Han, hvis Beslutninger er uransagelige, kaldte denne Kone i hendes bedste Aar bort fra en affældig 80 Aar gl. Moder og fra 2 Mostre, af hvilke den ene, 82 Aar gl., har over et helt Aar holdt Sengen, den anden, 84 Aar gl. og Krøbling, i 7-8 Aar været sengeliggende, hvilke hun ufortrødent plejede for ej at tale om Mand og Børn.«

I Lee 20. Marts 1810: »Begravet Mads Bruuns Hustru, 50 Aar gl., efter 1½ Aars smertefuldt Sygeleje, paa hvilket hun endog tilsidst hjemsøgte af Koldbrand, som berøvede hende Fingrene paa den ene Haand. Hun var den første, som blev begravet i Kurvekiste i Stedet for Fjælekiste, hvis Pris er steget i de sidste Aar til 16—20 Rdl.,⁹⁾ og som Fordomme desuagtet af alle Kræfter foragter.«

I Hjorthede 21. August 1810: »Begravet Selvmorderen Mads Knudsen Bruun i det nordvestre Hjørne af Kirkegaarden uden Jordpaakastelse. Bemeldte Mads Knudsen Bruun drog trængende af Armod for 16 Aar siden med sin Hustru til Sognene, der døde som Almissemlem efter et haardt Sygeleje. Hvad der forledte ham til Selvmord, vides

ikke, om Smerter i det ene Laar, hvoraf han en Del Aar havde lidt, eller andet, er ubekendt. Efter ham fandtes 70 Rdl. i rede Penge og endvidere gode Gangklæder, som han altid havde gjort meget af at eje. Han var den tredie Selvmorder, efter hvad man ved, her i Sognene i de sidste 100 Aar. En Landsoldat skød sig her i Byen for omtrent 80 Aar siden, og en Husmandsdatter, der var Krøbling, og mod hvem Faderen efter Forlydende ikke var god, druknede sig for 40 Aar siden hernede i Gudenaasø.

Denne morsomme Kirkebogsføring hørte op 1813, antagelig fordi Myndighederne ikke syntes om den. Den nye Kirkebog, som begynder efter dette Aar, indeholder kun de almindelige Oplysninger, men i den gamle, som ikke var udskrevet, vedblev Bjerregaard med en allerede tidligere begyndt »Dagbog« for Hjerminde Pastorat, som heller ikke er kedelig, da den foruden som »liber daticus« at indeholde tjenstlige Skrivelser omtaler alt, hvad der falder Præsten ind, mest naturligvis det, der angaar Egnens Forhold, men ogsaa andre Ting, som synes ham værd at notere.

Som aktiv Landmand interesserede det ham at dvæle ved Vejret og Afgrøden. 1805 har Sommeren været meget ublid, kun Juli varm, og Kornet tog i Blomstringstiden Skade, saa Avlen blev saa ringe som muligt: kun 0—4 Skp. i Traven. De to næste Aar var derimod gode, men Englandskrigen vilde jo nok hindre Korntilførsel fra Rusland (1807). 1809 var et tørt Aar, saa Kreaturerne mange Steder maatte drives en Fjerdingvej til Vanding. Ogsaa Sommeren 1812 var meget varm, dog efter hvad der sagdes ikke som i 1756, da baade Voks og Honning smeltede og løb ud af Kuberne. 1812 klages over de paa Grund af Krigen for fattige saa trykkende Priser; en Hest koster nu 300 Rdl. (1806: 60), en Ko 40 (16), en Favn Brænde i Randers 15 (4), 3 Lispund Hør 12 (3,92), 1 Pund The 4,64 (1,32). 1813 noterer Bjerregaard, hvordan den strenge Vinter har haft Indfly-

delse paa Napoleons Tog til Rusland, »hvilket styrker mig i en Gud ved hvor rigtig eller urigtig Formodning om en bibelsk Spaadoms nær forestaaende Opfyldelse« — hvorved han sigter til Daniel 7, 7-11, en Tanke, han ogsaa senere vedblev at forfølge.

Som alle Oplysningsmænd havde Bjerregaard sin særlige Opmærksomhed henvendt paa de unges Undervisning. I Hjermind havde der været holdt Skole i længere Tid, i Lee siden 1741, men først ved Bjerregaards Komme til Egnen kom der rigtig Gang i den. I den Journal, han her begyndte at føre 1798^{''}, skrev han følgende for hans Syn paa Sagen karakteristiske Linier: »Denne Bog vorder herved bestemt til Dagbog for den i Lee værende Skole. Det Ønske, min Haand i denne Stund nedskriver, er et af dem, der ligger mit Hjerter allernærmest, dette nemlig, at baade Lærer og Lærlinge maatte stræbe efter at gøre deres Pligt med den Iver og det Held, at vedkommende maa kunne tegne dem mangt et skønt Vidnesbyrd i denne Bog og fryde sig i Haabet, Forventelsen af den kommende Slægts Oplysning og Forædelse.« Undervisningen skulde begynde med en kort, velvalgt Salme og en kort, for Børnene fattelig Bøn, der kan røre den unge Menneskesjæl og vække mangt et godt Forsæt — dette ogsaa for hos Folk at modarbejde Frygten for, at disse Nyheder skulde udrydde Troen og indføre Heds-kabet! Af samme Grund maatte heller ikke Kingos Salmebog, der som en god Ven gjorde Fordring paa de ældres Hengivenhed, straks tilsidesættes. Forøvrigt burde der katekiseres over Bibelhistorien og evangelisk-kristelig Salmebog, der bør forelæses Stykker af Hallagers »Hjælpe-midler til Overtroens Udryddelse«¹⁰⁾ og læres lidt Naturhistorie, Naturlære og Astronomi. Den nye Lærebog, Balles, maa anvendes; den er lettere at forstaa end den gamle, Pontopidans, som er en i Form og Indhold upassende Bog.

I Hjorthede var der ingen Skole; Børnene derfra maatte

søge til Lee, men de undlod det tit, saa Sognet stod, skrev Bjerregaard i Dagbogen 1803, tilbage for de andre i Oplysning og Sædelighed, »saa maadelig endog denne kan være«. Krigsraad Juul tilbød da 300 Rdl. til Oprettelse af en Skole, Bjerregaard 200, og da Gaardmændene — foruden at drive Jorden — var villige til at give 1 Rdl. aarlig til den, mens Husmændene lovede 3 Mark, førte det til Køb af et Fæstehus med 4 Skp. Land for 300 Rdl. til Ejeren og 100 til den nuværende Fæster — og her indrettedes der saa Lokale til Undervisningsbrug.¹²⁾

Tavlepengene fra Kirkerne blev anvendt til Indkøb af Bøger eller til Flidspræmier for fattige Børn, som Bjerregaard ogsaa hjalp af sin egen Pung, mens Svogeren gav Bøger til dem i Lee. Til Tider deltog han selv i Undervisningen, og sammen med Skolekommissionen (efter 1814) holdt han jævnlig Visitats, især for at modvirke Forsømmelser. Ved Eksamen fik Børnene Skudsmaal, navnlig for deres Opførsel (skikkelig, uskikkelig, forsømmelig, skødesløs), og der noteredes, hvad der var gennemgaaet. Der lærtes f. Eks. mange Salmer; ved en Prøve kunde en Pige opgive ikke mindre end 63!¹³⁾

Myndighederne paaskønnede alt dette meget. 1817 fik Bjerregaard overdraget at undervise Herredets ikke seminariuddannede Lærere, og ved Visitatserne¹⁴⁾ var de vel tilfredse med de opnaaede Resultater. 1819 gæstede Biskop Bloch¹⁵⁾ Hjermind, hvor han fik Skolejournalen forevist og med Fornøjelse konstaterede, at Forholdene udviklede sig paa den rette Maade uden Forsømmelser, og han tilønskede Skolen Guds Naade og Velsignelse fremover. 1823 var han der igen, ligeledes dengang velvilligt stemt. Det samme var Biskop Øllgaard 1832; han ønskede Kommunen Held med at fremme Skolevæsenets vigtige Sag og især, at dens første Medlem, Pastoratets værdige Præst, maate virke længe

endnu i denne som i enhver anden Del af sin Embedsgering.

I Hjorthede stod det dog ikke saa godt til. 1820 besværede Bjerregaard sig i stærke Ord til Biskoppen over, at det var umuligt at faa Beboerne til at betale til Skolen, saa Læreren kunde ikke faa sin Løn.¹⁶⁾ Baade han og Patronen, Fru Hedegaard paa Himmestrup, havde sammen med Provsten klaget til Stiftamtmanden,¹⁷⁾ men det lod til, at Herredsfoged Tøttrup ikke vilde tage sig af Sagen og lade de skyldige udpante for de Smaabeløb, de skulde af med. Selv havde baade han og Fru Hedegaard hjulpet Læreren, men nu kan han, Bjerregaard, ikke mere. Sker der ikke noget, bliver han nødt til at skrive om Forholdene i Randers Avis og at henvende sig til Kancelliet. Ogsaa Lokalerne er elendige; man kan næppe være i dem i Regnvejr, da de ikke bliver istandsat.

Antagelig er dog Tingene paa en eller anden Maade gledet i Lave.

Som nævnt gjorde Bjerregaard sig i sin Kandidattid bekendt med land- og skovbrugsfaglige Skrifter for paa disse Felter at kunne blive en Vejleder for sine Menigheder. Alleerede under sine Ophold paa Viskum begyndte han at plante, men det var først i Hjermind, han for Alvor tog fat derpaa.¹⁸⁾ Præstegaarden ejede oprindelig en 5-6 Td. Land Skov ved Sløvkrog, som den ved Udskiftningen 1806, der foregik under Bjerregaards Ledelse, blev udvekslet med noget af Storheden. Da der var Mangel paa Træ paa Egnen, og dette maatte købes dyrt, fordi der sjældent blev udvist noget af Kirke- og Godsejernes Skove, fik det Præsten til for sin Eftermands Skyld at overveje, om der ikke burde gøres noget herfor, og 1814 inddigede han derfor et Stykke af Heden og plantede 1600 Løv- og Naaletræer i det. »Og han, der giver Vækst, han give ogsaa her Vækst, at Planteren maa høste Glæde, hans Eftermand baade Glæde og

Nytte«, staar der i den Anledning i Dagbogen. 1817 indtog han et nyt Stykke til Plantage — Bjerregaard staver »Plantasie« — saa der tilsidst blev et Areal paa 12 Td. Land. Han indrettede ligeledes en Planteskole, saa han kunde udlevere Frugt- og Skovplanter til hvem, der ønskede dem.

Den Iver, hvormed han gik op i dette Arbejde, vakte megen Opmærksomhed, og da det lykkedes ham at komme i Forbindelse med Landhusholdningsselskabet, fik han paa dettes Indstilling 1825 bevilget en Statsstøtte paa 600 Rbd., dels som Paaskønnelse af og Godtgørelse for sin Virksomhed, dels som en Hjælp til i 3 Aar at kunne uddele 100,000 Træer gratis med Anvisning paa Plantningen af dem til interesserede. 1828 fik han 400 Rbd., men Bjerregaard gjorde fortrinlig Fyldest for Pengene: 1826—27 leverede han f. Eks. 123,626 Stk. i indpakket Stand i Randers og Viborg,¹⁹⁾ og i sit sidste Brev til Landhusholdningsselskabets Præsident, Etatsraad Collin,²⁰⁾ fortæller han 1855, at Tallet Aaret forud var 293,325. Blandt Modtagerne var bl. a. Steen Blicher i Spentrup; han fik 1826 1000 Naaetræer til sin Have og Frø til Udplantning i en Mark.

Naar Bjerregaard kunde afsætte saa store Mængder af Planter, naturligvis mest i Sønderlyng Herred, men ogsaa langt videre ud, skyldtes det meget den kraftige Agitation, han drev for Sagen, baade i Avisartikler og gennem særlige Smaaabøger. 1828 udsendte han paa egen Bekostning og til gratis Uddeling paa Landet en »Kort Anvisning til Træavl«. Han spørger heri med Sokrates, hvorfor der ingen Kendskab er til Træavl, der dog er en Del af Agerdyrknin-gen, thi mange Steder ses nu kun en selvplantet Hyld eller en Pil, nedbanket som Gærdestav, hvor der burde være yndige Lunde, endog i Egne, hvor man haardt mangler Træ. Han peger derefter paa Plantningssagens baade æstetiske og praktiske Side (Skæbnen førte de første Mennesker ind i en Have; hvor øde og bart, selv paa de frugtbareste Strøg,

hvis vi der intet Træ fandt, hvis ingen Gren vinkede os til den yndige Frugt, og ingen Gren udstrakte sin kvægende Skygge over os og indbød Lundens Sangere til at bo og bygge og synge os deres Morgen- og Aftensange), og skildrer saa, hvad der navnlig bør fremelskes, og hvordan det bør ske. Thi det er baade en Fornøjelse, en Fordel og en Pligt at plante, og han anbefaler derfor midlertidig at anlægge Sogneplanteskoler paa ikke vedligeholdte Dele af Kirkegaardene, saa der siden kunde komme til at vokse Træer paa Tofter og Marker, ved Landeveje, ved Skoler og paa Bakker, hvor Lyngen hersker.

1840 udsendte han atter en Bog om Sagen («Endnu et Opraab til Træplantning») med det kendte Motto:

Hvor Ploven ej kan gaa,
og Leen Jubel faa,
dér bør et Træ at staa,

der altsaa ikke, som vist mange tror, skyldes Dalgas, men Præsten i Hjermind. Han beklager heri, at der trods vaagende Interesse alligevel er alt for ringe Sans for at plante. F. Eks. har han foreslaaet Viborg Kommune at beplante 10 Td. Land Hede for 150 Rbd., hvoraf han selv vilde betale Femtedelen foruden at levere Planterne, men Borgerrepræsentationen var ikke villig til at foretage sig noget. Folk vilde nok nyde Frugterne, men ikke gøre Arbejdet; alligevel forudsaa han den Tid, da Heden enten bliver opdyrket eller beplantet, det sidste hvor der ingen Al findes, og han peger igen paa, hvad dette betyder for Eggen: Forskønnelse, Hegn, Læ og Ly, Brændsel, Redskaber og Tømmer. Det sidste har han selv været i Stand til at hente i sin Plantage.

Der kan ikke være nogen Tvivl om, at Bjerregaards dygtige og uselviske Arbejde har baaret Frugt i øget Forstaaelse af, at det var værd at plante, og han har for saa

vidt været en Forløber for Dalgas. Det manglede heller ikke paa Anerkendelse af hans Virksomhed, selv paa de allerhøjeste Steder, og at Frederik VI, der personlig var meget interesseret i Skovsagen, paa sin Jyllandsrejse 1826 gæstede Hjermind, er et Udslag heraf.

Om Besøget meddeler Dagbogen: »Torsdagen d. 17. Juni Eftermiddag Kl. 5 nød Hjermind Præstegaard den store Ære, at Dannerkongen Frederik VI paa sin Rejse fra Aarhus til Viborg stod af i samme og lod sig af Præsten forevise de af ham i Haven opelskede 100,000 Træplanter samt den dér liggende Runesten og dernæst Plantagen og endelig paa sin videre Rejse de af ham i den skønne Lystskov ved Viskum for 30 og flere Aar anbragte Naaletræsplantninger, hvor findes flere Træer, der er af lige Størrelse med de største i de kongelige Plantager paa Sjælland, og som allerede kunde afgive gode Bjælker eller Brædder.« »Viborg Samler« fortæller yderligere, at Kongen paa sin Tur gennem Pastoratet ledsagedes af Mænd fra de nærmeste Sogne til Hest i »ensformige Dragter«, og at allerhøjst samme ankom til Viborg Kl. 9.²¹⁾

1829 havde Bjerregaard et Sammenstød med Blicher angaaende Spørgsmaalet Hedeplantning, hvori han under Henvisning bl. a. til Forholdene i Kompedal Plantage hævdede, at hvor der var Al som Underlag, vilde det ikke være muligt at faa Træer til at gro, mens Opdyrkning af de store Lyngarealer vilde kunne give gode Resultater. Striden var ret bitter,²²⁾ og Blicher, der let blev stødt, var en Tid temmelig fornærmet paa sin Embedsbroder i Hjermind, saa naar han i sin Novelle »14 Dage i Jylland«, der er skrevet i den første Halvdel af 1830'erne, sammenligner den nærtagte Forvalter Hiarum baade med en Kalkun, en Sultan og med en »Konsistorialraad«(!), er det muligt en lille Tak for sidst til Bjerregaard, der fik denne Titel 1828. Senere blev de dog forligte. 1841 anmeldte Blicher i Randers Avis

rosende hans Bog »Dyder og Udyder i verdslige Eksempler«, og 1847 skrev han et af sine sidst kendte Breve til ham med Tak for en tilsendt Bog — vistnok »En profetisk Spaadom«, som udkom i dette Aar, og hvori Bjerregaard er inde paa en Yndlingstanke, som han allerede før havde behandlet: Evig Fred paa Jorden, garanteret af en europæisk Universalstat. Blicher skriver: »Den der i Deres Alder udarbejder saadant for alle Aldre, anser jeg for en Velgører for Menneskeheden.« — Da der senere samledes ind til en Mindesten for Blicher, gav Bjerregaard 2 Rdl. hertil.²³⁾

Naturligvis fik Bjerregaard ogsaa sin egen Have, som han udvidede stærkt, godt passet, ligesom han var en Foregangsmand paa Landbrugets Omraade. Af Præstegaards-Heden opdyrkede og merglede han 30 Td. Land og fik gode Afgrøder derpaa, og han søgte i Artikler og Smaaskrifter at vejlede Bønderne til den bedste Udnyttning af deres Marker. 1833 udgav han saaledes en »Kortfattet Anvisning til det forbedrede Jordbrug«.

Men Bjerregaards Interesser gik langt videre end til Pastoratets og Herredets Grænser, og det vilde være ganske forkert at opfatte ham som en kun materialistisk og jordbunden Natur. Han fulgte godt med i, hvad der skete ude i den store Verden, og da han 1828 havde Besøg af Historikeren Professor Chr. Molbech fra København,²⁴⁾ blev denne meget imponeret af hans betydelige Bogsamling, der ikke blot, som han vist havde ventet, indeholdt land- og skovbrugsfaglige Skrifter, men vidnede om, at dens Ejer var en baade belært og tænkende Mand.²⁵⁾ Bekendtskabet førte ikke alene til, at Bjerregaard leverede Bidrag til Professorens Dialekteleksikon, men ogsaa til en Brevveksling mellem de to Mænd,²⁶⁾ og bl. a. faar vi heraf at vide, at den da gamle Præst læste Molbechs Søns, Chr. K. F. Molbechs²⁷⁾ Oversættelse af Dantes »Guddommelige Komædie«, som begyndte at udkomme 1851 — et Vidnesbyrd om hans for-

bavsende aandelige Friskhed. I sit sidste Brev til ham (fra 1856) taler han om Gensynet i Himmelen. Naar Sokrates gerne vilde dø for at kunne samles med alle, der havde været før ham, hvor mange flere har der da ikke levet siden, baade det Gudsmenneske selv og den store Mængde af Kristne. »Gud være en forbarmende Gud!«

Ligeledes korresponderede han med den theologiske Professor Jens Møller,²⁸⁾ der ogsaa havde besøgt ham, bl. a. om Bibelselskabet, hvis Virksomhed interesserede ham meget,²⁹⁾ og med Collin, som han satte stor Pris paa. Deres Forhandlinger drejede sig mest om Plantningsagen, men kunde ved Siden af nok tangere andre Emner. 1855 skrev han til ham sidste Gang og takker ham for den Velvilje, han altid har mødt fra den Side. Han ønsker ham en høj Alder, indtil han gaar bort til de evige Boliger, »hvor De vil, som vor Frelser har forjættet alle Velgørere, vorde modtaget af de mange, hvis Velgører De var, blandt hvilke fandtes og en Enke af min egen Familie.«³⁰⁾

Bjerregaards Forfattervirksomhed indskrænkede sig ikke til at omfatte de praktiske Ting alene. 1840 skrev han saaledes en lille Bog med næsten helt moderne Tanker om Fredssagen (»Er den evige Fred en Kimære?«), som er i Overensstemmelse med Bibelen (»Fredens Gud«), skønt de Kristne desværre ikke altid har levet derefter. Kultur fremmes ikke ved Krig, Hedninger maa omvendes ad Fredens Vej ved et Arbejde i apostolisk Aand, og man ser da ogsaa, at Bibelen, som de verdslig-verse troede Undergangen nær, nu er i manges Hænder ude paa Missionsmarken. Ingen Krig er nødvendig i vore Dage, og de moderne Vaaben vil forøvrigt bevirke, at den gør en Ende paa sig selv, men Hovedsagen er, at der engang, hvad Bjerregaard haaber, maa komme en kristelig Universalstat, som ved Moralitetens Udvikling skal jævne alle Stridigheder. Enkelthederne maa vi overlade til Gud at ordne, men alle vil da leve som

i een stor Familie med den hele Jord til Fædreland, saa Herren kan have Velbehag i Mennesker. De samme Tanker var han ogsaa inde paa senere, f. Eks. som før nævnt i 1847. 1848 skrev han mod Slesvig-Holstenerne og Tysskerne, 1853 behandlede han Napoleons Endeligt, som han stadig saa i Lyset af Daniels Profeti, uagtet han, hvad der var ham en stor Skuffelse, ikke kunde faa Medhold deri af de Theologer, han henvendte sig til om Sagen.

Desuden var han Forfatter af en Mængde Artikler i forskellige Blade, og det er maaske værd at bemærke, at han havde Blik for Modersmaalets Renhed, for saa vidt han var inde paa, at man bør undgaa unødvendige Fremmedord. Selv foreslog han f. Eks. at erstatte »Okulation« med Øjesætning eller Indøjning og »kopulere« med koble. Artiklerne handlede forøvrigt om alt muligt som Luksus, Hedyrkning, Fiskeparker, Politivæsen paa Landet, Hoveriet, Cato, Var vore Forfædre de Helgener, hvorfor de saa ofte udgives?, Husbond og Tyende. Om det sidste Emne udgav han 1839 en Pjece.

Om Bjerregaards Privatliv kan der ikke fortælles meget. 1808 havde han holdt Bryllup med Mette Cathrine Sjørlev, Datter af en Skræder, formentlig fra Sjørlev († 1838), og havde med hende tre Sønner og tre Døtre.³¹⁾ Naturligvis kom han sammen med sin Slægt paa Viskum, selv om Forholdet til Søsteren, efter hvad han skrev til Molbech, ikke altid var det bedste, ligesom han havde Forbindelse med Familien Scheel paa Ulstrup.³²⁾ Her satte han navnlig Pris paa Fruen og en Datter; den førstes Karakter skildrede han i sin »Dyder og Udyder i verdslige Eksempler« (1838—39).

Bjerregaard, der 1848 var blevet udnævnt til Ridder af Dannebrog og 1853 til Dannebrogsmænd, et Vidnesbyrd om den Pris, Myndighederne satte paa ham, passede hele sin lange Embedstid sine Forretninger uden at have Kapellan. 1844 kommer der dog en anden Haandskrift i »Dagbogen«,

formentlig Lærerens, og det har sagtens ogsaa været ham, til hvem han i de senere Aar overlod Kirkebogsføringen. Først i 1856 mente han at være nødt til at antage en fast Medhjælper, og han ansøgte derfor Ministeriet om at faa en saadan, som paa eget Ansvar kunde bestyre Embedet.³³⁾

Af principielle Grunde kunde dette imidlertid ikke bevilges, om end man i København beklagede, at det ikke lod sig gøre at imødekomme »den værdige gamle Ansøgers Ønske«. Bjerregaard forstod da, at han maatte tage sin Afsked, men i sin Ansøgning herom anmodede han samtidig om, at en Kapellan Boldsen³¹⁾ maatte blive hans Efterfølger, da han havde lovet baade at yde ham Pension af Kaldet og at give ham Kost og Logi, men det blev heller ikke til noget, og Bjerregaard indskrænkede sig derfor tilsidst til at andrage om, at han ved sin Tilbagetræden fik Tilladelse til at blive boende i sin gamle Præstegaard, da den stod for at skulle afløses af en ny. Biskop Laub³⁵⁾ anbefalede dette varmt, da det var »den værdige gamle« i højeste Grad magtpaaliggende at kunne henleve sine sidste Aar i sin kære Bolig og have fri Raadighed over den derved værende Planteskole. Ministeriet bevilgede efter dette Bjerregaard Afsked (5. April 1857) med en Pension paa 300 Rdl. plus 20 Td. Rug, 44 Td. Byg og 28 Td. Havre, men det overlod til ham selv at træffe Aftale om Opholdet i Præstegaarden med Eftermanden. Han havde da været Præst i Hjermind i omtrent 60 Aar.

Efterfølgeren blev den senere Viborgbisp Jørgen Swane,³⁶⁾ som erklærede sig villig til at tage sin Formand i Pension, vistnok efter en uofficiel Henstilling derom fra Ministeriet, der ligeledes skal have haft Interesse for, hvordan den nye Præstekone var. Alt ordnedes saaledes paa bedste Maade, og mens der byggedes nyt Stuehus til Swane, kunde Bjerregaard blive boende i sin kære gamle Bolig fra 1752 med dens todelte Døre med Klinkefald og dens Gulve af

Ler og Sten (kun Storstuen havde Bræddegulv), og han fik en ældre Pige til at passe sig dér. De to Præster kom forøvrigt udmærket ud af det med hinanden, saa forskellige de var, og saa lidt Bjerregaard forstod sin Eftermands kirkelige Stade, der var et helt andet end hans, men de respekterede hinanden, og Bjerregaard kom af og til og hørte paa Swanes Konfirmationsundervisning.³⁷⁾

Bjerregaard levede endnu omtrent tre Aar efter at have taget sin Afsked, mild, venlig og tilfreds med sine Omgivelser, og han bevarede vistnok sine Aandsevner til det sidste. Den 12. Januar 1860 endte han sit lange, virksomme Liv, og Swane skrev da som sidste Stykke i den gamle »Dagbog« nogle pietetsfulde Mindeord om ham, der i saa mange Aar havde ført den. Foruden at nævne de Spor, han havde sat sig, og som pegede tilbage mod Tiden før Aarhundredskiftet, hans Virksomhed for Almenoplysning og Skolevæsen og hans betydningsfulde Indsats i det praktiske Liv, skildrer han ham deri som en myreflittig Mand (ved sit Skrivebord Kl. 4 om Morgen), der ikke blot var i Besiddelse af et Jernhelbred og en mærkelig Viljekraft, men ogsaa havde et ædelt, menneskekærligt Hjerte, der følte varmt for de fattige, og han mener, han i alt dette har været et godt Eksempel for andre.

Dette turde være en rigtig Bedømmelse af denne smukke og kraftige Repræsentant for noget af det bedste i den gamle Rationalisme.

NOTER OG HENVISNINGER

- 1) Korte Biografier i Personalhist. Leksikon, ved Bricka II, S. 350ff, ved Engelstoft III, S. 176 f. Omdisputeret Maleri i Hjerminde Kirke. Om hans litterære Virksomhed se Erslevs Forfatterleksikon I, S. 121 ff, og Supplementbind I, S. 140.
- 2) Personalhist. Leks., v. Bricka II, S. 351, ved Engelstoft III, S. 177.
- 3) Bisk. J. Swane og hans Hustru, S. 136 (Memoirer og Breve ved Rist og Clausen, XLXXX).
- 4) Viborg Bispearkiv: Vitaprotokol 1798.
- 5) Marcus Peter Høeg (1750—98).
- 6) Bjerregaard i Om Overtro og Midlerne mod samme (1803). Hvad

skal vi tro for at opnaa vor Bestemmelse? 2 Konfirmationstaler (1830). Om den evangelisk-kristelige Lærebog (Balles) i Theol. Tidsskrift v. Scharling og Engelstoft I, S. 155 ff. (1837). 7) Jens Stockholm, Vammen (1802—29, 1812 Amtsprøvt). 8) I Synodalprotokol f. Sønderlyng Herreds Provsti 1771 ff. 9) Paa Grund af Krigen med England. 10) Bogtrykker og Skolebestyrer Morten Hallager i København (†1803) udfoldede en livlig Forfattervirksomhed i Tidens Aand til Fremme af Moral og Oplysning. 11) Skolejournal for Lee 1798 ff. 12) »Dagbogen«. 13) Skolekommissionsprotokol 1815 ff. 14) Skolejournal 1817 ff. 15) Jens Bloch, Biskop i Viborg 1805—20, efterfulgtes af Nicolaj Esmark Øllgaard, til 1854. 16) Viborg Bispearkiv i Pk. 206. 17) 1813—20 var Emanuel Blom Stiftamtmand i Viborg. Han var, da han tog sin Afsked, 73 Aar, saa det er muligt, han i sin sidste Embedstid har taget noget lettere paa Tingene, end han burde. Han roses ellers for Energi og Dygtighed. 18) »Dagbogen«. 19) Ny landøkon. Tidende VII, S. 218 ff. 20) Jonas Collin, Præsident for Landhusholdningsselskabet 1809—55, Finansdeputeret, to Gange Chef for Det kgl. Teater, Filantrop. Bl. a. Beskytter af H. C. Andersen (†1861). 21) Viborg Samler 21. Juni 1826. Skønt liggende udenfor Emnet kan det dog vist gaa an her at citere første Vers af den Velkomstsang, hvormed Redaktøren hilste Kongen, der fra Viborg skulde videre til Vesterhavet:

Nordhavets Bølge den onde, den hule, den grumme,
der Sømand og Yngling med brølende Stemme opslugte,
skal se dig, du Danmarks gæveste Drot, paa din Færd!
Hvinende kaster den Skum paa det nøgne, sandige Rif.

22) J. Aakjær: St. St. Blichers Livstragedie I, S. 282 ff. 23) do. III, S. 302 ff, 329. 24) Chr. Molbech, Historiker, Litteraturhistoriker og Sprogmand (†1857). 25) Molbech: Nordisk Tidsskrift III, S. 154 ff. 26) Ny kgl. Saml. 2336. 4°. 27) Chr. K. Fr. Molbech, Forfatter. Mest kendt er hans Skuespil »Ambrosius« (†1888). 28) Kirkehistorikeren Jens Møller (†1833). 29) Ny kgl. Saml. 3000. 4°. 30) Collins Brevsamling XXI a. Disse og de foranførte Breve findes i Det kgl. Bibliotek. 31) Wiberg: Dansk Præstehistorie I, S. 629. 32) Hugo Matthiesen: En Greve, S. 113. 33) Viborg Bispearkiv: Journalsager 1856 ff. 34) H. C. Boldsen var 1848—57 personel Kapellan i Ødum. Blev siden Præst i Flade. 35) Hardenach Otto C. Laub, Biskop i Viborg 1854—78. 36) Hans Jørgen Swane (1857—68, Provst 1860). Gift med Magdalene Sorena Bruun. 37) Biskop Jørgen Swane og hans Hustru, S. 137 og 141.

De anvendte Aktstykker findes i Landsarkivet, Viborg.

MINDEKAPELLET I FINDERUP

Af N. P. J. Munk

*Ne cadant in obscurum. —
Lad dem ikke falde i Mørket.*

Det er ejendommeligt at lægge Mærke til, hvor vanskeligt det ofte viser sig at være at faa en urigtig Fremstilling af en historisk Begivenhed korrigeret, naar den først en Gang er fremsat af en Historiker med et blot nogenlunde kendt Navn som saadan.

Et Eksempel herpaa har vi maaske i den gængse Beretning om, at Mindekapellet i Finderup skal have staaet paa det Sted, hvor nu Mindestøtten staar. Dette er, om man saa maa sige, een Gang slaaet fast, og saa er det ikke let at faa Plads for det, der taler i anden Retning, skønt der slet ikke er saa lidt, der gør det. Der staar her nemlig en gammel Tradition som Modsætning til en i ny Tid fremsat Paastand, der synes mig saa daarligt underbygget, at der kan sættes et meget stort Spørgsmaaltegn ved den.

Det er historisk sikkert, at der kort efter Erik Glippings Mord paa Stedet, hvor han blev dræbt, blev rejst et Mindekapel, som stod gennem tæt ved 300 Aar, men at Byen samtidig havde en Sognekirke, der stod et Stykke derfra. Den ene af de to blev imidlertid revet ned, idet Herren til Bustrup i Salling, Erik Krabbe, ved Kong Kristian IIIs Brev af 23. December 1551 fik Raadighed over de Teglsten, der var i et gammelt Kapel i Finderup, hvorimod Kongen forbeholdt sig alle de hugne Sten.

Arkitekt Uldall antog, at den nedrevne Bygning var Sognekirken, hvorimod baade Henry Petersen og Arkitekt Løffler mente, at den maatte være Mindekapellet.¹⁾

Nu hævder baade Resens Atlas, Danske Atlas og den lokale Overlevering, at det var Sognekirken, der blev nedbrudt, og at det tidligere Mindekapel derefter blev Sognekirke. Allerede 1. Udgave af Trap er dog noget tvivlende og henviser til Suhm,²⁾ der vel er usikker, men dog nærmest hælder til den Anskuelse, at det dog maa være Mindekapellet, der er blevet nedbrudt.

Men i 2. Udgave af Trap møder vi pludselig en Begrundelse af den Anskuelse, der dæmrende og usikker kom til Orde i 1. Udgave. Det hedder nemlig heri:

»Men det factum, at det Capel i Finderup By, som blev nedbrudt ifølge Kongebrev af 1551, var bygget af brændte Steen, viser temmelig afgjort, at vi her have det Capel, der efter Kongemordet — rimeligvis allerede 1287 — blev opført paa Kirke-Ladens Plads, for der at læse Sjælemesse for den myrdede Konge. Det er nemlig i den nyeste Tid godtgjort, at Brugen af brændte Teglsteen til Bygninger først i Løbet af det 13de Aarhundrede fandt Indgang i Jylland, hvorfor det ingenlunde kan antages, at Sognekirken i Finderup, der vel maa hidrøre fra det 13de Aarhundredes Begyndelse, skulde være bleven opført af et dengang saa sjældent Materiale.«

Denne Betragtning slaar imidlertid slet ikke til. Ikke blot har vi nemlig en hel Gruppe af Teglstenskirker i Jylland fra denne Tid, men kun nogle faa Mil herfra har vi et Sidestykke i den lille senromanske Kirke i Dommerby, fra vel omkring 1230, saa det er slet ikke udelukket og ikke engang usandsynligt, at Sognekirken i Finderup ogsaa kan være bygget af Tegl.

Men hvis vi skulde nøjes med blot det sandsynlige, saa vilde der dog maaske være for ringe Anledning til at tage hele dette Spørgsmaal op til Nybehandling. Men det behøver vi heller ikke. Ikke blot kan nemlig en Undersøgelse

af den nu staaende Kirke give i hvert Fald en Antydning af dens Alder, men ogsaa Iagttagelser fra Tomten kan give en Del Oplysninger om den forsvundne Bygning, og endelig maa vel de fattige historiske Efterretninger kunne give os Vink om Enkeltheder ved den tragiske Begivenhed og derigennem maaske ogsaa om det Spørgsmaal, der i denne Forbindelse har Interesse: Er den nuværende Kirke i Finderup identisk med det Kapel, der kort efter Kongemordet blev rejst som Minde om dette?

Vi faar da undersøge, om de historiske Beretninger vil kunne give os nogle Vink, der har Interesse for Besvarelsen af Spørgsmaalet, og vi faar da prøve at fremdrage saa mange Enkeltheder som muligt om selve Udaaden.

Men det er her paafaldende, at de fattige Kilder, saaledes som vi kender dem fra de Retssager, som Mordet gav Anledning til, næsten er mere talende ved deres Tavshed om visse Forhold end ved det, som de virkelig fortæller.

Saa er Folkeviserne, der i deres Oprindelse tør antages at gaa tilbage til Tiden umiddelbart efter Mordet, ganske anderledes veltalende i deres malende og spændingsfyldte Dramatik. Men da de jo kun kan betragtes som digteriske Udtryk for de Forestillinger om Udaaden, der levede i Folket umiddelbart efter denne, saa maa deres Fortælling foreløbig tages med et vist Forbehold.

Men naar vi saa giver os i Kast med de historiske Beretninger, naar vi ogsaa snart til at erkende, at en hel Del af de Forestillinger, der lever om Mordet, er forkerte. Mordet fandt saaledes ikke Sted i en Kirkelade, men i en Lade ved en Bondegaard, og denne Lade er efter alt at dømme ikke brændt. Det var heller ikke dem, der senere blev dømt for Mordet, der direkte havde forøvet dette; de havde sørget for Alibi ved at opholde sig andre Steder, nogle af dem endog flere Dagsrejser derfra. De eneste af dem, der blev dømt, som kunde overbevises om at have været tilstede, var

Væbneren Rane Jonsen, der søgte at redde sig ved et hyklet Forsvar for Kongen, og Ridderen Arved Bengtsøn, der sandsynligvis havde haabet at forblive ukendt.³⁾

Andre af de dømte har næppe været tilstede, og Folkevisens to Smaadrenge har Rane sikkert ogsaa vidst at skaffe af Vejen; det gjaldt jo om for enhver Pris at undgaa Vidner. Ogsaa Forestillingen om, at de sammensvorne er redet til Mordstedet med Munkekapper over Rustningerne, ser mærkelig ud; det vilde jo være den sikreste Vej til at vække den Mistanke og Opmærksomhed, som det gjaldt saa meget om at udgaa.

Naar det derfor i Folkevisen hedder:

»Alle lode de dem Klæder skære
udi Graamunkes Lige;⁴⁾
saa rede de dem op i Land
deres rette Herre at svige«,

saa kan det ikke ret vel gælde panserklædte Ryttere, men derimod nok Snigmordere til Fods eller til Hest indhyllet i Munkekapper.

Efter alt at dømme var det et politisk Mord forøvet ved lejede eller bestilte Snigmordere, selv om det derfor ikke er udelukket, at der kan have været personlige Hævnmotiver med i det ogsaa.

Men lad mig prøve at give en kort Fremstilling af, hvordan Mordet maa antages at være foregaaet, saavidt da de knappe Kilder gør det muligt at danne sig et Billede af det.

Kong Eriks Regering var præget af en ubændig Handlekraft, der minder om de store Valdemarere, men ogsaa af Egenraadighed og Selvtægt, og han gjorde intet Forsøg paa at dæmme op for den Opløsning, der er saa karakteristisk for det mørke Aarhundrede, og Landets Retsorden gjorde han heller intet alvorligt Forsøg paa at genoprette. Saa tvang Stormændene ham til den 29. Juli 1282 i Nyborg at

underskrive en Haandfæstning, Danmarks første, en Forpligtelse til at holde sig Lovene efterrettelig og aarligt at indkalde til et Rigsmøde af Landets første Mænd. Man har med nogen Ret kaldt denne Forskrivning for Danmarks Magna Charta⁵⁾ eller Danmarks første Grundlov. Det blev imidlertid snart klart, at dette ikke vilde hindre Kongen i Indgriben overfor Stormændenes Egenraadighed, og saa blev den snedige Sammensværgelse stiftet, der skulde lokke Kongen i en Fælde og lade Anstifterne forblive ukendte, saa de fortsat kunde besidde deres Godser og Len i ophøjet Uskyldighed og iøvrigt skalte og valte, som de vilde, uden at behøve at frygte uvelkommen Indgriben fra Kongens Side.

Planen er aabenbart lagt det samme Aar, den kom til Udførelse (1286), og Fælden, som det kongelige Vildt skulde lokkes i, meget omhyggeligt forberedt.

Og saa var da Kongen paa Jagt i Egnen Sydvest for Viborg; ved dertil egnede Paaskud har Rane Jonsen efterhaanden faaet Følget sendt bort, saa uønsket Indblanding kunde udngaas; tilsidst var Kongen og Rane alene tilbage. Men saa kommer det mærkelige. Følget er sendt bort, sagtens til Viborg eller Hald; hvorfor følger saa ikke Kongen efter, da Mørket omsider tvinger til at afbryde Jagten? Hvorfor søger han Natteleje ene med Rane i en ensom Lade? Dette Spørgsmaal bliver næppe nogensinde opklaret. Men Rane har altsaa vidst at gøre sig fri, ogsaa af de sidste Ledsagere, maaske ved at stille Kongen et erotisk Eventyr i Udsigt, maaske ved at foregive, at han var faret vild.

Nok er det. Hen paa Aftenen kommer Kongen og Rane alene til Finderup; i den yderste Gaard ved Dammen staar Ladeporten aaben; her lister de ind, stænger Porten og lægger sig til Hvile. Det kongelige Offer var gaaet i Fælden.

Noget efter, da Kongen er faldet i Søvn, kommer der en Mand ind med en Lygte og fulgt af seks andre; de har alle

holdt sig skjult i Gaarden indtil nu og har sagtens haft en Post udstillet til at underrette dem om Vildtets Ankomst; stille lister Anføreren sig hen til den sovende Konge og støder en Dolk eller lignende i Kongens Hoved med en saadan Kraft, at den ikke blot borede sig gennem Hovedet, men ogsaa ind i den Haand, paa hvilken Kongen hvilede Hovedet. Sammenlign hermed Beretningen om Hullerne i Kongens Hovedskal ved Flytningen af Kongegraven 1708.

Derpaa traadte alle de andre til og huggede løs paa Liget, saa man bagefter kunde tælle ikke mindre end 56 Saar, alle ovenover Bæltestedet; selv Underlivet var revet op. Imens raabte Rane op, skreg og huggede i Bjælkerne, saa det gjaldede i Gaarden, og imens forsvandt alle Morderne stille og ubemærket, som de kom.

Sandelig, Kongen var falden i Mørket.

Hvad der i denne Forbindelse har særlig Interesse, er dette, at Rane havde Brug for en ensomt beliggende Gaard, hvortil Morderne ubemærket og ukendte kunde komme efter Mørkets Frembrud, og hvorfra de lige saa ubemærket kunde forsvinde efter fuldbragt Udaad.

Hvem de var, og hvorfra de kom, kan man kun gætte paa; den eneste foruden Rane, som vi ved Navn paa, er Ridderen Arved Bengtsøn.

H. M. Rosenørn har i denne Forbindelse en interessant Gætning. Han henviser til, at norske Arkivundersøgelser lader formode en Forbindelse mellem Rane Jonsen og den norske Jarl Alf Erlingsen, kaldet Mindrealf, og han antager da, at Mordet kan være udført paa den Maade, at en Bande bestaaende af Arved Bengtsøn og seks andre fra et Skib paa Limfjorden pr. Baad kan være gaaet op ad Fiskbæk Aa, vel til i Nærheden af Ravnstrup Mølle, hvorfra de til Fods kunde tilbagelægge den korte Strækning til Finderup, hvorfra de efter fuldendt Ugering igen kunde forsvinde til Skibet paa Limfjorden.⁶⁾

Paa denne Maade kunde det gaa til, at Morderne dukkede op, ligesom skudt op af Jorden, og igen kunde forsvinde saa sporløst, som om Jorden havde slugt dem igen. Under denne deres Udflugt, der rimeligvis er foregaaet til Fods, kan de meget godt have været forklædt i Munkekapper, der under disse Omstændigheder netop vilde være en meget egnet Forklædning.

Nu ved jeg vel, at Lærerne vil spørge, om nu ogsaa denne Fremstilling kan staa for en historisk Kritik. Jeg mener, at den kan, men maa i det store og hele henvise til de alt citerede Skrifter, idet det vil føre alt for vidt at drage de mangfoldige Enkeltheder frem. Men enkelte Ting maa det nok være tilladt at betragte lidt nærmere.

Det er klart, at Mordet var et forfærdeligt Slag for Kongehuset, men ved Hjælp af dettes trofaste Støtter tog Dronningen fat paa at sikre sin Søn Kongemagten og faa Morderne dømt. Der har aabenbart været anstillet de omhyggeligste Undersøgelser, og allerede Aaret efter blev der i Nyborg paa Grundlag af Gaardsretten afsagt Dom over 9 Mænd, for største Delen af Danmarks højeste Adel, nemlig: Grev Jacob af Halland, Marsk Stig Andersen (Hvide), Peder Jacobsen, Niels Knudsen, Peder Porse, Niels Hallandsfar, Arved Bengtsøn, Aage Kake og Rane Jonsen.⁷⁾

Kun Rane Jonsen og Arved Bengtsøn blev dog tiltalt for at have været tilstede, hvorimod de øvrige kun blev dømt for at staa bag Udaaden. Det blev dem aabenbart en uhyre Streg i Regningen, idet de øjensynligt havde regnet med at kunne klare Frisag. At de dømte var de virkelig skyldige, synes den brede Offentlighed i Danmark dog ingensinde at have været i Tvivl om.

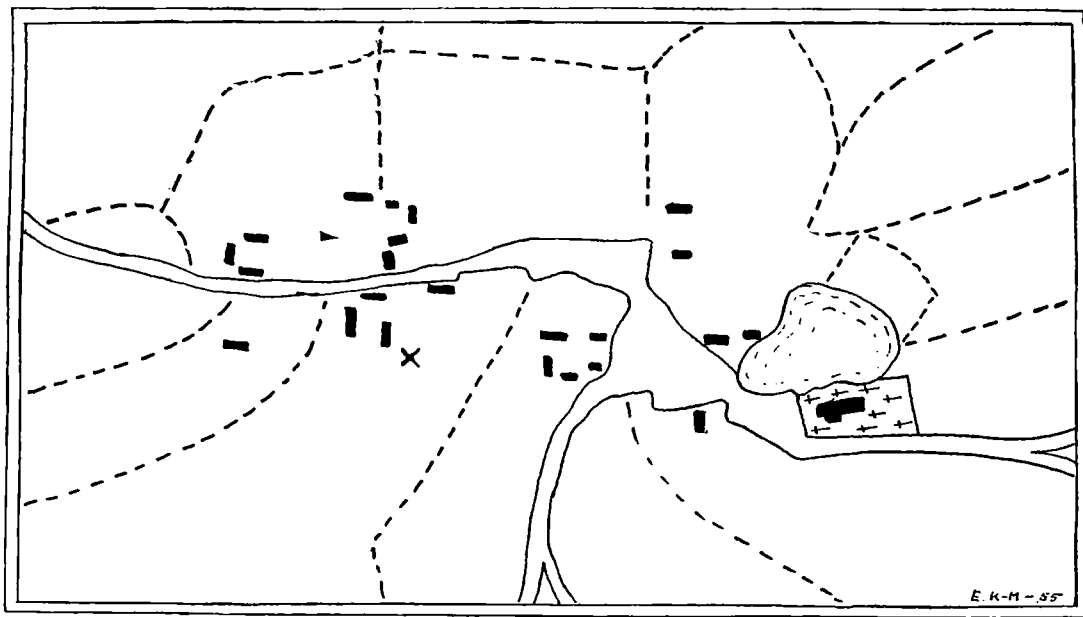
Men noget egentligt om selve Udøvelsen af Udaaden faar vi ikke ad den Vej, og Tidens faamælte Aarbøger fortæller næsten kun, at Kongen blev dræbt i en Lade, saaledes som det foran er fortalt.

Arild Hvidtfeldt kan maaske til sin Danmarkshistorie have benyttet nogle for os ukendte Kilder, men noget nyt til Besvarelse af det foreliggende Spørgsmaal bringer han ikke; hans Beretning lyder saaledes:

»Aar 1286 forbant sig nogen af Rigens Adel, imod Konning Erich: for dennem vaar Høffvitsmand Grefve Jakob, som vaar ilde tilfreds, for hand icke kunde faa Opbørselen aff Hallind Greffskaff huilcken hand i mange Aar haffde myst, tilmed fordi at Konning Erich, som Rycte endnu staar, skal haffue besoffuet hans Hustru, da hand vaar paa det Svenske Thog: Disse ved Rane Joenssøn deris Frænde, lode forspejde Konning Erich, som hand drog fra Viborg, oc den Nat, som falt for S. Cecilæ Dag, 10. Kal. Decemb., som er den 22. Novemb. droge de Kappede oc formummede til en Høy, udenfor Finderup, der besoer de dennem atter at lide oc undgielde, huad derefter kunde hendis. Som hand nu laa udi Finderup i en Lade: da ere de komne med deres Selskab, om Nattetide: en gik foran med en liden Lycte, de andre effter, oc haffue de slaget hannem 56 dødelige Saar, offuer hans Beltested, andre skriffue 70, foruden de han fick nedentil.«^s)

Naar der her tales om, at de sammensvorne endnu engang ved en Høj udenfor Finderup lovede hinanden »at lide og undgielde«, saa kan dette vel være rigtigt; i samme Retning taler nemlig Antallet af Saar, der maaske ikke skal tages altfor bogstaveligt, men som i hvert Fald skal tages som et Udtryk for, at alle, der var med, skulde holdes for lige skyldige.

Saa er der Akterne fra Processen i Rom mange Aar efter. I Aaret 1289 døde nemlig Ærkebiskoppen i Lund, Jens Dros, der aldrig havde lagt den afdøde Konge et Halmstraa i Vejen; i hans Sted valgtes Domprovsten i Roskilde, Jens

Finderup efter et ca. 150 Aar gammelt Kort. Til højre ses Vejen til Viborg, Kirken med Kirkegaarden og Dammen, der gaar tæt ind under Skrænten ved Kirkegaarden. Omtrent midt i Byen markerer et Kryds det Sted, hvor Mindekorset nu staar.

Grand, Kongehusets fanatiske Fjende og Mordernes ivrige Ven. Det var ham, der paa et Møde i Brügge erklærede, »at det kunde være ham ligegyldigt, om Hertug Valdemar, en Jøde, en Saracen eller Hedning eller Djævelen selv var Konge i Danmark, naar det kun ikke var nogen af den myrdedes Sønner«.

Og Erik Menved paa sin Side skriver til Paven i sin Klage over Ærkebiskoppen: »Ikke tilfreds med min Faders Blod har han arbejdet paa min Død, paa mine Brødrers og de mig hengivne Herrers; han har paany sammensvoret sig med min Faders Mordere, mine og Rigets Dødsfjender og tværtimod sin Troskabsed tilstedt dem Adgang til de Borge og Byer, han har faaet af mig her i Riget.«

Der var altsaa Konfliktstof nok, og Jens Grand undlod ikke under Processen i Rom at sværte den myrdede Konges Minde det bedste, han kunde, bl. a. ved følgende Udtalelse:

»Men hvorledes og af hvilken elendig Aarsag den nævnte Konge omkom paa et mistænkeligt og øde Sted, har en vis højtstaaende og tilforladelig Person i dette Aar fortalt Ærkebiskoppen, og hans Navn vil, naar dette maatte ønskes, kunne opgives Eder og vor Herre Paven af den nævnte Ærkebiskop.«⁹⁾

Men fra Erik Menveds Side kommer der intet harmfuldt Krav om Beviser og Anklage for Bagvaskelse; der har altsaa været noget, som Sønnen for at værne sin Faders Minde ikke ønskede rodet op i. Kongens erotiske Drifter synes at have været meget stærkt udviklede, og det er vel muligt, at det er ved at stille et saadant Eventyr i Udsigt, at Rane har faaet lokket Kongen i den Fælde, der voldte hans Død. Det foran fortalte kunde nok tyde derpaa.

I samme Retning tyder det, naar der i »Jydske Krønike« staar: »Han røvede Kirkernes Tiender, haandhævede ikke Retten, forarmede Klostrene med sine Heste og Hunde og

var fuldstændig udsvævende, saa han krænkede Stormændenes Hustruer.« Dette er selvfølgelig for det sidstes Vedkommende en grov Overdrivelse, men noget har der sikkert været om det; Kongen var jo ogsaa kun 37 Aar gammel, da han blev dræbt.

Men for at Rane saa minutiøst kunde forberede Drabet, maatte han jo have været særdeles stedkendt. Dette synes ogsaa at have været Tilfældet. Han ejede i hvert Fald Holbækgaard i Rougsø Herred og muligvis ogsaa Sødal i Nørlyng Herred; Finderup By har han da maaske ogsaa ejet, og han har derfor let kunnet træffe alle de nødvendige Forberedelser.

Vi kan da paa Grundlag af det foranstaaende betragte følgende som givet:

Mordet er begaaet af 7 Mænd, der er kommet ukendte og er forsvundet igen, uden at nogen har kendt dem eller er blevet klar over, hvorhen de forsvandt; Mordet kan derfor ikke ret vel have fundet Sted, hvor Mindestenen er rejst; der var Brug for den yderste Gaard, hvortil Morderne kunde komme uset og igen forsvinde fra uden at blive set. Det kunde de, hvis der har ligget en Gaard paa den nuværende Kirkes Plads.

Vi vender os dernæst til, hvad der kan udledes af de kendte topografiske Skrifter, hvad der vides om Kapel og Kirke, og hvilken Vægt der kan tillægges de forskellige Skrifter.

Af disse er der Grund til først at nævne Resens Atlas. Meddelelsen til denne er Peder Villadsen, der var Biskop i Viborg fra 1661 til sin Død 1673. Han var født 1610 og Søn af Lektor Villads Nielsen fra Brøns i Sønderjylland, senere Rektor i Aalborg og fra 1593 Rektor i Viborg. Peder Villadsen var opkaldt efter sin Morfader, Peder Thøgersen,

der var Biskop i Viborg fra 1571 til 1591 og var Søn af Thøger Jensen Løvenbalk, Hans Tausens Fælle i Reformationens Kampen og første lutherske Sognepræst ved Sortebrødre Kirke i Viborg. Peder Villadsen tilhørte saaledes en Familie, der har haft den allernærmeste Tilknytning til Viborgeggen og selv spillet en ikke ringe Rolle i dens Historie. Der var ved hans Fødsel kun hengaaet 60 og ved hans Tiltrædelse af Bispeembedet kun 110 Aar efter Nedrivningen af Kapellet i Finderup, saa det er mere end usandsynligt, at det rette Forhold saa tidligt skulde være gaaet i Glemme for en Mand med saa stærke historiske Interesser og med en saa nær Tilknytning til Egnen.

Derimod synes der ikke at kunne være Tvivl om, at Rezen ikke ret har forstaaet sin Meddeler. Meddelelsen lyder saaledes:¹⁰⁾

»Ogsaa Kong Erik Glipping, som blev dræbt 1286, den 22. November (10 Cal. Decembr.), Dagen før Skt. Cecilies Dag ved Forræderi af Snigmordere i Landsbyen »Finderup« udenfor Viborg, blev bragt herhen og begravet i Domkirkens Kor mellem to Altere,¹¹⁾ og her blev opsat ikke blot Kongens Vaaben, men ogsaa de to Biskopper Erik Kaas's og Niels Glob's Vaaben. Kong Eriks Kongevaaben, der er afmalet paa dette Sted, viser tre blaa Løver, som ikke er smykket med Kroner, paa gul Bund;¹²⁾ men Erik Kaas's Vaaben er en Husfacade malet i rød Farve paa hvid Bund, medens Niels Glob's viser en sort Ørn paa ildfarvet (»rødgul«) Bund. Men dette fortjener at bemærkes, at Kirken i den nævnte Landsby Finderup i det Aar, da højsalig Erik Glipping blev dræbt her, ikke var bygget paa det Sted, hvor den nu ses, men paa den Tid laa den vestligere imod Syd, nærmest Niels »Skrædders« Gaard, hvor der endnu kan ses Rester ikke blot af Kirken, men ogsaa af samme Lade.«

Endnu to Steder vender Resen tilbage til Finderup. Det ene Sted er Meddelelsen taget efter Hvidtfeldt og lyder saaledes:

» . . . men i selve Landsbyen Finderup saaes i tidligere Aar et lille og næsten faldefærdigt Kapel opført til Minde herom paa dette Sted.«¹³⁾

Det tredie Sted, hvor Resen omtaler Kapellet, kan det ikke ses, hvem der er Meddeleren, men det er vel troligt, at det er Sognepræsten paa Stedet, der har givet den lokale Overlevering. Meddelelsen lyder saadan:

»I Finderup Sogn er der bygget en Kirke paa det Sted, hvor den Lade, hvori Kong Erik Glipping blev dræbt, engang stod.«¹⁴⁾

Ogsaa paa anden Maade er den lokale Overlevering kommet til os. I 1679 vidnede nemlig menige Sognefolk i Finderup, at de havde hørt af deres Forfædre,

»at Kierckeladen var standen der, som Kiercken nu stander, saa den Tid høylofflig Ihukommelses. Kong Erick Glipping var ihjelslagen i Kierckeladen, er Kiercken, som daa stoed i Byen, hvis Rudera endnu findes, bygt af Kierckeladen, och menes Altaret bygt paa den Sted, som Kongen laae død. Paa den Sted, som den gamle Kiercke stod, er en Bundegaard bygget.«¹⁵⁾

Hvad Danske Atlas angaar, saa yder den egentlig ikke noget selvstændigt, men synes væsentligst at bygge paa Resens Meddelelse. Beretningen lyder her saaledes:

»Finderup Kirkes Alter siges at staa paa det Sted, hvor fordum den Lade var, hvori Kong Erik Glipping 1286 blev ihjelslagen, saa at, ifald der fordum har været Kirke eller Capel, maa samme have staaet paa et andet Sted. Man finder og, at Erik Krabbe af Kong Christian III fik Brev paa et gammelt Capel i Finderup, at maa beholde

Muursteen og Kalk, men hvis huggen Steen der findes, forbeholder Kongen sig selv. Med mindre nogen vilde sige, at dette gamle Capel havde været bygt, hvor Kong Erik blev myrdet.«

Lad da nu de gamle Vidnesbyrd være nok saa ubehjælpomme i deres Udformning og Ordvalg, saa naar de dog saa nær tilbage mod den Tid, da Gudshuset i Byens Midte blev revet ned, saa det næsten maa anses for ganske udelukket, at de kan have taget fejl, og tilmed taler selve Beligheden for, at det maa have været dette, der var Byens gamle Kirke.

Man har villet sidestille Kapellet i Finderup med Kapellet paa Grathe Hede, men ganske med Urette. Afgørende i saa Henseende er det, at Svend Grathe var begravet ved Kapellet paa Heden, medens Erik Glipping ikke var begravet i Finderup, men i Domkirken i Viborg. Der var altsaa her ikke Anledning til at rejse et monumentalt Kapel paa Mordstedet, det var nok med en ganske simpel Bygning, hvor Messens Mysterium kunde fejres til Sjælehelse for den saa hastigt bortkaldte Konges Sjæl.

Og desuden, hvornaar skulde Erik Menved og hans Moder have haft Tid og Raad til at rejse en saa monumental Bygning som den, der laa paa Mindekorsets Plads? De første Aar var de jo til det yderste optaget af den forbitrede Kamp for Kronen og mod de Fredløse, og iøvrigt var jo hele Erik Menveds Regering præget af en permanent Penge-mangel.

Og i samme Retning tyder det, der vides om den forsvundne Bygning ved Mindekorset. Evald Tang Kristensen skriver saaledes:

»Skønt hver Mand i Finderup siger som Pontoppidan i »Danske Atlas«: at Kirkens Alter staar paa det Sted, hvor Kong Erik Glipping blev dræbt, er der dog dem,

der betvivler Sagnets Troværdighed. Man siger saaledes, at en nu dyrket Plads lidt længere vester paa maa betegnes som det Sted, hvor Kirkeladen laa. Denne Plads findes lige Syd for den gamle Præstegaards Gaardsted. Man kan endnu tydeligt se, hvor det nedbrudte Kapels (eller Kirkes) nordre Mur har staaet, og det er ikke længe siden, hele Bygningens Grundsten brødes op. Der er fra Kapellets Plads blevet kørt over to Alen Fyld og Kalk bort, saa Bygningen maa have synet godt i den flade By. Gulvet indenfor Murene var optaget af Grave, som var brede for oven og meget spidse ned ad, og ved Grundens Gennemrodning fandt man elleve Hovedskaller ialt.«¹⁶⁾

Om den forsvundne Bygning kan vi da slaa fast, at den har været bygget af Tegl og hugne Sten, og vi ved tillige, at den var omgivet af en Kirkegaard,¹⁷⁾ og at der i Kirken og rimeligvis ogsaa udenfor den er fundet Grave af tidlig-middelalderlig Type, vel alle med særskilt Plads til Hovedet, meget spidse nedadtil og brede foroven.

Grave af denne Type med særskilt Plads til Hovedet har været brugt hele 1100-Tallet igennem; endnu Dronning Bengærds Grav i Ringsted Kirke fra 1221 har særskilt Plads til Ligets Hoved, men Pladsen til Hovedet er afrundet og Typen saaledes nok ved at gaa af Brug. Disse Grave i Finderup¹⁸⁾ tyder da i Retning af, at den nedbrudte Bygning var ældre end Kongemordets Tid. Ogsaa det store Antal af disse Grave tyder bestemt i Retning af, at vi her har haft den gamle Sognekirke, og i samme Retning tyder det, at Byens gamle Præstegaard laa lige Nord her for. Ogsaa den Omstændighed, at der var anvendt baade Teglsten og hugne Sten, tyder paa, at Bygningen her var ældre end Kongemordets Tid. Kvaderhugning af Kampesten maa nemlig betragtes som praktisk taget ophørt efter Valdemar Sejers Død.

Udelukket er det vel heller ikke, at der endnu kan gøres saadanne Fund af datérbare Grave paa Stedet, at der ad den Vej kan føres Bevis her for, selv om den af Evald T. Kristensen omtalte stærke Afgravning gør dette mindre sandsynligt.

Den Omstændighed, at der har været en gammel Præstegaard lige ved Bygningen midt i Byen tyder ogsaa stærkt i Retning af, at det er denne, der har været Sognekirken. Der har sikkert i katolsk Tid været en Præstegaard i Finderup; den er sikkert gaaet lige over til den protestantiske Præst; dog har denne senere boet i Agerskov, idet det vides, at Hr. Jens, der var Sognepræst 1594, boede her, men senere flyttede til Fallidsgaarde, hvor der saa var Præstegaard indtil 1876, da Præsten atter fik Bolig i Finderup.

Og Gulvarealet i den nedrevne Bygning var næsten nøjagtig dobbelt saa stort, som det var i den nuværende Kirke før Schinkels Udvidelse af denne. Ogsaa dette tyder jo i Retning af en Sognekirke for en ikke ganske ubetydelig By.

Alt i alt maa det da siges, at en lang Række Indicier tyder paa, at den forsvundne meget anselige Bygning, der var 40 Alen lang og 15 Alen bred, virkelig har været Byens Sognekirke, der før Tilbygningen 1792 havde et Grundareal paa ca. 135 m² mod den gamle Kirkes Grundareal ca. 240 m².

En løselig Undersøgelse af den nuværende Kirke afkræfter ikke dette. Vel er den baade karakterløs og fattig paa Enkeltheder, der kan bruges ved en Datering, men efter alt at dømme kan den ikke være ældre end Kongemordet. Og hvis der lige var bygget et saa anseligt Kapel til Minde om Ugerningen, hvorfor skulde saa Bønderne lige efter bygge den uanselige Sognekirke?

Alt i alt maa det da siges, at Teorien om et Mindekapel, hvor nu Thor Langes Mindekors staar, er mere end daarligt underbygget. Alt tyder paa, at den Overlevering, som Re-

sens Atlas og derefter mange andre bringer til Orde, virkelig er rigtig, og at følgelig Sognekirkens Alter rimeligvis staar paa det Sted, hvor Kong Erik blev dræbt for mere end 650 Aar siden.

Et mørkt og skummelt Minde knyttet til den Plads, hvor der nu staar et Alter. — Ja, vel, men Kristendommen er dog ogsaa mindst af alt en Hyggereligion; den tilslører hverken Rædselen eller Uhyggen, den sejrer over dem.

Derfor maa der her, mere end noget andet Sted være Grund til at bede Bønnen: *Ne cadant in obscurum* — at de ikke skal falde i Mørket.

NOTER OG ANMÆRKNINGER

1) Gulevs Manuskript. 2) Suhms Danmarkshistorie. 3) Denne Fremstilling er især bygget paa Julius Martensens Undersøgelser af Middelalderens Annaler og Viser i Historisk Tidsskrift IV. Række, 4. Bind, og Sofus Larsen: Visen om Marsk Stig og hans Hustru. Jeg henviser derfor til dem i deres Helhed i Stedet for at give Henvisning til de mange enkelte Detailler. 4) Graamunke er Cisterciensere og ikke, som det ofte antages, Graabrødre. 5) Nævnt saaledes efter den engelske Konge, Johan uden Land's Frihedsbrev til den engelske Nation, hvilket Brev dog fik langt større Betydning end det danske. 6) M. H. Rosenørn: Niels Ebbesen og Grev Gert I, pag. 20. 7) Her anført efter Rang. 8) De fleste Læsere er vel klar over, at vi her har en Del af Ingemanns Kildestof til hans historiske Romaner. Overfor en tankeløs Kritik af hans historiske Fremstillinger, der ikke har undersøgt hans Forudsætninger, er det vist ikke ufornuddent at gøre opmærksom paa, at han har benyttet sin Tids bedste Kilder. 9) Sofus Larsens Oversættelse. 10) Resens Atlas, Udgaven 1934, pag. 9. 11) Nemlig Højalteret og det Alter, der stod, hvor nu Korttrappen er. 12) Over selve Graven laa dengang et Gravidække af Træ (afbildet hos P. Severinsen: Viborg Domkirke, pag. 255), som bar Aarstallet 1638. De nævnte Vaaben har da rimeligvis været anbragt enten paa Sidevæggene i Højkoret eller paa Bagsiden af det i Note 11 nævnte Alter. 13) Resen, nævnte Udgave, pag. 20. 14) Samme, pag. 111. 15) Samlinger til jydsk Topografi og Historie 4. R. V, pag. 109. 16) Evald Tang Kristensen: Heden, pag. 487, udg. 1887. 17) Meddelt mig af en ældre Mand i Finderup for ca. 35 Aar siden. 18) Er

det mon Præstegrave, eller er det mon Herrerne til Hald, der er begravet her? Det er vist meget vel tænkeligt, at det netop kan være Herrerne paa Hald, der staar bag ved Opførelsen af den nedrevne meget monumentale Bygning.

De vigtigste Begivenheder i Forbindelse med Kongedrabet:

- 1286: 22. November: Erik Glipping dræbes i Finderup.
 1287: Ved Pinsetid: Dommen i Nyborg over de sammensvorne.
 — 25. Juli: Norsk Beskyttelsesbrev for de dømte og Krigserklæring; Middelfart afbrændes.
 1288: Arved Bengtsøn menes halshugget i Halland.
 1289: Norsk Tog; Helsingør afbrændes.
 1290: Hjelm tages og befæstes.
 1293: Marsk Stig dør paa Hjelm.
 1294: Jens Grand fængsles; Rane Jonsen henrettes udenfor Roskilde.
 1305: Kong Haakon slutter paa Søborg en 10-aarig Fred med Danmark.
 1306: Erik Menveds Tog til Hjelm; Borgen indtages.
 1307: Kong Haakon tager paany de fredløse i sin Beskyttelse.
 1308: Aage Kake bliver slaet ihjel af Borgerne i Viborg.
 1309: Fred i København; de domfældtes Hustruer og Børn faar det forbrudte Gods tilbage, dog skal det være solgt inden 3 Aar.

VIBORG STIFTMUSEUM

1954—55

Året 1955 blev et mærkeår i Viborg Stiftsmuseums lange tilværelse. Den 7. maj kunne museet åbne igen efter at have været lukket i et par år. For en stor indbudt forsamling med repræsentanter for undervisningsministeriet og Nationalmuseet, for Viborg stiftsøvrighed, for by og amt og for håndværkerne kunne formanden erklære museet for genåbnet. Alle, der havde lejlighed til at gå igennem samlingerne efter nyopstillingen, var enige om, at museet tager sig helt anderledes ud end før, at det nu virkelig fortæller byens borgere og dens besøgende om udviklingen i by og på land fra den ældste oldtid og ned til vore egne dage. Man har søgt i udstillingen at følge et kronologisk princip, så forandringen i stil og redskabskultur ses klart og tydeligt. Alle de udstillede genstande er forsynet med navneskilt, der fortæller, hvad man ser, og giver oplysning om findested. I tiden 7. maj—28. september har museet været besøgt af 2104 personer.

Viborg Stiftsmuseum er således nået til at kunne træde frem for offentligheden i en nyere og smukkere skikkelse. Dette er først og fremmest sket ved hjælp fra mange sider. Det bør nævnes, at foruden byrådet og undervisningsministeriet har også det særlige bygningssyn givet tilskud til restaurering af det gamle rådhus. Men museet har også selv måttet ofre, endda meget betydelige beløb, og det er med en vis ængstelighed, at styrelsen giver sig ud på sejladsen ind i fremtiden. Man har dog haft den glæde i år at få forhøjet tilskudet fra Viborg stiftamt, og byen har erklæret sig villig til forhandling om de fremtidige tilskud. Det er også af stor betydning for museet, at Viborg by har overtaget det gamle rådhus og har påtaget sig den ydre vedligeholdelse af denne bygning. Overdragelsen er sket ved skøde fra Viborg stiftsøvrighed til byen, efter at indenrigsministeriet og undervisningsministeriet havde givet sin tilladelse hertil. Samtidig er der undertegnet en lejekontrakt mellem byen og stiftsmuseet, hvorved museet sikres brugsretten af det gamle rådhus. En anden begivenhed i museets ydre historie er installationen af fjernvarme, der blev afsluttet i oktober 1955.

Samme dag, som museets genåbning blev fejret, modtog museet en værdifuld forøgelse af dets samlinger, idet murer- og tømrersvendenes

forening overdrog museet en gammel laugslade med tilhørende velkomstbæger og krus, efter at disse genstande var ført i højtidelig procession fra murer- og tømrersvendenes stiftelse ned til det gamle rådhus.

Dagen før den officielle indvielse afholdt Dansk kulturhistorisk museumsforening sit provinsmøde på stiftsmuseet. Der var mødt repræsentanter for de fleste jyske museer og fra forskellige københavnske museer. Museumsfolkene fik de nyindrettede samlinger forevist, og der var stor tilfredshed med den måde, hvorpå museet havde løst opgaven.

I forbindelse med nyordningen er størstedelen af museets værdifulde samling af gamle dragter og andre tekstiler blevet konserveret i Nationalmuseet, et arbejde, der kun er blevet muligt ved tilskud fra undervisningsministeriet.

Arbejdet med nyordningen og nyopstillingen har selvfølgelig lagt beslag på den væsentlige del af styrelsens tid. Men der er dog også i det forløbne år blevet foretaget en del undersøgelser ude i marken. Museets sekretær, adjunkt Henning Paulsen, har udgravet hustomten i Ll. Sct. Hansgade 17, efter at huset var blevet overført til Den gamle by, så det har været muligt at undersøge grunden. Der fremdroges ved gravningen et par ældre hustofter. En nærmere redegørelse for undersøgelsen vil senere blive givet. På Søndermarksvej i Viborg er forskellige jernalder-bopladser blevet undersøgt, og på gartner Ahms ejendom ved Loldrup sø har stiftsmuseet undersøgt et ildsted fra jernalderen. I oktober d. å. er der foretaget en udgravning af en senromersk jernaldergrav på gårdejer Michael Knudsens ejendom i Hammershøj. Fjernvarmeudgravningerne har ligesom det foregående år givet forbavsende få resultater. De har dog vist, at der lidt nord for det gamle hospitals nuværende hovedbygning ligger fundamentet af en ældre bygning.

Udover den nævnte laugslade og de ved udgravninger fremdragne sager har museet i det forløbne år modtaget følgende nyerhvervelser: Spadserestok fra ca. 1800, gave fra hr. Welsch-Riis — Nålepude og Jesper Brochmands huspostil, fra fru overbetjent Jensen — Norsk kakkellovnsplade fra ca. 1630, fra fru amtslæge Kjær — Tre sølvskeer, der har tilhørt Tordenskjolds tjener Christen Kold, tillige med en del smykker og andre småting, testamentarisk gave fra frk. Kath. Jacobsen. — Som depositum er der fra Domkirken modtaget forskelligt kirkeinventar og gravstensfragmenter. — Fra turistforeningen St. St. Blichers jagtgevær og violin og komponisten H. C. Simonsens violin.

Johan Hvidtfeldt.

Henning Paulsen.

VIBORG BYHISTORISKE ARKIV

1954—55

På årsmødet 16. juni 1955 aflagde formanden følgende beretning:

I dagene 17.—29. august 1954 deltog jeg i Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde i København. I forbindelse med mødet samlede repræsentanter for S sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver for at drøfte fælles interesser, og man vedtog at arbejde hen til at få trykt ensartede registreringskort. Jeg benyttede lejligheden til at besøge samtlige større antikvariat i København for muligvis at skaffe bøger, stik, kort og litografier til Byhistorisk Arkiv, men vi er allerede nu så godt forsynede med disse ting, at det er vanskeligt at finde nye arkivalier frem. Jeg besøgte endvidere Det kongelige Biblioteks store portrætsamling og medbragte en liste på 25 navne over kendte embedsmænd i Viborg, som arkivet mangler fotografi af, men desværre fandtes de heller ikke i København. Var resultatet af rejsen således ret magert, så er det til gengæld af stor betydning ved sådanne møder at træffe og knytte forbindelse med mennesker, der har fælles interesser, og Viborg byhistoriske Arkiv har allerede et godt ord på sig blandt fagfolk, hvilket også fremgår af, at vi i år har haft besøg af interesserede fra Hillerød og Randers, hvor man nu har taget arbejdet op for at oprette lokalhistoriske arkiver.

På overbibliotekar Henri Hansens initiativ vedtog bestyrelsen i foråret at foretage en indsamling af stof angående besættelsen 1940—45. Et udvalg nedsattes, og vi havde den glæde, at rektor Karl Olsen og lektor Bækholm lovede at være os behjælpelige med det store arbejde, der først rigtig vil komme i gang til efteråret med interviews, indsamling af fotografier o. l. Vi havde også den glæde at modtage meddelelse fra Viborg byråd om, at vort andragende om økonomisk hjælp til dette specielle arbejde på indtil 3.000 kr. var bevilget. Vi takker byrådet både for denne støtte og for den årlige bevilling på 2.000 kr., uden hvilken vi ikke kunne klare vore opgaver. Vi takker også Sparekassen for dens årlige bidrag.

Arkivet har i år — takket være blikkenslagermester Nordmann Pedersens store og uegennyttige samlerinteresse — modtaget langt flere

gaver end tidligere år. Nordmann Pedersen har skaffet arkivet over 100 fotografier fra Viborg og af viborgensere. Flere af de billeder, han har fundet frem hos gamle viborgensere, har været gengivet i Viborg Stifts Folkeblad. Vi har modtaget Arbejder Spare- og Laanekassens arkivalier og Skomagerforeningens forhandlingsprotokol. Gid mange andre foreninger ville deponere deres arkiver hos os, så var fremtidens historikere sikre på, at ingen vigtige forhandlingsprotokoller gik tabt.

O. v. Spreckelsen.

SAMFUNDET SIDEN SIDST

For det meste er samfundets årlige generalforsamling bleven afholdt i Viborg, og kun et par gange tidligere er den holdt andre steder. Men i år rykkede vi atter ud, og denne gang havde bestyrelsen valgt Kjellerup til mødested.

Den 8. august afholdtes generalforsamlingen da dér på Schous hotel. Der var truffet ordning med bus for de deltagere fra Viborg, der ikke befordrede sig selv, og tilslutningen var af sædvanligt omfang.

På vejen til Kjellerup aflagdes besøg i det lille museum i Thorning og i Thorning kirke. Her fortalte landbrugskandidat Finderup Jakobsen i korte træk kirkens historie.

På generalforsamlingen indledte formanden sin beretning med nogle mindeord om tømmermester Jhs. Christensen, Sparkær, der i årets løb var afgået ved døden. Christensen var meget interesseret i sit sogns og sin slægts historie, og han havde været en udmærket repræsentant for samfundet.

Løvrigt omtalte formanden arbejdet med den sidst udsendte årbog m. m. og samfundets stilling til forskellige spørgsmål.

Efter at kassereren havde fremlagt det reviderede regnskab, der balancerede med kr. 3.222,30, fulgte en forhandling, som bl. a. angik samfundets økonomiske forhold. Herunder takkede formanden for de tilskud, der fra forskellige sider var tilgået samfundet. De havde været en god hjælp, men de havde dog ikke været af et sådant omfang, at de kunde redde samfundets økonomi. Der faldt da også i denne forbindelse udtalelser om, at man vilde finde det rimeligt at foretage en kontingentforhøjelse. Der rettedes en tak til bestyrelsen, fordi den for en gangs skyld havde forladt centrum og var gået ud i oplandet. Man udtalte ønsket om, at det for eftertiden måtte ske noget oftere.

Af bestyrelsen afgik efter tur ingeniør Johs. Madsen, Viborg, gård ejer Søren Offersen, Sønderholm, og adjunkt Henning Paulsen, Viborg. De genvalgtes alle. Som revisor nyvalgtes forfatteren, kreditforeningsfuldmægtig Reiter.

Forud for generalforsamlingen var der fælles kaffebord, og den sluttede med en drøftelse af forskellige spørgsmål af lokalhistorisk art.

Den årlige udflugt foretoges 4. september og gik over Nørlund til egnen omkring Rebild og Skørping. Ved Nørlund gav formanden en del oplysninger om den gamle historiske gård, der fra at være en regulær røverborg nu er midtpunktet i et storlandbrug og vidtstrakte skovdistrikter.

Efter at den medbragte mad var spist på Skørping kro kørtes under museumsinspektør Riismøllers ledelse til Skørping gamle kirke og derfra til borgtomten Egholm og til Buderup nedlagte kirke. I kirken gjorde museumsinspektøren i et foredrag, som deltagerne fulgte med megen interesse, rede for kirkens og navnlig borgens historie. Det blev et større udsnit af dronning Margrethes historie.

Hjemvejen gik over Rold og Hobro. I den gamle Rold kro drak man kaffe, og ved kaffebordet fortalte formanden lidt om den rolle, kroen havde spillet op gennem årene, dens tilknytning til de Rold røvere og til cirkusslægten Miehe.

Vejret var køligt, men fint, og deltagerne nød den herlige natur.

M. E. Gulddal.

LITTERATUR OM VIBORG AMT

VIBORG BYS BORGERBOG 1713—1860.

Udarbejdet af *Otto v. Spreckelsen*. Viborg byhistoriske Arkiv.
Publikation nr. 3.

Uden gode hjælpemidler er det meget omstændeligt og besværligt at arbejde med lokal historie; der er så mange juridiske, landbrugstekniske, sociale og kulturelle forhold, der tilligemed de enkelte personers indbyrdes familieforhold spiller ind og kræver grundig undersøgelse.

Hver gang, der udsendes en ny kildepublikation, gøres forskningens vej bekvemmere, og de, der beskæftiger sig med egnens eller byens historie, får bedre muligheder for at føre deres arbejde til ende. I Borgerbogen har vi fået et glimrende hjælpemiddel til at arbejde med og trænge dybere ind i Viborg bys historie. Med forbilledlig omhu har udgiveren samlet og ordnet myriader af personalhistoriske oplysninger over en forgangen tids viborgensere. Et omfattende register gør det let for brugeren at finde, hvad han søger. Desværre går borgerskabsprotokollerne kun tilbage til 1713, så Borgerbogen kunne ikke føres tilbage til de fjerne tider før både brand og enevælde, da der virkelig stod glans om byens navn, men vi får af dens korte borgerbiografier indblik i de forhold, under hvilke byens folk langsomt arbejdede sig frem fra brandkatastrofens armod indtil henimod den tid, da jernbanen satte fart i udviklingen. — Man må håbe, at dette værk må virke inspirerende på dem, der holder af at granske i byens og egnens historie; at det vil være dem til stor hjælp, er sikkert. *H. P.*

M. Goldschmidt: EN HEDEREJSE.

Ny udgave ved Vald. Andersen. Konrad Jørgensens forlag.

Forfatteren *M. Goldschmidt* foretog i 1866 en rejse gennem egnen omkring Viborg, og om sine oplevelser og iagttagelser på denne tur fortæller han i *En Hederejse*.

Foruden at beskrive egnens særprægede natur giver forfatteren en skildring af dens befolkning. Det er dog ikke så meget dens stræben for at klare dagen og vejen, der interesserer ham. Hans formål er

mere at lære de ofte noget fåmælte menneskers følelser og tanker at kende og finde frem til de kilder, hvoraf de øser deres åndelige behov.

En Hederejse har i lang tid ikke været til at opdrive, men nu har lærer Vald. Andersen, Bække, bødet på dette forhold ved på Konrad Jørgensens forlag, Kolding, at udsende en ny udgave af den. Han har samtidig gjort bogen mere værdifuld ved at forsyne den med en række oplysende noter, der giver mulighed for at få større udbytte af læsningen. En enkelt note må dog anholdes, idet han forveksler Viborg Krat med Margrethelund.

Ved sin fremkomst interesserede *En Hederejse* mere udadtil end lokalt. I dag er det nok omvendt. Den giver jo nemlig den stedlige befolkning anledning til at drage sammenligning med forholdene den gang og nu. Og der er jo sket et og andet her i Midtjylland i de 90 år, der er gået.

Vald. Andersens udgave er trykt på fint papir og forsynet med nydelige vignetter af ham selv.

M. E. G.

REGISTER

*Personer og lokaliteter, der kun er nævnt i forbigående,
er ikke medtaget her.*

A			
Almtoft, Rasmus Christensen,		Borch, familien	40 f
kromand	100 f	— Frederik, til Skjern	40
Anders skriver, birkefoged		Brix, Christiane Hedevig,	
på Skjern	32	bispinde	53
Ans kro	98 ff	Brok, Eske, til Gl. Estrup	13 f
Arenstorff, Frederik,		Bruun, Mads, i Lee	113
oberst	17, 20 f	— Mads Knudsen,	
— Henning, ritmester	21	i Hjorthede	113
Arina, enke efter Peder		Brøchner, Mads Mortensen,	
Vendelbo	10	vejer og måler i Randers	19
Arrebo, Ditlev Hansen,		Buckardt, Heinrich Lorent-	
spr. i Vester Velling	19	zen, spr. i Højbjerg	100
— Frederik Ditlevsen, degn	21	Bugge, Elne, g. m. Christiern	
		Vendelbo	11
B		Bøgild, Tyrre Jensen,	
Ballebo, Jacob, hedemøller		kromand	99 f
i Hjermind	113	C	
Begtrup, Erik Gjørup,		Caspersen, Niels,	
provst	54, 70	gårdejer i Hjermind	112 f
— Gregoriana, g. m. rektor		Cramer, J. A., hofpræst	57 f
Tauber	68 f	D	
Bekke, Hartvig Jochum,		Danielsen, Anders,	
herredsfoged	17	spr. i Thorning	100
Bildsøe, Jens, biskop		Danneskjold-Samsøe, Frederik,	
i Århus	54	generaladmiral	53
Bjerregård, Hans,		E	
konsistorialråd	107 ff	Ebbesen, Niels, væbner	9 f
Blicher, Steen Steensen	120	Eilertz, Bagge,	
Boldsen, kapellan	124	kapellan i Århus	54 f

Engelstoft, Christian, præst	64	Høeg, Hans Adolph, adlet	
— Laurids, spr. i Sebber	64	Hjelmcrone, godsforv.	24
F			
Falk, Kirsten Jensdatter	11	— Otto Friderich, gårdmand	25
Faxøe, Ole Nielsen,		— Peder, birkedommer	24. 32
forpagter	51	J	
Finderup	127 ff	Jensdatter, Margrethe,	
Fischer, Clemen,		krokone	100
til Østerkeilstrup	99	Jensen, Gregers, kromand	98 f
Frederik VI, konge	120	— Hans, »den lærde	
Friis, Bagge, spr. i Daugbjerg	66	bonde«	107 f
— Otto, godsforvalter	26	— Lars, birkeskriver,	
Frits, familien, i Serup	102	† 1698	17, 33
G			
Gierlev, Niels, birkefoged	32	— Niels, på Karmark	7
Guldsmidt, Christen,		— Peder, møller i Skjern	34
kromand	98	Jessen, rektor i Viborg	60 ff
H			
Hasse, Lauritz, magister	59 f	Juul, Christen, til Viskum	108
Hedegård, Christen,		— Hans, til Viskum	112
birkefoged	32	K	
Hiersing, Jens, rektor	59 f	Karmark, hovedgård	6 ff
Hjermind, Peder Christensen,		Karmark, familien	18 ff
spr. i Hjermind	34	— Jens »Foged«	18
Hjorthede, skolen	115 f, 117	Kjeldsen, familien	29 f
Holm, familien, i Holms		Krabbe, Anne	13
mølle	102	L	
Hosøel, Peder Nielsen, drost	6 f	Larsen, Anders, kromand	101
Huissing, Christen,		Laursen, Søren, birkefoged	32
birkeskriver	33	Lee, skolen	115
Hvass, familien	25 f	Lohmann, Caspar Diderich,	
— Mads Vognsen,		skovrider	28
godsforvalter	24 f	Loldrup, Jørgen, skriver	26
Hvit, Jonas, foged	11	Lorentzen, Poul,	
Hærvejen	72 ff	spr. i Almind	100
Høeg, Anna Hedevig,		Lundenæs, gård ved Skjern	10
til Helstrupgård	25	Lykke, Christence	20
		— Frands, † 1655	14
		— Kaj	20

M			
Mangor, Christian Elovius, dr.	59 f	Rasmussen, Simon, birkeskriver	33
Michelsen, Laurits, skovrider i Grønbæk	102	Reberg, Nicolaus, væbner	11
Morgenesgård, i Terp	21	Ring, Lars, forpagter	29
Munk, Peder Poulsen	21	Rosenberg, Mads Pedersen, birkeskriver	33
Müller, Anne Mikkelsdatter, g. m. Jens Worm	53	Rosenkrantz, Anne Niels- datter, † 1550	13
Møller, familien	34 f	— Christoffer Nielsen, magister, † 1561	13, 189
— Frantz Sørensen, birkeskriver	33, 35	— Erik Ottesen, † 1503	12 f
		— Henrik Nielsen, † 1537	13
		— Niels Eriksen, † 1516	13
N		Rosenstand-Goiske, Peder, professor	51 f, 56
Nandrup, Eggert, kromand	105	Rottbøll, Christen Friis, læge, † 1727	50
Nielsen, Jens, birkeskriver	33	— Christian Michael, biskop	48 ff
— Peder, birkefoged	32	— Jens Låsby	70
— Peder, foged på Karmark	18 f	Rumohr, Augusta Elisabeth, † 1728	21
O		S	
Obelitz, justitsråd	55	Saltensee, Niels Eriksen	11
Olsen, Peder, i Hjermand	113	Sandberg, familien	28 f
P		— Anders, godsforvalter	26
Pagh, Poul, direktør	41 f	— Anders Truesen, skovrider	28, 33
Pedersen, Jens, i Hjermand	113	— Swend Frederik, godsforvalter	27
Pind, familien	30 f	Scheel, Jørgen, † 1786	23
— Jens Christensen, forpagter	30	— Jørgen, † 1825	23, 36
Poulsen, brødrene, til Skjern	41	Schultz, Christopher, skovrider	24
— Peder, kromand	101 ff	Sjorslev, Mette Cathrine, † 1838	123
Podebusk, Henning Henning- sen	11	Skafhus, Laurits Nielsen, forpagter	99
R			
Ranch, Hieronimus Justesen, præst, digter	92 f		
— Just Lauridsen, spr. i Vinkel	91 ff		

Skeel, Christen, † 1688	22	Tulipan, Andreas Johansen,	
— Christen, † 1731	17, 21 ff	· kromand	104 f
— Jørgen, † 1631	14, 22	Tvede, Niels Mikkelsen,	
— Jørgen, † 1695	22	spr. i Vester Velling	19
Skjern birketing	31 ff	Tyekjær, Jørgen Hansen,	
— by	16 ff	birkefoged	32
— bønder	36 ff	Tyrresdatter, Anna,	
— hovedgård	37 ff	krokone	101 ff
— mølle	33 ff		
— runestene	5 f	V · W	
— skole	16	Valentinsen, Christopher,	
— slot og gods	5 ff	skriver	26
— å = Nørreå	9 f	— Cæcilie, g. m. Erik Niel-	
Spreckelsen, Lucas v.	17	sen Gyldenstjerne	11
Stühr, Peder, birkefoged	32	Vendelbo, Christiern, rigsråd	11
Suhm, Peter Frederik,		— Ingeborg, g. m.	
historiker	53	Niels Bugge	11
Swane, Jørgen, siden biskop	124 f	— Peder, drost	7 ff
Swendsen, Anders,		— Peder Pedersen,	
godsforvalter	26 f, 35	til Skjern	10
Søltøft, Ole Johan,		Viborg, latinskolen	60 f
godsforvalter	26, 32	Wilrich, spr. i Højslev	66
		Winding, Eske Hansen,	
		skovrider	27
T		Vinkel	183 ff
Tauber, Johan Henrik, rektor		Worm, Jens, kromand	98
i Horsens	55 f, 62, 64, 68 f	— Jens, professor	53 f, 68 ff
Thomassen, Søren,		Wøldike, biskop i Viborg	58
godsforvalter	26, 29		
Thorup, Niels Rasmussen,		Ø	
birkedommer	20, 32	Ørum, Jacob, præst	66 ff

SOGNEREPRÆSENTANTER

- Aidt:* Læge Ulrik Balslev.
- Bigum:* Gdr. Marius Munk.
- Bjerringbro:* Gdr. Vilh. Mondrup.
- Borris:* Førstelærer Hans E. Nielsen, Sparkjær.
- Daubjerg:* Sognefoged N. Chr. Fårbæk, Sjørup.
- Dollerup:* Gdr. Frederik Langvad, Stanghede, og værkstedsleder Chr. Strandholt, Hald Ege.
- Finderup:* Sognef. Chr. Gårdsdal.
- Fly:* Gdr. Jacob Kudahl.
- Funder:* Repr. S. Fisker.
- Gedsted:* Cyklehandler K. Hedemann Stefansen.
- Gjerning:* Gdr. Søren Vestergård.
- Grensten:* Lærer B. C. Laugesen, Stevnstrup.
- Gråbrødre lands.:* Gdr. P. Møller, Tougård.
- Hammershøj:* Læge K. Thomsen.
- Hinge:* Centralbestyrer Døssing Storgård.
- Hørup:* Bankboghd. N. Gjedsø Madsen, Kjellerup.
- Karup:* Urmager N. M. Christensen.
- Klejtrup:* Lærerinde S. Weis-Fog.
- Kobberup:* Cand. phil. Jac. Odgård, Tastum.
- Kragelund:* Gdr. J. Petersen, Refshalegård.
- Kvorning:* Gdr. Chr. Knudsen.
- Langå:* Overbetjent C. P. Paulsen.
- Lindum:* M. Norup Bay, Sjørring.
- Lysgård:* Gdr. Vilh. Madsen.
- Løvel:* Lærer Vestergård-Jacobsen.
- Mammen:* Gdr. Johs. Hansen.
- Nr. Vinge:* Sognefoged Chr. Pedersen.
- Resen:* Lærer J. Pedersen, Høgild.

Romlund: Sognefoged Chr. Jensen.

Rødding: Gdr. P. Andersen, Batum.

Sinding: Gdr. Georg Mikkelsen.

Sjorslev: Propr. Røhr-Lauritzen, Demstrupgård.

Skjern: Lærer E. Poulsen, Løvskaal

Sdr. Rind: Lærer Håhr.

Sdr. Vinge: Lærer M. E. Nielsen.

Tapdrup: Gdr. Chr. Berg.

Tjele: Godsforvalter Skamris.

Thorning: Førstelærer Strandbygård.

Tårup: Lærer K. Andersen, Borup.

Vammen: Gdr. Georg Jensen.

Vejrum: Lærer Bernh. Holm, Vejrumbro.

V. Bjerregrav: Gdr. Laust Nørskov, fhv. M. F.

Vinderslev: Mejerib. K. Nielsen.

Vindum: Gdr. P. Pedersen, Brandstrup.

Vinkel: Murermester M. Larsen.

Vium: Dyrlæge Krogsgård-Christiansen, Hvam.

Vorning: Lærer A. Fiil Pedersen.

Vridsted: Lærer S. Rasmussen.

Vroue: Sognepræst V. Tranberg.

Ø. Bjerregrav: Dyrlæge Clemann, Mosegård.

Østerbølle: Lærer S. J. Søgård.

Ålum: Malerm. Chr. Laugesen.

SAMFUNDETS STYRELSE

Teglværksejer *M. E. Gulddal*, Brunshåb, Viborg, formand.

Landsarkivar *Johan Hvidtfeldt*, Viborg, næstformand.

Adjunkt *Henning Paulsen*, Overlund, Viborg, sekretær.

Fabrikant *Tobias Lassen*, Engesvang.

Proprietær *L. K. Laursen*, Danstrupbundgård.

Ingeniør *Johs. Madsen*, Viborg.

Arkitekt *Orla Nielsen*, Kjellerup.

Gårdejer *Søren Offersen*, Vammen.

Fhv. amtsrådsmedlem *Kr. Pedersen*, Rogenstrup.

De tre første udgør et snævrere forretningsudvalg,
medens teglværksejer Gulddal og adjunkt Paulsen forestår redaktionen.

*Samfundets kasserer er overofficiant N. P. Munk,
Nørremøllevej 14, Viborg.*

INDHOLDSFORTEGNELSE

Om Skjern slot og gods. Af Ejnar Poulsen	5
Christian Michael Rottbøll. Af Asta Paulsen	50
Den jyske hærvej fra Hjælland til Knudstrup. Af Mads Lidegaard	72
Just Lauridsen Ranch. Af Henning Heilesen	91
Ans Kro. Af Martin Olesen	98
Konsistorialraad Hans Bjerregaard. Af F. Elle Jensen	107
Mindekapellet i Finderup. Af N. P. J. Munk	127
Viborg Stiftsmuseum	145
Viborg byhistoriske Arkiv	147
Samfundet siden sidst	149
Litteratur om Viborg amt	151
Register	153
Sognerepræsentanter	157